

APOLLONIA a.R. ARAŞTIRMALARI / APOLLONIA a.R. STUDIES
BAND 2

Editör / Edited by
Mustafa Şahin

Destekleyen Kurumlar

**NEKROPOL VE PEYZAJ
UYGULAMALAR, YAKLAŞIMLAR VE ÖNERİLER**

**NECROPOLIS AND LANDSCAPE
IMPLEMENTATIONS, APPROACHES AND SUGGESSTIONS**

2-3Aralık/December 2016 Gölyazı, Nilüfer, Bursa - Türkiye

Editörler / Edited by

Mustafa Şahin - Güney Özkılınç - A. Sinan Özbey

BURSA-2019

Proje Sahibi

Nilüfer Belediyesi

Yayına Hazırlayanlar

Arş. Gör. A. Ali Altın

Arş. Gör. Gonca Gülsefa

Düzeltili

Nebiye Çavuş

Grafik Tasarım

Özgür Aydın

Kapak Fotoğrafi

Apollonia Kazı Arşivi

ISBN

978-605-9897-59-4

Basım Yılı ve Yeri

2019 - BURSA

NİLÜFER BELEDİYESİ MATBAASI

Bu kitap Nilüfer Belediyesi tarafından yayına hazırlanmıştır.

Bu kitabın tüm yayın hakları Nilüfer Belediyesi'ne aittir.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

NİLÜFER BELEDİYESİ

İhsaniye Mah. Nilüfer Cumhuriyet Meydanı

No: 2A/2B Blok Nilüfer-Bursa Tel: 444 16 03

www.nilufer.bel.tr / e-posta: nilufer@nilufer.bel.tr

Turgay Erdem
Nilüfer Belediye Başkanı

Merhaba,

Gölyazı (Apollonia ad Rhyndacum) nekropol alanı, antik kenti sınırlayan sur duvarlarından başlayıp Bursa-İzmir karayoluna kadar uzanmaktadır. Apollon Tapınağı'nın bulunduğu Kız Ada'ya da hâkim bir noktada bulunan nekropol sahasında Ağustos 2016 tarihinden beri devam eden kurtarma kazıları neticesinde; ortaya çıkarılan Antik Çağ mezarlarının sergileneceği ve ölü gömme geleneklerinin sunulacağı "Apollonia Nekropol Alanı Açık hava Müzesi"nin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yol haritamızı çizmek ve tüm dünyadaki nekropol alanlarının peyzaj düzenlemesine ilişkin uygulamalar, yaklaşımlar ve önerileri değerlendirmeye ve tartışmaya açmak adına Nilüfer Belediyesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Bursa Uludağ Üniversitesi işbirliğinde 2-3 Aralık 2016 tarihinde Gölyazı Aziz Panteleimon Kilisesi'nde "Uluslararası Nilüfer Kültür Çalıştayları Serisi-1, Nekropol ve Peyzaj" adı altında bir çalıştay düzenlenmiştir.

Çalışmaya 8'i yurt dışından olmak üzere toplam 36 akademisyen katılım sağlamış olup, 7 farklı oturum düzenlenmiştir. Söz konusu çalıştayda nekropol alanlarındaki koruma önlemleri ve önerileri, peyzaj problemleri, teşhir ve düzenleme önerileri, açık hava müzesi, müzепark uygulamaları, tarih öncesinde ölüm ve ölümler kenti, müzecilik, mezar tipleri, arkeometrik analizler ile yeraltı yapılarının envanter tespitine yönelik araştırma ve haritalama konulu 26 bildiri sunulmuştur.

İki gün boyunca yapılan bilimsel değerlendirmeler sonucu elde edilen sonuç bildirgesinde; yapılacak olan düzenlemenin Gölyazı'nın tamamı için tüm kültürel değerleri, hatta geleneksel kültürel öğelerin koruma kararlarının, çevre düzenleme kararlarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, söz konusu alanlarındaki düzenlemelerin hem arkeolojik hem de doğal çevre ile uyumlu olması, peyzaj düzenlemelerinde alanın kendi doğal bitki örtüsü ve toprak yapısı kullanılarak düzenlemeye gidilmesi gerektiği, nekropol alanlarında ortaya çıkarılan mezar yapılarının korunmasına yönelik dış hava koşullarından olumsuz etkilenmesini önlemek amacıyla gereken durumlarda koruma çatıları veya korugan yapı sistemlerine yer verilmesi ve en önemlisi de bu çok kıymetli kültürel alanların korunmasında tüm güvenlik tedbirlerinin alınarak gelecek nesillere aktarılması amacıyla sürdürülebilirliğinin sağlanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Son olarak çalıştayın bir fikir halinden şekillenmesine kadar, bu büyük buluşmaya varan süreçte emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Tarihine, kültürüne ve coğrafyasına sahip çıktığımız kentimizde insana ve yaşama dair yeni çalışmaları hep birlikte gerçekleştirebilmek dileğiyle....

Onur Kurulu / Honourary President

Prof. Dr. Yusuf Ulcay - Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörü / Rector of Bursa Uludağ University

Mustafa Bozbey - Nilüfer Belediye Başkanı / Mayor of Nilüfer

Bilimsel Komite / Scientific Committee

Prof. Dr. İ. Hakan Mert (Bursa Uludağ Üniversitesi / Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Gürcan Polat (Ege Üniversitesi / Ege University)

Prof. Dr. Christof Berns – Almanya / Germany

Prof. Dr. Aziz Novruzlu – Azerbaycan / Azerbaijan

Prof. Dr. Emanuel Voutiras – Yunanistan / Greece

Doç. Dr. Necmi Karul (İstanbul Üniversitesi / İstanbul University)

Doç. Dr. Gül Sayan (Bursa Teknik Üniversitesi / Bursa Technical University)

Yrd. Doç. Dr. Alexander Vacek – Avusturya / Austria

Yrd. Doç. Dr. Alpaz Tırl (Sinop Üniversitesi / Sinop University)

Dr. Filippo Battistoni-İtalya / Italy

Çalıştay Düzenleme Komitesi / Organizing Committee

Prof. Dr. Mustafa Şahin (Çalıştay Başkanı / Workshop Head)

Ali Sinan Özbey, M. A. (Bursa Arkeoloji Müzesi Müdürü / Director of Bursa Archaeological Museum)

Doç. Dr. Derya Şahin (Bursa Uludağ Üniversitesi / Bursa Uludağ University)

Güney Özkılınç (Nilüfer Belediyesi Kültür Sosyal İşler Müdürü / Municipality of Nilüfer – Director of Cultural and Social Affairs)

Onur Ulutaş (Nilüfer Belediyesi / Municipality of Nilüfer)

Nurgül Çetin (Nilüfer Belediyesi / Municipality of Nilüfer)

Evrin Gülay Köksal (Nilüfer Belediyesi / Municipality of Nilüfer)

Eirini Kalogeropoulou Yalçın (Nilüfer Belediyesi / Municipality of Nilüfer)

Gamze Şahin (Nilüfer Belediyesi / Municipality of Nilüfer)

Yayına Hazırlayanlar / Redaction

Arş. Gör. A. Ali Altın

Arş. Gör. Gonca Gülsefa

ÇALIŞTAY PROGRAMI / WORKSHOP PROGRAMME

02 Aralık/December 2016 –Cuma/Friday

09:30-10:00 Çalıştay Kayıt İşlemleri / Workshop Registration Procedures

10:00-11:00 Protokol Konuşmaları / Protocol Speeches (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

11:00-12:30 Açılış Bildirisi / Opening Ceremony (Gölyazı Nekropolü / Necropolis of Gölyazı)

Prof. Dr. Mustafa Şahin - A. Sinan Özbey (M.A.)

“Apollonia a.R. Nekropol Alanı Kurtarma Kazıları/ The Rescue Excavations of Necropolis Area at Apollonia a.R.”

12:30 – 14:00 Öğle Yemeği / Lunch

Birinci Oturum / First Session (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

02 Aralık Cuma / 14:30-15:45

Oturum Başkanı / Moderator: Yrd. Doç. Dr. Alpay Tırıl

14:30-14:45 Yrd. Doç. Dr. Bakiye Yükmen Edens

“Anıtsal Prehistorik Gömmelerin Peyzajı / Landscape of The Monumental Prehistoric Burials”

14:45-15:00 Prof. Dr. Aziz Novruzlu

“Apollonia Defnetme Âdetlerinin Kuzey Karadeniz Benzerleri, Nekropollerin Korunma ve Peyzaj Problemleri / Burial Customs of Apollonia and Correlations with Northern Black Sea Area, Landscape and Protection of Necropoleis”

15:00-15:15 Prof. Dr. Gürcan Polat - Doç. Dr. Yasemin Polat

“Antandros Nekropolisi Teşhir ve Düzenleme Önerileri / Proposals for The Exhibition and Arrangement in Antandros Necropolis”

15:15-15:30 Doç. Dr. Fikret Özcan

“Milet Kacartepe Nekropolü, Koruma ve Düzenleme Çalışmaları / Miletus, The Necropolis of Kacartepe, Protective Measures and Presentation”

15:30-15-45 Yrd. Doç. Dr. Abuzer Kızıl

“Milas Mezarları: Koruma Önlemleri ve Önerileri / Milas Tombs: Protection Measures and Recommendations”

15:45-16:00 Kahve Arası / Coffee Break

İkinci Oturum / Second Session (Gölyazı Kültürevi / Gölyazı Culture House)

02 Aralık/December – Cuma/Friday 16:00-17:00

Oturum Başkanı / Moderator: Prof. Dr. Gürcan Polat

16:00-16:15 Yrd. Doç. Dr. Hasan Kasapoğlu

“Parion Güney Nekropolisi Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Olası Nekropolis Peyzaj – Açık Hava Müzesi – Müzepark Uygulamaları Üzerine Bazı Düşünceler / Some Thoughts About Possible Necropolis Landscape - Open Air Museum - Archaeopark Applications in The Light of The Parion Southern Necropolis's Graves and Burial Customs”

16:15-16:30 Yrd. Doç. Dr. Ahmet Bilir – Güzin Bilir (M.A.)

“Yol Üstünde Bir Mezar Anıtı: Konca Lahdi ve Peyzaj Uygulamaları / A Grave Monument on The Road; The Konca Sarcophagus and Landscape Arrangements”

16:30-16:45 Dilara Çamlıca – Nihal Kardoruk (M.A.)

“Nekropol Alanı Çağdaş Sergileme Projelerine Bir Örnek: Antalya Doğu Garajı Nekropol Alanı / An Example for the Modern Exhibition Projects on Necropoleis: Antalya Doğu Garajı Necropolis”

16:45-17:00 Yrd. Doç. Dr. Alpay Tırlı

“Peyzaj ve Nekropol: Teorik Bir Bakış / Landscape and Necropolis: A Theoretical Overview”

17:00-17:15 Kahve Arası / Coffee Break

Üçüncü Oturum / Third Session (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

02 Aralık/December – Cuma/Friday 17:15 – 18:30

Oturum Başkanı / Moderator: Doç. Dr. Derya Şahin

17:15-17:30 Doç. Dr. Mine Tanaç Zeren

“Arkeolojik Mirasın Korunması ve Sunumuna Yönelik Yaklaşımlar / Approaches in Preservation and Exhibition of Archaeological Sites”

17:30-17:45 Öğr. Gör. Dr. Christopher Edens

“Tombs, cemeteries and landscape in prehistory / Tarih Öncesi'nde Mezarlar, Mezarlıklar ve Peyzaj”

17:45-18:00 Arş. Gör. Dr. Serkan Gündüz – Arş. Gör. Gözde Kırılı Özer

“Myndos Nekropol Alanları: Doğu Nekropolü Peyzaj Önerisi / The Necropolis Areas of Myndos: Landscape Proposal of East Necropolis”

18:00-18:15 Yousef Aldabti

“Shash Hamdan Tomb, Archaeological Survey & Renovation Project / Shash Hamdan Mezarı Arkeolojik Yüzey Araştırması ve Yenileme Projesi”

19:30 Akşam Yemeği / Dinner

03 Aralık/December 2016 – Cumartesi/Saturday

Dördüncü Oturum / Fourth Session (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

03 Aralık/December – Cumartesi/Saturday 09:30 – 10:30

Oturum Başkanı/ Moderator: Prof. Dr. İ. Hakan Mert

09:30-09:45 Yrd. Doç. Dr. Ersin Çelikbaş

“Hadrianoupolis’ten Bir Grup Kaya Mezarı / A Group of Rock Tombs in Hadrianoupolis”

09:45-10:00 Doç. Dr. Necmi Karul

“Tarih Öncesi’nde Ölüm ve Ölüler Kenti / Death and Necropolis in Prehistory”

10:00-10:15 Prof. Dr. Gül Işın

“Ölü – Ölüm – Müzecilik / Dead – Death - Museology”

10:15-10:30 Arş. Gör. A. Ali Altın

“Nikaia Nekropolleri ve Mezar Anıtları / The Necropoleis and the Grave Monuments of Nikaia”

10:30 – 10:45 Kahve Arası / Coffee Break

Beşinci Oturum / Fifth Session (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

03 Aralık/December – Cumartesi/Saturday 10:45 - 11:45

Oturum Başkanı / Moderator: Prof. Dr. Gül Işın

10:45-11:00 Prof. Dr. İ. Hakan Mert

“Priene Nekropolleri / The Necropoleis of Priene”

11:00-11:15 Prof. Dr. Bilge Hürmüzlü Kortholt – Çağatay Çelik

“Seleukeia Sidera Nekropolisi / Seleukeia Sidera Necropolis”

11:15-11:30 Doç. Dr. Derya Şahin

“Myndos Asar Adası Mezarları / Tombs from Asar Island, Myndos”

11:30-11:45 Sven Kühn M.A.

“The Hellenistic and Roman Necropoleis in Hattuşa-Boğazköy / Hattuşa-Boğazköy’deki Hellenistik ve Roma Dönemi Nekropolleri”

12:30-14:00 Öğle Yemeği / Lunch

Altıncı Oturum / Sixth Session (Gölyazı Kültürevi / Gölyazı Culture House)

03 Aralık/December – Cumartesi/Saturday 14:30 – 15:30

Oturum Başkanı / Moderator: Doç. Dr. Necmi Karul

14:30-14:45 Yrd. Doç. Dr. Özden Ürkmez

“Batı Anadolu’da Kapama Mezar Tipleri: Ahşap, Kiremit ve Taş Kapaklı Örnekler Üzerinde Gözlemler / Covered Grave Types in Western Anatolia: Observations on Wood, Tile and Stone Covered Examples”

14:45-15:00 Yrd. Doç. Dr. Gülseren Kan Şahin – Nihal Kardoruk (M.A.)

“Nekropol Alanı Sergi Düzenlemelerine İtalya’dan Örnekler / Some Examples from Italy for Exhibition Arrangement of Necropolis”

15:00-15:15 Yrd. Doç. Dr. Ali Akın Akyol – Prof. Dr. Yusuf Kağan Kadioğlu

“Bursa, Nilüfer Gölyazı Sur Duvarları Arkeometrik Analizleri / Archaeometric Analyses of City Walls of Gölyazı”

15:15-15:30 Ertuğ Çelik – Tayfun Özdemir

“Bursa-Nilüfer-Gölyazı Kentsel ve Arkeolojik Sit Alanında Yeraltı Yapılarının Envanter Tespitine Yönelik Manyetik ve Yer Radarı Yöntemleri ile Araştırılması ve Haritalanması İşi / Gölyazı / Apollonia – Bithynia Gpr, Magnetic & Archaeometric Study”

15:30 - 15:45 Kahve Arası / Coffee Break

Değerlendirme Oturumu / Conclusion Session (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

03 Aralık/December – Cumartesi/Saturday 15:45-17:00

Güney Özkılınç (**Moderatör/ Moderator**)

Prof. Dr. Mustafa Şahin

Prof. Dr. Elmar Schwertheim

Prof. Dr. Adnan Diler

A. Sinan Özbey

Edoardo Tresoldi

Antonio Oriente

18:30 Akşam Yemeği / Dinner

İÇİNDEKİLER – TABLE OF CONTENTS

ÖNSÖZ - FOREWORD	13
GÖLYAZI SUR DUVARLARI ARKEOMETRİK ANALİZLERİ / ARCHAEOMETRIC ANALYSES OF CITY WALLS OF GÖLYAZI / Ali Akın AKYOL - Yusuf Kağan KADIOĞLU	17
NİKAİA MEZAR ANITLARI: 2013 – 2015 YILLARI ARASINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN YÜZEY ARAŞTIRMASINA DAİR ÖN RAPOR / THE GRAVE MONUMENTS OF NIKAIYA: A PRELIMINARY REPORT OF 2013-2015 SURVEYS / Ahmet Ali ALTIN	37
YOL ÜSTÜNDE BİR MEZAR ANITI: KONCA LAHDİ VE PEYZAJ UYGULAMALARI A GRAVE MONUMENT ON THE ROAD; THE KONCA SARCOPHAGUS AND LANDSCAPE ARRANGEMENTS / Ahmet BİLİR - Güzin BİLİR - Yasemin BİLİR ALTINOK	53
HADRIANOPOLİS ÖN ODALI KHAMOSORİON TİPİ KAYA MEZARI / A CHAMOSORION TYPE ROCK-CUT TOMB WITH A FRONT ROOM FROM HADRIANOPOLIS / Ersin ÇELİKBAŞ	69
ANITSAL PREHİSTORİK GÖMMELERİN PEYZAJI / LANDSCAPE OF THE MONUMENTAL PREHISTORIC BURIALS / Bakiye YÜKMEN EDENS	83
BURIALS, CEMETERIES AND LANDSCAPE IN PREHISTORY / TARİH ÖNCESİNDE MEZARLAR, MEZARLIKLAR VE PEYZAJ / Christopher EDENS	95
MYNDOS NEKROPOL ALANLARI: DOĞU NEKROPOLÜ PEYZAJ ÖNERİSİ / THE NECROPOLIS AREAS OF MYNDOS: LANDSCAPE PROPOSAL FOR THE EAST NECROPOLIS / Serkan GÜNDÜZ - Gözde KIRLI ÖZER	107
ANTİK ÇAĞ'DA ÖLÜM VE MÜZECİLİK / DEATH IN THE ANCIENT HISTORY AND MUSEOLOGY / Gül IŞIN	125
NEKROPOL ALANI SERGİ DÜZENLEMELERİNE İTALYA'DAN ÖRNEKLER / SOME EXAMPLES FROM ITALY FOR EXHIBITION ARRANGEMENT OF NECROPOLIS / Gülseren KAN ŞAHİN - Nihal KARDORUK - Dilara ÇAMLICA	135
PRIENE NEKROPOLLERİ / THE NECROPOLEIS OF PRIENE / İbrahim Hakan MERT - Buğra KURU	145
MİLET KAÇARTEPE NEKROPOLÜ KORUMA ÇALIŞMALARI VE DÜZENLEME ÖNERİLERİ / THE NECROPOLIS OF KAÇARTEPE IN MILETUS: CONSERVATION AND PRESENTATION / Fikret ÖZCAN	165
MYNDOS ASAR ADASI MEZARLARI / TOMBS FROM ASAR ISLAND IN MYNDOS / Derya ŞAHİN	183
APOLLONİA a.R. NEKROPOL ALANI KURTARMA KAZILARI / THE RESCUE EXCAVATIONS ON NECROPOLIS AREA AT APOLLONIA A. R. / Mustafa ŞAHİN - Ali Sinan ÖZBEY	201
ARKEOLOJİK MİRASIN KORUNMASI VE SUNUMUNA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR / APPROACHES IN PRESERVATION AND EXHIBITION OF ARCHAEOLOGICAL SITES / Mine TANAÇ ZEREN	221
PEYZAJ VE NEKROPOL: TEORİK BİR BAKIŞ / LANDSCAPE AND NECROPOLIS: A THEORETICAL OVERVIEW / Alpay TIRIL	229
BATI ANADOLU'DA KAPAMA MEZAR TİPLERİ: AHŞAP, KİREMİT VE TAŞ KAPAKLI ÖRNEKLER ÜZERİNDE GÖZLEMLER / COVERED GRAVE TYPES IN WESTERN ANATOLIA: OBSERVATIONS ON WOOD, TILE AND STONE COVERED EXAMPLES / Özden ÜRKMEZ	237

ÖNSÖZ

2-3 Aralık 2016 tarihleri arasında Nilüfer-Gölyazı'da (Apollonia ad Rhyndacum) düzenlenen "1. Uluslararası Nekropol ve Peyzaj: Uygulamalar, Yaklaşımlar ve Öneriler Çalıştayı", Gölyazı Mahallesi'nde bulunan Kültürevi'nde (Aziz Panteleimon Kilisesi) gerçekleşmiştir.

Apollonia a.R.'un İÖ 2. yüzyılda Milet'in kolonisi olarak kurulduğu söylene de, 2016 yılında başlayan kurtarma ve sondaj kazıları esnasında elde edilen verilere göre kuruluşu en azından İÖ erken 5. yüzyıla kadar geri gitmektedir.

Antik kent önemli ölçüde modern Gölyazı'nın altında kalmaktadır. Ancak kente ait nekropol sahası zamanında SİT alanı olarak ilan edildiği için günümüze kadar olduğu şekliyle korunmuştur. Korunan nekropol sahası antik kenti sınırlayan sur duvarlarından başlayıp büyük bir ihtimalle Bursa-İzmir karayoluna kadar uzanmaktadır. Apollon tapınağının bulunduğu Kız Ada'ya hâkim bir yamaçta bulunan nekropol sahası, günümüze değin büyük ölçüde tahrip olmadan ulaşabilen önemli nekropol sahalarından birisidir.

2016 yılında kaçak kazıların yoğunlaşması üzerine Bursa Arkeoloji Müzesi başkanlığında nekropol sahasında kurtarma kazılarına başlanmıştır. Mevcut buluntulara göre khamosorion mezarlar yoğun olmak üzere, nekropol mimarisinin değişik örneklerini burada görmek mümkündür. Kurtarma kazıları tamamlanan alanda, Antik Çağ'dan günümüze bütün mezar örneklerinin sergileneceği ve ölü gömme geleneklerinin sunulacağı bir müze-park oluşturulması için proje çalışmaları devam etmektedir. Proje kapsamında uygulanacak peyzaj mimarisini belirlemek üzere bir çalıştay yapılmasına karar verilmiştir.

Nilüfer Belediyesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı

ile Bursa Uludağ Üniversitesi tarafından 2-3 Aralık 2016 tarihinde Gölyazı Aziz Panteleimon Kilisesi'nde düzenlenen, "Uluslararası Nilüfer Kültür Çalıştayları Serisi-1, Nekropol ve Peyzaj" çalıştayında uygulamalar, yaklaşımlar ve öneriler değerlendirmeye ve tartışmaya açılmıştır. Farklı alanlarda ve farklı kuruluşlarda çalışmalar yapan bilim insanları, uzmanlar, ilgili meslek odaları, ilgili dernekler ve öğrencilerin katılımıyla zenginleşen çalıştay yüksek bir katılımla gerçekleşmiş ve başarı ile sonuçlanmıştır.

Açılış konuşması ve ödül törenlerinin ardından; arkeoloji ve peyzaj mimarlığı alanlarından; farklı nekropol alanlarındaki koruma önlemleri ve önerileri, peyzaj problemleri, teşhir ve düzenleme önerileri, açık hava müzesi, müze-park uygulamaları, tarih öncesinde ölüm ve ölümler kenti, müzecilik, mezar tipleri, arkeometrik analizler ile yeraltı yapılarının envanter tespitine yönelik araştırma ve haritalama konularında 26 adet bildiri sunulmuş olup, bu konular 7 farklı oturumda ele alınmış ve tartışılmıştır.

Çalıştaya Almanya, İtalya, Azerbaycan, Suriye ülkelerinden olmak üzere 8 akademisyen, yurt içinden ise çeşitli üniversitelerden 36 akademisyen katılım sağlamıştır.

Açılış oturumu sonunda Gölyazı nekropol alanında, alanın doğal ve kültürel özelliklerini tanımaya yönelik bir arazi gezisi gerçekleştirilmiştir.

Çalıştayın temel amacı; nekropol alanlarının koruma-kullanma dengesi içerisinde ancak koruma öncelikli olarak planlanması, kullanma kavramının ise geçmiş uygarlıklara ait bu miras alanlarından sadece bilgi edinilmesi bağlamında yorumlanarak değerlendirilmesi ve nekropol alanlarının gelecek nesillere aktarılması amacıyla sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Bu kapsamda 2-3 Aralık 2016 tarihinde Gölyazı Aziz Panteleimon Kilise'sinde düzenlenen,

“Uluslararası Nilüfer Kültür Çalıştayları Serisi-1, Nekropol ve Peyzaj” çalıştayında aşağıdaki bilimsel değerlendirmeler yapılmıştır.

- Planlama çalışmasında ve proje tasarımında Gölyazı'nın tamamı için; tüm kültürel değerleri, hatta geleneksel kültürel öğelerin koruma kararları, çevre düzenleme kararları bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır.
- Koruma amaçlı ilkeler aynı olsa da her yerin kendine özgü özel bir durumu bulunmaktadır.
- Düzenleme, hem arkeolojik hem de doğal çevre ile uyumlu olmalıdır. Alanın koruma öncelikli ve öznel olarak planlanması, tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir.
- Bu alanların kullanımının ise öncelikli olarak bilgi edinilmesi bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.
- Nekropol alanlarının gelecek nesillere aktarılması amacıyla sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir.
- Proje tasarımının; yaratıcı, özgün, nitelik ve kimlik vurgularının yapıldığı, kültürel peyzajın felsefi ve estetik özellikleri birleştirilerek yapılması gerektiği düşünülmektedir.
- Toplumlara göre mezar tipleri değişmektedir. Örneğin Kırım'da beş farklı halk mevcuttur ve bu doğrultuda beş farklı mezar geleneği görülmektedir. Bu yüzden alan düzenlemeleri sırasında toplum yapısı da dikkate alınmalıdır.
- Buluntu alanlarında yapılacak olan düzenlemelerde alanın kendi doğal bitki örtüsü ve toprak yapısı kullanılarak onarımlar ve düzenlemeler öncelikli çözüm önerileri arasında yer almalıdır. Sadece çimlendirmenin yeterli olmadığını Milet örneği de göstermiştir.
- Kaçak kazıların ve tahribatın önüne geçmek için güvenlik önlemleri alınmalıdır.
- Buluntuların korunmasına yönelik dış hava koşullarından olumsuz etkilenmesini

önlemek amacıyla gereken durumlarda koruma çatıları veya korugan yapı sistemlerine yer verilmelidir.

- Alanın bir senaryo bağlamında gezilmesini sağlayacak şekilde planlanması, ziyaretçilerin bir kurgu dâhilinde tüm bulun- tulara ulaşımalarının sağlanması ve hazırlanacak bilgi tabelaları ile bilgilendirilmeleri sağlanmalıdır.
- Ziyaretçiye açılacak alanlarda güvenli ve düzenli bir rota izlemesini sağlayan gezi güzergâhları oluşturulmalıdır. Oluşturulan güzergâhlar üzerinde görme engelli vatandaşlar da düşünülerek uyarı levhaları, yönlendirme tabelaları kabartmalı yapılmalıdır.
- Nekropol alanının çevresi ile kurduğu etkileşimin artırılması sağlanmalıdır.
- Etnik kimlik vs. gibi ayrım gözetmeksizin bir teşhirin öncelikler arasında olmasına ve mezarların toplumsal hafızanın bugünkü yaşamı için değerinin öne çıkarılmasına dikkat edilmelidir.
- Nekropol alanları içerisinde giriş - ziyaretçi birimi - kafeterya - müze gibi yapısal kitlelere olabildiğince az yer verilmelidir. Bu kapsamda “Ören Yeri Müzesi” oluşturulabilir.
- Kent içinde, yerinde korunacak arkeolojik alanların “ancak başka ticari amaçlara hizmet etmesi durumunda korunur” algısının önüne geçilmesi gerekmektedir.
- Koruma ve teşhirde yakın çevrenin coğrafi ve diğer arkeolojik değerlerini göz önünde bulunduran projelerin teşvik edilmesi gerekmektedir.
- Oluşturulması planlanan yapısal kitleler içerisinde imitasyon eserler ile orijinali yansıtma, ortam karartılarak hikâyesi ile birlikte yaratma, ses ve koku ile kremasyonu yansıtma gibi uygulamalar kullanılabilir. Yaşamakta olan ölüm, gömme, anma vs. gibi geleneksel uygulamaların belgelenmesi ve

video gibi yöntemler ile paylaşılması, 3 boyutlu mekânlar, çeşitli animasyon ve simülasyonlar ile canlandırma yapılması, iskeletlerin etlendirilmesi ve silikon kalıplarının alınması sergilenen alanların akılda kalması açısından önemli uygulamalardır.

- Ölüm ritüeli; ilk ölüm hali, gömü ritüeli ve bulunduğu hali ile üç aşamalı olarak 3 boyutlu model canlandırma yapılabilir.
- Atık toplama ve uzaklaştırma sisteminin kurulması gerekmektedir.
- Alan aydınlatmasında güneş enerji kullanımlı sistemler tercih edilebilir.
- Nekropol alanının ziyaretçilere tanıtılmasında rehberlik hizmetinden de yararlanılabilir.
- İnsan ve doğal kaynakların risk haritalarının hazırlanması gerekmektedir.
- Bu elde edilen veriler ışığında; öncelikle alanın ekolojik peyzaj planı hazırlanmalıdır. Peyzaj planı çalışmasında öncelikle analiz paftaları (yükselti, bakı, eğim, klimatoloji, hidroloji, yakın çevresi ile etkileşimi, flora ve fauna çalışması gibi) hazırlanarak bu analizlerin sonucuna göre peyzaj projesinin hazırlanması gerçekleştirilmelidir.
- Hazırlanan peyzaj projesinin Üniversite, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları Koruma Bölge Müdürlüğü tarafından onaylanmasından sonra uygulamasının büyük bir titizlikle yürütülmesi gerekmektedir.
- Alanın koruma öncelikli kullanıma açılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla Nilüfer Belediyesi'ne ve yaşayan yerli halka büyük görev düşmektedir. Müze-park projesinde sonuç bildirgesinde yapılan öneriler dikkate alınmaktadır. Çalıştay Bursa Uludağ Üniversitesi'nin bilimsel desteği ve Nilüfer Belediyesi'nin değerli katkıları ile gerçekleştirilmiştir. Desteklerinden

dolayı Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yusuf Ulcay'a ve Nilüfer Belediye Başkanı Mustafa Bozbey'e, çalıştayın düzenlenmesinde emeği geçen Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Tarih ve Turizm Bürosuna teşekkür ederiz. Nekropol sahasında kurtarma kazıları için izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne minnettarız. Kurtarma ve sondaj kazılarının başkanlığını üstlenen Bursa Müzeler Müdürü A. Sinan Özbey'e ve müze uzmanı R. Hakan Bay'a teşekkürü borç biliriz. Ayrıca katılımlarından dolayı TMMOB Peyzaj Mimarlar Odası Bursa İl Temsilciliğine teşekkürlerimizi sunarız. Sempozyumun organizasyon aşamasında verdikleri destekten dolayı Arkeologlar Derneği Bursa Şubesi'ne teşekkür ederiz. Son olarak sempozyumun akademik sekretaryasını yürüten Arş. Gör. Gonca Gülsefa, Arş. Gör. Hazal Çıtakoğlu, Arş. Gör. Nur Deniz Ünsal ve Arş. Gör. Serap Ala'ya sempozyumun bütün aşamalarındaki emeklerinden dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

Mustafa Şahin - Güney Özkılınç - Ali Sinan Özbey
Bursa, 2019

GÖLYAZI SUR DUVARLARI ARKEOMETRİK ANALİZLERİ

ARCHAEOLOGICAL ANALYSES OF CITY WALLS OF GÖLYAZI

Ali Akın AKYOL* - Yusuf Kağan KADIOĞLU**

ÖZ

Bursa yakınında, Uluabat Gölü kıyısındaki bir yarımada üzerinde yer alan Gölyazı (Apollonia) yerleşimi; Roma Dönemi'nden günümüze ulaşan antik yollar, tiyatro, nekropol, sur duvarları ve burçlara ait kalıntılara sahiptir. Fakat bu yapılar bugüne kadar yapısal malzemeleri açısından kapsamlı olarak ele alınmamıştır. Gölyazı ada ve yarımadasında bulunan sur duvarları taranarak yapısal malzemeler (taş, harç ve tuğlalar) fiziksel, kimyasal ve petrografik olarak incelenmiştir. Sur duvarlarına ait yapısal malzemelere, belgeleme çalışmalarının ardından suda çözünen tuz içerikleri ve türlerinin belirlenmesine yönelik olarak spot testler ve kondaktometrik analizler uygulanmıştır. Örneklerin fiziksel özellikleri temel fiziksel testler ile petrografik özellikleri ince kesit optik mikroskop analizi ile, kimyasal özellikleri de XRF analizleri ile belirlenmiştir. Arkeometrik analizlerin sonuçlarına göre sur duvarlarında yerel kireçtaşları kullanılmıştır. Yapıtaşlarının aksine, yüksek tuz içerikleri ve düşük fiziksel parametreleri ile tuğlalar, farklı hammadde içerikleri ve üretim teknolojileri ile değişen oranda bozulma süreçleri içindedirler. Özgün harçlarda bağlayıcı olarak kireç kullanılmışken, yakın dönem onarımlarını yansıtan bölgelerde ise kireç/çimento içerikli onarım harçları uygulanmıştır. Özgün nitelik taşıyan harçların agrega içeriğinde tuğla kırığı katkısı da belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gölyazı Sur Duvarları, Tarihî Yapı Malzeme Analizleri, Tuz Testleri, Fiziksel Testler, Optik Mikroskop İnce Kesit Analizi, Xrf Analizi.

ABSTRACT

The settlement of Gölyazı (Apollonia) on a peninsula on the shores of Lake Uluabat (Lake Apollont) near Bursa; antique roads, theater, necropolis, fortification walls and bastions that date from the Roman period are possessed. However, these structures have not been extensively studied in terms of structural materials. Structural materials were investigated physically, chemically and petrographically by basic physical tests, salt tests, thin section optical microscopy and XRF analyses after the documentation studies in 2013. According to the results of the archaeometric analyzes, it can be understood that local limestones were used in the city walls. Contrary to stones, bricks, with high salt contents and low physical parameters, were in the process of deteriorating in varying proportions with different raw material contents and production technologies. While lime was used as a binder in the original mortars, repaired mortars containing mixtures of lime/cement binders were applied in the areas that reflect recent restorations. The coarse brick particles were also determined in the aggregate content of the original mortars.

Keywords: Gölyazı City Walls, Ancient Material Analyses, Soluble Salt Tests, Physical Tests, Optical Microscopy Thin Section Analysis, Xrf Analysis.

* Dr. Öğr. Üyesi Ali Akın Akyol, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB), Gölbaşı Yerleşkesi, Gölbaşı, Ankara. E-posta: aliakyol@gazi.edu.tr

** Prof. Dr. Yusuf Kağan Kadioğlu, Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM), 50. Yıl Yerleşkesi, Gölbaşı, Ankara. E-posta: kadi@ankara.edu.tr

GİRİŞ

Bursa'ya 42 km uzaklıkta, Uluabat Gölü (Apollont Gölü, Nilüfer, Bursa) kıyısındaki bir yarımada üzerinde yer alan Gölyazı (Apollonia) yerleşimi; Roma Dönemi'nden günümüze ulaşan antik yollar, tiyatro, nekropol, sur duvarları ve burçlara ait kalıntılar ile hamam, kilise ve değirmen gibi yapılarla sahiptir (Görsel 1). Bugüne kadar yapısal malzeme açısından kapsamlı olarak incelenemeyen tarihî kalıntılar, 2013 yılında "Bursa - Nilüfer, Gölyazı Kentsel ve Arkeolojik Sit Alanında Yeraltı Yapılarının Envanter Tespitine Yönelik Manyetik ve Yer Radarı Yöntemleri ile Araştırılması ve Haritalanması İşi" (müellif firma Ankara Yer Bilimleri Ar-Ge Ltd. Şti. sorumluluğunda) kapsamında ele alınmış, Gölyazı ada ve yarımadasında bulunan sur duvarları taranarak yapısal malzemeler fiziksel, kimyasal ve petrografik olarak incelenmiştir. Gölyazı Sur Duvarları'na ait malzeme grubu; Gazi Üniversitesi, Teknopark bünyesinde yürütülen "Kültürel Mirasın Arkeometrik Yöntemlerle Belgelenmesi ve Araştırılması AR-GE Projesi" kapsamında "Bursa, Gölyazı Sur Duvarları Yapı Malzeme Analizi" adı altında Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB) ile Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM) Laboratuvarları'nda incelenmiştir.

YÖNTEM VE DENEYLER

Gölyazı yarımadası girişinden başlayıp adayı tümüyle çevreleyen sur duvarları taranarak örneklenen yapısal malzemeler (taş, tuğla ve harçlar), önce görsel olarak değerlendirilmiş, fotoğraflanarak belgelenmiş, gruplandırılmış ve analiz edilmek üzere kodlanmıştır (Görsel 2-5). Tarihî surlara ait yapısal örnekler çeşitli test ve analizlerle arkeometrik olarak ele alınmış, malzeme açısından tanımlanarak belgelenmişlerdir.

Fiziksel Testler

Fiziksel özellikler, yapı malzemelerinin (özellikle taş ve tuğlaların) belirlenmiş standart sınırlar içinde tanımlanabilen özelliklerinin teknik

yönden ifadesidir. Malzemelerin dayanımlarının belirlenmesi için temel fiziksel testler (birim hacim ağırlığı, su emme kapasitesi ve gözeneklilik ve kayaç sertliği) uygulanmıştır. Örneklerin doğrudan alınan kuru ağırlıkları, arşimet (su içerisinde) ve doygun ağırlıkları (saf su içerisinde 50 torr basınç altında gözeneklere ulaşması sağlanan sulu ağırlık) yardımıyla birim hacim ağırlıkları (doygun-kuru BHA, g/cm^3), su emme kapasitesi (%SEK) ve gözeneklilik (%P) ile kayaç sertliği (SH) değerleri belirlenmiştir (Başarır vd. 2004: 111-117; RILEM 1980: 73). Standart fiziksel testleri yapabilmek için gereken örnek miktarı (5-10 cm^3 lük standart örnekler) standart uygulamalar açısından mümkün olmadığı için test uygulamaları, örnekleme ile alınan taş ve tuğla parçaları üzerinde gerçekleştirilmiştir (Görsel 6).

Toplam Tuz, Tuz Türü ve pH Testleri

Standart spot tuz testleri, alanda örnekleme sırasında veya laboratuvar ortamında analizler öncesinde uygulanan ön testler veya süreçsel anyon/kasyon testleridir. Malzemelerin doğal içeriğini oluşturan ya da dış/çevresel etkilerle sonradan kazandıkları özellikleri belirlemek amacı ile uygulanmaktadır. Suda çözünerek malzemeye taşınan bu tuzlar; sodyum, potasyum ve magnezyum tuzları olan sülfat, fosfat, nitrat, nitrit, klorür ve karbonat vb. gibi gruplardır (Feigl 1966: 317-478). Taş ve tuğla örneklerde tuz (kasyon/anyon) türünün belirlenmesi için spot tuz testleri uygulanmış, örneklerin pH dağılımları belirlenmiştir (Görsel 7). Çözeltilerde spot test türüne göre ya reaktifler eklenerek ya da şerit kullanılarak testler yapılmıştır. Anyon analizlerinde; standart Merck nitrit (NO_2^- ; 108025), Merck nitrat (NO_3^- ; 111170), Merck sülfat (SO_4^{2-} ; 114789), Merck fosfat (PO_4^{3-} ; kod: 114846), Merck klorür (Cl^- ; kod: 110079) ve Merck toplam sertlik (CO_3^{2-} ; kod: 110025) test kitleri kullanılmıştır.

Sur duvarlarına ait taş ve tuğla örneklerde bulunan suda çözünen tuz miktarı (toplam) ve türleri ile pH değerleri belirlenmiştir (Görsel 7). Örneklerde toplam tuz ölçümü tayini için; 25 ml su içerisine alınan 5 gram örnek, 1 saat santrifüjlenip süzildükten sonra üzerine standart sodyum heksametafosfat eklenmiştir. Analiz için hazırlanan

örneklerin toplam tuz içerikleri iletkenlik ölçer (Neukum Seri 3001 marka pH-sıcaklık-iletkenlik ölçer) ile kaydedilmiş, sonuçlar ilgili eşitlikler kullanılarak toplam tuz miktarlarına ağırlıkça yüzde olarak (%^w/w) ulaşılmıştır (Black vd. 1965: 60-62).

Petrografik İnce Kesit Optik Mikroskop Analizi

Gölyazı Sur Duvarları'na ait örneklerin (taş, tuğla ve harçlar) ince kesitleri hazırlanmış ve optik mikroskopta incelenmiştir. İnce kesitler; örneklerde dıştan içe doğru tüm tabakaları gösterecek şekilde taş ve tuğla örnekleri için doğrudan, harçlarda ise sertleştirme yapılar hazırlanmıştır (Rapp 2002: 42-48). İncelemelerde LEICA Research Polarizan DMLP Model alt ve üstten aydınlatmalı optik mikroskop kullanılmıştır. Fotoğraflamalar mikroskoba bağlı Leica DFC280 dijital kamerayla, değerlendirmeler de Leica Qwin Digital Imaging Programı kullanılarak yapılmıştır. Agregayı oluşturan kayaç ve mineraller Point Counting Programı ile tanımlanmışlardır (Görsel 8-10).

X-Işını Floresans (XRF) Analizi

X-Işını Floresans (XRF) analizinin prensipleri optik yayılım spektrofisi prensipleriyle ilişkilidir. Ancak X-ışınları floresans yönteminde atomun uyarılması (yüksek ısı yerine) X-ışınları yoluyla olmaktadır. Bu ışınlar elementlerin tespitinde parmak izi gibidir. Işımanın dalga boyunun saptanmasıyla elementin cinsi, saptanan bu ışının yoğunluğunun ölçülmesiyle de elementin o madde içerisindeki derişimi belirlenebilmektedir (La Tour 1989: 3-9; Shackley 2011: 7-44). Gölyazı Sur Duvarları'ndan örneklenen yapısal malzeme örneklerinin (taş, tuğla ve harçlar) element içerikleri X-Işınları Floresans Analizi Yöntemi (PED-XRF) kullanılarak belirlenmiştir (Görsel 11-14). Analiz için seçilen örnekler agat havanda toz haline getirildikten sonra 32 mm'lik diskler oluşturulmuş, her bir disk XRF analizinde kullanılan bir kimyasal ile (wacks) karıştırılarak aletin örnek bölgesine yerleştirilmiş ve analizi yapılmıştır. Analizlerde, X-LAB 2000 model PED-XRF (Polarized Energy Dispersive-XRF) spektrometresi kullanılmıştır. Bu çalışmada yaklaşık 50 element belirlenebilmiştir. Analizde temel ve az elementler oksit yüzdeleri

(%) halinde, iz elementler ise milyonda bir (ppm) derişimle verilmiştir. Analizde USGS (Birleşik Devletler Jeolojik Araştırma) standartları ve referans olarak GEOL, GBW-7109, ve GBW-7309 kullanılmıştır. Harç örneklerinin agrega ve dayanım özellikleri arasındaki ilişki, aynı örneklerin kimyasal bileşim özellikleri ile elde edilen Cementation Index verisi yardımı ile değerlendirilmiştir (Boynton 1980: 267). Cementation Index (CI); asitte çözünen kısmın bazlarda çözünen kısma oranıdır. Kireç içerikli harçlar agrega içeriği ve türüne bağlı olarak yağlı harç (YK) ve hidrolik harç olarak (ZHK, OHK ve HK) tanımlanmaktadır (Görsel 15).

ANALİZ SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRMELER

Arkeometrik incelemeler doğrultusunda, Gölyazı Sur Duvarları'na ait yapısal malzemelerin fiziksel, kimyasal ve petrografik özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

Taş Örnekler

Gölyazı Sur Duvarları'nı ana yapı malzemesini oluşturan taşlar yoğunlukla farklı alt türde kireçtaşı kayaç türlerindedir (Görsel 8). Duvarlarda devşirme malzeme olarak mermer türü taşlar da kullanılmıştır. Yapısal özellikleri ile düşük yoğunluklu ve yüksek gözenekli yapı malzemeleri daha dayanımsız durumda olan malzemelerdir. Fiziksel test uygulanan kireçtaşı örneklerin; doyun/kuru birim hacim ağırlıkları sırasıyla 2,65-2,76 g/cm³ (ort. 2,69 g/cm³) / 2,64-2,71 g/cm³ (ort. 2,66 g/cm³) arasında, toplam su emme kapasiteleri %0,10-1,13 arasında (ort. %0,43) ve toplam gözeneklilikleri de %0,26-3,03 arasında (ort. %1,16) değişim göstermektedir (Görsel 6). Kireçtaşı örneklerin Schmidt çekici kayaç sertlik değerleri de 28,2-31,3 arasında (ort. 29,8) değişmektedir. Kireçtaşları, elde edilen kayaç sertliği verilerine göre "az sert" (SH: 21-40) kategoride sınıflandırılmıştır (Görsel 6). Kireçtaşı örnekler düşük ortalama (BGS-T7 gibi) ve yüksek (BGS-T4 gibi) değerlerde değişen fiziksel dayanımlara sahiptirler. Fiziksel test uygulanan mermer örneğin (BGS-T4) kireçtaşı örneklerden daha yüksek olan dayanımlılığı, yüksek fiziksel test verileri ile desteklenmektedir (Görsel 6).

Taş örneklerin suda çözünen toplam tuz miktarları, içerdikleri tuz (anyon) türleri ile pH değerleri spot tuz testleri ve kondaktometrik analizlerle belirlenmiştir. Taşların pH değerleri zayıf bazik ortam şartlarını yansıtır şekilde 7,01-7,99 arasında (ort. 7,42), toplam tuz içerikleri de %0,37-0,55 arasında (ort. %0,52) değişmektedir (Görsel 7). Taş örnekler genel olarak ortalama değerlerde (%0,50 civarında) tuz içeriğe sahiptirler (toprakta >%0,15 yüksek tuzlanmayı işaret etmektedir (Dursun 2008: 70).

Taş örnekler içerdikleri tuz türleri açısından değerlendirildiğinde; örneklerin çeşitlenen ve yüksek miktarlarda karbonat (112 ve 192 mg/L), bazı örneklerde düşük miktarlarda nitrit (0,025 mg/L) ve nitrat (10 mg/L) ile düşük miktarlarda fosfat (0,20 ve 0,40 mg/L) ve klorür (3, 6 ve 18 mg/L) türlerinde tuzlanmalar belirlenmiştir (Görsel 7). Örneklerde sülfat türü tuzlanma belirlenmemiştir. Örnekler içinde BGS-T5 örneği tuz içeriğinde çeşitlilik ile dikkat çekmektedir. Kaynağını, ayırışan derz harçları ve toprak rezervuardan alan, zayıf bazik ortamda bulunan taşların tuzlanması bünyesel niteliktedir. Bununla beraber taşa taşınan çevresel (liken ve kuş dışkıları) yansıtan fosfat ve genelde gübreleme veya eksoz gaz salınımını yansıtan nitrit ve nitrat gibi ve yapısal (rekristalizasyonu yansıtan karbonat) tuzlar mevsimsel (yağışlı dönemler) etkilerle artan veya azalan oranda yıl içinde değişimler de gösterebilmektedir.

İnce kesit optik mikroskop analizi ile petrografik yönden incelenen sur duvarlarına ait taşlar kireçtaşı kayaç türündedir (Görsel 8). Kireçtaşları yoğunlukla görsel ve yanında meta kireçtaşı kayaç özelliğindedirler. Bununla beraber sur duvarlarında devşirme mermer türü (BGS-T4) kayaçlar da kullanılmıştır. Kireçtaşı örneklerin yapılarında bozulma ürünü rekristalize kalsitlerin yer aldığı da belirlenmiştir (Görsel 8). Petrografik incelemeler, yapıtaşlarını oluşturan kireçtaşlarının yakın çevre yerel kayaç formasyonunu yansıtan (anakaya örneği BGS-T7) kayaç grubuna ait olduğunu göstermiştir.

Sur duvarlarına ait kireçtaşı örneklerin kimyasal bileşimlerine PED-XRF analizi ile ulaşılmıştır. Taşların kimyasal içeriğini azalan oranda CaO

(ort. %55,87), LOI (toplam karbonat; ort. %42,01) ve SiO₂ (ort. %1,30) oluşturmaktadır (Görsel 11). Analiz edilen kireçtaşı örnekler oldukça benzer kimyasal içerik sergilemektedirler. Bununla beraber BGS-T3 örneği daha yüksek oranda U (uranyum), BGS-T5 örneği Sr (stronsiyum) ve BGS-T8 örneği de Ba (baryum) içeriği ile diğer kireçtaşlarından farklılaşmaktadır (Görsel 11). Taş örnekler ana element içeriklerine göre (CaO-LOI-SiO₂) grafik olarak gruplandırıldığında (Triangular Plotting) örneklerin benzer içerikte oluşları açıkça görülebilmektedir (Görsel 14a). En genel anlamıyla bu örnekler üzerinden kimyasal içerikleriyle benzeşen örneklerin kayaç kökenlerinin aynı ve yerel olduğunu söylemek mümkündür.

Tuğla Örnekler

Gölyazı Sur Duvarları dolguları ve kemer kuruluşlarından örneklenen tuğla örnekler fiziksel, kimyasal ve petrografik yönlerden ele alınmıştır.

Tuğla örneklerin fiziksel test verileri öncelikle değerlendirildiğinde; örneklerin doygun/kuru birim hacim ağırlıkları sırasıyla 2,34-2,50 g/cm³ (ort. 2,42 g/cm³) / 1,70-1,97 g/cm³ (ort. 1,83 g/cm³) arasında, toplam su emme kapasiteleri %10,85-16,01 arasında (ort. %13,62) ve toplam gözeneklilikleri de %21,36-27,28 arasında (ort. %24,67) değişim göstermektedir (Görsel 6). Oldukça değişken bir dağılım veren tuğla örneklerin fiziksel verileri birbirinden farklılaşmaktadır. Fiziksel özellikleri açısından tuğla örnekler genel anlamda değerlendirildiğinde sundukları fiziksel verileriyle BGS-B2 ve BGS-B3 örnekleri diğer iki örneğe göre daha düşük kalitede (1,80 g/cm³'ün altında kuru birim hacim ağırlıkları ve %30'a yakın seviyede gözeneklilikleri ile) üretime/dayanıma sahiptirler (Görsel 6).

Tuğla örneklerin toplam tuz içeriğini; yüksek miktarda karbonat (112 ve 192 mg/L), (BGS-B2 örneğinde) düşük miktarda nitrit (0,025 mg/L), nitrat (10 mg/L), fosfat (0,20 ve 0,40 mg/L) ve klorür (3 ve 6 mg/L) türlerinde tuzlanmalar belirlenmiştir (Görsel 7). Örneklerin pH₁ 7,34-8,05 arasındaki (ort. 7,68), toplam tuz içerikleri de %0,38-3,60 arasındaki (ort. %1,48) değerlerdedir (Görsel 7). Örneklerde sülfat türü tuzlanma belirlenmemiştir.

Oldukça gözenekli yapıdaki örneklerin toplam tuz içerikleri değerlendirildiğinde, yapılarında düşük (<%0,50), ortalama (%0,50 civarı) ve yüksek (>%0,50) oranlarda tuzlanmalar görülmektedir. BGS-B3 örneği, zayıf bazik ortam şartları içinde oldukça yüksek toplam tuz içeriğine sahiptir (Görsel 7). En genel anlamda pişmiş toprak yapısal malzemeler (künk, kiremit, tuğla gibi), nemli ortam şartlarında tuzlanmanın tahripkâr etkisini taşlara göre daha yüksek oranda taşımaktadırlar.

Tuğla örnekler petrografik yönden ince kesit optik mikroskop analizi ile incelenmiştir. Agregata ve matris özelliklerine göre örnekler 4 grup altında sınıflandırılmıştır (Görsel 9). Örneklerin gözenekliliği, karbonat içeriği ve kil yapısı göz önüne alınarak genel olarak 800-950°C arasında değişen pişirimler uygulanarak üretilmiş olmalıdırlar (Görsel 9). Örneklerin matris boşluk oranları %2,5-7 arasında ve birbirinden farklı değerlerde değişim göstermektedir (Görsel 9). Örneklerin toplam matris agregata içerikleri de %18-38 arasında değişim göstermektedir. Grup içinde Tuğla Gr4 örneği daha yüksek oranda matris agregata içeriğine (%38) sahiptir (Tablo 6b). Örneklerin agregata içeriğini, heterojen dağılımlı, ortalama (0,5-1,0 mm) ve yoğunlukla iri boyutlu (>1,0 mm) kırıklı/köşeli yapıda agregatlar oluşturmaktadır. Örneklerden Tuğla Gr3 örneğinin agregata içeriğinde, toplam agreganın %1,5'i oranında tuğla kırığı parçalarına rastlanmıştır. Bu grupta belirlenen bu katkı bilinçli olarak dayanımı artırmak ve neme karşı mukavemet vermek amacıyla örneklerin hamuruna eklenmiştir olmalıdır.

Üretim merkezlerinde yerel nehir yataklarından rafine bir şekilde elde edilen ve çeşitli özellikleriyle (plastiklik, pişirim/üretim kolaylığı, renklendirme özellikleri vb.) dayanım veren killerin kimyasal ve petrografik özellikleri pişmiş toprak malzemelerin üretimi için oldukça önemlidir. Kilin yapısını oluşturan agregatlar yöresinin kayaç formasyonunu yansıtan bileşenleri de yapıya doğal olarak taşıyarak üretim merkezlerinin kökenleri hakkında önemli bilgiler de sunmaktadır. Örneklerin petrografik yapıları dikkate alındığında, yakın çevreye (sedimanter kayaç kökenli) ait olmayan

volkanik kökenli kayaç kaynağını kullanan üretim merkezinde/merkezlerinde üretilmiş olmalıdırlar.

Sur duvarlarından örneklenen tuğla örneklerin kimyasal bileşimleri PED-XRF analizi ile belirlenmiştir. Örneklerin kimyasal içeriğini azalan oranda SiO₂ (ort. %53,31), Al₂O₃ (ort. %12,90), LOI (toplam karbonat, ort. %11,78), CaO (ort. %6,60), Fe₂O₃ (ort. %5,88), SO₃ (ort. %3,35), MgO (ort. %2,32), K₂O (ort. %2,04) ve Na₂O (ort. %1,14) oluşturmaktadır (Görsel 12). Örneklerin ana element içerikleri değerlendirildiğinde, örneklerin CaO (kireç) ve LOI (toplam karbonat) içerikleri, zaman içerisinde ayrışan derz harçlarından örneklerin yapısına taşınmış olmalıdır. Tuğla örneklerden BGS-B1 ve BGS-B3'ün ana element içeriğinde yüksek oranda SO₃ (sülfat), BGS-B4'nin içeriğinde de yüksek karbonat (LOI) göze çarpmaktadır. Bununla beraber adanın kuzeybatısındaki kemerden örneklenen BGS-B3 örneğinin tüm element içerikleri diğer örneklerden belirgin şekilde farklılaşmaktadır. Bu durum anılan örneğin farklı hammadde veya farklı dönem uygulaması olabileceğine işaret etmektedir. Örneklerin kimyasal içeriklerinde belirlenen bu farklılık, ana element içerikleri ile (SiO₂-CaO+LOI-MgO+Fe₂O₃+Al₂O₃) yapılan gruplandırma da (Triangular Plotting) açıkça görülebilmektedir (Görsel 14).

Tuğla örneklerin dayanım özellikleri PED-XRF analizi ile belirlenen kimyasal içerikleriyle birlikte değerlendirildiğinde; dayanımı yüksek örnekler için yapılarında %30'un üzerindeki oranda SiO₂ (ort. %53,31), %10'dan düşük oranda CaO (ort. %6,60) ve %8'in altındaki oranda Fe₂O₃ (ort. %5,88) içermelidir (Özışık 2000: 62). Analiz edilen tuğla örneklerin yüksek SiO₂ ile birbirine yakın ve düşük oranlarda Fe₂O₃ ve CaO içerikleri anılan oranlarla oldukça uyumludur (Görsel 12). Buradan hareketle tuğla örneklerin dayanımlarının, ortalamanın üzerinde kalitede bir üretimi yansıtır nitelikte olduğunu söylemek de mümkündür.

Stronsiyum (Sr) jeokimyasal olarak Ca'ya benzer ve kireç içeren maddeler (denizkabuğu, kireçtaşı gibi) içerisinde bulunur. Sr'un 400 ppm'den fazla olması pişmiş toprak malzemelerin yapımında kullanılan hammaddenin tümüyle denizel olduğuna işaret

etmektedir. Bununla beraber kireçtaşı içeren karasal hammaddede ise Sr miktarı genellikle 150 ppm'den azdır. Ayrıca üretimde karasal hammaddenin kullanılması halinde Zirkonyumun da (Zr) 160 ppm'den fazla olması beklenmektedir (Freestone vd. 2003: 19-32). Gölyazı Sur Duvarları moloz dolgu ve kemer kuruluşlarından örneklenen tuğlaların Sr ve Zr içerikleri ortalama değerler üzerinden 257,4 ppm Sr ile 183,1 ppm Zr'dir (Görsel 12). Örneklerin Sr ve Zr içerikleri dikkate alındığında, tuğlaların üretiminde yoğunlukla karasal kökenli hammadde kullanılmıştır.

Harç Örnekler

Gölyazı Sur Duvarları moloz dolgu ve derzlerinden örneklenen harç örnekler, ince kesit optik mikroskop analizi ile petrografik yönden detaylı olarak incelenmiştir. Agregabağlayıcı bileşimleri ayrı ayrı incelenen harç örnekler 4 grup altında sınıflandırılmıştır (Görsel 10). Özgün nitelik taşıyan harçların bağlayıcı içeriğini kireç ve kireç/kil karışımının, onarım örneklerinin ise (Harç Gr2) kireç/çimentokarışımının oluşturduğu belirlenmiştir (Görsel 10). Yapısal nitelik taşıyan harç örneklerin (Harç Gr1 ve Harç Gr4) agregabağlayıcı içeriğinde toplam agreganın %1 ve %5'ini tuğla kırığı parçalarının oluşturduğu da belirlenmiştir (Görsel 10). Harç örnek grupları genel anlamda değerlendirildiğinde, belirlenen yapısal (petrografik) farklılıkları, farklı dönem veya uygulama (ustalık/inşa) yaklaşımının yanı sıra farklı kaynaklardan elde edilen hammadde kullanımı ile açıklamak mümkündür.

Yapısal harç ve sıva örneklerin agregalarının petrografik analizleri dikkate alındığında; farklı türlerde sedimanter ve volkanik mineral/kayaçları birlikte içeren, oldukça iri kum boyutunda ve küçük taş parçaları içeren, yuvarlanmış agregalı yapı sergilediği görülmektedir.

Gölyazı Sur Duvarları'ndan örneklenen harç örneklerinin kimyasal bileşimlerine PED-XRF analizi ile ulaşılmıştır. Harç örneklerin ana (>%1) element içeriğini azalan oranda LOI (toplam karbonat, ort. %35,07), CaO (ort. %34,33), SiO₂ (ort. %22,41), Al₂O₃ (ort. %4,34), Fe₂O₃ (ort. %1,41) ve K₂O (ort. %1,10) oluşturmaktadır (Görsel 13). İnce

kesit optik mikroskop analizini destekler nitelikte harç örneklerin petrografik yapılarında görülen farklılık, örneklerin kimyasal içeriklerinde de izlenebilmektedir (Görsel 13). Örnek grubu içinde BGS-H12 harç örneği diğer örneklerden oldukça farklı kimyasal içeriği ile dikkat çekmektedir (Görsel 13).

Harç örnekler ana element içeriklerine göre (SiO₂-CaO+LOI-Al₂O₃+K₂O+Fe₂O₃) grafik olarak gruplandırıldığında (Triangular Plotting), örneklerin en az 4 farklı grup halinde (BGS-H2 ve BGS-H4; BGS-H6; BGS-H10 ve BGS-H14; BGS-H12) öbeğlendiği görülmektedir (Görsel 14a).

Harç örneklerin PED-XRF analizi ile elde edilen kimyasal verilerini kullanarak aynı örneklerin Cementation Index (CI) değerlerine de ulaşılabilmektedir (Görsel 14). Harçların dayanım özellikleri ve kireç türleri hakkında fikir veren bu veriler, örneklerin hidrolitik özelliklerinin anlaşılmasına da vesile olmaktadır. Harç örneklerinin CI değerleri 1,11-3,14 arasında (ort. 1,99) yer almaktadır. Harçların kireç türleri DÇ ve DÇ/Ç kategorilerinde tanımlanmıştır (Görsel 14). Harç örnekler yüksek CI verileri sunmaktadırlar. CI verileri harçların dayanım özellikleri bakımından da doğrudan fikir vermektedir. CI verileri yüksek örneklerin hidrolitik ve dayanım özellikleri de yüksektir. Buradan hareketle tümü özgün nitelik taşıyan derz/moloz dolgu harç örneklerinin dayanımlarının yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Daha eski ya da yapısal örneklerin zaman içerisinde artan hidrolitik özellikleri sadece CI verileri ile de değerlendirilebilir. CI verileri yüksek örneklerin özgün ve yapısal örnek olmaları da oldukça yüksek ihtimaldir.

SONUÇLAR

Tarih içinde çeşitli dönemlerde geçirdiği onarım ve eklentilerle Gölyazı Sur Duvarları'nın korunmasına yönelik olarak arkeometrik yapı malzeme analizleri, alanda gerçekleştirilen örnekleme çalışmaları sonrasında başlatılmıştır. Arkeometrik incelemeler; sur duvarları kesme taş ve moloz duvar örgülerini oluşturan ana yapı malzemesi taş ve yanında daha az oranda kullanılmış tuğlalar ile taş ve tuğla arası

derz/dolgu harçlarının analizlerini içermektedir. Çalışmaya konu olan yapısal malzeme örnekleri; alanda ve laboratuvar ortamında malzeme türlerine göre gruplandırılmış, fotoğraflanarak belgelenmiş ve kodlanmıştır.

Gölyazı Sur Duvarları'na ait ana yapı malzemeleri taş/kayaç ve tuğla örneklerine; birim hacim ağırlığı, su emme kapasitesi, gözeneklilik ve kayaç sertliği (taşlarda Schmidt çekici kayaç sertliği testi) ölçümlerini içeren testler uygulanarak fiziksel özellikleri belirlenmiştir. Homojen yapıdaki kireçtaşları; petrografik, lokasyon farkı ve fiziksel durumlarını yansıtan birbirine yakın dayanım değerlerine sahiptir. Yapıtaşı kireçtaşları ve devşirme mermer örnekler fiziksel yapıları ile oldukça duraylı durumdadırlar. Örneklerin sertlik değerleri de örneklerin ortalama/yüksek dayanım durumlarını yansıtır veriler sunmuştur.

Sur duvarlarına ait taş/kayaç ve tuğla örneklerin suda çözünen toplam tuz içerikleri kondaktometrik olarak belirlenmiştir. Taş örneklerde düşük, tuğla örneklerde ise yüksek oranda tuzlanmalar tespit edilmiştir. Belirlenen tuzlar, kaynağını vejetasyon ile, nem ile ayrışan (özgün/onarım) derz ve moloz dolgu harçlarından almaktadır.

Taş/kayaç örneklerin suda çözünen tuz türlerinden nitrit, nitrat, fosfat, sülfat, klorür ve karbonat türü anyonlar ile ortam pH değerleri nicel olarak belirlenmiştir. İncelenen örneklerde karbonatlaşma ve düşük miktarlarda çeşitli tuzlanmalar (nitrit, nitrat, fosfat, ve klorür) görülmektedir. Örneklerin tümü zayıf bazik ortamlardadırlar.

İnce kesit optik mikroskop analizi ile de surlara ait yapısal örneklerin kayaç ve mineral içeriği, türü, dokusu, bozulma durumu, dağılımı, tane boyları ile petrografik kayaç sertlikleri incelenmiş ve petrografik özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Araştırma çalışmalarında sur duvarlarına ait ana kayacın kireçtaşı (yerel kayaç gölsel ve meta kireçtaşı alt türlerinde) ve yanında devşirme mermer türü kayaçlar olduğu belirlenmiştir. Sur duvarları kapı ve nişleri kemer örgülerinden örneklenen tüm tuğlalar farklı petrografik yapılarıyla farklı matriks özellikleri sergilemektedirler. Tuğlaların sedimanter

ve volkanik kayaçlar içeren yapısı, üretimlerinin yakın çevreye ait olmayan kayaç kaynaklarını kullanan üretim merkezinde/merkezlerinde üretilmiş olmasını düşündürmektedir. Sur duvarlarından örneklenen derz/moloz dolgu harç örnekler biri onarım olmak üzere 4 grup halinde sınıflandırılmıştır. Harçların bağlayıcı içeriğini; özgün nitelik taşıyan örneklerde yalnızca kireç ya da kireç/kil karışımı, onarım örneklerinde ise kireç/çimento karışımı bağlayıcıların oluşturduğu belirlenmiştir. Yapısal nitelik taşıyan harç örneklerin agrega içeriğinde toplam agreganın %1 ve %5'ini tuğla kırığı parçalarının oluşturduğu da belirlenmiştir.

Yapısal örneklerin kimyasal bileşimleri PED-XRF analizi ile belirlenmiştir. İncelenen kireçtaşı örneklerin kimyasal bileşimlerini (ana (>%1) element içeriğini) azalan oranda CaO, LOI (toplam karbonat) ve SiO₂; tuğla örneklerin SiO₂, Al₂O₃, LOI, CaO, Fe₂O₃, SO₃, MgO, K₂O ve Na₂O; harçlarda da LOI, CaO, SiO₂, Al₂O₃, Fe₂O₃ ve K₂O oluşturmaktadır. Analiz uygulanan taşlar benzer, tuğla ve harç örnekler ise 4 farklı öbek halinde gruplandırılabilmiştir. Tuğla örneklerin yüksek SiO₂ ile birbirine yakın ve düşük oranlarda Fe₂O₃ ve CaO içerikleri, örneklerin dayanımlarının, ortalamanın üzerinde kalitede bir üretim modelini işaret etmektedir. Ayrıca tuğlaların Sr ve Zr element içerikleri dikkate alındığında, üretimlerinde yoğunlukla karasal kökenli hammaddenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sur duvarları derz/moloz dolgu harç örneklerinin PED-XRF analizi ile elde edilen kimyasal verilerini kullanarak aynı örneklerin Cementation Index (CI) değerlerine de ulaşılabilmiştir. Örneklerin kireç türünün DÇ (Doğal Çimento) ve DÇ/Ç (Doğal Çimento/Çimento) kategorilerinde olduğu anlaşılmıştır. CI verilerine göre harçlar yüksek dayanıma sahiptirler.

Gölyazı Sur Duvarları ve diğer arkeolojik yapılar üzerinde arkeometrik çalışmaların daha kapsamlı ve bütüncül bir bakış açısı ile uygulanması, hem tarihi yapıların uygun şekilde korunmasına hizmet edecek, hem de kültürel boyutuyla bu değerlerin yapısal malzemeler üzerinden dönemlenmelerini sağlayacak verilerin üretilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Başarır vd. 2004 H. Başarır - M. Kumral - A. Özsan, "Kayaçların Tek Eksenli Basınç Dayanımının Basit Deney Yöntemleriyle Tahmini", A. Ceylanoğlu - B. Erdem (eds.), *KAYAMEK 2004-VII. Bölgesel Kaya Mekaniği Sempozyumu: 21-22 Ekim 2004*, Ankara, 111-117.
- Black vd. 1965 C. A. Black - D. D. Evans - L. E. Ensminger - J. L. White - F. E. Clark, *Methods of Soil Analysis Agronomy No: 9*, Wisconsin.
- Boynton 1980 R. S. Boynton, *Chemistry and Technology of Lime and Limestone*, New York.
- Dursun vd. 2008 H. Dursun - M. Y. Dizdar - Ş. Kırıştioğlu - İ. Özcan - Y. Hamurkar, *Toprak ve Arazi Sınıflaması Standartları Teknik Talimatı ve İlgili Mevzuat*, Ankara.
- Feigl 1966 F. Feigl, *Spot Test in Organic Analysis*, Amsterdam.
- Freestone vd. 2003 I.C. Freestone - K. A. Leslie - M. Thirlwall - Y. Gorin-Rosen, "Strontium Isotopes in the Investigation of Early Glass Production: Byzantine and Early Islamic Glass from the Near East", *Archaeometry*, Vol. 45, No. 1, 19-32.
- La Tour 1989 T. E. La Tour, "Analysis of Rocks Using X-ray Fluorescence Spectrometry", *The Rigaku Journal*, Vol. 6, No.1, 3-9.
- Özışık 2000 G. Özışık, *Yapı Mühendisliğinde Tuğla Elemanlar ve Yapı Sistemleri*, İstanbul.
- RILEM 1980 RILEM, *Research and Testing, Materials and Construction 13*, Paris, Chapman and Hall.
- Rapp 2002 G. Rapp, *Archaeomineralogy*, Berlin.
- Shackley 2011 M. S. Shackley, *An Introduction to X-Ray Fluorescence Analysis in Archaeology*, M. S. Shackley (ed.) *X-Ray Fluorescence Spectrometry (XRF) in Geoarchaeology*, NewYork.

GÖRSEL LİSTESİ

- Görsel 1.** Gölyazı, adanın güney batısında (üstte) ve merkezinde yer alan sur duvarı ve burç (Castro) kalıntıları (17.11.2013, MAKLAB Fotoğraf Arşivi).
- Görsel 2.** Gölyazı Sur Duvarları yapı malzeme grubu
- Görsel 3.** Gölyazı Sur Duvarları çalışma örnekleri
- Görsel 4.** Gölyazı Sur Duvarları örnekleme (Ertuğ Çelik, Ankara Yer Bilimleri Ar-Ge Ltd. Şti.)
- Görsel 5.** Gölyazı Sur Duvarları çalışma örnekleri; taş, tuğla ve harç örnekler (MAKLAB Fotoğraf Arşivi)
- Görsel 6.** Gölyazı Sur Duvarları taş ve tuğla örneklerinde fiziksel testler
- Görsel 7.** Gölyazı Sur Duvarları taş ve tuğla örneklerinde spot tuz türü, pH ve toplam tuz tayini (SS) testleri
- Görsel 8.** Gölyazı Sur Duvarları taş/kayaç örneklerinin petrografik özellikleri
- Görsel 9.** Gölyazı Sur Duvarları tuğla örneklerinin petrografik özellikleri
- Görsel 10.** Gölyazı Sur Duvarları harç örneklerinin petrografik özellikleri
- Görsel 11.** Gölyazı Sur Duvarları taş örneklerinde PED-XRF analizi sonuçları
- Görsel 12.** Gölyazı Sur Duvarları tuğla örneklerinde PED-XRF analizi sonuçları
- Görsel 13.** Gölyazı Sur Duvarları harç örneklerinde PED-XRF analizi sonuçları
- Görsel 14.** Gölyazı Sur Duvarları (a) taş, (b) tuğla ve (c) harç örneklerinde PED-XRF analizi sonuçları gruplandırmaları (Triangular Plotting)
- Görsel 15.** Gölyazı Sur Duvarları harç örneklerinde Cementation Index verileri

Görsel 1. Gölyazı, adanın güney batısında (üstte) ve merkezinde yer alan sur duvarı ve burç (Castro) kalıntıları (17.11.2013, MAKLAB Fotoğraf Arşivi)

Grup Kodu*	Yapısal Malzeme Grubu Açıklamalar	Ana Örnek Sayısı
BGS-T	Taş Örnekler (Sur duvar örgü ve moloz dolgularından)	8
BGS-B	Tuğla Örnekler (Sur duvarı moloz dolgu ve tuğla kemer örgülerinden)	4
BGS-H	Harç Örnekler (Taş/tuğla derz ve moloz dolgularından)	14

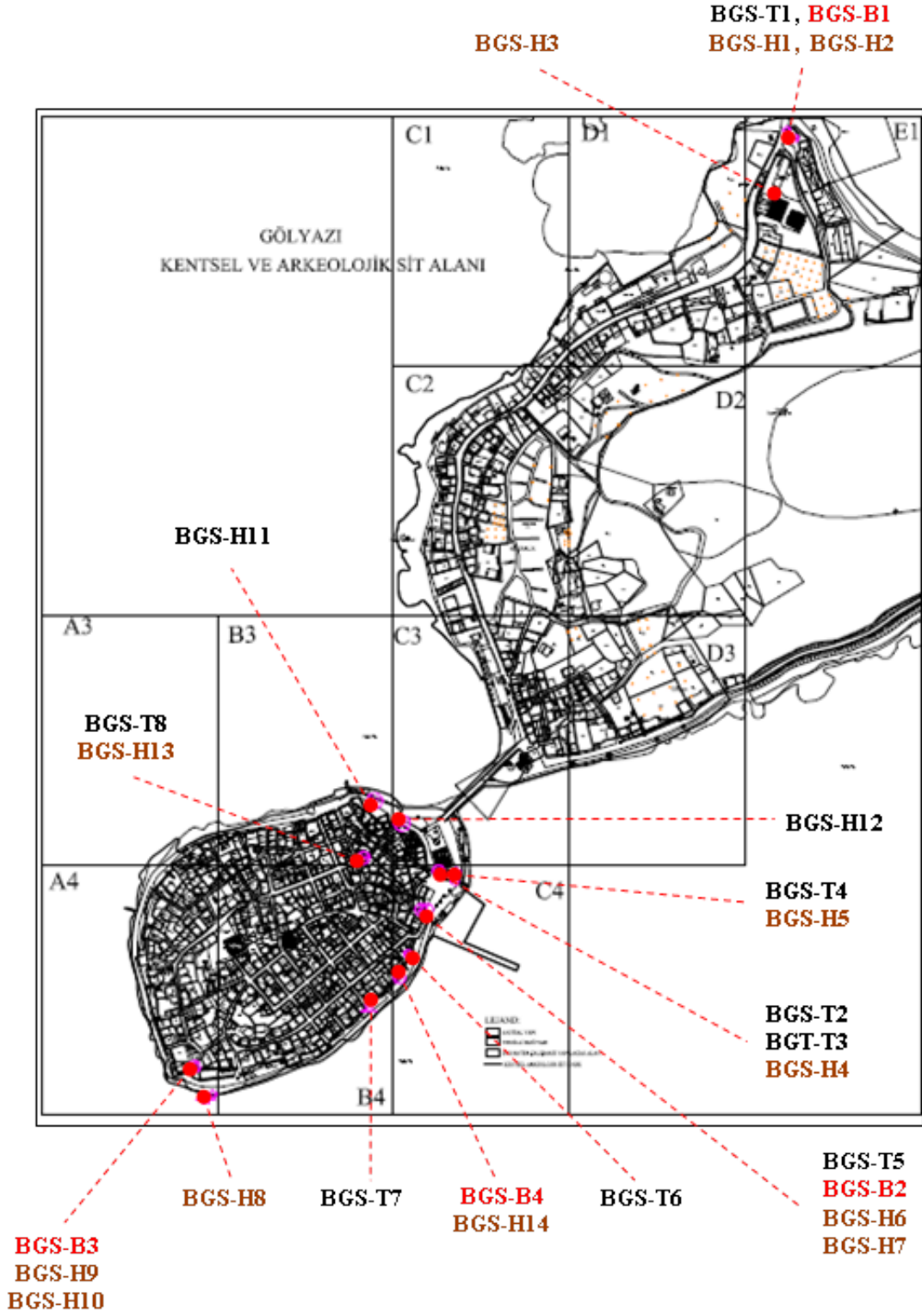
(*) Kodlama Ön Ek : BGS (= Bursa, Gölyazı Sur Duvarları)

Görsel 2. Gölyazı Sur Duvarları yapı malzeme grubu

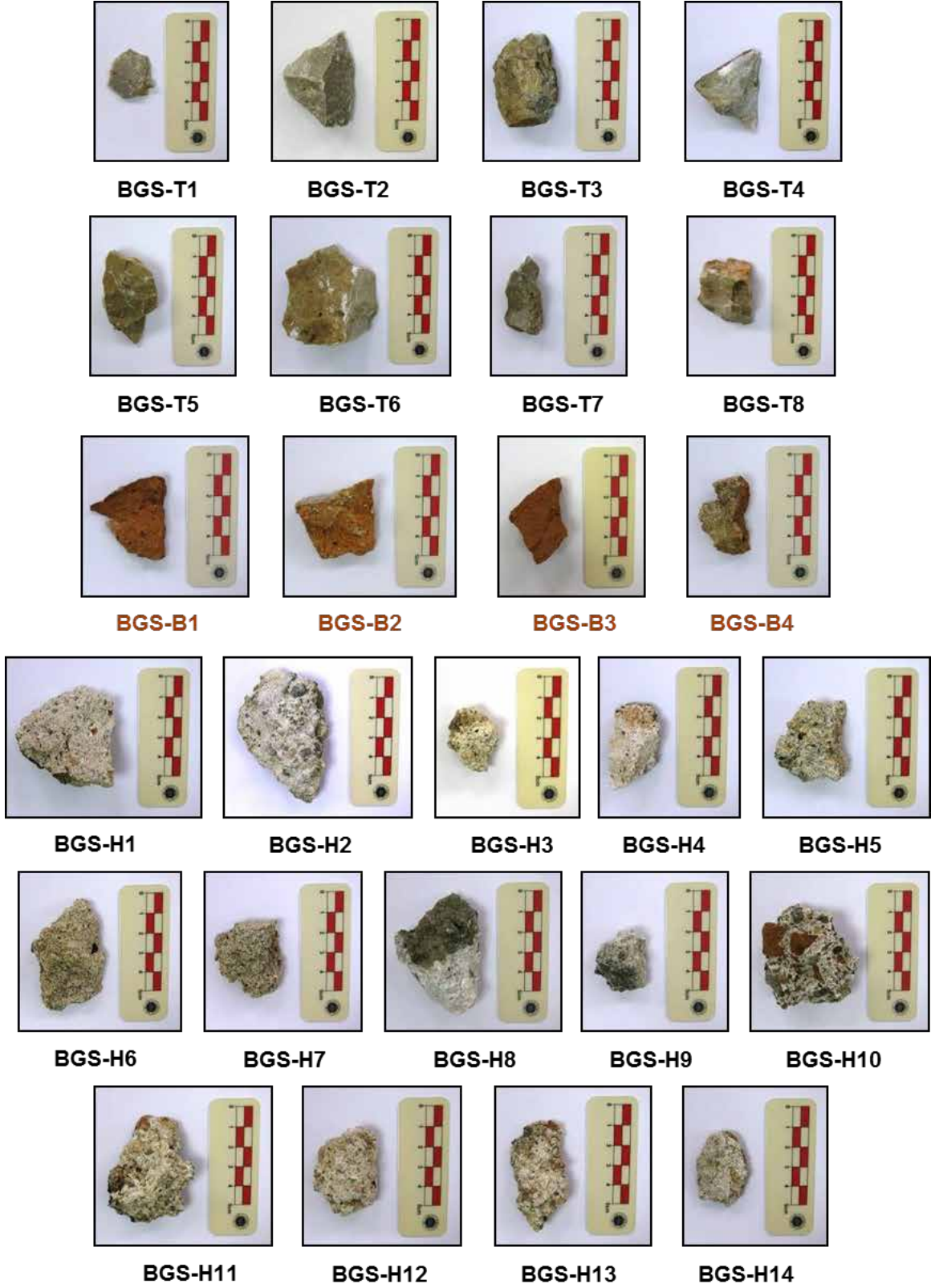
Örnekler	Açıklamalar	Malzeme Türü
BGS-T1	Cumhuriyet Caddesi girişi anıtsal kapıdan (1)*	Taş
BGS-T2	Castro duvarı moloz dolgusundan (6)	
BGS-T3	Castro duvarı kaplaması büyük bloktan (7)	
BGS-T4	Castro'nun kuzeyindeki kabartmalı bloktan (10)	
BGS-T5	Ana meydanın güneyindeki sur kemerinden kaplama bloktan (14)	
BGS-T6	Adanın güneydoğusundaki dış sur büyük bloktan (15)	
BGS-T7	Adanın güneyinden ana kayadan (16)	
BGS-T8	Ana kapı arkasındaki sur duvarından (24)	
BGS-B1	Cumhuriyet Caddesi girişindeki mekânın kemerinden (3)	Tuğla
BGS-B2	Meydanın güneyindeki surun kemerinden (33x33x6 cm) (11)	
BGS-B3	Adanın kuzeybatısındaki kemerden (19)	
BGS-B4	Surların güneydoğusundan iç sur girişi moloz dolgusundan (26)	
BGS-H1	Cumhuriyet Caddesi girişi anıtsal kapıdan (2)	Harç
BGS-H2	Cumhuriyet Caddesi girişindeki mekânın kemeri derzinden (4)	
BGS-H3	Burçtan derz/moloz dolgu harcı (5)	
BGS-H4	Castro duvarı moloz dolgusundan (8)	
BGS-H5	Castro'nun güneydoğu köşesinden moloz dolgu harcı (9)	
BGS-H6	Meydan güneyindeki sur kemerinden tuğla derz harcı (12)	
BGS-H7	Meydan güneyindeki sur kemerinden moloz dolgu harcı (13)	
BGS-H8	Adanın batısından moloz dolgu harcı (17)	
BGS-H9	Adanın kuzeybatısı kemerden moloz dolgu harcı (18)	
BGS-H10	Adanın kuzeybatısı kemerden tuğla derz harcı (20)	
BGS-H11	Ana kapı yakını surdan moloz dolgu harcı (21)	
BGS-H12	Ana kapı taban seviyesinden moloz dolgu harcı (22)	
BGS-H13	Ana kapı arkasındaki surdan (23)	
BGS-H14	Adanın güneydoğu surları iç sur girişi moloz dolgu harcı (25)	

(*) Belirtilen rakamlar örnekleme sırasını ifade etmektedir.

Görsel 3. Gölyazı Sur Duvarları çalışma örnekleri

Görsel 4. Gölyazı Sur Duvarları örnekleme noktaları
(Ertuğ Çelik, Ankara Yer Bilimleri Ar-Ge Ltd. Şti.)

Görsel 5. Gölyazı Sur Duvarları çalışma örnekleri; taş, tuğla ve harç örnekler (MAKLAB Fotoğraf Arşivi)

Örnekler	BHA-Doygun (g/cm ³)	BHA-Kuru (g/cm ³)	SEK (%)	P (%)	Sertlik (SH)	Taş Türü
BGS-T1	2,68	2,67	0,17	0,46	28,8	G. Kireçtaşı
BGS-T2	2,76	2,68	1,13	3,03	30,6	M. Kireçtaşı
BGS-T3	2,68	2,64	0,46	1,22	28,6	M. Kireçtaşı
BGS-T4	2,78	2,76	0,31	0,86	30,4	Mermer
BGS-T5	2,67	2,65	0,21	0,55	28,2	G. Kireçtaşı
BGS-T6	2,73	2,71	0,25	0,67	30,8	G. Kireçtaşı
BGS-T7	2,65	2,64	0,10	0,26	31,3	G. Kireçtaşı
BGS-T8	2,70	2,65	0,72	1,91	30,4	G. Kireçtaşı
BGS-B1	2,49	1,90	12,52	23,76	-	Tuğla
BGS-B2	2,36	1,74	15,11	26,29	-	
BGS-B3	2,34	1,70	16,01	27,28	-	
BGS-B4	2,50	1,97	10,85	21,36	-	
Taş Ort.**	2,69	2,66	0,43	1,16	29,8	Taş Ort.
Tuğla Ort.	2,42	1,83	13,62	24,67	-	Tuğla Ort.

(*) SH; 0-10: Yumuşak, 10-20: Az Yumuşak, 21-40: Az Sert, 41-50: Sert, 51-60: Oldukça Sert, >60: Çok Sert

(**) Ortalama değerler kireçtaşı örneklerindir.

Görsel 6. Gölyazı Sur Duvarları taş ve tuğla örneklerinde fiziksel testler

Örnekler	Nitrit (NO ₂ -)	Nitrat (NO ₃ -)	Fosfat (PO ₄ 3-)	Sülfat (SO ₄ 2-)	Klorür (CO ₃ 2-)	Karbonat (CO ₃ 2-)	pH	SS (%)
BGS-T1	-*	-*	0,20*	-*	6*	112*	7,21**	0,55**
BGS-T2	-	-	0,20	-	6	112	7,44	0,54
BGS-T3	-	-	0,20	-	6	112	7,99	0,55
BGS-T4	-	-	0,20	-	6	112	7,65	0,55
BGS-T5	0,025	10	0,20	-	18	192	7,35	0,37
BGS-T6	-	-	0,40	-	3	192	7,01	0,52
BGS-T7	-	-	0,20	-	6	112	7,13	0,55
BGS-T8	-	-	0,20	-	6	112	7,55	0,53
BGS-B1	-	-	0,20	-	3	112	8,05	0,51
BGS-B2	0,025	10	0,40	-	6	192	7,72	1,42
BGS-B3	-	10	0,20	-	6	192	7,34	3,60
BGS-B4	-	10	0,20	-	6	112	7,60	0,38
Taş Ort.							7,42	0,52
Tuğla Ort.							7,68	1,48

(*) Testlerin Hassasiyeti; Nitrit (NO₂-): 0,025 mg/L, Nitrat (NO₃-): 10 mg/L, Klorür (Cl-): 3 mg/L, Fosfat (PO₄3-): 0,10 mg/L, Sülfat (SO₄2-): 20 mg/L, Karbonat (CO₃2-): 4 mg/L

(**) 100 mL suda

Görsel 7. Gölyazı Sur Duvarları taş ve tuğla örneklerinde spot tuz türü, pH ve toplam tuz tayini (SS) testleri

Taş Grupları	Kayaç Türü	Sertlik (Mohs)	Açıklamalar
Taş Gr1a	"Gölsel Kireçtaşı"	2,5 – 3	Başlıca kalsit içeren boşluklu (%3-5) yapıdaki mikro kırık/çatlaklar rekristalize kalsit birikimi içermektedir.
Taş Gr1b	"Meta Kireçtaşı"	2,5 – 3	Başlıca kalsit içeren boşluklu (%3-5) yapıdaki mikro kırık/çatlaklar rekristalize kalsit birikimi içermektedir.
Taş Gr2	Mermer	~3	Granoblastik dokulu yapıyı basınç ikizli kalsitler (>0,7 mm) oluşturmaktadır.

Taş Gr1a : BGS-T1, BGS-T5, BGS-T6, BGS-T7, BGS-T8 Taş Gr1b : BGS-T2, BGS-T3 Taş Gr2 : BGS-T4

Görsel 8. Gölyazı Sur Duvarları taş/kayaç örneklerinin petrografik özellikleri

Tuğla Örnek Grupları	T (°C)	P (%)	MTA (%)	Kayaç ve Mineraller*	Açıklamalar
Tuğla Gr1	900	4	18	Q,G,Pl,Op,By,Qs	İri boyutta agregalar# içeriyor.
Tuğla Gr2	850-900	3,5	28	Q,By,Pl,Am,Py,Op	İri boyutta agregalar içeriyor.
Tuğla Gr3	900-950	7	20	Q,Ç,By,Op,Pl,TK(%1,5)	Ortalama boyutta agregalar içeriyor.
Tuğla Gr4	800-850	2,5	38	Q,Op,Pl,Am,By	İri boyutta agregalar içeriyor.

(#) İnce / Ortalama / İri Boyutlu Agregalar (mm) : <0,5 / 0,5-1,0 / >1,0

Tuğla Gr1 : BGS-B1 Tuğla Gr2 : BGS-B2 Tuğla Gr3 : BGS-B3 Tuğla Gr4 : BGS-B4

Görsel 9. Gölyazı Sur Duvarları tuğla örneklerinin petrografik özellikleri

Harç Örnek Grupları	MTB (%)	MTA (%)	Matriks Bağlayıcı İçeriği (%100)				Matriks Agregalar İçeriği (%100)		
			Kireç	Kil	Çm	Alçı	Kayaç & Mineraller*	TK	Org
Harç Gr1	84	16	100	-	-	-	98,5 (Q,K,Kt,Pl,By,G,Am,Op,Qs)	1,5	-
Harç Gr2	74	26	35	-	65	-	100 (Q,K,By,Op,Py,Qs)	-	-
Harç Gr3	62	38	75	25	-	-	100 (Q,G,Pl,K-t,Ş,Qs,Op)	-	-
Harç Gr4	64	36	90	10	-	-	95 (Q,Pl,Op,Gn,G,Qs)	5	-

Harç Gr1 : BGS-H1, BGS-H2, BGS-H4, BGS-H8, BGS-H11, BGS-H13

Harç Gr2 : BGS-H3, BGS-H5, BGS-H7 (Onarım)

Harç Gr3 : BGS-H6, BGS-H9, BGS-H10, BGS-H14

Harç Gr4 : BGS-H12

(*) Am: Amfibol, By: Biyotit, Ç: Çört, Çm: Çimento, G: Granit, Gn: Gnais, K: Kireçtaşı, Kt: Kumtaşı, MTA: Matriks Toplam Agregalar Oranı, MTB: Matriks Toplam Bağlayıcı Oranı, Op: Opak Mineraller, Org: Organik İçerik, P: Matriks Boşluk Oranı, Pl: Plajiyoklas, Py: Piroksen, Q: Kuvars, Qs: Kuvarsit, Ş: Şist, T: Pişirim Sıcaklığı, TK: Tuğla Kırığı Parçaları

Görsel 10. Gölyazı Sur Duvarları harç örneklerinin petrografik özellikleri

Element	Conc.	BGS-T3	BGS-T5	BGS-T8	Taş Ort.
Na2O	%	0,1	0,082	0,088	0,09
MgO		0,024	0,027	0,026	0,026
Al2O3		0,296	0,656	0,358	0,437
SiO2		0,789	1,69	1,42	1,3
P2O5		0,004	0,005	0,172	0,06
SO3		0,018	0,11	0,133	0,087
Cl		0,011	0,044	0,015	0,023
K2O		0,007	0,143	0,008	0,053
CaO		58,02	52,54	57,06	55,87
TiO2		0,017	0,056	0,025	0,033
V2O5		0,002	0,004	0,002	0,003
Cr2O3		0,002	0,004	0,003	0,003
MnO		0,077	0,006	0,012	0,032
Fe2O3		0,085	0,162	0,161	0,136
LOI*		40,62	44,62	40,78	42,01
Co		ppm	3,9	7,8	7,6
Ni	4		3,3	4	3,8
Cu	1,5		0,8	1,2	1,2
Zn	1		3	13,5	5,8
Ga	1,9		1,8	1	1,6
Ge	0,7		0,6	0,6	0,6
As	0,6		1,7	2	1,4
Se	0,5		0,5	0,5	0,5
Br	0,5		0,6	0,8	0,6
Rb	1,4		2,5	2,3	2,1
Sr	30,8		142,7	92,8	88,8
Zr	13,2		12,2	5,6	10,3
Nb	5,5		4,3	3,9	4,6
Mo	3,9		4,1	3,6	3,9
Cd	1		1,1	1	1
In	1,1		1,3	1	1,1
Sn	1,2		2,4	0,9	1,5
Sb	1		2,9	1,1	1,7
Te	1,2		2,2	1,4	1,6
Cs	3,8		5,5	4	4,4
Ba	5,6		10,9	31,6	16
La	7,8		10	8,1	8,6
Ce	10		14	22	15,3
Hf	4,1		4,3	5,2	4,5
Ta	3,4		4	3,8	3,7
Hg	1,1		1,2	1,2	1,2
Tl	1,3		1,2	1,2	1,2
Pb	2,7		4	7,7	4,8
Bi	1	1	0,7	0,9	
Th	1,5	2,2	1,1	1,6	
U	20,2	11	10	13,7	

(*) LOI: 950°C'de Kızdırma ile Ağırlık Kaybı (Loss on Ignition)

Görsel 11. Gölyazı Sur Duvarları taş örneklerinde PED-XRF analizi sonuçları

Element	Conc.	BGS-B2	BGS-B3	BGS-B4	Tuğla Ort.	
Na ₂ O	%	1,18	1,27	0,96	1,14	
MgO		1,52	4,14	1,31	2,32	
Al ₂ O ₃		12,37	12,96	13,38	12,9	
SiO ₂		53,1	54,84	52	53,31	
P ₂ O ₅		0,167	0,266	0,186	0,206	
SO ₃		8,65	1,35	0,05	3,35	
Cl		0,034	0,346	0,004	0,128	
K ₂ O		1,72	2,17	2,23	2,04	
CaO		6,8	6,85	6,15	6,6	
TiO ₂		0,307	1,38	0,493	0,725	
V ₂ O ₅		0,011	0,025	0,017	0,018	
Cr ₂ O ₃		0,001	0,045	0,004	0,017	
MnO		0,13	0,147	0,135	0,137	
Fe ₂ O ₃		3,88	8,88	4,88	5,88	
LOI*		10,83	5,88	18,64	11,78	
Co		ppm	26	64,2	34,7	41,6
Ni			11,3	154,2	23,4	63
Cu	13,7		54,5	20,6	29,6	
Zn	44,2		101,8	60,6	68,9	
Ga	18,7		18,5	19,9	19	
Ge	1		1,4	0,7	1	
As	8,5		16,5	9,2	11,4	
Se	0,4		0,5	0,4	0,4	
Br	2		2,6	1,5	2	
Rb	50,7		70	61,6	60,8	
Sr	248,5		252,4	271,2	257,4	
Zr	126,2		224,6	198,5	183,1	
Nb	8,8		22,6	13,4	14,9	
Mo	6,2		4,6	3,3	4,7	
Cd	0,4		0,5	0,9	0,6	
In	0,8		0,9	0,8	0,8	
Sn	0,9		3,2	1,5	1,9	
Sb	0,9		1,1	0,8	0,9	
Te	1,1		1,4	1,3	1,3	
Cs	5,1		8,3	5,3	6,2	
Ba	298,8		350,5	375,7	341,7	
La	19,6		34,4	22	25,3	
Ce	41,9		60,8	45,2	49,3	
Hf	4,8		6,3	4,5	5,2	
Ta	4,1		8	4,8	5,6	
Hg	1,1		1,4	1,2	1,2	
Tl	1,3		1,6	1,4	1,4	
Pb	11,6	17,1	17,7	15,5		
Bi	0,9	1,1	1	1		
Th	7,1	6,9	7,8	7,3		
U	8,1	9,3	6,7	8		

(*) LOI: 950°C'de Kızdırma ile Ağırlık Kaybı (Loss on Ignition)

Görsel 12. Gölyazı Sur Duvarları tuğla örneklerinde PED-XRF analizi sonuçları

Element	Conc.	BGS-H2	BGS-H4	BGS-H6	BGS-H10	BGS-H12	BGS-H14	Harç Ort.
Na2O	%	0,07	0,072	0,088	0,1	0,25	0,076	0,109
MgO		0,464	0,465	0,252	1,07	1,76	0,542	0,76
Al2O3		2,17	2,66	3,18	3,83	11,36	2,82	4,34
SiO2		34,41	31,94	14,81	17,71	14,96	20,6	22,41
P2O5		0,08	0,078	0,112	0,128	0,311	0,352	0,177
SO3		0,3	0,095	0,875	0,331	0,445	0,167	0,369
Cl		0,023	0,003	0,103	0,6	0,025	0,008	0,127
K2O		0,591	0,535	1,08	1,35	2,18	0,849	1,1
CaO		31,22	33,49	41,54	32,35	30,55	36,83	34,33
TiO2		0,114	0,134	0,159	0,255	0,469	0,15	0,213
V2O5		0,004	0,006	0,006	0,006	0,009	0,003	0,005
Cr2O3		0,005	0,002	0,009	0,008	0,001	0,006	0,005
MnO		0,042	0,038	0,092	0,057	0,03	0,052	0,052
Fe2O3		1,4	1,4	1,58	2,17	0,353	1,59	1,41
LOI*		29,62	29,66	36,62	40,83	37,89	35,82	35,07
Co		ppm	13	19	16,2	19,7	180	17,2
Ni	15,8		12,6	11,9	18,6	61	17,1	22,8
Cu	7,1		3,7	8,8	14,1	1	18,6	8,9
Zn	20		19,9	18,8	47,5	1	31,3	23,1
Ga	6,1		4,9	5,5	7,9	1	4,8	5
Ge	0,7		0,6	1	0,6	1	0,7	0,8
As	47,3		16,4	40,3	13,9	1	25,8	24,1
Se	0,4		0,4	0,5	0,4	1	0,5	0,5
Br	1,3		1,3	3,4	6,2	1	2,7	2,7
Rb	20		15,4	24	31,2	1	21,6	18,9
Sr	74,4		100,6	115,4	105,8	17	155,8	94,8
Zr	31,8		38,8	46	56,1	119,9	52,8	57,6
Nb	3,3		3,9	5,3	5,6	13,8	3,4	5,9
Mo	3,2		3,6	4	3,4	6,3	3	3,9
Cd	1		0,9	1	1	1,9	0,9	1,1
In	1		1,1	0,9	0,9	1,3	1	1
Sn	1,1		1,2	1,1	1	5,6	1,1	1,9
Sb	1,1		2,2	1,2	1,1	2,1	1,9	1,6
Te	1,3		1,4	1,3	1,4	2,7	1,4	1,6
Cs	5,8		4,2	3,9	4,2	7,7	4,4	5
Ba	90,3		110,9	241,5	211,3	159,4	165,7	163,2
La	10,8		15,7	13,3	21,4	20,1	9	15,1
Ce	19		12,7	15,5	17,9	32	17,1	19
Hf	3,6		3,4	4,3	3,6	3	4,6	3,8
Ta	3,9		3,7	4,3	4,7	3	5,2	4,1
Hg	1,2		1,1	1,3	1,3	2	1,3	1,4
Tl	1,2		1,4	0,9	1,1	2	1,4	1,3
Pb	8,8		8,7	8,5	12,3	2	18,2	9,8
Bi	1,1	1	1,1	0,5	2	0,4	1	
Th	2,1	3,4	4,5	3,9	2	2,8	3,1	
U	16,3	16,8	17,6	9,8	19	11,3	15,1	

(*) LOI: 950°C'de Kızdırma ile Ağırlık Kaybı (Loss on Ignition)

Görsel 13. Gölyazı Sur Duvarları harç örneklerinde PED-XRF analizi sonuçları

Görsel 14. Gölyazı Sur Duvarları (a) taş, (b) tuğla ve (c) harç örneklerinde PED-XRF analizi sonuçları gruplandırmaları (Triangular Plotting)

Örnekler	CI	Kireç Türü	Kireç Türü
BGS-H2	3,14	DÇ/Ç	Yağlı Kireç (YK) : <0,30 Zayıf Hidrolik Kireç (ZHK) : 0,30 - 0,50 Ortalama Hidrolik Kireç (OHK) : 0,51 - 0,70 Hidrolik Kireç (HK) : 0,71 - 1,10 Doğal Çimento (DÇ) : 1,11-1,70 Doğal Çimento & Çimento (DÇ/Ç) : 1,70<
BGS-H4	2,75	DÇ/Ç	
BGS-H6	1,11	DÇ	
BGS-H10	1,65	DÇ	
BGS-H12	1,66	DÇ	
BGS-H14	1,66	DÇ	
Ortalama	1,99	DÇ/Ç	

Görsel 15. Gölyazı Sur Duvarları harç örneklerinde Cementation Index verileri

NİKAİA MEZAR ANITLARI: 2013 – 2015 YILLARI ARASINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN YÜZEY ARAŞTIRMASINA DAİR ÖN RAPOR

THE GRAVE MONUMENTS OF NIKAIA: A PRELIMINARY REPORT OF 2013-2015 SURVEYS

Ahmet Ali ALTIN*

ÖZ

Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi`nde Bithynia`nın en önemli kentlerinden biri olan Nikaia`nın geniş bir alana yayılmış Antik Çağ nekropolü, gerek gösterdiği tipolojik çeşitlilik, gerekse farklı dönemlerden mezar örnekleri sunmasıyla kent tarihi açısından büyük bir zenginlik ortaya koymaktadır. Kentin çeşitli mezar anıtları geçtiğimiz yüzyıllarda İznik`i ziyaret eden Batılı gezginlerin dikkatini çekmiş, bu gezginlerin birçoğu söz konusu anıtlardan detaylı bir şekilde bahsetmişlerdir. Geçtiğimiz yüzyılın başlarından itibaren ise bu anıtlar çoğunlukla tekil buluntular ya da belirli bir döneme veya tipolojiye ait örnekler halinde çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Bununla birlikte kentin antik dönem nekropol alanları ve mezar yapılarına bütüncül bir bakış sağlayacak bir çalışma günümüze kadar yapılmamıştır. Bu amaçla Bursa Uludağ Üniversitesi ve Bochum Ruhr Üniversitesi işbirliğinde 2013 – 2015 yılları arasında sürdürülen “İznik ve Çevresi YüzeY Araştırması Projesi” çerçevesinde kent çevresindeki nekropol alanları ve mezar anıtları detaylı bir biçimde belgelenmiştir.

Bu bildiri de söz konusu proje çerçevesinde elde edilen veriler ve literatür araştırmalarından edinilen bilgiler ışığında kentin antik dönem nekropol alanlarının dağılımı, mezar anıtlarının tipleri ve ölü kültü konusunda bilgiler verilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, gerçekleştirilen belgeleme çalışmalarında kullanılan yöntemlere ve mezar anıtlarının korunması konusunda karşılaşılan sorunlara da değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nikaia, Nekropol, Mezar Anıtı, Defin Geleneği, Yöntem.

ABSTRACT

The necropoleis of ancient Nikaia, which is one of the most important cities of Bithynia in Hellenistic and Roman Times, having been spread in a large area around the city. The necropoleis shows a large diversity of graves from different epoches. Some of these grave monuments were mentioned by the European travellers, who visited Iznik in the recent centuries. The grave monuments of Nikaia were studied by various researchers either as individual finds or as samples from particular typology or a certain period since the beginning of the last century. However, an integrated study, which contains whole necropoleis of the city and their grave monuments, hasn` t been realised until now. For that purpose, the necropolis areas and the grave monuments around the city were detailed documented in frame of a project which is called “The Survey of Iznik and its Enviroments” (which was held between 2013 - 2015 with a collobaration of Bursa Uludağ University and Ruhr University-Bochum).

In this presentation, it is aimed to give informations about the scattering of the ancient necropolis areas around the city, types of grave monuments and burial cult. The documentation methods and the problems about the protections of the monuments will also be mentioned.

Keywords: Nikaia, Necropolis, Grave Monument, Burial Custom, Method.

* Arş. Gör. Ahmet Ali Altın, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Görükle, Bursa. E-posta: alialtin@uludag.edu.tr

İznik Gölü'nün doğu kıyısında, çevresi Katırcı ve Samanlı Dağları'nın uzantıları tarafından çevrelenmiş verimli bir ova üzerinde kurulmuş olan Nikaia kenti, bu bildirinin zamansal çerçevesini oluşturan Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi'nde Bithynia Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri haline gelmiştir¹. Antik Dönem doğu-batı rotasının önemli bir kavşak noktasında bulunan stratejik konumu², kent çevresinde uzanan verimli topraklar gibi unsurlar kentin bu öneminin başlıca nedenleri arasındadır. Makalenin konusunu oluşturan dönem boyunca, kentin yakın çevresinde, gerek nekropol alanları içerisinde, gerekse izole alanlarda çok sayıda mezar ve mezar yapısı inşa edilmiştir. Birçok farklı tip gösteren bu mezar anıtlarından hareketle, kent çevresindeki nekropol alanlarının bölgesel ve zamansal dağılımları, kentin farklı dönemlerdeki defin gelenekleri, kent ve çevresinde yaşayan farklı sosyal sınıflara ait kişiler/topluluklar gibi birçok konu hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Kentin çevresinde, geniş bir alana dağılmış mezar anıtları, 16. yüzyıldan itibaren İznik'i ziyaret eden Batılı gezginlerin dikkatini çekmiş, bu gezginler kentin anıtsal ölçüdeki mezar yapılarını yazdıkları seyahatnamelerde detaylı tanımlar ve gravürlerle betimlemişlerdir (H. Dernschwam: 215; Pococke 1745: 21-123, pl. LX, LXI; De Laborde 1838: 36-44; Texier 1882: 91-110; Von der Goltz 1896: 426). Bu anıtlar 20. yüzyılın başlarından itibaren tekil buluntular ya da belirli bir döneme veya tipolojiye ait örnekler halinde çeşitli bilimsel çalışmalara konu olmakla birlikte, kentin nekropol alanları ve mezar anıtlarına bütüncül bir bakış sağlayan bir çalışma günümüze değin yapılmamıştır. Söz konusu alandaki eksikliğin giderilmesi amacıyla, kentin kuruluşundan Geç Antik Çağ sonuna kadar tarihlenebilen mezar anıtları Prof. Dr. Mustafa Şahin başkanlığında yürütülen "Bursa ve Çevresi Yüzye Araştırması" kapsamında, Bursa Uludağ Üniversitesi ve Bochum Ruhr Üniversitesi işbirliğinde detaylı olarak belgelenmiştir³.

1 Kentin Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi'ne ilişkin ayrıntılı tarihçesi için bkz. Şahin 1987: 1-42.

2 Nikaia üzerinden geçen Antik Dönem yol güzergâhları hakkında bkz. French 1981: 15-16, Harita 3; Şahin 1981: 5-38, 50-84.

3 Bu belgeleme çalışmaları desteklerini esirgemeyen proje başkanı hocam Prof. Dr. Mustafa Şahin'e, doktora danışmanım Prof. Dr. Christof Berns'e, mezarların mimari çizimlerini yapan yüksek mimar Ayşe Dalyancı Berns'e, çalışmalara destek veren Bursa Uludağ Üniversitesi ve Ruhr Üniversitesi Arkeoloji Bölümü

Bu çalışmalarda ilk olarak kent çevresinde bulunan in situ mezar anıtları detaylı fotoğraflar ve çizimlerle belgelenmiş, bu anıtların konumları GPS yardımıyla kaydedilerek topografik bir harita üzerine yerleştirilmiştir. Ayrıca günümüzde çeşitli müzelere taşınmış olmakla birlikte, yerleri müze kayıtları ve/veya literatüre göre kesin olarak saptanabilen mezar anıtları da söz konusu harita üzerine işlenmiştir. Söz konusu anıtların dağılımına göre, kent çevresindeki mezarlar, çoğunlukla kenti çevreleyen tepelerin yamaçlarına, bu yamaçların ovayla buluştuğu noktalara veya tepelerin ovaya hâkim yüksek noktalarına konumlandırılmışlardır. Bununla birlikte C. Cassius Chrestus'a ait obelisk formlu mezar veya Threptus ve aile üyelerine ait mezar anıtı örneklerinde görüldüğü gibi kentten oldukça uzakta, ovanın ortasında inşa edilmiş mezar anıtları da bulunmaktadır (Görsel 1).

Belgeleme çalışmalarının ikinci aşamasında İznik ve Bursa Müzeleri'nde bulunan İznik kökenli nekropol malzemesinin belgelemesi yapılmış, günümüzde kayıp olan, fakat literatür aracılığıyla varlıkları bilinen mezar anıtları da kataloğa dâhil edilmiştir. Çalışmalar sırasında ayrıca şehir surlarında devşirme olarak kullanılmış veya şehir merkezinin çeşitli yerlerine dağılmış nekropol malzemesi de belgelenmiştir (Görsel 2). Bu materyaller günümüzde korunmuş olan şehir surunun muhtemelen ikinci safhasında, şehir surlarına yakın nekropol alanlarından getirilip kullanılmış olmalıdır. Şehir surları üzerindeki güney bölümde 33, güneydoğu bölümünde 18, kuzeydoğu bölümünde ise 15 devşirme malzeme olarak kullanılmış mezar anıtı tespit edilmiştir. Göle bakan kuzeybatı ve batı duvarlar üzerinde ise yalnızca 1 adet devşirme mezar anıtı kaydedilmiştir. Bu verilere göre şehrin yakın çevresinde özellikle güney, güneydoğu ve kuzeydoğu yönlerde muhtemel nekropol alanları olabileceği varsayılabilir.

Proje kapsamında gerçekleştirilen diğer bir araştırma yöntemi jeofizik araştırmaları olmuştur⁴. 2015 yılında kent içerisinde ve çevresinde gerçekleştirilen jeofizik araştırmalarında, Yenişehir Kapı'nın öğrencilerine ve her konuda yardımlarını esirgemeyen İznik Müzesi Müdürlüğü ve çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

4 Söz konusu araştırmalar Kiel Üniversitesi, Yer Bilimleri Enstitüsü, Jeofizik Bölümü'nden Dr. Harald Stempel ve Ercan Erkul başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmalarının sonuçlarını bizimle paylaştıkları için kendilerine teşekkürü bir borç bilirim.

yaklaşık 200 m güneyinde olası bir mezar odası tespit edilmiştir.

Nikaia'nın en erken mezar anıtları, kentin yaklaşık 5 km kuzeydoğusundaki Dörttepeler mevkinde bulunan oda mezarlarıdır⁵. Bir dromos ve kareye yakın planlı bir mezar odasından oluşan mezar odalarının çatısı bindirme tonoz veya beşik tonozla örtülüdür. Bu tipe örnek oluşturan mezarlardan biri oldukça iyi durumda korunmuş olan kapı kanatları ve mezar odasının iç döşemesiyle öne çıkmaktadır (Görsel 3). Mezar odasının içi, üzerine ölülerin yatırıldığı mermer klinelerle döşenmiştir. Kline ayakları ve ayak tabureleri gibi detaylar bu klineler üzerine işlenmiştir. Ayrıca mezar odası içerisinde şu ana kadar başka herhangi bir mezar yapısında rastlamadığımız, fakat Hellenistik Bithynia ve Mysia mezar stelleri üzerinde sıklıkla betimlenen bir Kylikeion⁶ bulunmaktadır. Mezar odalarından ikisi mezar buluntuları yardımıyla İÖ 2. yüzyıldan İÖ 1. yüzyıl başlarına kadar tarihlenebilmekte, içerisinde herhangi bir ölü hediyesi bulunmamış olan diğer örnek ise, keskin profilli, bindirme tonozlu üst yapısı ile bu örneklerden daha erken bir tarihe ait olmalıdır (Görsel 4)⁷.

Mimari açıdan ünik olarak nitelendirebileceğimiz diğer bir mezar odası kentin yaklaşık 1 km doğusundaki Abdullah Tepe üzerinde bulunmaktadır (Pococke 1745: 122-123, plate LX, I; Laborde 1838: 38, pl. XV 33; Texier 1882: 109; von der Goltz 1896, 426; Schneider 1943: 7-8, Rodenwaldt 1943: 5-7, Kleiner 1957: 8, Tafel 5; Berns 2003: 238-239, Taf. 21, 1-2). Belgeleme çalışmalarında anıtın 17 parça halinde korunduğu tespit edilmiştir (Görsel 5). Bu parçalara dayanarak yapılan rekonstrüksiyona göre yapının 410 cm eninde 435 cm yüksekliğinde olduğu anlaşılmış, korunan uzunluğu ise 426 cm olarak ölçülmüştür. Anıt yekpare bir bloktan oyulmuş, dış cephesi bir lahit biçiminde bezenmiştir. Anıtın iç bölümünde ise doğu, kuzey ve güney yönlerde birer lahit teknesi oyulmuştur. Mezar odasının

tavanının, iç bölümde tonozlu bir biçimde oyulduğu görülmektedir. Mimari bezemelerinin eksikliği nedeniyle anıtın tarihlendirmesi zor olmakla birlikte, kaide profili (Vandeput 1997: 22, Taf. 7.1; Schede 1936: Taf. 19, 25, 33b) ve dış sırasının işleniş biçimi (Rumscheid 1994: 318, dipnot 479) İÖ 1. yüzyıldan Erken İmparatorluk Dönemi'ne kadar olan bir zaman dilimine işaret etmektedir.

Küçük Asya mezar tipolojisinde eşine ender rastlanan diğer bir örnek, kentin yaklaşık 6 km kuzeyinde bulunan ovalık bir alanda inşa edilmiş Obelisk formu mezar anıtıdır (Görsel 6). Yaklaşık 12 m yüksekliğindeki anıt, iki basamaklı bir krepidoma üzerinde içbükey profilli, kenarları aslan ayaklarıyla süslenmiş bir kaide temeline sahiptir. Bu altyapı üzerinde dikdörtgen bloklardan oluşturulmuş yüksek bir kaide üzerinde oturmaktadır. Kaide üzerinde günümüzde 5 tanesi korunmuş olan üçgen formu bloklar yükselmektedir. Obelisk'in üzerinden bir drone yardımıyla çekilen fotoğraflardan, korunmuş olan en üst bloğun üzerinde çeşitli dübel delikleri olduğu görülmektedir. Söz konusu dübel delikleri, anıtın üzerinde en azından bir mermer blok veya metal bir süsleme elemanın daha olması gerektiğine işaret etmektedir⁸. Mezar yapısı üzerinde bulunan yazıta göre⁹ Gaius Cassius Asclepiodotus oğlu Gaius Cassius Philiscus'un anısına dikilmişti. Söz konusu yazıt yardımıyla anıtın yaklaşık olarak tarihlendirilmesi mümkündür. Mezar sahibinin babası olan Gaius Cassius Asklepiodotus Erken İmparatorluk Dönemi'nde Nikaia'nın ileri gelen kişilerinden biriydi. Q. Marcius Barea ile olan dostluğundan dolayı 66 yılında Nero tarafından sürgüne gönderilmiş, Galba döneminde ise memleketine geri dönmesine izin verilmişti (Cassius Dio 62: 26, 2; Şahin 1978: 17). Gaius Cassius Philiscus'un doğum tarihi veya Gaius Cassius Asklepiodotus'un ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Asklepiodotus'un Galba'nın hükümdarlığı döneminde hâlâ hayatta olduğu

5 Bahsi geçen bölgede yol çalışmaları veya kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılan üç mezardan ikisi için bkz. Yalman 1994: 425-435, 161-188. Mezar odalarının ayrıntılı betim ve fotoğrafları için ayrıca bkz. Altın baskıda.

6 Bithynia bölgesinden çeşitli mezar stelleri üzerindeki kylikeion betimlemeleri için bkz. Cremer 1992: Tafel 4, N 4, NS 1, NS 7; Tafel 5 NS 5, NS 7; Tafel 7, NS 12, Tafel 9 NSA 5.

7 Mezar odaları içerisinde bulunmuş olan ölü hediyeleri ve mezarların tarihlendirilmesi ile ilgili olarak bkz. Altın baskıda.

8 İznik'te varlığını yalnızca yazılı kaynaklardan bildiğimiz, Rahip Sacerdos ve karısına adanmış obelisk formu bir mezar yapısı daha bulunmaktadır. Anıtın üzerinde bulunan yazıtlardan, obeliskin tepe noktasının, altından bir süsleme ile taçlandırıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıtlar için bkz. Merkelbach - Stauber 2001: 159-163. Dolayısıyla Sacerdos ve karısına adanmış olan bu mezar anıtının çağdaşı olan Philiscus obeliskinde de benzer bir uygulama söz konusu olmuş olabilir.

9 Γ. Κάσσιος Φιλίσκος Γ. Κασσίου Ἀσκληπιόδοτου υἱός ἕξιας ἔτη πύ' Çevirisi: Gaius Cassius Asclepiodotus'un oğlu, Gaius Cassius Philiscus 83 yıl yaşadı.

anlaşılmaktadır. Gaius Cassius Philiscus'un İS 1. yüzyılın ortalarında doğduğu farz edilir ve oldukça uzun bir ömür sürdüğü -83 yıl- göz önünde bulundurulursa, mezar anıtının İS 2. yüzyılın ilk yarısı içerisinde inşa edilmiş olması akla yatkın görünmektedir¹⁰. Mezar yapısına ne tür bir defin işleminin yapıldığı şu an için bilinmemektedir. Hierapolis Nekropolü'nden benzer bir mezar yapısının altında bir mezar odası bulunmaktadır (Verzöne 1978: 417, 419 abb. 35-36). Nikaia'da inşa edilmiş, varlığını yalnızca yazılı kaynaklar vasıtasıyla bildiğimiz Sacerdos ve karısına ait obelisk biçimli mezar anıtında ise en azından Sacerdos için kremasyon uygulaması yapıldığı anlaşılmaktadır. Anıtın üzerinde bulunan bir yazıta göre, Atina'da ölen Sacerdos'un cesedi orada yakılmıştır ve bir urne kabı içerisinde Nikaia'ya gönderilmiştir (Merkelbach – Stauber 2001: 159-163).

İznik Nekropolü'ndeki en yaygın mezar tipi lahitlerdir. Yürütülen belgeleme çalışmalarında toplam 160 lahit ve lahit parçası belgelenmiştir. Bu lahitlerden yalnızca 6 tanesi anakayanın işlenmesiyle oluşturulan kaya lahitleri veya khamosorion tipindeki lahitlerdir (Görsel 7). Bu durum kent çevresinin Karia, Kilikia veya Apollonia örneklerindeki gibi kayalık bir araziye sahip olmamasıyla açıklanabilir. Bununla birlikte mermerden oyulmuş serbest lahitler kentte hem yerel olarak üretilmiş, hem de Dokimeion ve Prokonnessos gibi Roma Dönemi'nin büyük üretim merkezlerinden ithal edilmişlerdir (Görsel 8). Tipolojik açıdan büyük bir çeşitlilik gösteren lahitler çoğunlukla kırma çatı biçiminde kapaklarla, nadir olarak ise kline biçimli kapaklarla örtülmüşlerdir (Görsel 9). Lahitlerin tipolojik değerlendirilmesine göre lahit kullanımı, kentte İS 2. yüzyılın ilk yarısında Dokimeion üretimi Girlandlı lahitler ve sonrasında yerel üretim sandık tipi lahitlerle başlamakta, tarihlenebilen örneklerle göre 3. yüzyıl ortalarına kadar devam etmektedir.

Büyük olasılıkla kremasyon gömüler için kullanılmış kemik mahfazaları olan ostotheeklerden 65 adet örnek belgelenmiştir (Görsel 10). Ostotheeklerin yarısından çoğu şehir duvarında devşirme malzeme olarak, bazen de kentteki evlerin bahçelerinde

saksı olarak kullanılmışlardır. Kentte bulunan lahitlerle tipolojik olarak büyük benzerlikler gösteren ostotheeklerin tarihlenebilir örnekleri, kentte ostotheek kullanımının özellikle İS 2. yüzyılda yaygın olduğunu göstermektedir. Mermer özellikleri ve bezemeleri açısından Dokimeion örnekleriyle benzerlikler gösteren üç örnek dışında ostotheeklerin tümü yerel mermerden üretilmiştir (Görsel 11).

Bithynia için özgün bir form olarak niteleyebileceğimiz diğer bir mezar tipi, İznik'te toplam 8 örnekle temsil edilen mezar altarıdır (Boschung 1987: 12; Koch 1993: 155-157, Abb. 84). Temelde alt ve üst kenarları profillendirilmiş altar formu bir bloktan oluşan bu anıtlar üzerinde bulunan mezar yazıtları, onların mezar anıtı olarak kullanıldığına işaret eder. Söz konusu anıtların Nikaia'da üç farklı şekilde kullanıldığı görülür. Çamdibi Köyü yakınlarında bulunan khamosorion tipindeki mezarların inşa edildiği anakayanın batı yüzüne işlenmiş bu tipte bir altar (Görsel 12), söz konusu anıtların bir mezar taşı gibi mezar işaretlemeye kullanıldığını gösterir. Threptus ve ailesine ait mezar anıtında (Görsel 13) bulunan bir mezar altarı bu anıtların farklı bir kullanımına işaret eder. Bu mezar altarının üst bölümünde bulunan derinleştirilmiş bir alan içerisine ölünün kremasyon sonrası yakılan kemikleri konmuş, bu alanın üzeri ise Scrinium biçimli mermer bir kapak ile örtülmüştür (Görsel 14) (Şahin – Durugönül 1993: 56, 59-60, Taf. 6.). Dolayısıyla bu örnekte mezar altarının bir ostotheek olarak kullanıldığı da görülmektedir. Bithynia sınırlarında Akçakaya/ Geyve yakınlarında bulunan mezar anıtının bir lahit kaidesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Anıt, aşağıdan yukarıya doğru iki basamaklı bir podiyum, bir mezar altarı, üç fascialı bir arşitrav ve en üstte bulunan bir lahitten oluşmaktadır (Graef 1892: 80-86, Taf. 5; Şahin 1982: Nr. 1232, Taf. 2). Nikaia'dan bir mezar altarı üzerinde bulunan bir dübel deliği, kentte bulunan mezar altarlarının yukarıdaki örnekte olduğu gibi olasılıkla bir mezar anıtı kaidesi olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

Bölgede sürdürülen yüzey araştırmalarında, Roma Dönemi'nde Nikaia'da yaşamış daha alt sınıfa mensup kişilere ait az sayıda mezar da tespit

¹⁰ Tarihleme önerileri için ayrıca bkz. Şahin 1979: Nr. 85; Bekker – Nielsen 2008: 110.

edilmiştir. Bu mezarlar dikdörtgen planlı, kiremit ve harçla örülmüş ve üstü yassı taş levhalarla kapatılmış sanduka biçimli mezarlar veya büyük boyutlu içbükey levhaların karşılıklı olarak çatılmasıyla oluşan basit tipte mezarlardır (Görsel 15). Söz konusu mezarların çoğu defineciler tarafından tahrip edildiği için bu mezarlardan tarihlenebilecek herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. Kiremit çatki mezarların üzerinde, levhalar henüz yaşken elle veya sivri uçlu olmayan bir alet yardımıyla yapılan bezemeler Parion Nekropolü'nden Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen bazı örneklerle benzerlikler gösterir (Kasapoğlu 2007: 488-491, 509, Res. 28). Bununla birlikte kentin batı yöndeki surlarının yaklaşık 300 m batısında, İznik Gölü içerisinde batmış halde bulunan bazilikal planlı kilisede sürdürülen kazılar, kent çevresinde bulunan çatma kiremit mezarların tarihlendirilmesiyle ilgili önemli veriler sunmuştur. Burada gerçekleştirilen çalışmalarda, bazilikal planlı yapının alt seviyesinde ortaya çıkarılan kiremit çatma mezarlardan ikisi sikke buluntuları yardımıyla İS 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir (Şahin 2017: 78-81).

Bildiri kapsamında ele alınan mezar anıtları, Nikaia'da Hellenistik Çağ'dan Geç Antik Çağ'ın ilk yıllarına kadar devam eden bir zaman dilimi içerisinde oldukça farklı tiplerde mezar örnekleri sunmaktadır. Bu anıtlar, kentin, hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız sosyal tarihi, antik kentte yaşamış olan insanların oluşturduğu farklı sosyal sınıflar, bu sınıflara mensup kişilerin defin gelenekleri, bu defin geleneklerinde farklı dönemlerde gözlenen değişimler, mezar ritüelleri ve inançları hakkında önemli bilgiler sunar. Mezar anıtları üzerindeki betimler ve yazıtlar gibi unsurlar aracılığıyla bölge sanatındaki yerel ikonografik özellikler, Roma İmparatorluk Sanatı'nın Bithynia üzerindeki etkileri, yerel kimlikler veya kente başka eyalet veya şehirlerden gelen kişiler gibi konuları yansıtmadan dolayı da kent ve bölge tarihi açısından büyük önem taşırlar. Yalnızca yüzey araştırması kapsamında belgelenen bu anıtların sayısal yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda, gelecekte kentin nekropol alanlarında sürdürülecek sistematik çalışmalar, Bithynia bölgesi mezar gelenekleri konusunda kuşkusuz yeni veriler sunacaktır.

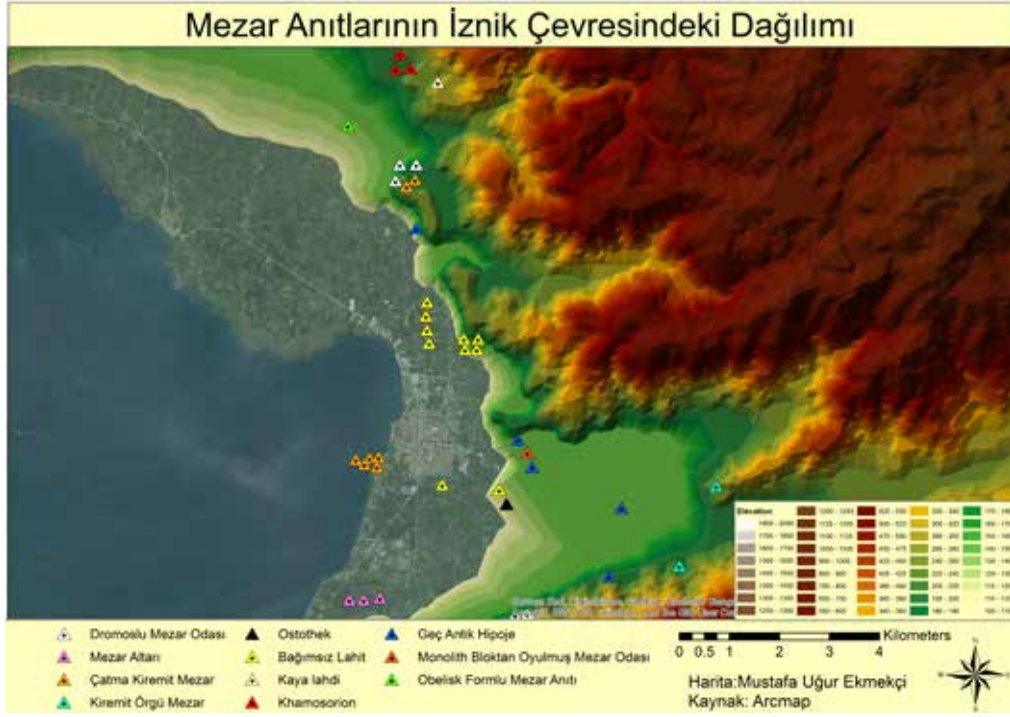
KAYNAKÇA

- Altın baskıda A. A. Altın, “Mezar Anıtları Işığında Hellenistik Dönem’de İznik”, *UNESCO Dünya Mirası Olma Yolunda İznik / Nicaea-İznik / Nicaea On Its Way to Become UNESCO World Heritage Site*, 2-4 Ekim/October 2015, İznik.
- Berns 2003 C. Berns, *Untersuchungen zu den Grabbauten der frühen Kaiserzeit in Kleinasien*, AMS 51, Bonn.
- Boschung 1987 D. Boschung, *Antike Grabaltäre aus den Nekropolen Roms*, Bern.
- Cremer 1992 M. Cremer, *Hellenistisch-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien 2. Bythinien*, AMS 4, Bonn.
- De Laborde 1838 L. de Laborde, *Voyage de l’Asie Mineure*, Paris.
- Dernschwamm 1987 H. Dernschwamm, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara.
- Graef 1892 B. Graef, “Grabdenkmal aus Bithynien”, *AM* 17, 80-86.
- Karnapp – Schneider 1938 A. M. Schneider – W. Karnapp, *Die Stadtmauer von Iznik (Nicaea)*, Berlin.
- Kleiner 1957 G. Kleiner, “Hellenistische Sarkophage in Kleinasien”, *IstMitt* 7, İstanbul, 1-10, Taf. 1-7.
- Foss 2000 C. Foss, “İznik’in Bizans Surları. 260-1330”, *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul, 249-262.
- French 1981 D. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor. Fasc. I: The Pilgrims’s Road / Roma Çağı’nda Küçük Asya’daki Yollar ve Mil Taşları*, *Fasikül I: Hacı Yolu*, BAR International Series 105, Ankara.
- Kasapoğlu 2007 H. Kasapoğlu, “Parion Nekropolü Mezar Tipleri”, *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü. Arkeoloji Bölümü Armağanı. Doğudan Yükselen Işık. Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, 481-520.
- Koch 1993 G. Koch, *Sarkophage der römischen Kaiserzeit*, Darmstadt.
- Merkelbach – Stauber 2001 R. Merkelbach – J. Stauber, *Steinepigramme aus dem griechischen Osten, Band 2: Die Nordküste Kleasiens (Marmarameer und Pontos)*, Bad Langensalza.
- Pococke 1745 R. Pococke, *A Description of the East and Some Other Countries Part II*, London.
- Rodenwaldt 1943 G. Rodenwaldt, “Sarkophagprobleme”, *RM* 58, 1-26.
- Rumscheid 1994 F. Rumscheid, *Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus*, Mainz.
- Şahin 1981 S. Şahin, *Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) / İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu Teil (Kısım) II, 1 (Entfernte Umgebung der Stadt / Şehrin Uzak Çevresi)*, Bonn.
- Şahin 1987 S. Şahin, *Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) / İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu Teil (Kısım) II, 3 Testimonia*, Bonn.

- Şahin 2017 M. Şahin, “İznik Gölü Mezarları”, *Bursa’da Zaman* 21, 78-81.
- Şahin – Durugönül 1993 S. Şahin – S. Durugönül, “Begräbnisstätte einer Familie bei Nikaia”, *EpigrAnat* 21, 55-60, Tafel 6-7.
- Schede 1936 M. Schede, *Der Tempel in Ankara*, Berlin.
- Schneider 1943 A. M. Schneider, *Die römischen und byzantinischen Denkmäler von İznik – Nicaea*, Berlin.
- Texier 1882 C. Texier, *Description Géographique, Historique et Archéologique des Provinces et des villes de la Chersonnèse d’Asie*, Paris.
- Vandeput 1997 L. Vandeput, *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor. Sagalassos: A Case Study*; SEMA I, Turnhout.
- Verzone 1978 P. Verzone, *Hierapolis di Frigia nei lavori della Missione archeologica italiana, in: un Decennio di Ricerche archeologiche, Band 1*, Roma.
- von der Goltz 1896 C. F. von der Goltz, *Anatolische Ausflüge*, Berlin.
- Yalman 1994 B. Yalman, “İznik Dörttepeliler Tümülsü Mezar Odaları ve İznik Müzesi`ne Gelen Önemli Eserler”, *XI. Türk Tarih Kongresi’nden ayırbasım*, Ankara, 425-435.

GÖRSEL LİSTESİ

- Görsel 1.** İznik çevresindeki mezar anıtlarının dağılımı (Harita: Mustafa Uğur Ekmekçi)
- Görsel 2.** Şehir surlarında ve kent çevresinde çeşitli evlerde kullanılmış olan devşirme malzemeler (Fotoğraflar: Christof Berns)
- Görsel 3.** Dörttepeliler 2 Numaralı Mezar Odası`ndan çeşitli detaylar (Fotoğraflar: Ahmet Ali Altın)
- Görsel 4.** Berberkaya Mezar Anıtı-Kuzeyden görünüş (Fotoğraf: Ayşe Dalyancı- Berns)
- Görsel 5.** Dörttepeliler 3 Numaralı Mezar-Mezar odası tonoz detayı (Fotoğraf: BUÜ Arkeoloji Bölümü Arşivi)
- Görsel 6.** C. Cassius Philiskus Obeliski (Fotoğraf: BUÜ Arkeoloji Bölümü Arşivi)
- Görsel 7.** Çamdibi Köyü Khamosorion tipi mezarlar (Fotoğraf: Ahmet Ali Altın)
- Görsel 8.** İznik çevresinde bulunmuş olan çeşitli tipte lahitler (Fotoğraflar: Ahmet Ali Altın)
- Görsel 9.** İznik lahitlerinin tipolojik ve kökensele dağılımı (Tablo: Ahmet Ali Altın)
- Görsel 10.** İznik çevresinde bulunmuş olan çeşitli tipte ostohekler (Fotoğraflar: Ahmet Ali Altın)
- Görsel 11.** İznik ostoheklerinin tipolojik ve kökensele dağılımı (Tablo: Ahmet Ali Altın)
- Görsel 12.** Çamdibi Mezar Anıtı batı cephesi üzerinde bulunan mezar altarı (Fotoğraf: Ahmet Ali Altın)
- Görsel 13.** Threptus ve ailesine adanmış mezar anıtı (Fotoğraf: Ahmet Ali Altın)
- Görsel 14.** Scrinium biçimli ostohek kapağı (Fotoğraf: Ahmet Ali Altın)
- Görsel 15.** İznik çevresinden çatma kiremit mezar (Fotoğraf: Ahmet Ali Altın)

Görsel 1. İznik çevresindeki mezar anıtlarının dağılımı (Harita: Mustafa Uğur Ekmekçi)

Görsel 2. Şehir surlarında ve kent çevresinde çeşitli evlerde kullanılmış olan devşirme malzemeler (Fotoğraflar: Christof Berns)

Görsel 3. Dörttepeler 2 Numaralı Mezar Odası'ndan çeşitli detaylar (Fotoğraflar: Ahmet Ali Altın)

Görsel 4. Berberkaya Mezar Anıtı-Kuzeyden görünüş (Fotoğraf: Ayşe Dalyancı- Berns)

Görsel 5. Dörttepeler 3 Numaralı Mezar-Mezar odası tonoz detayı
(Fotoğraf: BUÜ Arkeoloji Bölümü Arşivi)

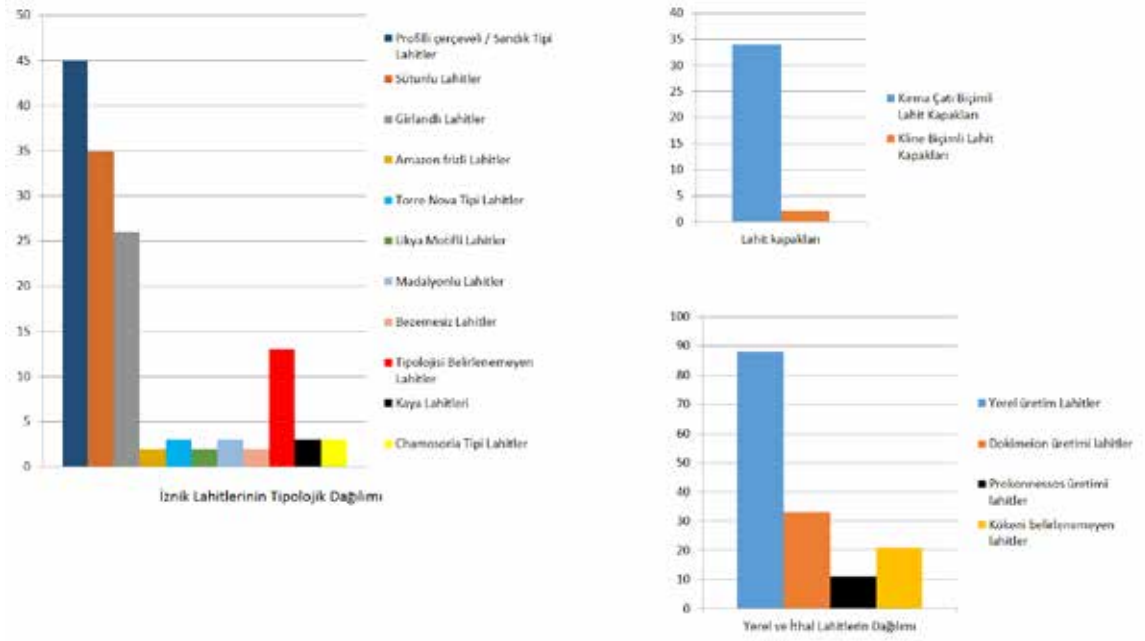
Görsel 6. C. Cassius Philiskus Obeliski (Fotoğraf: BUÜ Arkeoloji Bölümü Arşivi)

Görsel 7. Çamdibi Köyü - Khamosorion tipi mezarlar (Fotoğraf: Ahmet Ali Altın)

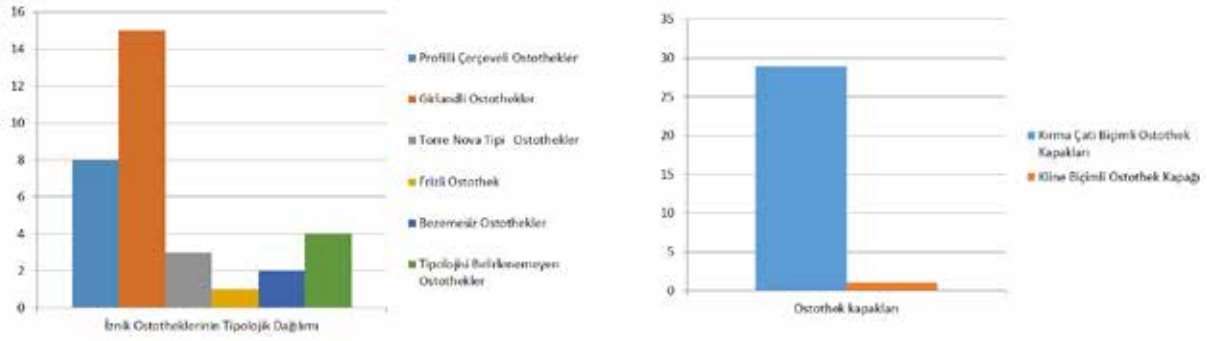
Görsel 8. İznik çevresinde bulunmuş olan çeşitli tipte lahitler (Fotoğraflar: Ahmet Ali Altın)

Görsel 9. İznik lahitlerinin tipolojik ve kökensel dağılımı (Tablo: Ahmet Ali Altın)

Görsel 10. İznik çevresinde bulunmuş olan çeşitli tipte ostohekler (Fotoğraflar: Ahmet Ali Altın)

Görsel 11. İznik ossuareklerinin tipolojik ve kökensel dağılımı (Tablo: Ahmet Ali Altın)

Görsel 12. Çamdibi Mezar Anıtı batı cephesi üzerinde bulunan mezar altarı (Fotoğraf: Ahmet Ali Altın)

Görsel 13. Threptus ve ailesine adanmış mezar anıtı (Fotoğraf: Ahmet Ali Altın)

Görsel 14. Scrinium biçimli ostotheke kapağı (Fotoğraf: Ahmet Ali Altın)

Görsel 15. İznik çevresinden çatma kiremit mezar (Fotoğraf: Ahmet Ali Altın)

YOL ÜSTÜNDE BİR MEZAR ANITI: KONCA LAHDİ VE PEYZAJ UYGULAMALARI
A GRAVE MONUMENT ON THE ROAD: THE KONCA SARCOPHAGUS AND LANDSCAPE
ARRANGEMENTS

Ahmet BİLİR* - Güzin BİLİR** - Yasemin BİLİR ALTINOK***

ÖZ

Kocaeli İli, Gölcük İlçesi, Halidere Köyü, Konca mevkisinde, 1967 yılında Kocaeli-Yalova karayolunun yapımı sırasında, in-situ durumda bir mezar anıtı ortaya çıkarılmıştır. Mezar buluntuları Kocaeli ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne kaldırılmış ve etrafı duvar ile çevrilmek suretiyle anıt koruma altına alınmıştır.

Kolosal, podyumlu, bitişiğinde ise daha geç döneme ait beşik tonozlu başka bir mezarın bulunduğu ve neredeyse sağlam durumda tespit edilmiş olan bu mezar kompleksi, 1983 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından tescillenmiş olup, Karayolları tarafından yapılan peyzaj düzenlemesi ile de kompleksin büyük bir bölümü yeniden toprakla örtülmüştür. 2004 yılında duyarlı vatandaşların tahribat uyarıları doğrultusunda özel bir firma sponsorluğunda peyzaj düzenlemesinin gündeme geldiği, ancak bu düzenlemenin gerçekleşmediği, bunun yerine bakım ve koruma çalışmalarının ilgili belediyeye yüklendiği ve etrafının tel örgü ile çevrildiği anlaşılmaktadır.

2009 yılında ise yine duyarlı bir vatandaş tarafından, anıt çevresinin atıl durumda olduğunu ve duble yol çalışması sırasında anıtın zarar gördüğünü belirtir başka bir şikâyet dilekçesi kaleme alınmıştır. Bunun üzerine geliştirilen yeni peyzaj düzenlemesi de lahdin çevresi ile ilişkilendirilemediği için geri çevrilmiştir. 2012 yılında ise anıtın otlarla kaplı ve tamamen korunmasız bir biçimde yol kenarında, etrafını çevreleyen tellerden dahi yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Bu umursamazlığın ise eser üzerinde geri dönüşü mümkün olmayan tahribatlara yol açtığı gözlenmektedir. Bu tarihten sonra yapılan çevre düzenlemesi ile alan günümüzde her ne kadar otlardan arındırılmış, açıklayıcı bir bilgi tabelası konulmuş ve aydınlatılmış olmasına karşın, halen dışarıdan gelebilecek tahribata tamamen açık vaziyettedir.

Bu çalışma ile birlikte işlek bir kara ve deniz yolu üzerinde yer alan in-situ mezar anıtının mekân kimliği çerçevesinde bütün ihtişamı ile sergilenmesi, korunması ve sürdürülebilirliği hakkında ivedilikle alınması gereken tedbirler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Konca, Lahit, Kocaeli, Gölcük, Anıt Mezar.

* Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BİLİR, Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Düzce. E-posta: ahmetbilir@düzce.edu.tr

** M.A. Güzin BİLİR, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bursa. E-posta: guzinbilir@hotmail.com

*** Yüksek Mimar Yasemin BİLİR-ALTINOK, Toros Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mersin. E-posta: yasemin@yaseminaltinok.com

ABSTRACT

A grave monument unearthed in-situ condition in Konca Site of Halidere Village of Gölcük District of Kocaeli Province, during the Kocaeli-Yalova road construction work in 1967. Tomb findings taken to the Kocaeli and İstanbul Archaeological Museums and the tomb were protected by enclosing wall.

There is another tomb with a cradle vaulted of much later period than at the end of the colossal and podium structure. This tomb complex has been found almost intact. The monument was registered in 1983 by the Supreme Council for Antiquities and Monuments. Most of the complex was covered with soil again with the landscaping made by the General Directorate of Highways. In the direction of the warning of sensitive citizens, a landscape arrangement has come to the agenda, in the sponsorship of a private company in 2004. However, it is understood that this arrangement has not taken place, but that conservation work has been installed in the relevant municipality and that it is surrounded by wire mesh.

In 2009, another complaint petition was draw up by a sensitive citizen, indicating that the monument's surroundings were idle and that the monument was damaged during the double road work. For this the new landscape arrangement developed was rejected because it could not be associated with the surroundings of the sarcophagus. In 2012, it is understood that the monument was covered with grass and was completely unprotected, even on the side of the road, lacking any surrounding wires. It is observed that this ignorance leads to irreversible destruction on the tomb. After this date, the area is still completely open to destruction threat.

With this work, we will try to put forward the precautions that should be taken promptly regarding the exhibition, preservation and sustainability of the in-situ grave monument on a busy land and sea route with all its splendor in the frame of place identity.

Keywords: *Konca, Sarcophagus, Kocaeli, Gölcük, Grave Monument.*

Günümüzde Kocaeli İli, Gölcük İlçesi, Değirmendere-Karamürsel karayolu üzerindeki Halidere Köyü, Konca mevkinde (Görsel 1) doğu-batı doğrultusunda in-situ bir halde bulunan mezar anıtı¹, sert, iri grenli, siyah damarlı ve beyaz mermerden yapılmıştır (Görsel 2).

Anıt, 3,83 m podyum, 1,40 m lahit ve 0,72 m kapak olmak üzere, toplam 5,95 m yüksekliğe sahiptir. Lahit 3,20 m uzunluğunda ve 1,75 m genişliğindedir. Kapağın uzunluğu 3,43 m, eni 1,79 m ve yüksekliği de 0,72 metredir (Görsel 3-4). Lahit kapağı enlemesine derin bir kırık ile ortadan ikiye ayrılmıştır. Lahit kapağının doğu yüzündeki akroterler de kırıktır. Lahidin güney yüzünde pano şeklinde bir kabartma bulunmaktadır (Görsel 5). Bu kabartmadaki sepet motifi ve çiftin uzandığı klinenin sağ kolçağı ise eski fotoğraflarda sağlam gözükmelerine karşın günümüzde tahrip edilmiş durumdadır (Görsel 6). Bunun dışında lahdin kapak ile birleştiği kısımda kırık ve kopmalar söz konusudur.

Bu anıt ilk olarak Nezih Fıratlı tarafından tespit edilmiş ve *Anatolian Studies* dergisinin, 1968 yılında basılan 18. sayısının 41. sayfasında rapor edilmiştir (Mellink vd. 1968: 41) (Görsel 7). Fıratlı'nın aktardığı bilgilere göre bu mezar anıtı, 1967 yılında Kocaeli-Yalova karayolunun yapımı sırasında ortaya çıkmıştır. Fıratlı bu mezar anıtını kolosal, podyumlu ve neredeyse sağlam durumda olarak tanımlamaktadır. Bunun dışında bu anıtın güney bitişiğinde, Geç Dönem'e ait beşik tonozlu başka bir bölmenin varlığından da söz etmektedir. Ancak günümüzde podyum ve ona ekli Geç Dönem'e ait hipojenin üzeri, karayolu çevre düzenlemesi nedeniyle toprakla örtülü vaziyettedir. 1968 yılında Mimar Oğuz Uçmak tarafından çizilen plana göre hipoje, 4 m uzunluğunda ve 3 m genişliğinde olup, 0,60 m kalınlığındaki almaşık duvar ile çevrelenmiştir. Bu yapının yüksekliği ise 2,10 metredir. Bu bölmeye giriş, kuzey doğu duvarındaki 1,30 m yüksekliğinde ve 0,60 m genişliğindeki bir açıklıkla sağlanmaktadır.

Mezar anıtı kaide, podyum ve üzerindeki lahit

1 Bu çalışma Kocaeli Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kocaeli Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi Müdürlüğü'nün 05/01/2016 tarih ve 12 sayılı izni ile yapılmıştır. Müze Müdür Vekili Rıdvan Gölcük ve arkeolog Kemal Çibüka göstermiş oldukları yakın ilgi için sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

ile birlikte üç kısımdan oluşur. Yine Mimar Oğuz Uçmak'ın çizimine göre podyumlu mezar anıtının taban kaidesi 0.58 m, bu kaidenin üstündeki içe doğru incelen plinthe ise 0,40 m yüksekliğindedir. Podyumun kalker taşından yapılmış düzgün kesimli dikdörtgen taşları ise dört sıra halinde ve 2,10 m yüksekliğindedir. Podyum gövdesinin üzerinde ise 0,30 m yüksekliğindeki lahit kaidesinin hemen altında, 0,45 m yüksekliğinde ve yukarı doğru genişleyen plinthe yer alır. Günümüzde ise toprak üzerinde kalan lahit mezarın yüksekliği 2,12 metredir (Görsel 3-4).

Lahit kapağının her iki kısa yüzündeki alınlıkların ortasında birer Medusa başı ve Medusa başlarının her iki yanında da akantus yapraklarından doğan lotus çiçekleri görülmektedir. Köşe akroterlerinde yine "S" kıvrımlı lotus yaprakları ve salkımları görülür (Görsel 8-9).

Yekpare mermer bloktan oluşan eser, sade bir bezemeye sahiptir. Dar yüzlerinde bezeme yoktur. İki uzun yüzü çerçevesiz olarak işlenmiştir. Eserin güneye bakan uzun yüzündeki 3/2'lik alanda, çerçevesiz olarak betimlenmiş bir sahne yer alır². Kaide üzerinde yer alan ayakları tormalı, iki tarafı başlıklı bir kline³ üzerinde yan yatmakta⁴ olan bir kadın ve bir erkek figürü betimlenmiştir. Sol kollarıyla ikiye katlanmış yastıktan destek alan elleri, kulak arkasına⁵ dayalı pozisyonundadır.

Erkeğin sağ kolu, kadının sağ omzuna atılmış pozisyonundadır. Kadının sağ elinde ise bir çelenk vardır. Öztürk ise bu çelengin bir ayna olduğunu düşünmektedir (Öztürk 2016: 64). Roma sanatında görülen aynalar genellikle dişilik, güzellik, Eros, kendi derdiyle meşgul olma, kendini bilme, kehanet, fikir değişikliği, hile, algı, maneviyat, farklılık ve ölüm gibi kavramlar ile ilintilidir (Taylor 2008: 2). Çelenk ise zafer, sadakat, adama, hatıra ve ebedî yaşama geçişi sembolize etmektedir (Hunter 2000: 4). Dairesel biçimi ise sonsuzluk, eksiksizlik, kusursuzluk ve bütünlük dışında zaman ve semayı

2 Bkz. Görsel 5-6.

3 Klineler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Richter 1966: 52-63; Andrianou 2009: 31-50).

4 Dünya hayatının vermiş olduğu yorgunluğun ardından, ebedi istirahatgâhlarına çekilmeleri temsil edilmektedir.

5 Başarılı bir biçimde tamamladıkları hayatlarını geride bırakmış olmanın getirdiği rahatlık ve kavuştukları huzur sonrasında, artık hiçbir şeyin önemi kalmadığını anlatan umursamaz bekleyiş yanıtılmaktadır.

ifade eder (Gebran - Şevalije 2004: 444). Bununla birlikte kadının elinde tutmuş olduğu nesnenin metal bir el aynası olmadığı, aşağı doğru dökümlü duruşundan anlaşılmaktadır. Buradaki çelenk ile ömürlerini sadakatle birbirlerine adayan çiftin, zorlu dünya hayatını ve hatıraları geride bırakarak, sonsuz bir yaşam ile taçlandırıldıkları kanaatindeyiz.

Kurşun ağırlıklı manto giymiş olan erkeğin başı, alından itibaren yukarı doğru kırıktır. Cepheden tasvir edilmiş eli, sol kulağının arkasına doğru yumruk şeklinde yastır. Duruş itibari ile başı 4/3'lük dönüş ile sağındaki kadına doğru yönelmiştir. Boyun kıvrımlarında bu dönüşün izlerini bulmak mümkündür. Sağ kulak bu dönüş nedeniyle başın arkasında kalmış ve sadece kaba hatları ile belirtilmiştir. Figürün göz bebekleri işlenmemiş halde boş bırakılmıştır⁶. Burun hafif yıpranmış, ağız ise küçük dudaklar ile belirtilmiştir. Elmacık kemikleri hafif belirginleştirilmiştir.

Seyirciye dönük vaziyetteki, uzun kollu khiton üzerine manto giymiş olan kadının eli ise şakağındadır. Alnın ortasından ikiye ayrılmış, yanlara doğru taranmış uzun dalgalı saçlar, kulaklar üzerinden geçirilerek arkaya götürülmüştür.

Klinenin altında iki adet iğ ile bir yün sepeti⁷, klinede uzanan erkeğe doğru yönelmiş bir köpek ve aslan bacağı şeklinde üç ayaklı sehpa⁸ üzerinde çeşitli kaplar betimlenmiştir. Klinenin sağ tarafında kısa boylu bir erkek figürü görülmektedir. Ayakta duran figür sağ elinde yonca ağızlı bir testi, sol elinde ise bardak tutar vaziyettedir. Bu figür lahit sahiplerinin hizmetçisidir. Klinenin altındaki yün sepeti ve iğler ise kadının mesleği ile ilintilidir⁹.

6 Göz bebekleri ilk defa matkap ile nokta vuruş tekniği kullanılarak, Geç Hadrian Dönemi'nden itibaren işlenmeye başlamıştır. Daha önceki dönemlerde gözbebekleri sadece boya ile belirtilmiştir (Özgan 2013: 136).

7 Tekstil işiyle uğraşanlar sıklıkla ikonografide yün eğirmede kullandıkları aletler ile birlikte betimlenir. Bazı durumlarda kişinin uğraştığı mesleği ile ilgili yazıt bulunmasına rağmen genellikle bu durum ikonografiye uygun bir biçimde anlatılmaya çalışılmaktadır (Loven 2013: 117).

8 Üç ayaklı sehpa modelleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Richter 1966: 63-72; Andrianou 2009: 50-63.

9 İÖ 1. yüzyıldan itibaren tekstil işiyle uğraşanların hatırasını yansıtan betimlemelerde belli bir düzen söz konusudur. Buna göre tekstil üretiminin çeşitli aşamalarında evli olan kadın ve erkek birlikte görülebilir. Erkeklerin mesleki anlamda kadınlara göre çok daha çeşitli işlerle uğraştıkları çeşitli sembollerle gösterilmektedir. Ancak kocası ile birlikte betimlenen kadınların meslekleri ile ilgili açık bir ilişki kurmak güçtür. Buna rağmen iğ, yün sepeti ve yumak gibi sembollerle kadınların yün eğirme işi ile ilişkili oldukları açıktır. Kadın ve erkeğin birlikte görüldüğü sahnelerde kadının genellikle iğ tuttuğu görülür (Cortica 2007: 223, Görsel: 36.5). Bazen bu sembollere bir köpek de eşlik eder (Loven 2013: 119, Görsel: 6.2). Bu betimleme tekstil işi ve özellikle yün eğirme işi ile uğraşan ideal Roma kadınına ait sembollerle süslenmiştir. İkonografide kocası ile birlikte görülen ka-

Lahdin denize bakan yüzünde, tabula ansata içinde sekiz satırdan oluşan, Yunanca bir yazıt bulunmaktadır (Görsel 10). Bu yazıtta göre, "Artemata ve Artemidoros'un oğulları Posidoneis yaşarken ve akıl sağlığı yerindeyken bu anıtı kendisi ve karısı Apollonios kızı Tatia için hazırlattı. Posidonius ve Tatiadan sonra hiç kimse bu lahde konulamaz. Eğer her kim böyle bir şeye cüret ederse, Nikomedia kentine bin denarius ceza öder. Yoldan ve denizden geçenlere selam olsun," yazmaktadır (Schwertheim 1978: 806, no. 8, Pl. CXCI, no. 17; TAM IV 1, 295; Şahin 1973: 76-77, no. 42; Öztürk 2016: 65).

Buradan da anlaşılacağı üzere mezar anıtı hem kara, hem de denizden seyahat edenler tarafından görülebilmektedir¹⁰. Aynı zamanda lahdin bulunduğu bölgede ele geçen bir miltaş parçası, burada Roma Dönemi'ne ait bir yolun varlığının kanıtıdır (French 1988: 208, no. 579). Bununla birlikte, yine yazıttan anlaşıldığına göre mezarın farklı amaçla kullanımına dair cezai yaptırımın Nikomedia kentini bağlaması, bölgenin Nikomedia sınırları içinde kaldığını göstermektedir. İmparator Diokletian Dönemi'ne kadar, Konca mevkesine yakın Prainetos (Karamürsel) olasılıkla yine Nikomedia'ya bağlı bir yerleşimdir (Öztürk 2016: 64). Prainetos özellikle deniz ve karayolu bakımından Constantinopolis, Nikaia ve Nikomedia üçgeninde önemli bir kavşaktır. Deniz yolu taşımacılığı konusunda ise İmparator Diokletian'ın Fiyat Fermanı'nda, İskenderiyeden Nikomedia'ya, Nikomedia'dan ise Roma, Ephesos, Selanik, Achaia ve Salona'ya nakliye fiyatları belirtilmiştir (Bilir 2014: 283-285). Bu nedenle bölge sularının, deniz taşımacılığı açısından son derece işlek olduğu anlaşılmaktadır.

Podyumlu bir yapıya sahip olan Konca Lahdi'ni, Bithynia Bölgesi'ndeki İS 2. yüzyıla tarihlenen diğer podyum üzerinde yükselen lahitlerle karşılaştırmak mümkündür. Bunlardan biri Dilliporis, diğeri ise Şemsettin Köyü'ndeki mezar anıtıdır (Mellink vd. 1968: 41). Konca Lahdi ise daha çok Şemsettin Köyü'ndeki örneğe benzemektedir. Ereğli Müzesi bahçesinde sergilenen ve İS 2.-3. yüzyıllara

dın, ev dışında yaptığı işlerle ilgili herhangi bir veri olmadığı için dışılık meziyetleri ile gösterilerek ev hamımı olarak değerlendirilmektedir (Loven 2013: 118).

10 Bu tür mezar anıtları genellikle kente ulaşan yol üzerinde bulunan nekropol sahalarına dikilmişlerdir. Ayrıca bkz. (Kleiner 1987: 547; Bilir - Şahin 2015: 47).

tarihlenen Krispos mezar anıtı (Bilir - Şahin 2015) ile de podyumlarının yazıtlı olması bakımından karşılaştırmak mümkündür.

Ayrıca kabartma üzerindeki figürler stil kritik edildiğinde, göz bebeklerinin işlenmemiş olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte ilk defa İmparator Hadrian Dönemi'nde göz bebeklerinin matkap ile işlenmeye başladığı bilinmektedir. Bu nedenle teknik açıdan bakıldığında, eserin İmparator Hadrian'dan sonraki bir dönemde yapılma ihtimali oldukça düşüktür¹¹. Ayrıca Tati'a'nın ortadan ikiye ayrılmış saç modelinde, İmparator Hadrian Dönemi'nde görülen klasik akımın stil özelliklerini bulmak mümkündür. Bu nedenle klasizme öykünen İmparatoriçe Sabina'nın Geç Dönem saç modasının takip edildiği anlaşılmaktadır. Sabina'nın bu portre tipinin yapımına ise İS 128 yılında başladığı ve İS 136 yılında ölümüne kadar devam edildiği bilinmektedir (Özgan 2013: 164). Bu nedenle, Konca Lahdi'ni İS 128-136 yılları arasına tarihlemenin uygun olduğu kanaatindeyiz.

Ayrıca Konca Lahdi'ne bitişik hipojeden, İmparator Justinianus Dönemi'ne (İS 527-565) ait bir sikke ve 9 insan iskeleti ele geçmiştir (Öztürk 2016: 65). Bu nedenle mezar kompleksinin hem Pagan hem de Hristiyanlarca kullanım gördüğünü söyleyebiliriz. Bu nedenle İS 2. yüzyıl başlarından, İS 6. yüzyılın ortalarına kadar gömülerin devam ettiği anlaşılmaktadır.

1967 yılında mezar buluntuları Kocaeli ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne kaldırılmış ve etrafı duvar ile çevrilmek suretiyle anıt koruma altına alınmıştır (Görsel 11). Bilgilendirme levhasına ilaveten, özellikle eserin tahrip edilmemesi hususunda uyarıcı levha da kullanılmıştır (Görsel 12).

Anıt 1983 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından tescillenmiştir. Ancak bu tarihte, Karayolları tarafından yapılan peyzaj düzenlemesi ile mezar kompleksinin büyük bir bölümü yeniden toprakla örtülmüştür.

2004 yılında duyarlı vatandaşların tahribat uyarıları doğrultusunda, özel bir firma sponsorluğunda

¹¹ Bu yorum, Prof. Dr. Ramazan Özgan ile yapılan kişisel görüşmede dile getirilmiştir.

peyzaj düzenlemesinin gündeme geldiği, ancak bu düzenlemenin gerçekleşmediği, bunun yerine bakım ve koruma çalışmalarının ilgili belediyeye yüklendiği ve lahdin etrafının tel örgü ile çevrildiği anlaşılmaktadır (Görsel 13).

2009 yılında ise yine duyarlı bir vatandaş tarafından, anıt çevresinin atıl durumda olduğunu ve duble yol çalışması sırasında anıtın zarar gördüğünü belirtir, başka bir şikâyet dilekçesi kaleme alınmıştır. Bunun üzerine geliştirilen yeni peyzaj düzenlemesi de lahdin çevresi ile ilişkilendirilemediği için geri çevrilmiştir. 2012 yılında ise anıtın otlarla kaplı ve tamamen korunmasız bir biçimde yol kenarında, etrafını çevreleyen tellerden dahi yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Bu umursamazlığın ise eser üzerinde geri dönüşü mümkün olmayan tahribatlara yol açtığı gözlenmektedir. Yün sepetinin bu tarihten önceki fotoğraflarda sağlam vaziyette olduğu gözlenirken daha sonra definciler tarafından içinde altın olduğu düşüncesi ile keski yardımıyla bilinçli olarak koparıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra yapılan çevre düzenlemesi ile alan günümüzde her ne kadar otlardan arındırılmış, açıklayıcı bir bilgi tabelası konulmuş ve aydınlatılmış olsa da, halen dışarıdan gelebilecek tahribata tamamen açık vaziyettedir (Görsel 2).

İşlek bir kara ve deniz yolu üzerinde yer alan in-situ mezar anıtının mekân kimliği çerçevesinde bütün ihtişamı ile sergilenmesi, korunması ve sürdürülebilirliği ivedilikle sağlanmalıdır.

Bu bağlamda insanlığın ortak ürünü ve malı olan kültür varlıkları Venedik Tüzüğü'nün¹² 1. Maddesi'nin "*kültürel önem*" kavramı; "*Belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal anıt, yalnız büyük sanat eserlerini değil, zamanın geçmesiyle kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de içine almaktadır,*" şeklinde tanımlanmıştır.

¹² Eski yapıların korunması ve onarımıyla ilgili ilkeler üzerinde karar vermek ve bunları uluslararası bir temele yerleştirmek amacıyla Venedik'te 25-31 Mayıs 1964 tarihleri arasında toplanan II. Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi, Venedik Tüzüğü adıyla anılan kararları almıştır. Toplantıda, 1931'de kabul edilen Atina Konferansı kurallarının, aradan geçen süre içinde beliren sorunları çözmeye yetersiz kaldığı noktalar belirleterek, yeni bir ilkeler bütünü oluşturulmak istenmiştir (Güler- Ekinci 2010: 2).

Bugün anıtlar ve tarihî çevre, belirli bir dönemin kentsel ve mimari düzenini, yapım tekniklerini, sosyal yaşamını açıklayan bir belge olarak da değerlendirilmekte, tarihî anıt ve çevrelerin yaşatılması, ait olduğu tarihin kimliğinin korunması rastlantılara bırakılmamakta, ulusal ve evrensel kültürün bir bileşeni, uygarlık belgesi olarak korunmaları amaçlanmaktadır (Güler - Ekinci 2010: 2; Aygün 2011: 192).

Yazımızın bu bölümünde mezar anıtının 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, ulusal ve evrensel koruma ilkelerini temel alan ekseninde, koruma ve peyzaj düzenlemesi önerilerine değinmek isteriz.

Mezar anıtının bulunduğu alan, karayolunun kavşak noktasında kalan bir refüj içindedir. Tahribata açık haldeki konumu, eserin daha iyi şartlarda korunmasını gerektirmektedir. Bu nedenle ICOMOS Bildirgesi'nde yer alan bakım, saklama ve restorasyon ilkeleri dikkate alınmalıdır. Çevre yolunda olması sebebiyle insan, doğal şartlar ve trafik koşulları göz önüne alınarak, lahdin güvenliğinin sağlanması öncelikli amaç olmalıdır. Özellikle mezar anıtının, ağır tonajlı araç trafiğinin yoğun aktığı bir kavşak noktasında olması, kazara tahribata davetiye çıkarmaktadır. Eserin bir kalkan vazifesi görecektir kabuk ile çevrenmesi, bu tür kazalar sonucu oluşabilecek tahribatın önüne geçecektir. Böylelikle iyi niyetli olmayan kişilerin tahribatına karşı da önlem alınmış olacaktır.

Bu uygulamanın gerçekleştirilebilmesi için 1983 yılında üzeri örtülen hipoje ve podyum kısmı açığa çıkarılacak şekilde, yapının etrafının yeniden kazılması ve çevresindeki toprağın akmasının önlenmesi gereklidir. Ayrıca zemin kotunun altındaki mezar kısmının da görülebilmesi için kazının geniş tutulması önemlidir. Bu koşulların sağlanmasının ardından çelik taşıyıcı kolon ve giriş sistemi ile oluşturulacak çerçeve, güvenlik camı ile hem yanları hem de üstü kaplanacak şekilde dizayn edilmelidir (Görsel 14). Bu güvenlik camı darbelere dayanımı açısından önerilmiştir. Ayrıca camın yüzeyi ultraviyole ışınların süzülmesi için şeffaf bir filmle kaplanmalı ya da bunun yerine solar özellikli

cam kullanılmalıdır. Yapılacak olan çelik ve camdan oluşan kabuk yükseklik ve boyutları itibarı ile içinde korumaya aldığı esas yapıyı, çevresinde dolaşarak görülebilmesinin yanı sıra yoldan geçmekte olan araçların dikkatini de çekmesini sağlayacak şekilde boyutlandırılmalıdır. Gece de görülebilmesi amacıyla düşük enerji sarfiyatlı led armatürlerle aydınlatılmalıdır. Bu led armatürlerin fotovoltaiik güneş pilleri sayesinde enerjisini kendi üreten sistem aracılığı ile sürdürülebilirliği sağlanabilir.

Ayrıca yapının güvenli bir şekilde ziyaret edilebilmesi için birtakım önlemler alınmalıdır. Kavşak noktasında olması nedeniyle hızlı akan trafikte yapıya yaklaşmak isteyen yayaların güvenli bir biçimde sirkülasyonunun sağlanması en az yapının korunması kadar önemlidir.

Peyzaj düzenlemesi hususunda ise yaya geçidi akslarının sürekliliğinin sağlanması ile esere ulaşmak için çıkma demiryolu traverslerinin adım genişliğinde yerleştirilmesi ve aralarının beyaz çakıl taşları ile doldurulması önerisini getirmek istiyoruz (Görsel 15). Bu gibi geri dönüşebilir malzemeler kullanılarak da farkındalık yaratılabileceği görüşünü savunmaktayız. Ayrıca yapının algılanmasını güçleştirmemesi adına yüksek veya boy vermesi muhtemel bitkilerden kaçınılmalı, aksine yatay yayılan bitkilerle yaya yolları kenarında düzenleme yapılmalıdır. Özellikle yaz aylarında peyzaj alanının sulama ihtiyacı olabileceğinden otomatik sulama sistemi düşünülmelidir. Buradaki otomasyon yine kendi enerjisini üretebilen sistem aracılığı ile beslenebilir.

Yapı hakkında bilgilendirme enstrümanlarının ise yerli yerinde kullanılması gereklidir. Bilgilendirme levhalarının yeterli bilgi içermesi ve kolay okunabilmesi önemlidir. Ayrıca koruma süreci ile ilgili de bilgi verilmesinin, ziyaretçiler açısından gerekli olduğu kanaatindeyiz. Bu levhalar, yapının korunması için etrafına yapılan cam kabuk üzerinde kumlama tekniği veya folyo kesim yapıştırma yazılar şeklinde de olabilir. Bu sayede gözü rahatsız edici levha kalabalığı da temizlenmiş olacaktır.

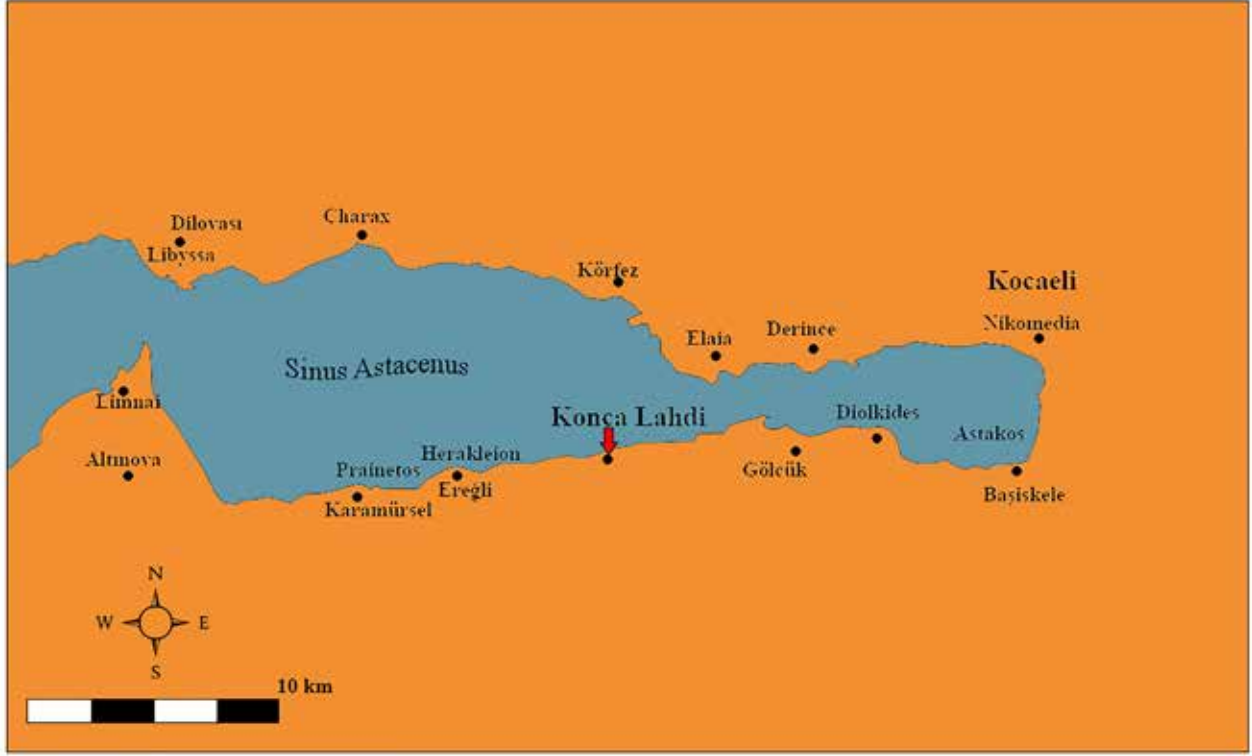
KAYNAKÇA

- Andrianou 2009 D. Andrianou, *The Furniture and Furnishings of Ancient Greek Houses and Tombs*, New York.
- Aygün 2011 M. Aygün, “Kültürel Mirası Korumada Katılımcılık”, *Vakıflar Dergisi* 35, 191-214.
- Bilir 2014 A. Bilir, *Roma Dönemi Doğu Akdeniz Deniz Ticaretinde Kıyı Kilikya Bölgesi'nin Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Bilir - Şahin 2015 A. Bilir – M. Şahin, “Herakleia Pontika'dan Pantomim Sanatçısı Krispos'un Mezar Anıtı ve Antik Çağ'da Pantomim”, E. Okan - C. Atila (eds.), *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, İstanbul, 47-56.
- French 1988 D. H. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Fasc 2: An Interim Catalogue of Milestones, Part 1*, Oxford.
- Gerbran - Ševalije 2004 A. Gerbran – Ž. Ševalije, *Rečnik Simbola, mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*, Belgrade.
- Güler - Ekinci 2010 M. Güler – Y. Ekinci, “Tarihi Çevre Korumanın Yönetmel Boyutu ve Alan Yönetimi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 19.3, 1-24.
- Hunter 2000 N. T. Hunter, *The Art of Floral Design*, New York.
- Kleiner 1987 D. E. E. Kleiner, “Women and Family Life on Roman Imperial Funerary Altars”, *Latomus* 46, 3, 545-554.
- Loven 2013 L. L. Loven, “Female work and identity in Roman Textile Production and Trade: a methodological discussion”, M. Gleba -Judith Pásztkai-Szeőke (eds.), *Making Textiles in pre-Roman and Roman Times People, Places, Identities, Ancient Textile Series 14*, Oxford, 109-125.
- Mellink vd. 1968 M. Mellink - U. B. Alkım - H. Z. Koşay - K. Bittel, P. Meriggi – B. Ögün – A. Erzen - F. K. Dörner - G. M. A. Hanfmann - K. T. Erim - H. Metzger – D. Levi – I. C. Love – P. Eichler – A. M. Mansel – N. Fıratlı, “Recent Archaeological Research in Turkey”, *AnSt* 18, 21-43.
- Özgan 2013 R. Özgan, *Roma Portre Sanatı II*, İstanbul.
- Öztürk 2016 B. Öztürk, “Karamürsel'de (Bithynia) Bir Antik Kıyı Yerleşimi: Prainetos / Preietos”, H. Selvi - M. B. Çelik - A. Yeşildal, (eds.) *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu – II, I*, Kocaeli, 61-82.
- Richter 1966 G. M. A. Richter, *The Furniture of the Greeks, Etruscans, and Romans*, London.
- Schwertheim 1978 E. Schwertheim, “Denkmäler der Meterverehrung in Bithynien und Mysien”, in S. Şahin - E. Schwertheim - J. Wagner, (eds.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens: Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976*, Leiden, 791-837.
- Şahin 1973 S. Şahin, *Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (Izmit) und in der Umgebung der Stadt*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Münster.

- TAM IV.1 F. K. Dörner – M. B. von Stritzky, *Tituli Asiae Minoris, IV: Tituli Bithyniae, linguis graeca et latina conscripti, fasc. 1. Peninsula Bithynica praeter Calchedonem, Nicomedia et Ager Nicomedensis septentrionali meridiano que litore sinus Astaceni et cum lacu Sumonensi*, Wien, 1978.
- Taylor 2008 R. Taylor, *The Moral Mirror of Roman Art*, New York.

GÖRSEL LİSTESİ

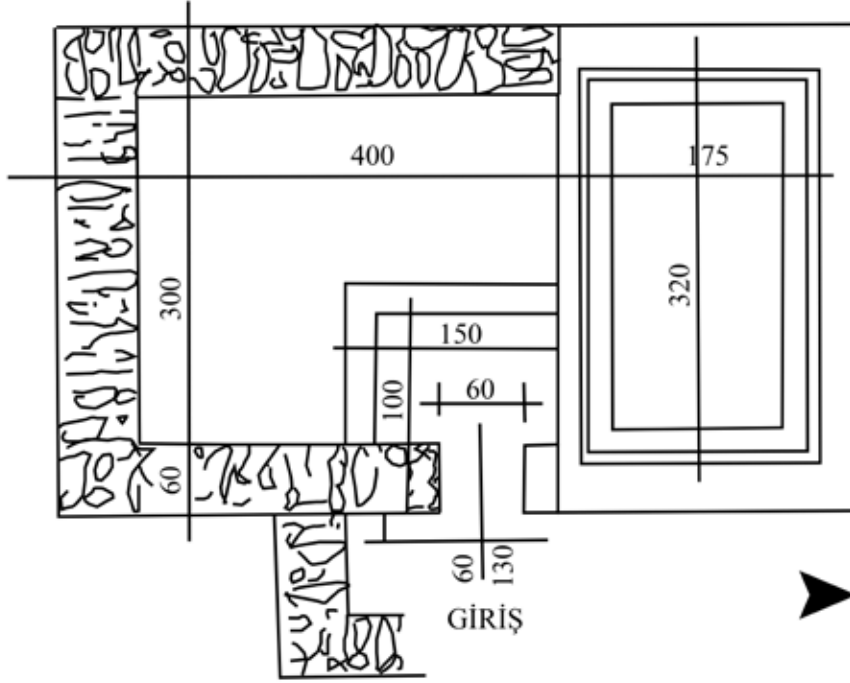
- Görsel 1.** Konca Lahdi'nin konumu (Çizim: Ahmet Bilir)
- Görsel 2.** Konca Lahdi genel görünüş (Harita: Ahmet Bilir)
- Görsel 3.** Mezar kompleksinin planı (Çizim: Oğuz Uçmak)
- Görsel 4.** Cepheden görünüş (Çizim: Oğuz Uçmak)
- Görsel 5.** Lahit üzerindeki kabartmanın tahribattan önceki hali
“http://erkmensenan.blogspot.com.tr/2012_08_25_archive.html”
- Görsel 6.** Yün sepeti ve kline kolçağının keski ile koparılmış hali. (Fotoğraf: Ahmet Bilir)
- Görsel 7.** Konca Lahdi ve bitişiğindeki hipojenin 1967 yılındaki görünümü
http://erkmensenan.blogspot.com.tr/2012_08_25_archive.html
- Görsel 8.** Lahit kapaklarının dar yüzleri (Fotoğraf: Ahmet Bilir)
- Görsel 9.** Lahdin günümüzdeki halinin çizimi (Çizim: Ahmet Bilir)
- Görsel 10.** Yunanca yazıt (Fotoğraf: Ahmet Bilir)
- Görsel 11.** 1967 yılında alınan koruma önlemleri
“http://erkmensenan.blogspot.com.tr/2012_08_25_archive.html”
- Görsel 12.** Bilgilendirme ve uyarı levhaları (Fotoğraf: Kocaeli Müzesi Arşivi)
- Görsel 13.** 2004 yılında etrafı tel örgü ile çevrilmiş lahdin 2009 yılındaki hali
(Fotoğraf: Kocaeli Müzesi Arşivi)
- Görsel 14.** Önerilen cam kabuk (Çizim: Yasemin Bilir Altınok)
- Görsel 15.** Peyzaj önerisi (Çizim: Yasemin Bilir Altınok)

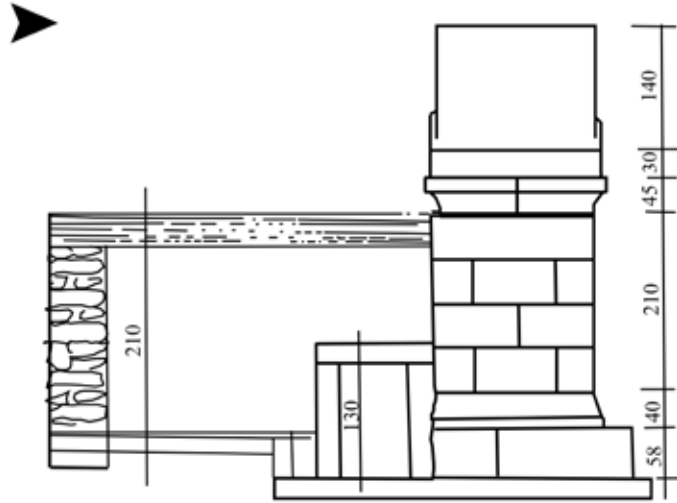
Görsel 1. Konca Lahdi'nin konumu (Çizim: Ahmet Bilir)

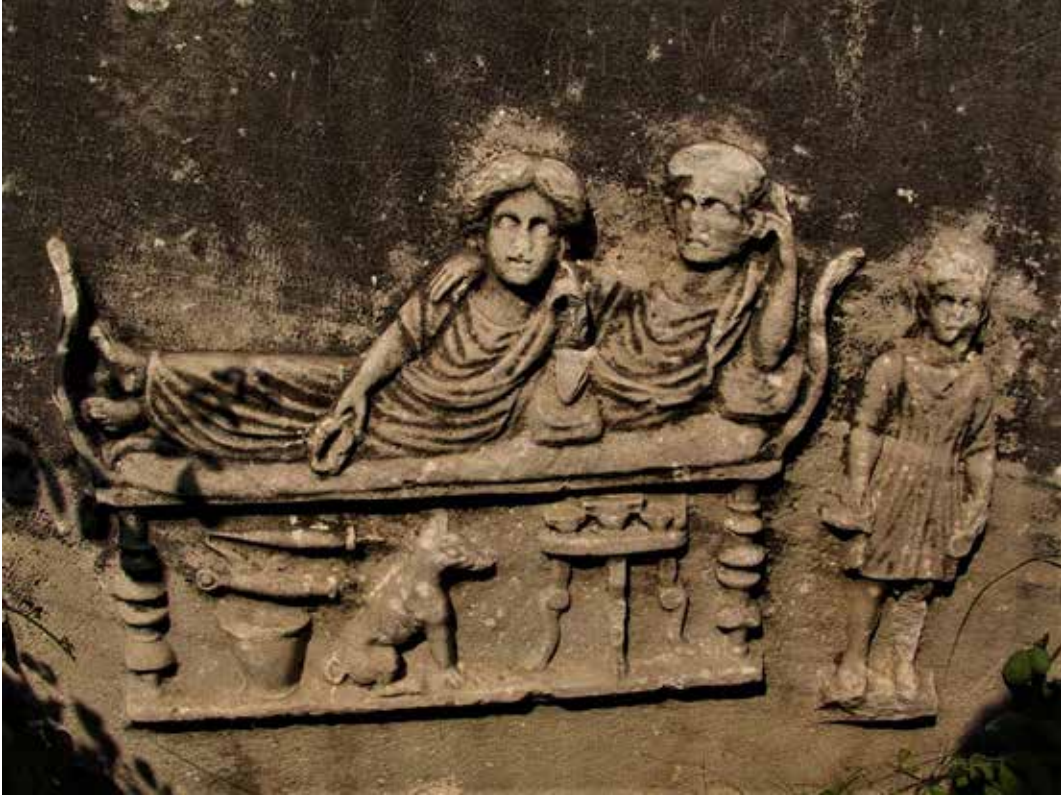
Görsel 2. Konca Lahdi genel görünüş (Harita: Ahmet Bilir)

Görsel 3. Mezar kompleksinin planı (Çizim: Oğuz Uçmak)

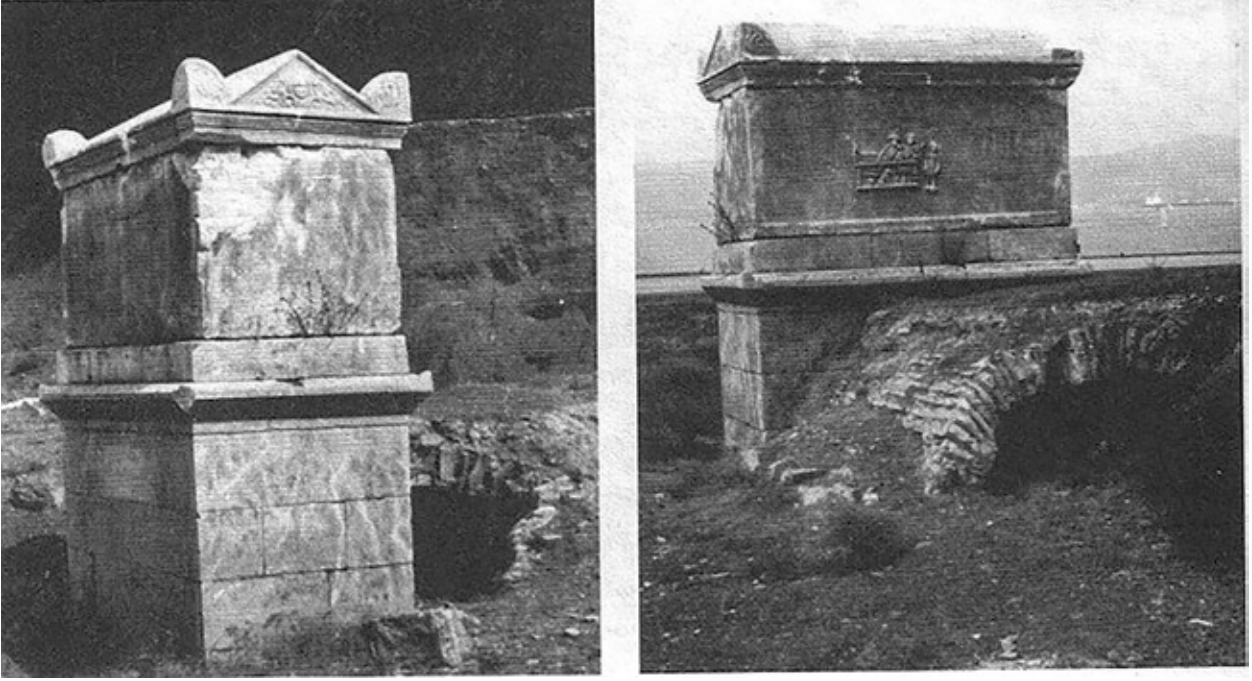
Görsel 4. Cepheden görünüş (Çizim: Oğuz Uçmak)

Görsel 5. Lahit üzerindeki kabartmanın tahribattan önceki hali
“http://erkmensenan.blogspot.com.tr/2012_08_25_archive.html”

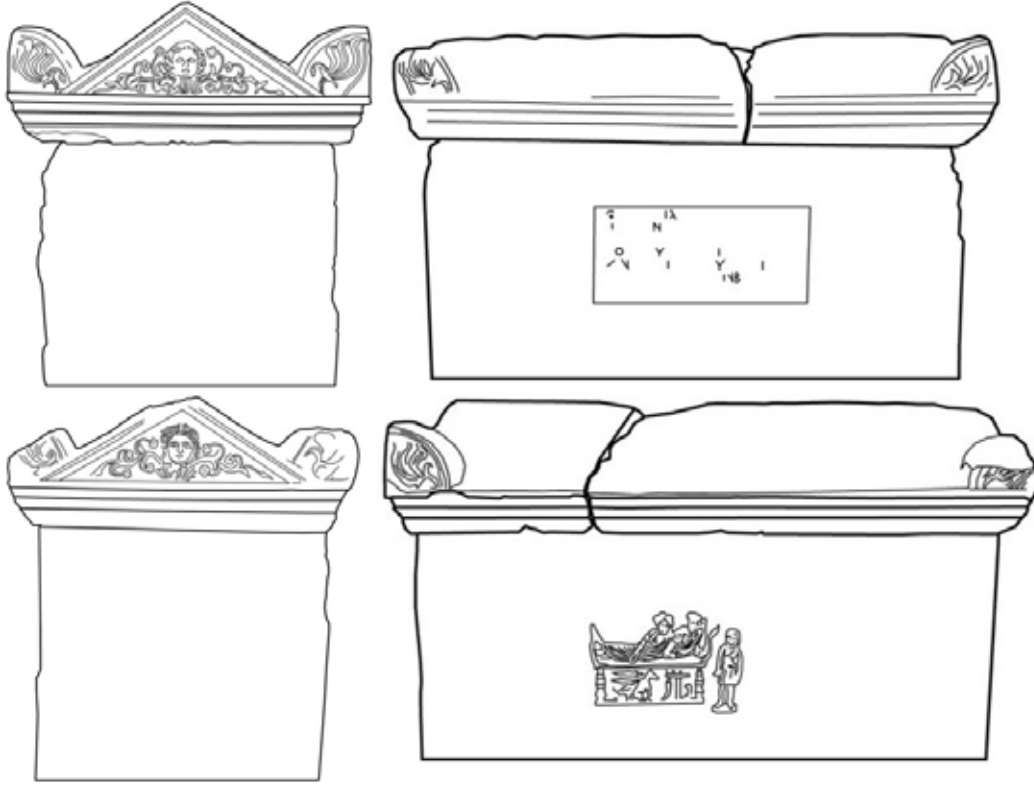
Görsel 6. Yün sepeti ve kline kolçağının keski ile koparılmış hali (Fotoğraf: Ahmet Bilir)

Görsel 7. Konca Lahdi ve bitişiğindeki hipojenin 1967 yılındaki görünümü http://erkmensenan.blogspot.com.tr/2012_08_25_archive.html

Görsel 8. Lahit kapaklarının dar yüzleri (Fotoğraf: Ahmet Bilir)

Görsel 9. Lahdin günümüzdeki halinin çizimi (Çizim: Ahmet Bilir)

Görsel 10. Yunanca yazıt (Fotoğraf: Ahmet Bilir)

Görsel 11. 1967 yılında alınan koruma önlemleri. “http://erkmensenan.blogspot.com.tr/2012_08_25_archive.html”

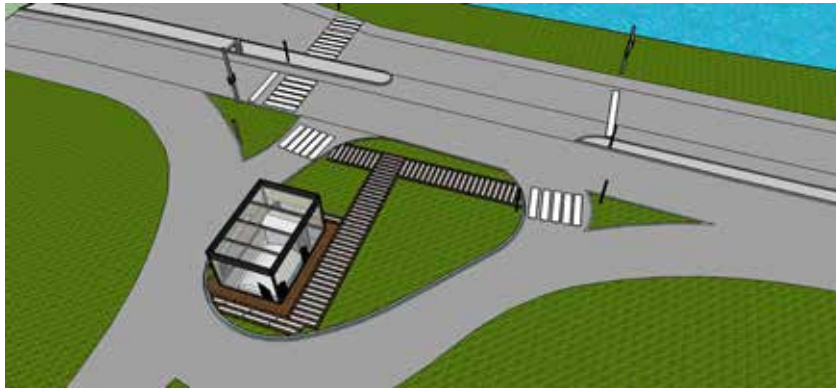
Görsel 12. Bilgilendirme ve uyarı levhaları (Fotoğraf: Kocaeli Müzesi Arşivi)

Görsel 13. 2004 yılında etrafı tel örgü ile çevrilmiş lahdin 2009 yılındaki hali
(Fotoğraf: Kocaeli Müzesi Arşivi)

Görsel 14. Önerilen cam kabuk (Çizim: Yasemin Bilir Altınok)

Görsel 15. Peyzaj önerisi (Çizim: Yasemin Bilir Altınok)

HADRIANOUPOLİS ÖN ODALI KHAMOSORİON VE ÖN ODALI KAYA MEZARI

A CHAMOSORION AND A ROCK-CUT TOMB WITH FRONT ROOMS FROM HADRIANOPOLIS

Ersin ÇELİKBAŞ*

ÖZ

Paphlagonia Hadrianoupolis'i olarak adlandırılan antik kent bugün Karabük İli, Eskipazar İlçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Hadrianoupolis antik kenti, Paphlagonia, Bithynia ve Galatia Bölgeleri sınırında yer alan bir Güney Paphlagonia kenti olduğu söylenebilir. Karabük ili ve çevresi erken dönemlerden beri iskân görmüş olup; Roma'nın bölgede kurduğu en önemli yerleşimin Hadrianoupolis olduğu görülmektedir. Güney Paphlagonia kenti olan Hadrianoupolis'te çok çeşitli kaya mezar tipleri mevcuttur. Paphlagonia Bölgesi'nin kaya mezarları açısından zengin bir bölge olduğu bilinmektedir. Hadrianoupolis antik kentinde 2003 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalar sonucunda çeşitli mezar tipleri ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarların büyük bölümü açıkta olmasının yanında, büyük bir kısmı da kaçak kazılar sonrasında ortaya çıkarılmıştır. Hadrianoupolis'in çekirdek bölgesindeki gömüler dört noktada yoğunlaşmaktadır. Paphlagonia Bölgesi'nde bilimsel araştırmaların ve sistemli arkeolojik kazıların henüz yeni başlamış olmasından dolayı bölgenin ölü gömme gelenekleri konusunda bilgiler oldukça azdır. Fakat bölgede halen gözlemlenen kaya mezarları ve Tümülüsler Paphlagonia Bölgesi'nde ölü gömme geleneklerinin içerisinde yaygın olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Hadrianoupolis'in çekirdek bölgesi içerisinde yer alan nekropol alanında şu ana kadar gerek kaçak kazılar gerekse bilimsel kazılar sonucunda çeşitli tipte mezarlar ortaya çıkmıştır. Bir Güney Paphlagonia kenti olan Hadrianoupolis, bölgenin ölü gömme geleneklerine uygun şekilde kaya mezarlarına ve örgü mezarlarına sahiptir. Kaya mezarları ön odalı ve tek odalı basit kaya mezarları olarak farklı tipler göstermektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan kamosoryum mezar tipi Hadrianoupolis'in çekirdek bölgesinde yer almaktadır. Khamosorion tipi mezarın Hadrianoupolis örneğinde ön odaya sahip olması dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Hadrianoupolis, Paphlagonia, Kaya Mezarı, Khamosorion, Arcosolium

* Dr. Öğr. Üyesi Ersin Çelikbaş, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü-Karabük. E-posta: ersincelikbas@gmail.com

ABSTRACT

Paphlagonian Hadrianoupolis is located modern town Eskipazar near to Karabiük. Hadrianoupolis is located. It lies basically in Roman western Paphlagonia and on the borderline of Galatian, Bthynian and Paphlagonian. Hadrianoupolis is most important city in Paphlagonia region at Roman period while Hellenic settlements focused in Eflani and its round. Surveys and excavations carried out up to date in the antic ruins of Hadrianoupolis since 2003 have shown that Hadrianoupolis was established in the ages of Early Hellenistic, Rome and Early Byzantium, and it had a centre and a chora that centralizes around there like in the other sites of the city in Paphlagonia. Due to the fact that archaeological researches and systematic excavations have just begun in the Paphlagonia region, there is little information about the burial traditions of the region. But the rock-cut tombs and tumulus have still been observed in the area indicate that there had been widely used in burial customs in the Paphlagonia region. Until now, various types of rock-cut tombs have emerged in the necropolis is located in centre of Hadrianoupolis both illegal excavations and as a result of scientific excavations. Hadrianoupolis; as a southern Paphlagonia city has rock-cut tombs and knitted tombs in accordance with the burial tradition of the region. The rock-cut tombs are divided into two groups as overground and underground rock-cut tombs. It presents a different type with two parts, which have underground rock-cut tombs that especially contain the subject of the issue.

Keywords: *Hadrianoupolis, Paphlagonia, Rock-Cut Tombs, Chamosorion, Arcosolium*

Paphlagonia Hadrianoupolis'i olarak adlandırılan antik kent bugün Karabük İli, Eskipazar İlçesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Görsel 1). Hadrianoupolis antik kentinin, Paphlagonia, Bithynia ve Galatia bölgeleri sınırında yer alan bir Güney Paphlagonia kenti olduğu söylenebilir. Karabük İli ve çevresi erken dönemlerden beri iskân görmüş olup; Roma'nın bölgede kurduğu en önemli yerleşim yerinin Hadrianoupolis olduğu görülmektedir. Hadrianoupolis antik kenti, konumlandırılmış olduğu Eskipazar İlçesi'nden Karabük merkeze kadar geniş bir yayılım alanına sahiptir (Görsel 2). Karabük merkeze yakın bölgelerde daha çok Hadrianoupolis'e bağlı kome yerleşimler yoğunlaşmaktadır.

Hadrianoupolis birçok yabancı araştırmacı tarafından araştırılmış, ancak bu araştırmaların çoğu gezi çalışmasından öteye geçmemiştir. Kentin yerini ilk olarak H. Kiepert tespit etmiştir (Ramsey 2010: 320). Kentle ilgili ilk ve geniş kapsamlı araştırma K. Belke ve C. Marek tarafından yapılmış; R. Matthews ise 1997-2001 yılları arasında kent ve çevresinde yüzey araştırması yapmıştır. 2003 yılında Karadeniz Ereğli Müzesi tarafından, Kilise B olarak adlandırılan yapıda kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında Ergün Lafli tarafından bölgede yüzey araştırması, 2006-2008 yılları arasında da bilimsel kazılar gerçekleştirilmiştir. 2008-2010 yılları arasında kazı çalışmalarına ara verilmiş; 2010 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla kazı başkanlığına Prof. Dr. Vedat Keleş getirilmiştir. 2010-2014 yılları arasında kentte yeni bir kazı çalışması yapılmamış; çalışmalar restorasyon-konservasyon ve belgelemeye yönelik yapılmıştır (Keleş vd. 2014: 273). 2015 yılında Prof. Dr. Vedat Keleş kazı başkanlığını bırakmış olup; 2015 yılında antik kentte herhangi bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. 2016 yılından itibaren Hadrianoupolis'te bilimsel çalışmalar Kastamonu Müzesi başkanlığında, Dr. Öğr. Üyesi

Ersin Çelikbaş'ın bilimsel danışmanlığında devam etmektedir.

Hadrianoupolis antik kentinde yapılan bilimsel ve kaçak kazılar sonucunda "basit taş örgü mezar", "yeraltı örgü oda mezar" ve "kaya mezar" tipine sahip mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Kaya mezar geleneğine uygun bir topoğrafik yapıya sahip olan Hadrianoupolis'in dört bölgesinde sadece kaya mezarlarından oluşan nekropol alanları mevcuttur (Görsel 3). Kaya mezarları yapı olarak "tek odalı basit mezar", "arcosolium mezar", "ön odalı khamosorion mezar", "ön odalı kaya mezar" olmak üzere dört farklı tipte görülmektedir.

Çalışmanın konusunu oluşturan kaya mezarlarından, ilk olarak ön odalı beşik tonozlu kaya mezarından bahsetmek gerekmektedir. Mezar, beşik tonozlu, 172 cm genişliğinde, 91 cm uzunluğunda, 90 cm yüksekliğinde bir ana odaya sahiptir (Görsel 4). Kuzeydoğu köşesinde 23 cm genişliğinde küçük bir nişe sahip olan ana odaya geçiş, 50 cm x 50 cm ölçülerinde kare formunda girişle sağlanmaktadır. Fakat burada yer alan kaya mezarını Hadrianoupolis'teki diğer tek odalı basit kaya mezarlarından ayıran özellik, 110 cm uzunluğa, 110 cm genişliğe ve 120 cm derinliğe sahip bir ön odaya sahip olmasıdır (Görsel 5). Kare formunda, üstü açık bir ön oda kaya mezarına geleneksel bir anlam katmaya yönelik yapılmış olmalıdır. Ön odanın içinde yer alan 30 cm yüksekliğinde karşılıklı iki seki, mezara sunu yapıldığını işaret etmektedir. Bu durum ön odanın fonksiyonel bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Mezarın girişinin kare formunda olması, ağız çeperini çepeçevre dolaşan ince silmenin varlığı, günümüze ulaşmayan kapak ögesinin bir tıpa kapak formunda olması gerektiğini bize göstermektedir. Buradaki sorun ön oda geleneğinin, Hadrianoupolis'te çok yoğun bir şekilde görülen kaya mezarlarının neden tümünde

kullanılmadığıdır. Bu durum mezar sahibinin ya da yakınlarının daha önceki dönemlerde var olan bir geleneğe öykünme niyetiyle böyle bir uygulamaya gittikleri şeklinde yorumlanabilir.

Hadrianoupolis'te ön odaya sahip diğer bir kaya mezar khamosorion tipindedir. Ön odalı khamosorion mezar, 2011 yılı Hadrianoupolis kazı çalışmaları sırasında dört nolu nekropol alanında ortaya çıkarılmıştır. Roma Dönemi'nde sıklıkla görülen khamosorion tipi mezarlar, basit ve lahit formlu khamosorion olmak üzere iki tipte görülmektedir. Basit khamosorion tipi mezarlar, anakayanın oyularak düzgün bir çukur oluşturmasıyla meydana getirilip, üzeri üçgen alınlıklı bir kapakla kapatılmaktadır (Kurt 2011: 127). Diğer tip ise anakayanın oyularak içinin düzgün bir çukur oluşturması ve dışının da yine oyularak lahit formunun kazandırılmasıyla meydana getirilmiştir (Kortanoğlu 2006: 30). Lahit formlu khamosorion tipi kaya mezarları da tıpkı lahitlerde olduğu gibi bazen süslemeli bazen de sade üçgen alınlıklı bir kapakla kapatılmaktadır. Hadrianoupolis örneği de klasik khamosorion mezarlar gibi, anakayaya oyularak meydana getirilmiştir (Görsel 6). Hadrianoupolis khamosorion mezarı, ana oda ve ön oda olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Görsel 7-8). Ana oda dikdörtgen bir forma, ön oda ise kare bir forma sahiptir. İlk olarak ana odadan bahsedilecek olursa, ana oda 188 cm uzunluğa, 108 cm genişliğe ve 86 cm derinliğe sahiptir (Görsel 9). Ana odanın üstü dikdörtgen düzgün kesilmiş blok taşlarla kapatılmıştır. Üç adet blok taştan oluştuğu anlaşılan kapak bölümünden günümüze sadece bir tanesi gelmiştir. Kapak bölümünü oluşturan blok taşlar ana odanın ağız kısmında yer alan yivlere oturtulmuştur. 108 cm genişliğe, 108 cm uzunluğa sahip kare form gösteren ön oda 74 cm derinliğindedir (Görsel 10). Zemine doğru daralan ön odanın zemin ölçüsü 96 santimetredir. Ön odadan

ana odaya 42 x 42 cm genişliğinde kare bir açıklıktan geçilmektedir. Çeştepe Tümülüsü'nün mezar odasını kapatan tıpa kapağa benzer (Ekinci 2003: Görsel 4) bir kapakla geçiş bölümü kapatılmıştır (Görsel 11). Ön oda bölümünün üzeri açık bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Ön odanın ağız çeperinde yiv izlerinin olmaması da ön odanın üstünün blok taşlarla kapatılmadığını göstermektedir. Ön oda belirli günlerde ana mezar odasına sunu yapılmasına yönelik olarak yapılmış olmalıdır. Khamosorion mezar içerisinde 8-10 arasında iskeletin olduğu toplu gömüye ulaşılmıştır. Tıpa kapağın ve kapağı oluşturan blok taşlardan sadece bir tanesinin in-situ olarak ortaya çıkarılması, daha sonradan yapılan gömü işlemlerinin kapağı oluşturan eksik blok taşlar kaldırıldıktan sonra yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hadrianoupolis khamosorion mezarı, ön odaya ve çok parçalı kapak bölümüne sahip olmasıyla, Anadolu'da görülen khamosorion mezar tiplerinden ayrılmaktadır. Anadolu'da bugüne kadar yapılan çalışmalarda ön odaya ve parçalı kapak bölümüne sahip mezar tipinin tekil örneğini teşkil etmektedir. Bu durum yeni bir mezar tipi olmasından ziyade araziye elverişli olarak kullanmaya yöneliktir (Görsel 12). Arazi şartlarına uygun olarak yapıldığını düşündüğümüz ön odalı khamosorion mezarın bir benzeri yine 4 no'lu nekropol alanı içerisinde görülmektedir.

Hadrianoupolis'teki nekropol alanı içerisinde yer alan ön odalı kaya mezar tipi ile ön odalı khamosorion mezar tipi işlevsel olarak büyük benzerlik göstermektedir. Ayrıca mezar yapılarındaki ön oda Paphlagonia Bölgesi'nin yaygın ölü gömme geleneklerinden bir tanesini teşkil eden, ön odadan (dromos) ve ana odadan oluşan mezar odasına sahip tümülüs tipi gömüye öykünme olarak görülebilir. Khamosorion tipi mezarın, dördüncü nekropol alanındaki mezar ile aynı tipte yapıldığı,

fakat arazinin kapalı bir ana oda yapmaya müsait olmaması nedeniyle çok parçalı kapakla kapatılmış olması muhtemeldir. Bu durumu destekleyen bir diğer durum ise kapak olarak kullanılan 3 adet blok taştan günümüze kadar ulaşan birinin, arazinin eğimine uydurularak yontulmuş olmasıdır (Görsel 12). Mezarın inşa edildiği arazinin kuzey-güney doğrultusunda bir eğime sahip olmasından dolayı, kapak da kuzeyden güneye doğru eğim verilerek yontulmuştur. Ön odalı khamosorion tipi mezarın yakın bir noktasında içi toprak dolgulu olan bir başka örneğin mevcut olduğu görülmektedir (Görsel 13). Bu durum ön odalı khamosorion tipi mezarın Hadrianoupolis antik kentinde yaygın olarak kullanıldığına kanıttır. Ön odalı khamosorion tipi mezar, khamosorion tipi mezarların yeni bir alt tipini literatüre kazandırması itibarıyla önem arz etmektedir.

Güney Paphlagonia kenti olan Hadrianoupolis'in ölü gömme gelenekleri açısından, özellikle kaya mezarlarının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Paphlagonia Bölgesi'nin kaya mezarları açısından zengin bir bölge olduğu bilinmektedir. Paphlagonia ölü gömme gelenekleri içerisinde kaya mezarları ve tümülüsler büyük bir kullanım yoğunluğuna sahiptir (Dökü 2008: 13).

Özellikle taşıyıcı unsurların ön plana çıktığı, görkemli ve genellikle üçgen alınlıklı ön cepheye sahip kaya mezarları İÖ 5. yüzyıldan İS 3. yüzyıla kadar geniş bir zaman aralığına aittir (Dökü 2008: 109). Görkemli kaya mezarlarının yanı sıra Paphlagonia Bölgesi'nde Roma Dönemi'nde, yan yana ve hatta iki katlı kaya mezarlardan oluşan nekropoller mevcuttur. Paphlagonia Bölgesi Roma Dönemi kaya mezar nekropollerinden en bilinenleri Pompeiopolis Kenti Nekropolü, Safranbolu Aşağı Güney Köy, Hacılarobası Köyü Kaya Nekropolü, Sinop Durağan İlçesi Terelik Kayası

Kaya Nekropolüdür. Bu nekropollerde görülen Roma Dönemi kaya mezarları, tonozlu basit bir cephedeki bir taş kapı ile kapatılan dikdörtgen bir girişin ardında tonozlu bir mezar odası ve bu odanın duvarlarına açılan, odanın büyüklüğüne göre değişen bir ile altı arasında arcosolium tipinde ölü yatakları ile birbirinin kopyası şeklindedir (Dökü 2008: 15).

Paphlagonia Bölgesi'nin, erken dönemlerden itibaren çeşitli kültürlerden etkilenerek kendine özgü bir mezar mimarisi yarattığı bilinmektedir (Dökü 2008: 109). Özellikle Hadrianoupolis ve çevresinde ölü gömme geleneklerinde yoğun bir Frig etkisinden bahsetmek gerekmektedir. Hadrianoupolis'in tarihinin İÖ 1. yüzyıla kadar gidiyor olması Friglerden direkt etkilenmediğini, fakat Friglerin Anadolu'da bıraktıkları kültürü devam ettirdiği düşünülebilir. Hadrianoupolis antik kentindeki kült amaçlı niş, Frigya Bölgesi'nde çok yaygın olarak görülen dinsel bir açık hava tapınım öğelerinden bir tanesidir. Analojik analizler sonucu İS 2-3. yüzyıla tarihlendirilmiş Frig etkili niş, Hadrianoupolis antik kentindeki Frig etkisinin hâkim olduğu dönemi işaret etmektedir (Lafli 2007: 45). Yine Frig kökenli ve İS 2-3. yüzyıla tarihlendirilen mezar stellerini Hadrianoupolis'te görmek mümkündür (Keleş - Çelikbaş 2013: 371). Ayrıca Frig etkili mezar stellerinin sadece Hadrianoupolis'te değil, Kimistene'de de (Lafli-Christof 2012: Abb. 37C-37D) görülmesi bölgenin nasıl yoğun bir Frig etkisi altında olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kapı temalı mezar stelleri, Friglerin Anadolu'ya hediye ettikleri tümülüs adı verilen ev-mezar odalarının cephelerinde yer alan kapı şeklindeki cepheden etkilenerek form bulmuştur. Friglere özgü tümülüs geleneğinin bazı farklılıklarla Roma Dönemi'nde de yoğun bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. İşte bu noktada ön odalı khamosorion tipindeki mezar ve ön odalı kaya mezar anlam bulmaktadır. Her iki mezarın da işlevsel olarak dromoslu bir

tümülüs mezar odası ile büyük benzerliklere sahip olduğu söylenebilir. Çünkü ön odanın bilinçli bir şekilde yapılmış olması, bunun bir ihtiyaçtan ziyade bir geleneği yaşatmaya yöneliktir. Ön odadan ana mezar odasına geçişi sağlayan tıpa kapak sisteminin varlığı, ön odalı khamosorion mezarın ve ön odalı kaya mezarın tümülüs geleneğinden farklı olarak toprak ile kapatılmadığını göstermektedir. Tümülüs mezar geleneğini yaşatmaya yönelik olarak yapılmış olmalarına rağmen, mezarların toprak ile kapatılmamış olması nedeniyle, Hadrianoupolis'in

bir Frig geleneğini sentezleyerek kendine özgü bir mezar tipolojisi oluşturduğu söylenebilir. Khamosorion tipi mezarın iki kullanım evresine sahip olması ve ikinci kullanım evresinde ilk evreye ait mezar buluntularının yok edilmesi, mezarın ilk evresine dair bir tarihlendirme yapmayı güçleştirmiştir. Fakat Hadrianoupolis'teki Frig etkili dinsel öğeler ve ölü gömme âdetleri genellikle İS 2-3. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bundan dolayı ön odalı khamosorion tipi mezar ile ön odalı kaya mezarının da İS 2-3. yüzyıla ait olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Dökü 2008 E. Dökü, *Paphlagonia Bölgesi Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Ekinci 2003 H. A. Ekinci, "Burdur Karamanlı Çeştepe Tümülüsü", *13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 61-68.
- Keleş- Çelikbaş 2013 V. Keleş – E. Çelikbaş, "Paphlagonia Hadrianoupolis'inde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli", *Turkish Studies, Vol.6/8*, 365-376.
- Keleş vd. 2014 V. Keleş – E. Çelikbaş – A. Yılmaz, "Paphlagonia Hadrianoupolis'i", H. Kasapoğlu - M. A. Yılmaz (eds.), *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, 271-290.
- Kortanoğlu 2006 R. E. Kortanoğlu, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi Kaya Mezarları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kurt 2011 M. Kurt, "Karaman-Binbir Kilise Mezarları", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 13*, 125-131.
- Lafli 2007 E. Lafli, "A Roman Rock-Cult Niche at Paphlagonian Hadrianoupolis", *24. AST*, Ankara, 44-49.
- Lafli – Christof 2012 E. Lafli – E. Christof, *Hadrianoupolis I: Inschriften aus Paphlagonia*, Oxford.
- Ramsey 2010 W. M. Ramsey, *The Historical Geography of Asia Minor*, Cambridge.

GÖRSEL LİSTESİ

Görsel 1. Hadrianoupolis'in konumu

Görsel 2. Hadrianoupolis'in konumu

Görsel 3. Hadrianoupolis nekropol alanları

Görsel 4. Ön odalı kaya mezarı (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 5. Ön odalı kaya mezarı plan (Çizim: Ersin Çelikbaş)

Görsel 6. Ön odalı khamosorion mezar (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 7. Ön odalı khamosorion mezar detay (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 8. Ön odalı khamosorion mezar plan (Çizim: Ersin Çelikbaş)

Görsel 9. Ön odalı khamosorion mezar ana oda detay (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 10. Ön odalı khamosorion mezar ön oda detay (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 11. Ön odalı khamosorion mezar ön oda tıpa kapak (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 12. Ön odalı khamosorion mezar ana oda kapak detay (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 13. Dördüncü nekropol alanı bir diğer ön odalı khamosorion tipi mezar
(Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 1. Hadrianoupolis'in konumu

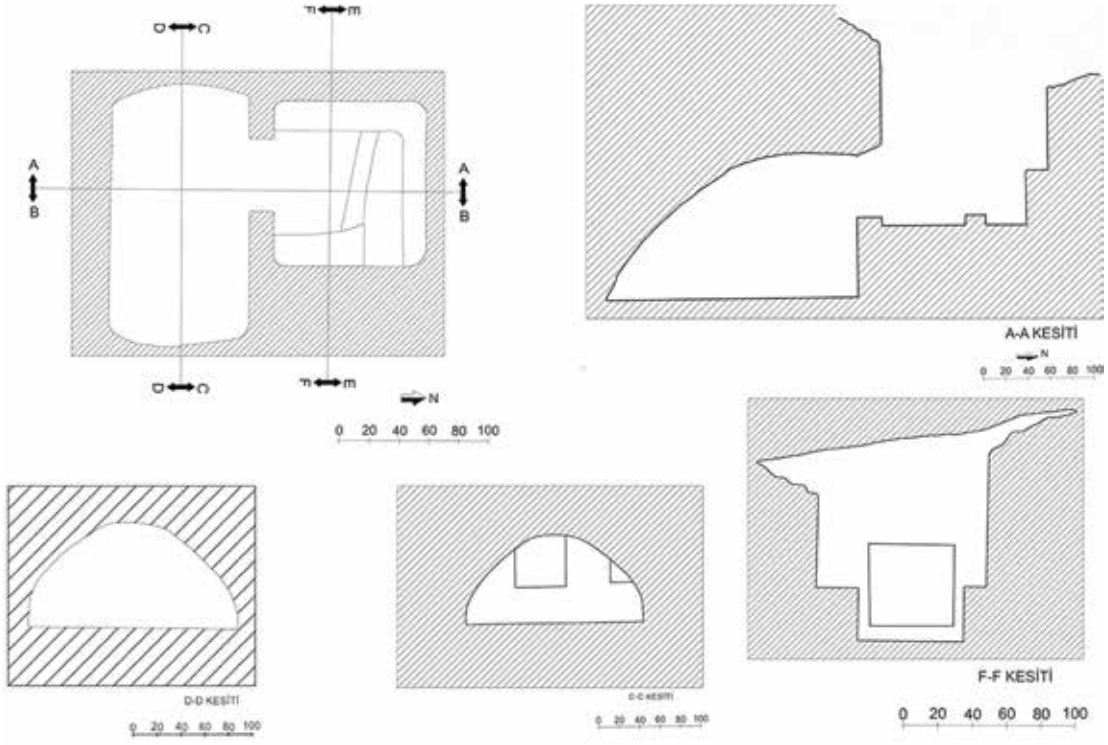
Görsel 2. Hadrianoupolis'in konumu

Görsel 3. Hadrianoupolis nekropol alanları

Görsel 4. Ön odalı kaya mezarı (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

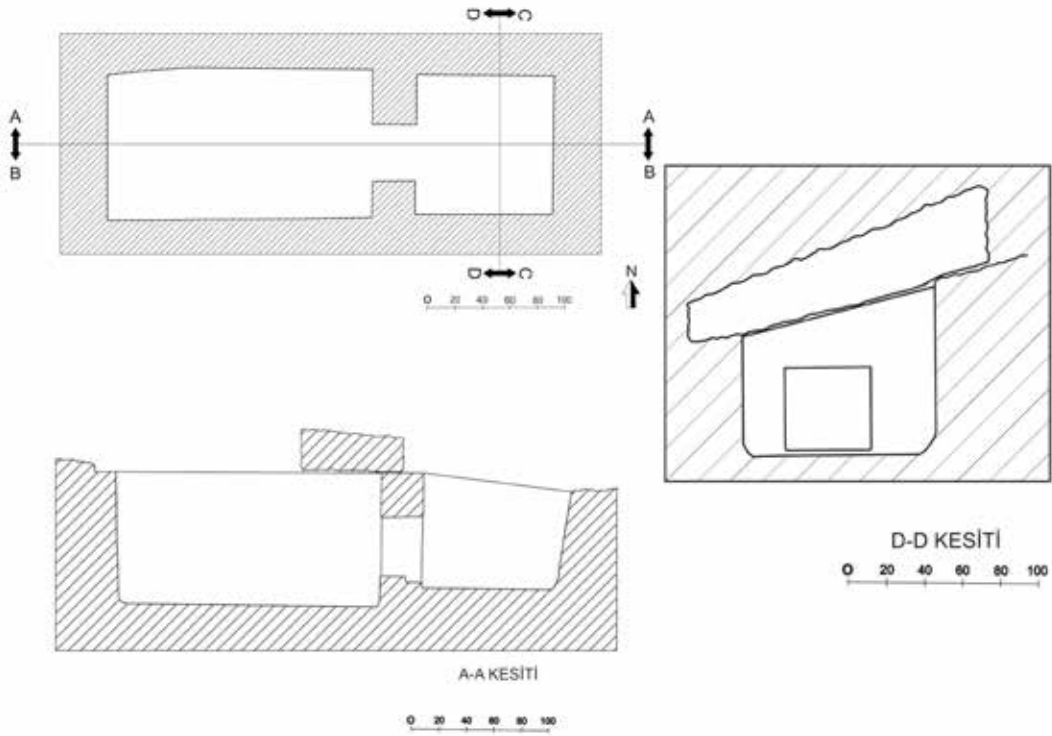
Görsel 5. Ön odalı kaya mezarı plan ve kesit çizimleri (Çizim: Ersin Çelikbaş)

Görsel 6. Ön odalı khamosorion mezar (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 7. Ön odalı khamosorion mezar detay (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 8. Ön odalı khamosorion mezar plan ve kesit çizimleri (Çizim: Ersin Çelikbaş)

Görsel 9. Ön odalı khamosorion mezar ana oda detay (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 10. Ön odalı khamosorion mezar ön oda detay (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 11. Ön odalı khamosorion mezar ön oda tıpa kapak (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 12. Ön odalı khamosorion mezar ana oda kapak detay (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

Görsel 13. Dördüncü nekropol alanı bir diğer ön odalı khamosorion tipi mezar (Fotoğraf: Hadrianoupolis Arşivi)

ANITSAL PREHİSTORİK GÖMMELERİN PEYZAJI
LANDSCAPE OF THE MONUMENTAL PREHISTORIC BURIALS

Bakiye YÜKMEN EDENS*

ÖZ

İnsan beyninin evrimi üzerine yapılan çalışmalar, insanın sanat üzerine sofistike düşüncelerinin, kendini çok erken zamanlarda gösterdiğini işaret etmektedir. İnsanın, ölüm karşısındaki hissi dünyasının ve sanat için gerekli olan sofistike düşüncelerinin oluşumu, aşağı yukarı aynı zamanlara rastlayabilir, ki bu eşzamanlılığın uzun bir dilimini, insanın hissel dışavurumlarının fiziksel kanıtı olan mezarları açısından, bugünkü imkânlarımızla henüz bilemiyoruz.

Fakat dolmenler, kurganlar gibi peyzajda kendilerini öne çıkaran görünüşleri ile “anitsal” olarak bilinen prehistorik dönem mezar yapılarını biliyoruz.

Bu makale, bu tarzdaki anitsal mezar yapılarının prehistorik peyzajdaki durumları ve bunların bugünkü peyzaj içerisinde devamlılığının sağlanabilme olasılıklarını örnekler etrafında ele almaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Prehistorik Peyzaj, Anitsal Mezarlar, Dolmenler, Kurganlar, Kule Mezar.

ABSTRACT

Research on the human brain indicates that human's sophisticated thoughts on art showed itself at a very early time. Development of the emotional world in the face of death, and the development of sophisticated concepts of being human, may coincide roughly in time but with our present opportunities we do not have the burials which are physical evidence of the reflections of this contemporaneity.

But, we do know the prehistoric burial structures such as dolmens and kurgans which are known as “monumental”, with their distinctive appearance in the landscape.

This article tries to examine with examples the location of these kinds of monumental burial structures in the prehistoric landscape, and possibilities of their achieving continuity in today's landscape

Keywords: Prehistoric Landscape, Monumental Tombs, Dolmens, Kurgans, Tower Tomb.

* Dr. Öğr. Üyesi Bakiye Yükmén Edens, Çukurova Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı. Sarıçam - Adana.
E-posta: byedens@cu.edu.tr

Ölüsünü gömme, biliyoruz ki, insanın ölüm karşısındaki davranış biçimlerinin bir simgesidir ve insan topluluklarının, artık yaşamsal paylaşımlarının sona erdiği bireylerini son mekânlarına yerleştirme sırasında, ona gösterdikleri sevgi, saygı, üzüntü, yardımın, yani aslında genel anlamda toplum duygularının ifadesidir. Bu ifade edişin biçimi, insanın ölümün farkındalığına varışından¹ (ki bu günümüzde Neandertal'e, yani 150 bin yıl öncelerine götürülür) bu yana, ölümü sosyal ve kültürel gelişiminin içinde manalandırışı çok çeşitlilik göstermiştir.

Bizler de zamanın şu anındaki diliminden, bu çok çeşitli manalandırmaların somutlaşmış görüntüleri olan mezarlara bakarak, bunların kendilerini arazide bize hemen seçtirenlerine anıtsal mezar yapıları diyoruz. Fakat unutmamalıyız ki bu anlamı onlara biz veriyoruz. Olasılıkla bu tür mezar yapılarının ifadesi, yapımcıları için çok daha farklı anlamlara sahipti.

Anıtsal mezar yapıları kavramı içerisinde, sadece görünüme bağlı fiziksel çeşitlilik bile oldukça kalabalık sayılabilir. Haklarında hâlâ yoğun tartışmaların olduğu dolmenler, kurganlar, Sina Yarımadası'nın nawamisleri ya da genel olarak Arap Yarımadası'nın kule mezarları (turetler), Bahreyn'in tümülüsleri (Højlund 2007), Miken Kralı Agamemnon'un mezarı, Mısır'ın piramitleri, Sicilya Pantalica'daki (Leighton 2011) ölümler köyü gibi görünen mezarlar (İÖ 1200-700), "anıtsal mezar yapıları" dendiğinde akla gelen örneklerdir.

Çok kalabalık olan bu çeşitliliği, teknik anlamda, yer seviyesinin üstüne kurulanlar ve altına kurulanlar olarak toparlamak mümkündür. Fakat bu noktada, yer seviyesinin altına yatay ya da dikey kurulmuş, ama yer yüzeyinden kendini göstermeyen anıtsal gömmelerin var olduğunu da özellikle vurgulamak gerekmektedir; örneğin Mısır Krallar Vadisi'ndeki mezarlar veya Sardinya'daki Anghelu-Rugu (Robin 2016) kültürünün mezarları (ca İÖ 3000) gibi.

Ölü gömme pratiklerinde, Şanidar Mağarası'ndaki çiçek polenli bebek gömüsü (Solecki 1955) gibi daha

¹ İnsanın sanata, ölümün farkındalığına ve manevi dünyaya eğilişi, araştırmacılara göre (Bahn 2010, Ramachandran 2011, Hupé-Dojat 2015, Guenther 2016) beyninin evrimi ile direkt olarak ilişkilidir ve beynin bu sofistike durumları içeren bölümleri evrimleşir evrimleşmez, hepsi aynı anda insanın davranış biçimlerinde yer almış olmalıdır.

önceki dönemlerin tartışmalı durumlarını (Sommer 1999) bir tarafa bırakırsak² eğer, anıtsal mezarlar kavramında ele aldığımız mezarlar açık olarak Neolitik'ten başlayarak günümüze kadar kendini gösterir.

Bu makalede, yer üstüne göze çarpan bir biçimde yerleştirilmiş olan, araştırmacılarca hepsi İÖ 4.-3. binyıllara tarihlenen anıtsal mezarlardan kule mezarlar, dolmenler ve kurganlar üzerinde durulacaktır ve bu anıtsal mezar yapılarından Arabistan, Levant, Anadolu, Kafkaslar ve Doğu Avrupa örnekleri konunun merkezinde olacaktır.

Kule mezarlar, yer seviyesinin üzerine kurulmuş mezar odasını çevreleyen, kule biçiminde yükselen, bindirme tavanlı taş örgülü yapılardır. Mezar odaları bazen tek mekânlı, bazen de birkaç mekana bölünmüşlerdir. Birleşik Arap Emirlikleri'nde ve Umman'da yapılmış olan kazılar (Blau 2001; Bortolini - Munoz 2015; Méry 2010), gerek tek mekânlı ve gerekse çok mekânlı mezar odalarına çoklu gömü yapıldığını göstermiştir.

Bu tarz mezarlar en çok Güneydoğu Arabistan'daki Umman ve Arap Emirlikleri'nden, Güney Batı Arabistan'da Yemen'den (de Maigret - Antonini 2005, Braemer vd. 2001), Kuzey Batı Arabistan'da Sina'dan (nawamiler) (Bar-Yosef vd. 1977; Bar-Yosef vd. 1986) bilinir.

Dolmenler bilindiği gibi çok farklı biçimlerde ve klasik olarak bizlere temelde verdiği imaj, en az üç kenarını ve üstünü yassı birer levha taşın oluşturduğu sandık gibi bir görünümdür. Fakat koridorlu, eklemeli, birkaç katlı olmak üzere gelişmiş mimari tipleri de vardır. Yer seviyesinin üzerine kurulmuşlardır. Korunmuşluk problemlerinden dolayı her bir dolmen yapısı için geçerli olup olmadığı bilinmemekle birlikte, genel olarak bu sandık mekânların çevrelerinin, bazen duvar gibi örülerek, bazen de taş toprak karışımı yığılarak kapatıldığı bilinmektedir.

En azından antik dönemlerden itibaren, genel olarak talana uğramış olsalar da, dokunulmamış durumda günümüze ulaşan örneklerin bazılarında, örneğin

² Bugüne değin bilinen en erken prehistorik ölü gömüsü, Natufiyen ile ilişkilendirilmektedir; o da İsrail'deki Raqefet Mağarası'ndadır (Nadel vd. 2013).

Edirne Lalapaşada Arpalık dolmenlerinde (bkz. Akman 2010: 170), Bulgaristan'daki dolmenlerde (Kirilova 2015; Tsonev - Kolev 2013) yapılan çalışmalar bunların da birden fazla bireye son mekân yeri olduğunu göstermiştir.

Dolmenler az sayıda olmak üzere Arabistan'da (Braemer vd. 2003), ama yoğun olarak Levant boyunca (Kafafi - Scheltema 2005; Scheltema 2008; Steimer - Herbet 2004-2005; Zohar 1992), Güneydoğu Anadolu (Yükmen 2003; Yükmen Edens 2012) ile Kafkaslar'da (Kohl - Trifonov 2007: 1585-1587; Markovin 2002; Trifonov vd. 2014), bir miktar da Güneydoğu Avrupa'da bulunmaktadır³.

Kurganlar, aslında dolmenlerin yer seviyesinin altına kurulmuş halidir. Ama aynı zamanda, dolmenlerden farklı olarak, ağaç, kerpiç ve kireç gibi başka malzemeler de kurganların mimarisinde kullanılmıştır. Toprak veya taş yığını halinde tepeler biçimindeki üst örtü zaman sürecinde bazen takviyelenebilir, bazen de bu üst örtüye, gerek kurganın zamanında gerekse sonraki dönemlerde ölü gömüsü yapılmış olabilir. Diğer bir deyişle kurganlar birkaç ilave gömmeyi içerebilir; fakat bu ilave gömmeler kurganın yer seviyesinin altındaki ana mezar odasına yapılmaz. O halde kurgan dediğimizde anlamamız gereken, bu yer seviyesinin altındaki ana mezar odası ve onu yer yüzeyi üzerinde kapatan yığının içindeki her şeyin oluşturduğu bütünlük olmalıdır.

Yazılı kaynaklardan anladığımız kadarı ile, Arabistan ve Levant'ta kurganlar mevcut değildir. Anadolu'nun doğusunda nadir görünen kurgan örnekleri (Koroğlu 2000; Özfirat 2009), Kafkaslar'da, özellikle Kuzey Kafkaslar'da (Lyonnet vd. 2008; Ivanova 2012; Ivanova 2013; Hansen 2014) yoğunurlar. Kurganlar step bölgelerinde, örneğin Ukrayna (Ivanova 2013; Morgunova - Khakhlova 2013) ve Macaristan'da (Tóth - Tóth 2011; Horvath vd. 2013), Macaristan ile Karadeniz arasındaki alanlarda (Romanya, Bulgaristan) (Ciugudean 1995; Frinculeasa vd.

2015) da yaygındırlar.

Kurganların yapımı da en az İS 13. yüzyıla kadar sürmüş görünmektedir ve bu geç dönemin örnekleri Ukrayna'dan Moğolistan'a (Türk 2014; Morgunova - Khakhlova 2006; Crubézy vd. 1996) yayılmaktadır.

Güney Arabistan ve Sina'da kule mezarlar gruplar halinde görünür. Bu gruplar genel olarak uzun sırtların doruklarına ya da dik yamaçların kenarlarına sıralanan diziler oluştururlar. Bu yüzden mezarlar aşağıdan bakıldığında oldukça görünür biçimdedir; sanki mezarların konuşlandıkları zirveler ile aşağılardaki topraklar arasında ilişkiler varmış gibidir.

Güneydoğu Arabistan'da zirvelerdeki bu anıtsal mezar yapılarının aşağılarında uzanan topraklar tarım alanlarıdır ve arazileri sınırlayan hafif yamaçlara köyler ile sulama sistemleri yerleşmiştir, ki Al-Ain ve Bat örnekleri bu konuşlanmayı çok iyi temsil etmektedir (Cleuziou - Munoz 2007; Méry 2010; Deadman 2012; Jahwari 2013).

Güneybatı Arabistan'da ise kule mezarlar, Güneydoğu Arabistan'daki durumlarından farklı olarak, belli bir şekilde, çoğunlukla tarımın mümkün olmadığı alanlarda yükselmektedirler ve çobanlar tarafından kullanılan arazileri tepelerden seyretmektedirler.

Kule mezarların olduğu alanlarda, mesela Yemen'de Jebel Ruwayk ve Vadi Wa'shah'ta yapılmış olan arkeolojik araştırmalar da, buralarda çobanların kamplarını ortaya koyarken köy varlığını göstermemektedir (Cleuziou vd. 1992; Steimer-Herbet vd. 2006).

İşte arkeolojik çalışmaların ortaya koyduğu bu durum, aslında, aynı mimari mezar geleneğinin farklı ekonomik sistemlere nasıl uyarlandığını yansıtmaktadır.

Dolmen denilebilecek örnekler, Arabistan'da Yemen'in yüksek kesimlerinde nadiren de olsa vardır, ama haklarında tartışmalı durumlar devam etmektedir. Mesela Yemen'in dağlık iç kesimlerindeki antik Masnat Mariyadaki örnekleri çalışan araştırmacılar (Braemer vd. 2003), bunların dolmen değil, kutsal amaçlar için kullanılmış altarlar

³ Bu yazıda sadece İÖ 4.-3. bin örnekleri söz konusu olduğu için Demir Çağı'na atfedilen Trakya Dolmenleri, tarihleri henüz tartışmalı olduğu için de Kars Dolmenleri belirtilmemektedir. Dolmenlerin yayılımının Fransa, İtalya, Hollanda, Almanya gibi coğrafyalarda, Japonya gibi Uzak Doğu ülkelerinde olmak üzere dünyanın birçok kesiminde de çok yoğun olduğu bilinmektedir (Dolmenlerin dünya geneline yayılımı için bkz. Joussaume 1985). Makale Yakın Doğu örneklerine odaklandığından, söz konusu örnekler makale kapsamına dâhil edilmemişlerdir.

gibi değerlendirilmelerinin daha yerinde olacağını söylemektedirler.

Zamar'dakiler ise bu makalenin yazarı tarafından tespit edilmişlerdir, ama detaylı çalışmaları yoktur; belki de buradaki örnekler de, Jebel Ruwayk'taki gibi, kule mezarlardan geriye kalanlar olabilir.

Kule mezar yapıları Güney Levant'ta Sina Yarımadası'na kadar görülebilirler. Sina Yarımadası'ndan sonra kaybolan kule mezarlar da (ki buralarda nawami olarak bilinirler) arazi peyzajındaki lokasyonları açısından, Yemen örnekleri için belirtilmiş olan görünüme sahiptirler; yani, tarıma uygun olmayan yüksekliklerde ve aşağıdaki otlakları gözler lokasyonlardadırlar.

Nawamilerin aksine dolmenler, Levant'ta geniş alanları kaplamaktadırlar. Rift Vadisi'nin doğusunda, yani vadinin çöl değil ama yağmur düşüşünün az olduğu kısımlarında, mesela Ürdün ve Güney Suriye'de yaygınlıkları giderek artmaktadır. Büyük sayılar halinde, Golan gibi yeşillikli alanlar ile Lübnan'ın dağlık alanlarında ve Suriye'nin batı kesimlerinde dikkati çekecek sayıdaki dolmenler, çoğunlukla, kayalık tepelerin ya yamaçlarında veya tepelerinde yerleşmişlerdir. Tarım olasılıkları bu alanlarda çok düşük olduğu için, arkeologların çoğu bu dolmenleri çoban topluluklarla ilişkilendirirler.

Fakat arkeologların bu yorumunu gölgelendiren, dolmenlerin, tarımcı toplulukların yerleşimleri yakınında da yer alması gibi bazı durumlar da vardır.

Levant örneklerine benzer dolmenler Anadolu'nun güney kesimlerinde de geniş alanları kaplamaktadır. Gaziantep, Adıyaman, Maraş ve Hatay'da (Yükmen Edens 2012) varlıklarını biliyorduk. "Erken Prehistorya ve Kilikya Bazalt Alanları" projesi kapsamında, 2016 yılı yazının Adana tespitleri (Yükmen Edens 2018), dolmenlerin Anadolu güneyindeki yayılım yoğunluğunu iyice kuvvetlendirmiştir.

Bütün bu saydığımız alanlardaki dolmenler, buldukları lokasyonlar açısından da Levant'ın güney kesimindekiler ile büyük bir benzerlik içerisindedir. Yer aldıkları mekânlar tarıma uygun değildir, ama tarıma uygun alanların da son derece

yakınında yer almaktadırlar. Mesela Hatay'da hem Kızılkaya, hem de Sarmaşık Tepe dolmenlerin mekânıdır ve her iki tepe de tarım alanlarının tam ortasında, yer yüzeyinin yukarısına çıkmış tepelerdir. 2016 yazında tespit edildikleri belirtilen Adana dolmen örneklerinin konuşlandığı mekânlar, Kızılkaya ve Sarmaşık Tepe gibi kireçtaşı içerikli değil bazalt içeriklidir. Fakat bu bazalt çıkıntılar da yine, tarım alanlarının hemen bitişiğindeki kabarıklıklardır.

Dolmenlerin, buldukları arazilerin peyzajlarındaki yerlerini göz önüne aldığımızda, Levant için öne sürülen, dolmenlerin çoban gruplar için olduğu fikri, Anadolu durumunda kesinliğini kaybetmektedir. Yani bu durumda, öyle görünüyor ki, Anadolu dolmenlerinin toplulukları çoban veya çiftçi olabilir. Hatta Anadolu dolmenlerinin sahipleri, hem çobanlık, hem de tarımla aynı anda meşgul olan topluluklar da olabilir.

Anadolu'nun güney kesimlerinde dolmenlerin yayılım alanlarının artmasına rağmen, Levant'takilerin tarihleri ile karşılaştırmalar yapabilecek, tarihlendirmeye yönelik arkeolojik kazı çalışmaları henüz olmadığı için, buralardaki dolmenleri tarihleme yorumları henüz sadece tipolojiye dayanmakta ve tipoloji benzerliğine göre Güney Anadolu Dolmenleri için Geç Kalkolitik ve Erken Bronz dönemleri (ca. İÖ 3500–2000) öngörülebilmektedir (Yükmen Edens 2012).

Kurganlar Anadolu'da daha çok doğudan rapor edilmiştir ve pek fazla olmayan bu yayınlar Akçakale'de ve Kurtkale'de olmak üzere Kars-Ardahan çevresi ile Ağrı Doğubeyazıt'a (Bozkurt kurganları) odaklanmışlardır.

Akçakale, kurgan varlığı açısından bazı tartışmaları barındırmaktadır. Kökten buradaki bir mimari özelliği dolmen olarak adlandırmıştır (Kökten 1953); Kemalettin Köroğlu ise onun bir kurgan olduğunu belirtmektedir (Köroğlu 1996; Köroğlu 2000). Bu mimari özellik Çıldır Gölü'ndeki Akçakale Adası'nın üzerindedir ve adanın üzerinde başka antik yapılar da vardır; örneğin bir Gürcü Şapeli ve bir kule gibi (Yükmen Edens 2003b; Patacı 2014).

Köroğlu, Kurtkale kurganının Kura Nehri'nin Gürcistan'a geçtiği nokta civarında olduğunu, ve bu kurganın da yer aldığı taşlık alandaki mezarlıkta, onlarca kurgan bulunduğunu bildirmektedir (Köroğlu 1996).

Bir düzlüğün kenarındaki yamaçta yer alan Bozkurt Kurganı'na ilaveten, Silivri'de de bir kurganın tespiti haber olarak sunulmaktadır (Hürriyet 2016) ve detaylı çalışmaları henüz tamamlanmamış olan Silivri Kurganı'nın tarihi için şimdilik, İÖ 3000'ler önerilmektedir. Anadolu'nun doğularındaki kurganlar ne kadar nadir ve tartışmalı ise, Kafkaslar, gerek dolmenler, gerekse kurganlar açısından bir o kadar zengin ve tartışmasızdır. Hem dolmenler hem de kurganlar Kafkaslar'ın özellikle kuzeyinde oldukça iyi kayda geçirilmişlerdir.

Mezar eşyalarının zenginliğinden dolayı iyi bilinen ve İÖ 4. binin ortalarına tarihlenen Maykop kültürünün kurganları ile İÖ 3300'lere tarihlenen Abkazia Dolmenleri'ne (Trifonov vd. 2014) ilaveten, kurganlar Kafkasların diğer kesimlerinde de yoğundur. Mesela Gürcistan'da Paravani'de, Azerbaycan Soyuq Bulaq'tan örnekler en bilinenlerdendir; yapılan kazılar sonucu (Kalantarian 2011, Kvavadze - Kakhiani 2010; Lyonnet vd. 2008; Poulmarc'h - Le Mort 2016) Paravani'dekiler İÖ 3. bine, Bulaq'takiler İÖ 3700'lere tarihlenmektedirler.

Kafkas kurganlarını inşa edenlerin kimler olabileceği, tipik olarak hafif eğimli yamaçların eteklerindeki konumları⁴ nedeniyle, arkeologlar arasında oldukça tartışmalıdır. Tartışmalar bunların sadece tarımcı topluluklar tarafından değil, çoban topluluklarca da yapılmış olabileceğini, hatta iklimsel şartlar ve toprağın tarım için yeterli zenginlikte olup olmadığına bağlı olarak yapımcılarının her iki ekonomiye birden de sahip olabileceğini dile getirmektedir. Kafkas kurganlarının bu kadar tartışmalı olmasına karşın, araştırmacılar Abhazya dolmenlerinin çoban toplulukların işi olduğu konusunda daha emin gibi görünmektedirler ve dayanak noktaları da Abhazya dolmenlerinin daha çok, dikçe tepe yamaçlarında veya dik tepelerin doruklarında yer alması ve bu alanların çoğunun tarıma uygun alanlar olmaması

veya ekilebilir arazilere uzakta oluşlarıdır (Kohl - Trifonov 2007; Trifonov vd. 2012; Shishlina 2013).

Batı Avrupa'nın stepleri, prehistorik kurganlar sayesinde, arkeoloji dünyasında iyi tanınmaktadır. Ukrayna ve Macaristan'da İÖ 3. ve 4. bine tarihlenen kurganlar, steplerde genellikle hafifçe yüksek tepelerde yer alırlar; örneğin Lukas Kurganı'nın (Tóth vd. 2015) ya da Ecse-Halom Kurganı'nın konumları gibi. Ecse-Halom Kurganı (Bede vd. 2015), düz ve bataklık olan bir yeşil alanın üzerinde yer almaktadır.

Kurganlar Ukrayna'da Yampil Bölgesi'nde Porohy'de (Klochko vd. 2015) olduğu gibi nehir teraslarının da en yukarılarına kurulmuşlardır, yani tarım alanında değildiler, hatta terasların kenarında bile değil iç kısımlarındadırlar. Daha da açık söyleyecek olursak, kurganların konumlandırılma odakları tarım alanları değil stepler, yani otlak alanlar olarak görülüyor ki, bu durum kurganları hayvan otlatıcı topluluklarla ilişkilendiriyor gibidir (Shishlina 2008; Shishlina 2013; bkz. Gerling vd. 2012).

Dolmenler Doğu Avrupa'da da, örneğin Karadağ'da, çok az sayıda da olsa mevcuttur ve aynen kurganlar gibi üst örtülerini oluşturan toprak tepeleri ile oldukça ilginçtirler⁵. Karadağ'da lokasyonları hakkında konuşmaya yetecek kadar dolmen yoktur. Fakat daha güneydeki Arnavutluk Dolmenleri'nin tepeliklerde yer aldığı açıktır.

Prehistorik anıtsal gömme yerlerinin, inşa edilmişlerinden sonraki dönemlerde de kullanılmış olmaları, hem iyi hem de kötü olan genel bir durumu ortaya çıkarır. Anıtların çeşitli dönemlerde tekrar kullanıma uğraması, bir taraftan onların kesin inşa tarihlendirmelerinde büyük karışıklıklara neden olurken, diğer taraftan da yeniden kullanıcılar tarafından bir şekilde korunarak, günümüze kadar ulaşabilmelerine yardımcı olmaktadır.

Örneğin, Umman, Bat'taki bir kule mezar (Döpfer 2015), İÖ 3. binde inşa edilmiş, fakat bu anıtsal mezar, Demir Çağı'nda ölü gömme için tekrar kullanılmıştır. Aynı durum Yemen'den (de Maigret - Antonini 2005;

⁴ Bu dolmenler ne yazık ki yayımlanmamış görünüyor; fakat konu ile ilgili bazı bilgiler aşağıdaki internet adreslerinde mevcuttur: <http://oldeuropeanculture.blogspot.com.tr/2015/07/mogila-na-rake.html> <http://oldeuropeanculture.blogspot.com.tr/2015/07/bjelopavlici-tumulus.html>

⁴ Bozkurt kurganının konuşlanma durumu Kafkas kurganları ile benzerdir (Özirat 2012).

Crassard vd. 2010) ve Sinâ'dan da (Bar-Yosef vd. 1977; Bar-Yosef vd. 1986) kaydedilmiştir. Aynı şekilde, dolmenlerin de ölü gömme için sonradan kullanılmış olduğunu gösteren Güney Levant'tan örnekler bilinmektedir (Kefafi - Scheltema 2005: 13-14).

Farklı zamanlarda yeniden kullanım aslında, kurganlar için de söz konusudur. Örneğin Macaristan'daki Sarretudvari-Örhalom Kurganı (Frînculeasa vd. 2015) üst örtüye konulmuş, daha geç dönemlerin gömülerine sahiptir. Kurgan İÖ 3200'lerde yapılmış, İÖ 2900'lerde örtüsü genişletilmiş ve bu genişletilen örtüye sonradan, İÖ 2600'lere kadar, sürekli gömüler yapılmıştır. Bugün Ukrayna'daki, birçok köy mezarlığı kurganların üzerindedir ki oralarda kurganlar günümüze kadar korunagelebilmıştır (Moysiyeenko vd. 2014)⁶.

Kurganların korunmasını sağlayan bir başka durum da step bitki örtüsüdür. Örneğin Macaristan ve Ukrayna'daki birçok kurgan, step bitki örtüsü sayesinde korunagelmektedir (Moysiyeenko vd. 2014; Deák vd. 2016). Buradaki toplulukların kurganlarda tarım yapmaması, kurganların üzerinde çok eski dönemlerden itibaren uzun soluklu step vejetasyonunun barınmasını sağlamıştır ve bu nedenle de çevrecilerin koruması altındadırlar.

Prehistorik anıtsal mezarlar, korunmalarının yanı sıra, belki de daha fazla olmak suretiyle, tahribat riskiyle de karşı karşıyadır. Mesela bu yazının önceki satırlarında bahsedilen Karadağ Dolmeni, buldozer ile tepenin toprağı yapı malzemesi olarak alınırken bulunmuştur. Bu olayda, buldozer sadece bir dolmene hasar vermiştir. Fakat Ürdün'deki Damiya Dolmen Alanı bir taş ocağı içinde yer almakta ve alanda yüzlerce dolmen bulunmaktadır. Taş alımı sonucu, bu dolmen alanı, günden güne tahrip olmaktadır (WMF 2014). Ne yazık ki, Damiya, bu tür anıtların zarara uğradığının tek örneği değildir (bkz. Savage 2010; Kirilova 2015). Anadolu'daki dolmen alanları da aslında aynı tehlike ile karşı karşıyadır. Örneğin 2001 yılı yüzey araştırmaları sırasında, bu makalenin yazarınca tespit edilmiş olan, Kızılkaya Dolmenleri gibi, tarım alanlarının ortasında bulunan Sarmaşık

⁶ İnsanların günümüzde mezarlık alanı olarak kurganları ya da kurganların hemen yanını seçmesinin birçok örneği vardır. Mesela oldukça iyi bilinen Pazırık kurganının hemen bitişiğinde de yakındaki bir kasabanın güncel mezarlığı bulunmaktadır (daha fazla bilgi için bkz. Hawks 2012).

Tepe üzerinde konuşlanmış olan dolmenler de (Yükmen Edens 2003a) hemen yanındaki mermer alım ocağının sürekli tehdidi altında idi.

İspanya'da, içinde dolmenler olan bir parkta yapılan yenileme çalışmaları esnasında, belediye işçileri, iyi bilgilendirilmeme nedeniyle, dolmeni parkta yenilenmeye ihtiyacı olan banklar olarak görmüşlerdir ve sonuçta orijinal dolmenin yerini, çimento bir masa ve iki tarafında birer uzun seki almıştır (IBT 2015).

Korumacılık girişimlerinde prehistorik anıtsal mezarlar, çeşitli sonuçlarda yer alabilmektedir.

Mesela İrlanda'daki Wexford Ulusal Kültürel Miras Parkı'nda⁷, farklı dönemlerden İrlanda köylerinin replikası yapılmıştır. Parka bir adet de dolmen replikası yapılmıştır.

Diğer bir durum da, orijinal peyzajlarında olmayan orijinal dolmenlerdir. Sukhumi Kasabası'nın meydanındaki dolmen, orijinal olmayan peyzajda orijinal olan anıtsal mezarlara en iyi örnektir. Müze meydanındaki bu dolmen Abhazya Dolmenleri'nden sökülüp kasaba meydanına konulmuş⁸ orijinal bir dolmendir.

Hili Arkeolojik Parkı'ndaki⁹ bir kule mezar da, korumacılık açısından ilginçtir. Kazılarda tam da bu lokasyonda bir mezarın taban kısmı ve üzerine yıkılmış taşlar bulunmuştur. Fakat sadece tabana ait bazı taşlar orijinal yerindedir ve kule mezarın yukarı doğru yükseldiğine, yani şu andaki görünümüne işaret eden kesin bir kanıt yoktur. Özetle, bugünkü görünümü tamamen hayalidir.

Százhalombattá'da, Matrica Arkeolojik Parkı'nda da Wexford'dakine benzer bir durum söz konusudur (Paardekooper 2012: 179-188). Burada da Macaristan geçmişine ait replika köyler yer almakta ve aynı zamanda burada orijinal bir Demir Çağı kurganı bulunmaktadır. Kurganın kazısı yapılmış, ahşap mezar odası açığa çıkarılmıştır. Mezar odasının ahşapları günümüze, oldukça iyi durumda

⁷ www.imhp.com/stone-age-7000bc-2500bc.

⁸ www.tppra.org/en/news/cult-dolmens-abkhazia. Edirne örneğinde de müze bahçesindeki dolmen orijinal dolmendir ve orijinal peyzajından alınıp müze bahçesine konmuştur.

⁹ <https://www.abudhabi.ae/portal/public/en/homepage/culture-and-recreation/cultural-and-historical-sites/al-hili-archaeological-park>; <http://whc.unesco.org/en/list/1343>

korunageldiğinden, arkeolojik parktaki bu mezar odası sağlamlaştırılmış, örtüsü geri konulmuş ve ziyarete açılmıştır. Arkeolojik park bu kurgan için inşa edilmiş, arkeolojik durum orijinal peyzajından ayrılmamıştır¹⁰.

Sonuç olarak, anıtsal mezarları göstererek korumanın birçok yolu mümkündür. Bazı olasılıkların diğer

olasılıklardan daha iyi olabileceği her zaman doğrudur. Fakat bütün olasılıkların sonuçlarının olumlu olması, iyi bütçelere ve iyi bütçelerin yanı sıra da en başta uzun geleceğe hitap edecek iyi bir gözleme, planlamaya ve sabırla atılacak adımlara bağlıdır.

¹⁰ Bu park bir anlamda Doç. Dr. Necmi Karul'un üzerinde çalıştığı Aktopraklık Höyüğü hatırlatmaktadır. bkz. Karul 2015.

KAYNAKÇA

- Akman 2010 M. Akman, "Lalapaşa Dolmeni Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *TÜBA-KED* 8, 167-174.
- Arslantaş 2014 Y. Arslantaş, "Paleolitik ve Mezolitik (Epi-paleolitik) Çağda Barınma", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24(2), 319-343.
- Bahn 2010 P. G. Bahn, *Prehistoric Rock Art: Polemics and Progress*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bar-Yosef vd. 1977 O. Bar-Yosef - A. Belfer - A. Goren - P. Smith - "The nawamis near 'Ein Huderah (eastern Sinai)", *IEJ* 27(2-3), 65-88.
- Bar-Yosef vd. 1986 O. Bar-Yosef - A. Belfer-Cohen - A. Goren - I. Herskovitz - O. Ilan - H.K. Mienis - B. Sass, "Nawamis and habitation sites near Gebel Gunna, southern Sinai", *IEJ* 36(3/4), 121-167.
- Bede vd. 2015 Á. Bede - R. B. Salisbury - A. I. Csathó - P. Czukor - D. G. Páll - G. Szilágyi - P. Sümegi, "Report of the complex geoarcheological survey at the Ecse-halom kurgan in Hortobágy, Hungary", *Central European Geology* 58, 268-289.
- Blau 2001 S. Blau, "Fragmentary endings: a discussion of 3rd-millennium BC burial practices in the Oman peninsula", *Antiquity* 75, 557-570.
- Bortolini - Munoz 2015 E. Bortolini - O. Munoz, "Life and death in prehistoric Oman: insights from late Neolithic and Early Bronze Age funerary practices (4th-3rd mill. BC)", *Proceedings of the Symposium 'The Archaeological Heritage of Oman'*. Muscat: Ministry of Heritage and Culture, 61-80.
- Braemer vd. 2001 F. Braemer - T. Steimer-Herbet - L. Buchet - J. F. Saliège - H. Guy, "Le Bronze ancien du Ramlat as-Sabatayn (Yémen). Deux nécropoles de la première moitié du IIIe millénaire à la bordure du désert: Jebel Jidran et Jebel Ruwaiq", *Paléorient* 27/1, 21-44.
- Braemer vd. 2003 F. Braemer - S. Cleuziou - T. Steimer, "Dolmen-like structures: some unusual funerary monuments in Yemen", *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 33, 169-182.
- Ciugudean 1995 H. Ciugudean, "The later Eneolithic/Early bronze Age tumulus-burials in central and south-western Transylvania (I)", *Apulum* 32, 13-32.
- Cleuziou - Munoz 2007 S. Cleuziou - O. Munoz, "Les morts en société: une interprétation des sépultures

- collectives d'Oman à l'âge du Bronze", L. Baray - P. Brun - A. Testart (eds.), *Pratiques funéraires et sociétés, Nouvelles approches en archéologie et en anthropologie sociale*, Dijon, 295-319.
- Cleuziou vd. 1992 S. Cleuziou - M. L. Inizan - B. Marcolongo, "Le peuplement pré- et protohistorique du système fluviale fossie du Jawf-Hadramawt au Yémen", *Paléorient* 18/2, 5-29.
- Crassard vd. 2010 R. Crassard - H. Guy - J. Schiettecatte - H. Hitgen, "Reuse of tombs or cultural continuity? The case of tower-tombs in Shabwa governorate (Yemen)", L. Weeks (ed.), *Death and Burial in Arabia and Beyond*. Oxford, 173-177.
- Crubézy vd. 1996 E. Crubézy - H. Martin - P. H. Giscard - Z. Batsaikhan, "Funeral practices and animal sacrifices in Mongolia at the Uigur period: archaeological and ethno-historical study of a kurgan in the Egyin Gol valley (Bailal region)", *Antiquity* 70, 891-899.
- Deadman 2012 W. M. Deadman, "Defining the Early Bronze Age landscape: a remote sensing-based analysis of Hafit tomb distribution in Wadi Andam, Sultanate of Oman", *ArabAEpigr* 23, 26-34.
- Deák vd. 2016 B. Deák - B. Tóthmérész - O. Valkó - B. Sudnik-Wójcikowska - I. I. Moysiienko - T. M. Bragina - I. Apostolova - I. Dembicz - N. I. Bykov - P. Török, "Cultural monuments and nature conservation: a review of the role of kurgans in the conservation and restoration of stepe vegetation", *Biodiversity and Conservation* 25(12), 2473-2490.
- de Maigret - Antonini 2005 A. de Maigret - Sabina Antonini (eds.), *South Arabian Necropolises: Italian Excavations at al-Makhdarah and Kharibat al-Ahjur (Republic of Yemen)*. Rome: Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente.
- Döpfer 2015 S. Döpfer, "The reuse of tombs in the necropolis of Bat, Sultanate of Oman", *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 45: 1-10.
- Frînculeasa vd. 2015 A. Frînculeasa - B. Preda - V. Heyd, "Pit-Graves, Yamnaya and kurgans along the lower Danube: disentangling IVth and IIIrd millennium BC burial customs, equipment and chronology", *PZ* 90, 45-113.
- Gerling vd. 2012 C. Gerling - E. Bánffy - J. Dani - K. Köhler - G. Kulcsár - A. W.G. Pike - V. Szeverényi - Volker Heyd, "Immigration and transhumance in the Early Bronze Age Carpathian Basin: the occupants of a kurgan", *Antiquity* 86, 1097-1111.
- Guenther 2016 K. Guenther, "It's all done with mirrors: V.S. Ramachandran and the material culture of phantom limb research", *Medical History* 60(3), 342-358.
- Hansen 2014 S. Hansen, "Gold and silver in the Maikop culture" H. Meller - R. Risch - E. Pernicka (eds.), *Metalle der Macht - Frühes Gold und Silber. Halle (Saale): Landesmuseum für Vorgeschichte*, 389-410.
- Hawks 2012 J. Hawks, "The Anthropologist and the kurgans", <http://johnhawks.net/weblog/hawks/travel/anthropologist-and-the-kurgans-2012.html>
- Horváth vd. 2013 T. Horváth - J. Dani - Á. Pető - L. Pospieszny - É. Svingor, "Multidisciplinary contributions to the study of Pit Grave culture kurgans of the Great Hungarian Plain", V. Heyd - G. Kulcsár - V. Szeverényi (eds.), *Transitions to the Bronze Age, Interregional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC Carpathian Basin and Neighbouring Regions*, Budapest, 153-179.
- Højlund 2007 F. Højlund, *The Burial Mounds of Bahrain: Social Complexity in Early Dilmun*,

- Moesgaard, Jutland Archaeological Society.
- Hupé-Dojat 2015 J. M. Hupé – M. Dojat, “A critical review of the neuroimaging literature on synesthesia”, *Frontiers in Human Neuroscience 9: article 103*, doi:10.3389/fnhum.2015.00103.
- Hürriyet 2016 “Yılın En Büyük Arkeolojik Keşfi: Silivri’de 5000 yıllık Kurgan Bulundu”, *Hürriyet*, 16 Mayıs 2016, <http://www.hurriyet.com.tr/yilin-en-buyuk-arkeolojik-kesfi-40104420>.
- IBT 2015 “Spain: workers replace 6,000-year-old Neolithic tomb with picnic table”, *International Business Times*, 28 August 2015, <http://www.ibtimes.co.uk/spain-workers-replace-6000-year-old-neolithic-tomb-picnic-table-1517520>
- Ivanova 2012 M. Ivanova, “Kaukasus und Orient: Die Entstehung des “Maikop-Phänomens” im 4. Jahrtausend v. Chr.”, *PZ 87(1)*, 1-28.
- Ivanova 2013 M. Ivanova, *The Black Sea and the Early Civilizations of Europe, the Near East and Asia*, Cambridge.
- Jahwari 2013 N. S. Al-Jahwari, “The Early Bronze Age funerary archaeological landscape of western Ja’alan: results of three seasons of investigation”, *ArabAEpigr 24(2)*, 151-173.
- Joussaume 1985 R. Joussaume, *Des Dolmens pour les Morts, Les Mégalithismes à Travers le Monde*, Paris.
- Kafafi - Scheltema 2005 Z. A. Kafafi – H. G. Scheltema, “Megalithic structures in Jordan”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry 5(2)*, 5-22.
- Kalantarian 2011 I. Kalantarian, “The Early Bronze Age complexes of Talin cemetery”, *Studii de Preistorie 8*, 123-138.
- Karul 2015 N. Karul, “Aktopraklık Açık hava Müzesi ve Arkeoloji Okulu”, *Arkeoloji ve Sanat 150*, 11-22.
- Kirilova 2015 P. Kirilova, “(Ne)opozvaneto na megalitnit e pametnitsi v Bulgariya ((Non-)protection of the megalithic monuments in Bulgaria)”, *Bulgarian e-Journal of Archaeology Supplementa 4*, 175-183 (<http://be-ja.org>).
- Klochko vd. 2015 V. I. Klochko - A. Koško - M. Potupchyk – P. Włodarczak – D. Żurkiewicz – S. V. Ivanova, “Tripolye (Gordineşti group), Yamnaya and Catacomb culture cemeteries, Prydnistryanske, Site 1, Yampil region, Vinnitsa oblast: an archaeometric and chronometric description and a taxonomic and topogenetic discussion”, *Baltic-Pontic Studies 20*, 177-249.
- Kohl - Trifonov 2007 P. L. Kohl – V. Trifonov, “The prehistory of the Caucasus: internal developments and external interactions”, C. Renfrew ve P. Bahn (eds.), *The Cambridge World Prehistory, Volume 3: West and Central Asia and Europe*, Cambridge, 1571-1595.
- Kökten 1953 İ. K. Kökten, “Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler”, *DTCF Dergisi 5*, 223-236.
- Köroğlu 1996 K. Köroğlu, “1995 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzey Araştırması”, *14. AST, 1. Cilt*, 369-395.
- Köroğlu 2000 K. Köroğlu, “Çıldır Kurganları”, *Arkeoloji ve Sanat 96*, 2-11.

- Kvavadze - Kakhiani 2010 E. Kvavadze – K. Kakhiani, “Palynology of the Paravani burial mound (Early Bronze Age, Georgia)”, *Vegetation History and Archaeobotany* 19, 469-478.
- Leighton 2011 R. Leighton, “Pantalica (Sicily) from the Late Bronze Age to the Middle Ages. A new survey and interpretation of the rock-cut monuments”, *AJA* 115, 447-464.
- Lyonnet vd. 2008 B. Lyonnet - T. Akhundov - K. Almamedov - L. Bouquet - B. Jellilov - F. Huseynov - S. Loute - Z. Makharadze - S. Reynard, “Late Chalcolithic kurgans in Transcaucasia. The cemetery of Soyuq Bulaq (Azerbaijan)”, *AMIT* 40, 27-44.
- Markovin 2002 V. I. Markovin, “Western Caucasian dolmens. Mysticism, scientific opinions, and perspectives on further study”, *Anthropology and Archaeology of Eurasia* 41(4), 68-88.
- Méry 2010 S. Méry, “Results, limits and potential: burial practices and Early Bronze Age societies in the Oman peninsula”, L. Weeks (ed.), *Death and Burial in Arabia and Beyond*, Oxford, 33-43.
- Morgunova - Khokhlova 2006 N. L. Morgunova - O. S. Khokhlova, “Kurgans and nomads: new investigations of mound burials in the southern Urals”, *Antiquity* 80, 303-317.
- Morgunova - Khokhlova 2013 N. Morgunova - O. Khokhlova, “Chronology and periodization of the Pit-Grave culture in the region between the Volga and Ural rivers based on radiocarbon dating and paleopedological research”, *Radiocarbon* 55, 1286-1296.
- Moysiyenko vd. 2014 I. I. Moysiyenko – M. Zachwatowicz – B. Sudnik-Wójcikowska – E. Jabłonska, “Kurgans help to protect endangered stepe species in the Pontic grass stepe zone, Ukraine”, *Wulfenia* 21, 83-94.
- Nadel vd. 2013 D. Nadel – A. Danin – R. C. Power – A. M. Rosen – F. Bocquentin - A. Tsatskin – D. Rosenberg – R. Yeshurun – L. Weissbrod – N. R. Rebollo – O. Barzilai – E. Boaretto, “Earliest floral grave lining from 13,700-11,700-y-old Natufian burials at Raqefet Cave, Mt. Carmel, Israel”, *Proceedings of the National Academy of Science* 110(29), 11774-11778.
- Özfirat 2009 A. Özfirat, “Excavation of the Bozkurt kurgan cemetery, 2007: first preliminary report”, *AMIT* 41, 233-247.
- Özfirat 2012 A. Özfirat, “Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı, 2009-2010, 33. KST, 1. Cilt, 533-550.
- Paardekooper 2012 R. Paardekooper, *The value of an Archaeological Open-Air Museum is in its Use: Understanding Archaeological Open-Air Museums and Their Visitors*, Leiden.
- Patacı 2014 S. Patacı, “Ardahan İli 2013 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması”, 32. AST, 1. Cilt, 99-116.
- Poulmarc’h - Le Mort 2016 M. Poulmarc’h – F. Le Mort, “Diversification of the funerary practices in the Southern Caucasus from the Neolithic to the Chalcolithic”, *Quaternary International* 395, 184-193.
- Ramachandran 2011 V. S. Ramachandran, *The Tell-Tale Brain: A Neuroscientist’s Quest for What Makes Us Human*, New York.
- Robin 2016 G. Robin, “Art and death in Late Neolithic Sardinia: the role of carvings and paintings in domus de janas rock-cut tombs”, *CambrAJ* 26, 429-469.
- Savage 2014 S. H. Savage, “Jordan’s Stonehenge: the endangered Chalcolithic/Early Bronze Age

- site at al-Murayghât–Hajr al-Mansûb”, *Near Eastern Archaeology* 73, 32-46.
- Scheltema 2008 G. Scheltema, *Megalithic Jordan: An Introduction and Field Guide*, Amman.
- Shishlina 2008 N. Shishlina, *Reconstruction of the Bronze Age of the Caspian Steppes. Live Styles and Life Ways of Pastoral Nomads*, Oxford.
- Shishlina 2013 N. Shishlina, “The steppe and the Caucasus during the Bronze Age: mutual relationships and mutual enrichments”, S. Bergerbrant - S. Sabatini (eds.), *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*, Oxford, 53-60.
- Solecki 1955 R. S. Solecki, “Shanidar Cave, a Paleolithic site in northern Iraq”, *Annual Report of the Smithsonian Institution 1954*, 389-425.
- Sommer 1999 J. D. Sommer, “The Shanidar IV ‘flower burial’: a re-evaluation of Neanderthal burial ritual”, *CambriAJ* 9, 127-129.
- Steimer-Herbet 2004-2005 T. Steimer-Herbet, “Les dolmens en Syrie: bilan des découvertes et perspectives de recherches”, *Syria* 47-48, 35-44.
- Steimer-Herbet vd. 2006 T. Steimer-Herbet - G. Davtian - F. Braemer, “Pastoralist tombs and settlement patterns in Wadi Wa’shah during the Bronze Age (Hadramawt, Yemen)”, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* 36, 257-265.
- Tóth - Tóth 2011 C. Tóth - A. Tóth, “The complex condition assessment survey of kurgans in Hungary”, Á. Petó - A. Barczi (eds.), *Kurgan Studies: An Environmental and Archaeological Multiproxy Study of Burial Mounds in the Eurasian Steppe Zone*, Oxford, 9-17.
- Tóth vd. 2015 C. Tóth - K. Joó - A. Barczi, “Lyukas mound: one of the many prehistoric tumuli in the Great Plain”, D. Loczy (ed.), *Landscapes and Landforms of Hungary*, Cham, Springer, 255-262.
- Trifonov vd. 2012 V. A. Trifonov - G. I. Zaitseva - J. van der Plicht - N. D. Burova - E. S. Bogomolov - A. A. Sementsov - O. V. Lokhova, “The dolmen Kolikho, western Caucasus: isotopic investigation of funeral practice and human mobility”, *Radiocarbon* 54, 761-769.
- Trifonov vd. 2014 V. A. Trifonov - G. I. Zaitseva - J. van der Plicht - A. A. Kraineva - A. A. Sementsov - A. Kazarnitsky - N. D. Burova - S. A. Rishko, “Shepsi, the oldest dolmen with port-hole slab in the western Caucasus”, *Radiocarbon* 56, 1-10.
- Tsonev - Kolev 2013 L. Tsonev - D. Kolev, “Megalithic structures and dolmen orientation in Bulgaria”, *Archaeoastronomy and Ancient Technologies* 1(2), 55-84.
- Türk 2014 A. Türk, “Towards a classification of grave types and burial rites in the 10th-11th century Carpathian basin – some remarks and observations”, L. Doncheva-Petkova - C. Balogh - A. Türk (eds.), *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube*, Sofia, 137-156.
- WMF 2014 World Monument Fund, “Damiya dolmen field,” <https://www.wmf.org/project/damiya-dolmen-field>
- Yükmen 2003 B. Yükmen, *Doğu ve Güneydoğu Dolmenleri Işığında Anadolu Megalitleri*, İstanbul.
- Yükmen Edens 2003a B. Yükmen Edens, “Hatay ve Kahramanmaraş illeri 2001 yılı araştırması”, *20. AST, Cilt 2*, 299-310.

- Yükmen Edens 2003b B. Yükmen Edens, “Megalit anıtlar açısından Akçakale Adası üzerine bir değerlendirme”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 3, 73-78.
- Yükmen Edens 2012 B. Yükmen Edens, “Dolmens of Hatay (southern Turkey) and their connections in Anatolia and the Levant”, *Levant* 44(2), 186-204.
- Yükmen Edens 2018 B. Yükmen Edens, “Erken Prehistorya ve Kilikya Bazalt Alanları Projesi 2016 Yüzey Araştırmaları Sezonu”, 35. *AST, 1. Cilt*, 225-246.
- Zohar 1992 M. Zohar, “Megalithic cemeteries in the Levant”, O. Bar-Yosef - A. Khazanov (eds.), *Pastoralism in the Levant: Archaeological Materials in Anthropological Perspectives*, Madison, 43-63.

BURIALS, CEMETERIES AND LANDSCAPE IN PREHISTORY

TARİH ÖNCESİNDE MEZARLAR, MEZARLIKLAR VE PEYZAJ

Christopher EDENS*

ABSTRACT

Many social interpretations of prehistoric societies give great weight to the evidence of burials. This evidence typically includes the skeletal remains themselves, their position and orientation, grave goods and tomb architecture if present, and grave location. Burial evidence is relatively common for the Upper Palaeolithic, but cemeteries are a much more recent phenomenon. Archaeologists often suggest that prehistoric cemeteries reflect descent (kinship) groups, property rights (including land and territory), and other aspects of corporate identity. In this sense, the locations of prehistoric cemeteries map out a social and ritual landscape. But the archaeological definition and identification of cemeteries in prehistory can be difficult. This paper discusses these difficulties using examples from various parts of the world including Anatolia.

Keywords: Cemetery, Saxe/Goldstein Hypothesis, Landscape, Prehistory, Hunter-Gatherers.

ÖZ

Prehistorik topluluklara yönelik sosyal yorumların çoğu gömü kalıntılarına büyük ağırlık verir. Bu kanıtlar tipik olarak iskelet kalıntılarının kendileri, pozisyon ve yönleri, eğer var ise mezar eşyaları, mezar mimarileri ve mezarların lokasyonlarıdır. Gömü kanıtları Üst Paleolitik'te görece yaygındır, fakat mezarlıklar daha sonraki zamanların olgusudur. Arkeologlar sık sık prehistorik mezarlıkların akraba grupları, mülkiyet haklarını (araziler dahil) ve grup kimliğinin diğer görüntülerini yansıttığını öne sürerler. Bu anlamda prehistorik mezarlıkların yeri bir sosyal ve ritüel peyzaj sunar. Ancak tarih öncesindeki mezarlıkların tanımı ve belirtilmesi zor olabilir. Bu makale Anadolu dâhil olmak üzere dünyanın çeşitli kısımlarından örnekler kullanarak bu güçlükleri tartışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezarlık, Saxe/Goldstein Hipotezi, Peyzaj, Tarih Öncesi, Avcı-Toplayıcılar.

* Dr. Christopher Edens, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Adana. E-posta: cedens@cu.edu.tr

Although this workshop focused on classical period cemeteries such as the necropolis at Apollonia ad Rhyndacum, the theme of “cemetery and landscape” resonates deeply with a prehistorian. Anthropological archaeology has a long tradition of relating cemeteries with social behavior within landscapes, where the latter term is conceived as both natural (physical) and cultural environment. This contribution to the workshop seeks to review some of these relationships between cemetery and landscape in prehistory. During its long course, prehistory encompassed highly varied social formations and economic orientations, the most basic distinction being that of hunter-gatherers and food producers. So that the subject remains a manageable length, the focus here is prehistoric hunting-gathering societies.

Palaeolithic disposal of the dead

We cannot speak about burials, much less cemeteries, for most of prehistory. Stone tools dating to 3.3mya have now been found, but the earliest burials are much more recent. Intentional, repeated and perhaps ‘ritualized’ disposal of the dead has been suggested for the bone accumulations at Sima de los Huesos in Spain (Arsuaga et al. 1997; Aranburu et al. 2017) and at Dinaledi in South Africa (Dirks et al. 2015). Dinaledi is now thought to date to the range 236-335ka (Dirks et al. 2017); Sima de los Huesos dates to 430ka or earlier (Arnold et al. 2014). However taphonomic ambiguities leave both claims unproven.

The earliest deliberate burials are commonly attributed to the Middle Palaeolithic. Around 30 Neandertal burials have been identified in occupation deposits of caves and rock shelters from central Asia to western Europe (see Langley et al. 2008 for review). The list is fluid, however: individual cases are challenged (e.g. La Chapelle, Dibble et al. 2015; Roc de Marsal, Sandgathe et al. 2011), and some scholars (notably Gargett 1989, 1999) strongly challenge the reality of Neandertal burials on taphonomic grounds. The existence of Neandertal grave goods is similarly disputed.

Other Middle Palaeolithic burials contain *Homo*

sapiens rather than Neandertals. The burials at Qafzeh and Skhul (Israel) date to roughly 100-130ka (Grün et al. 2005), and the burial at Taramsa (Egypt) is broadly dated to 50-80ka (Vermeersch et al. 1998). Some of the Qafzeh burials seem to be associated with ochre (Hovers et al. 2003). In a completely different cultural / industrial context, the ochred burial at Mungo 3 and the cremation burial Mungo 1 in southeastern Australia are now dated to around 40ka (Bowler et al. 2003). Here we are looking at deliberate and ritualized burials.

Upper Palaeolithic Europe - from the Urals to the Atlantic - has yielded numerous graves. A recent overview (Riel-Salvatore - Gravel-Miguel 2013) lists 85 “truly credible” burials, most of which date to the Gravettian and the terminal UP. These burials occur in pits, which are typically found in occupation levels both in caves and rock shelters, and in open air sites. Many of the burials contain the remains of more than one person. Red ochre occurs frequently with burials and rich personal objects or ornaments accompany some burials, but many are without grave goods.

In other words, we can consider an archaeology of death and mortuary practices only with *Homo sapiens*, with evidence that becomes tractable only during the past 30 thousand years or so.

One remarkable thing about Upper Palaeolithic burials is their distribution over time. The numbers of sites with burials or individual burials are never very great. Burials are most common around 28-22ka (Gravettian) and again around 14-10ka (Epigravettian). But remarkably few burials belong to the interval 22-15ka, a period that encompasses the Last Glacial Maximum when environmental conditions were difficult even in southern Europe. This coincidence suggests a connection between burial practices and environment.

Prehistoric cemeteries and anthropological archaeology

In 1954 Christopher Hawkes outlined what later, and misleadingly, came to be called the Hawkes ladder of inference:

“To infer from the archeological phenomena to the *techniques* producing them I take to be relatively easy.... To infer to the *subsistence-economics* of the human groups concerned is fairly easy... To infer to the *social/political institutions* of the groups, however, is considerably harder.... To infer to the *religious institutions and spiritual life* ... is the hardest inference of all.” (Hawkes 1954: 161-162, emphasis original)

Hawkes takes the apparently common-sense view, that tangible, durable technologies are more accessible in prehistoric archaeology than are the behaviors and thoughts which produced those technologies. Mortuary evidence takes a central place in considering the upper two rungs of Hawkes’ ladder, where it is hard to make *secure* inferences about the social organization and belief systems of vanished societies without writing.

The processual, or “new,” archaeologists of the 1960s and 70s reacted strongly to Hawkes’ apparent pessimism. Lewis Binford and others of this intellectual cohort argued that models of systemic social process, informed by controlled ethnographic analogy, allow archaeologists to go beyond description of the material culture of prehistoric societies, and to understand how prehistoric societies, including their ideological aspects, functioned. In the realm of burials, the processualists tried to establish cross-cultural ethnographic analogies that connected specific mortuary patterns with specific social ‘facts.’ Although much of this work, it turned out, was flawed, some of it has proved to be enduring.

One such durable finding is the so-called Saxe/Goldstein hypothesis, formulated by Arthur Saxe (1971), refined by Lynn Goldstein (1981), and sharpened by Ian Morris (1991) with application to the classical world. The Saxe/Goldstein hypothesis claims a direct relationship between cemeteries, corporate kinship groups, and control of important but limited resources in the landscape. Such kinship groups use ritual to create and keep its claims to land, river crossings and other bottle-necks on animal migration routes, productive estuaries, and other strategic points in the landscape. One way to

ritualize group claims to resources is to restrict right of burial in a cemetery to members of the kinship group, so that the cemetery itself expresses common descent (ancestry). Later cross-cultural studies confirm this relationship, but enlarged the scope of corporate groups to include “sodalities, kinship groups of unspecified kinds, or residence groups” (Carr 1995: 182).

Two things need emphasis here. First, the existence of cemeteries strongly suggest the existence of corporate groups, but the absence of cemeteries do not imply the absence of corporate groups, because control of resources can be achieved in other ways. Second, a cemetery is defined as “a permanent specialized, bounded area for the exclusive disposal of their dead” (Goldstein 1981: 61). This definition presents difficulties for unambiguous application to archaeological evidence. We will return to this difficulty in a moment.

Other archaeologists extended the same idea to suggest that monumental tombs may mark geographical territory in Neolithic societies of western Europe (e.g. Renfrew 1973; Chapman 1981); location of Late Chalcolithic collective tombs in the southern Levant has been examined from this perspective (Winter-Livneh et al. 2012), and a similar function of tombs has been suggested for the Early Bronze (Philip 2003: 117-8).

Although the Saxe/Goldstein hypothesis was formulated with food producing societies in mind, it has also been fruitfully applied to hunting-gathering societies. Hunting-gathering societies are diverse in terms of mobility and use of landscapes, territoriality, social differentiation, accumulation of material goods, population size, etc. The spectrum of hunter-gatherer societies has been divided in different ways. Binford (1980) made the well-known distinction between foragers and collectors, in which the former moves people to food (residential mobility) and the latter moves food to people (logistical mobility). Woodburn (1982) expresses a parallel distinction between immediate return and delayed return economic systems. In both cases, the different strategies are responses to different environmental conditions, and a given society

may follow different strategies during different times of the year (see Wengrow - Graeber 2015 for implications of variable seasonal adaptations). In rich and reliable environments collectors, or delayed return economic systems, may be sedentary during much (or even all) of the year and make territorial claims to rich and dense resources.

In terms of burials, foragers (immediate return systems) do not create cemeteries whereas collectors may create cemeteries for the reasons outlined by the Saxe/Goldstein hypothesis. Hofman (1986) added secondary (bundle) burials in cemeteries as additional evidence for logistical collectors (see also Walthall 1999, Conolly et al. 2014). Archaeologists working in different parts of the world have used hunter-gatherer cemeteries as evidence for mobility patterns, relative population density, territoriality and control of strategic points in the landscape, and alliance networks (e.g. Rowley-Conwy 1998, 1999 in Mesolithic Scandinavia; Pardoe 1988, 2003 in aboriginal Australia; Walthall 1999, Luby 2004 in North America; Byrd - Monahan 1995 in Natufian southern Levant; also see Binford 2004).

What is a cemetery in prehistoric archaeology?

The practical difficulty with these ideas is archaeological identification of prehistoric cemeteries. As mentioned above, a cemetery is defined as “a specialized, bounded area for the exclusive disposal” of the dead. Several issues arise from this definition.

First, the definition requires us to identify places in which the only activity was mortuary. Here several different situations might satisfy the definition. These situations include: (1) a place with only human skeletal remains, (2) a place with human skeletal remains plus clearly associated grave goods (e.g. in the same inhumation), (3) a place with human skeletal remains plus remains of funerary feasting (faunal and botanical remains, discarded artifacts used in preparation and serving of food), (4) a place with human skeletal remains plus remains of built structures directly related to funerary activities (preparation of corpses, feasting, etc.). The more complex the mortuary ritual, the more the cemetery

may come to resemble an “ordinary” habitation site.

Some cemeteries of prehistoric hunter-gatherers are known, which are clearly separated from settlements, e.g. the Epipalaeolithic cemetery at Jebel Sahaba in Sudan (Wendorf 1968), the Mesolithic cemetery on Oleneostrovski in northwest Russia (see O’Shea - Zvelebil 1984; Jacobs 1995), and several Epipalaeolithic-Mesolithic cemeteries in the Dnieper Rapids area of Ukraine (Lillie et al. 2003). But the picture is not so clear at other places, for example the famous Ertebølle cemeteries at Vedbaek (Denmark) and Skateholm (Sweden) are accompanied by remains of structures and refuse that may, or may not, reflect cemetery activity. A cemetery may exist at Předmostí (Czech Republic), an open air Gravettian site at the south end of the Moravian Gate. Here excavations between 1884 and 1928 found the remains of at least 19 individuals, apparently concentrated in a small area at the foot of a limestone outcrop, somewhat separated from the main occupation area of the site (Svoboda 2008).

Second, cemeteries may lie within, and be part of, “ordinary” habitation. In this case, a cemetery may be created or obliterated during the existence of the habitation, and the archaeological site itself may be formed by multiple repeated occupations. Fine stratigraphic control is required, but is not always possible. The recently reported Epipalaeolithic burials at Uyun al-Hammam in Jordan (Maher et al. 2011) have been described as perhaps the oldest cemetery in the world, but the existence of refuse deposits that surround and cover the burials leaves uncertainty. Late Epipalaeolithic (Natufian) settlements in the same region commonly contain burials. Cemeteries *sensu stricto* are suggested to exist within Early Natufian “hamlets,” for example at Hayonim where residential structures and the burials seem to be separated in space (Belfer-Cohen 1988), and at Ain Mallaha where two clusters of primary burials are identified as cemeteries (Perrot - Ladiray 1988). Late Natufian burials at Ain Mallaha, however, commonly appear within and between structures, and sometimes between floors of structures (Bocquentin et al. 2013), and so do not belong to a cemetery *sensu stricto*. This latter

pattern also occurs at Lepinski Vir, Vlasac and other late Mesolithic sites in the Iron Gates section of the Danube (Serbia and Romania).

Clusters of burials also occur in some cave sites. At Arene Candide (Italy), for example, excavations in the 1940s found a group of late Epigravettian burials plus bones from disturbed burials representing at least 30 individuals; direct radiocarbon dating suggests burial in two periods (11000-10500 calBC and 9600-9300 calBC; Formicola et al. 2005). In a different Epipalaeolithic context (the Iberomaurusian), excavations at Taforalt (Morocco) have uncovered a cluster of 32 graves containing at least 44 (and perhaps 90) primary and secondary burials dated to 12600-11000 BP (Mariotti et al. 2009, Humphrey et al. 2012). The excavators at each of these caves identified the burial cluster as a “necropolis” within a more general occupation level. The burial cluster at Taforalt is against the back wall of the cave, somewhat removed from the rest of the cave. Elsewhere in the world burials in caves and rock shelters are often placed against an inner wall (e.g. Walthall 1999), as is the case with the Neolithic burials at Öküzini (Kartal - Ereğ 2002), the terminal Epipalaeolithic burial at Direkli Mağarası (Ereğ 2014), and the two Epipalaeolithic burials in the Pınarbaşı rock shelter (Baird et al. 2013). But these examples are not clearly cemeteries as defined by the Saxe-Goldstein hypothesis. The burials are clustered within these sites, but they occur within more general occupation debris and so may not be “a permanent specialized, bounded area for the exclusive disposal” of the dead.

Third, the spatial clustering of burials does not necessarily equal cemetery in any meaningful way. The Murray River drainage of southeastern Australia illustrates the problem. Excavation at Roonka Flat found 147 skeletons in an area 450 sq m and 2m deep; this cluster is called a cemetery (Pate 2006). However, the burials span about 10 thousand years of time, up to the 19th century. In other words, the “cemetery” was used on average once every 70 years. Nor is Roonka Flat the only example of very long-lived “cemeteries” in this same region (Littleton - Allen 2007: 293). Erosion is constantly

exposing burials, which are sometimes clustered and sometimes single, throughout the Murray River drainage. Where many archaeologists of this region identify cemeteries, others identify “persistent places”, i.e. cultural features which “structure the use and reuse of the larger landscape” (Littleton - Allen 2007: 296; quoting Schlanger 1992). In other words, certain landforms (e.g. a sandy ridge, a rock shelter) may themselves attract burials, and an existing burial in a specific place may then attract later burials without the intention of creating “a permanent specialized, bounded area for the exclusive disposal” of the dead.

A similar explanation can be offered for clustered burials that occur within, and often at the bottom of, shell middens, i.e. mounded dietary refuse near the sea. In areas such as the Muge estuary (Portugal; Jackes - Lubell 2012) and elsewhere in southern Iberia (Gibaja et al. 2015) clusters of burials (“cemeteries”) appear below Mesolithic middens, into which additional burials are often inserted. The well-known cluster of stone-covered tombs at Tévéc (France; Schulting 1996; Marchand 2009) may represent a similar situation. Considering a parallel situation in San Francisco bay (western US) Luby suggests that “the concept of corporate group membership implied by the submound cemetery was later transferred to the shell mound itself”, as a perpetuation in different guise of a persistent place (Luby 2004: 19).

Are there pre-Neolithic cemeteries in Anatolia?

So where does this leave Anatolia? Burial patterns of the Neolithic and Chalcolithic periods are increasingly well known, and outré practices such as defleshing at Körtik Tepe, skull cults at Çayönü and Kösk Höyük, memory houses at Çatal Höyük, and the death pit at Domuztepe now stand alongside the more ordinary burials under house floors or between buildings of villages. The earliest cemetery (*sensu stricto*) seems to be at the Early Chalcolithic burials at Aktopraklık C in the Marmara region, and evidence for cemeteries becomes common with the Early Bronze Age. But pre-Neolithic burial evidence is still extremely rare for Anatolia - two Epipalaeolithic burials at the Pınarbaşı rock shelter (Karaman),

a late Epipalaeolithic burial in Direkli Mağarası (Kahramanmaraş), and a late 9th millennium BC burial at Girmeler mağarası (Fethiye).

The scarcity of Pleistocene burials is largely a product of academic interest - Palaeolithic and Epipalaeolithic research in Anatolia lags far behind the Levant and Europe. This imbalance can be rectified. But Anatolian topography and paleoclimates are also factors. Much of central Anatolia is 1000m or more above sea level, and environmental conditions during much of the Upper Pleistocene (MIS 4-2) would probably allow only small human groups following foraging strategies with high residential mobility. Under these conditions Upper Palaeolithic and Epipalaeolithic groups in central Anatolia are unlikely to have created cemeteries.

Groups in areas closer to sea level, however, lived in more hospitable conditions even during the Last Glacial Maximum, and these conditions may have encouraged collecting strategies with lower residential mobility. Seasonality evidence at Öküzini (Antalya) supports this possibility (Atıcı 2009; Martinoli 2004). Very probably similar groups lived along the west coast – evidence of Epipalaeolithic/Mesolithic occupation is rapidly growing in places

which today are Aegean islands – and in the Marmara basin as well. The terminal Pleistocene (Bølling-Allerød interstadial) and early Holocene episodes of rapid climatic amelioration created richer, more forested landscapes that would have allowed a greater reduction of residential movement. The recently reported architecture dated to around 8000 BC at Girmeler Mağarası (Takaoğlu et al. 2014) hints at the possibilities.

We do face severe practical difficulties. During the early and middle Holocene around the world, groups with low residential mobility were most common at the edge of the sea, and especially in estuaries. In western Anatolia, the latter settings are the most likely locations for pre-Neolithic cemeteries. But rising sea level at the end of the Pleistocene drowned large areas of dry land, and deep alluviation of lower river valleys has greatly altered Palaeolithic and early Holocene topography. These changes are particularly unfortunate for research on terminal Pleistocene and early Holocene coastal adaptations. But experience in other parts of the world suggests that drown or deeply buried pre-Neolithic sites can be found and even excavated.

BIBLIOGRAPHY

- Aranburu et al. 2017 A. Aranburu - J. L. Arsuaga - N. Sala, "The stratigraphy of the Sima de los Huesos (Atapuerca, Spain) and implications for the origin of the fossil hominin accumulation", *Quaternary International* 433, 5-21.
- Arnold et al. 2014 L. Arnold - M. Demuro - J. Parés - J. L. Arsuaga - A. Aranburu - J. M. de Castro - E. Carbonell, "Luminescence dating and palaeomagnetic age constraint on hominins from Sima de los Huesos, Atapuerca, Spain", *Journal of Human Evolution* 67, 84-107.
- Arsuaga et al. 1997 J. L. Arsuaga - I. Martínez - A. García - J. M. Carretero - C. Lorenzo - N. García, "Sima de los Huesos (Sierra de Atapuerca, Spain). The site", *Journal of Human Evolution* 33, 109-127.
- Atıcı 2009 L. Atıcı, "Implications of age structures for Epipaleolithic hunting strategies in the western Taurus mountains, southwest Turkey", *Anthropozoologica* 44(1), 13-39.
- Baird et al. 2013 D. Baird - E. Asouti - L. Astruc - A. Baysal - E. Baysal - D. Carruthers - A. Fairbairn - C. Kabukcu - E. Jenkins - K. Lorentz - C. Middleton - J. Pearson - A. Pirie, "Juniper smoke, skulls and wolves' tails. The Epipalaeolithic of the Anatolian plateau in its south-west Asian context; insights from Pınarbaşı", *Levant* 45(2), 175-209.
- Belfer-Cohen 1988 A. Belfer-Cohen, "The Natufian graveyard in Hayonim cave", *Paléorient* 14(2), 297-308.
- Binford 1980 L. Binford, "Willow smoke and dogs' tails: hunter-gatherer settlement systems and archaeological site formation", *American Antiquity* 45(1), 4-20.
- Binford 2004 L. Binford, "Beliefs about death, behavior, and mortuary practices among hunter-gatherers: a search for structure?" J. Cherry - C. Scarre - S. Shennan (eds.), *Explaining Social Change: Studies in Honour of Colin Renfrew*, Cambridge, 1-16.
- Bocquentin et al. 2013 F. Bocquentin - T. Cabellos - N. Samuelian, "Graves in context: Field anthropology and the investigation of interstratified floors and burials", O. Bar-Yosef - F. Valla (eds.), *Natufian Foragers in the Levant: Terminal Pleistocene Social Changes in Western Asia*, *Ann Arbor: International Monographs in Prehistory*, 185-192.
- Bowler et al. 2003 J. M. Bowler - H. Johnston - J. M. Olley - J. R. Prescott - R. G. Roberts - W. Shawcross - N. A. Spooner, "New ages for human occupation and climatic change at Lake Mungo, Australia", *Nature* 421, 837-840.
- Byrd - Monahan 1995 B. F. Byrd - C. M. Monahan, "Death, mortuary ritual and Natufian social structure", *Journal of Anthropological Archaeology* 14, 251-287.
- Carr 1995 C. Carr, "Mortuary practices: Their social, philosophical-religious, circumstantial, and physical determinants", *Journal of Archaeological Method and Theory* 2 (2), 105-200.
- Chapman 1981 R. Chapman, "The emergence of formal disposal areas and the 'problem' of megalithic tombs in prehistoric Europe", R. Chapman - I. Kinnes - K. Randsborg (eds.), *The Archaeology of Death*, Cambridge, 71-81.
- Conolly et al. 2014 J. Conolly - J. Dillane - K. Dougherty - K. Elashuk - K. Csenkey - T. Wagner - J. Williams, "Early collective burial practices in a complex wetland setting: an interim report on mortuary patterning, paleodietary analysis, zooarchaeology, material culture and radiocarbon dates from Jacob Island (BcGo-17), Kawartha Lakes, Ontario", *Canadian Journal of Archaeology* 38, 106-133.

- Dibble et al. 2015 H. L. Dibble - V. Aldeias - P. Goldberg - S. P. McPherron - D. Sandgathe - T. E. Steele, "A critical look at evidence from La Chapelle-aux-Saints supporting an intentional Neandertal burial", *JASc* 53, 649-657.
- Dirks et al. 2015 P. H. G. M. Dirks - L. R. Berger - E. M. Roberts - J. D. Kramers - J. Hawks - P. S. Randolph-Quinney - M. Elliott - C. M. Musiba - S. E. Churchill - D. J. de Ruiter - P. Schmid - L. R. Backwell - G. A. Belyanin - P. Boshoff - K. L. Hunter - E.M. Feuerriegel - A. Gurtov - J. Harrison - R. Hunter - A. Kruger - H. Morris - T.V. Makhubela - B. Peixotto - S. Tucker, "Geological and taphonomic context for the new hominin species *Homo naledi* from the Dinaledi Chamber, South Africa", *eLife* 2015(4), e09561 (doi:10.7554/eLife.09561)
- Dirks et al. 2017 P. Dirks - E. Roberts - H. Hilbert-Wold - J. Kramers - J. Hawks - A. Dosseto - M. Duval - M. Elliot - M. Evans - R. Grün - J. Hellstrom - A. Herries - R. Joannes-Boyau - T. Makhubela - C. Placzek - J. Robbins - C. Spandler - J. Wiersma - J. Woodhead - L. Berger, "The age of *Homo naledi* and associated sediments in the Rising Star Cave, South Africa", *eLife* 2017(6), e24231 (doi:10.7554/eLife.24231)
- Erek 2014 C. M. Erek, "Direkli Mağarası kazıları 2012", 35. *KST*, 3. Cilt, 73-81.
- Formicola et al. 2005 V. Formicola - P. B. Pettitt - R. Maggi - R. Hedges, "Tempo and mode of formation of the Late Epigravettian necropolis of Arene Candide cave (Italy): direct radiocarbon evidence", *JASc* 32, 1598-1602.
- Gargett 1989 R. H. Gargett, "Grave shortcomings: the evidence for Neandertal burial", *Current Anthropology* 30, 157-190.
- Gargett 1999 R. H. Gargett, "Middle Palaeolithic burial is not a dead issue: the view from Qafzeh, Saint-Césaire, Kebara, Amud, and Dederiyeh", *Journal of Human Evolution* 37, 27-90.
- Gibaja et al. 2015 J. F. Gibaja - M. E. Subirà - X. Terradas - F. J. Santos - L. Agulló - I. Gómez-Martínez - F. Allié - J. Fernández-López de Pablo, "The emergence of Mesolithic cemeteries in SW Europe: insights from the El Collado (Oliva, Valencia, Spain) radiocarbon record", *PlosOne* 10(1): e0115505, doi:10.1371/journal.pone.0115505.
- Goldstein 1981 L. Goldstein, "One-dimensional archaeology and multi-dimensional people: spatial organization and mortuary analysis", R. Chapman - I. Kinnes - K. Randsborg (eds.), *The Archaeology of Death*, Cambridge, 53-69.
- Grün et al. 2005 R. Grün - C. Stringer - F. McDermott - R. Nathan - N. Porat - S. Robertson - L. Taylor - G. Mortimer - S. Eggins - M. McCulloch, "U-series and ESR analyses of bones and teeth relating to the human burials from Skhul", *Journal of Human Evolution* 49, 316-334.
- Hawkes 1954 C. Hawkes, "Archeological theory and method: some suggestions from the Old World", *American Anthropologist* 56(2), 155-168.
- Hofman 1986 J. L. Hofman, *Hunter-gatherer mortuary variability: toward an explanatory model*, unpublished doctoral dissertation, University of Tennessee http://trace.tennessee.edu/utk_graddiss/3636
- Hovers et al. 2003 E. Hovers - S. Ilani - O. Bar-Yosef - B. Vandermeersch, "An early case of color symbolism: ochre use by modern humans in Qafzeh cave", *Current Anthropology* 44(4), 491-522.
- Humphrey et al. 2012 L. Humphrey - S. M. Bello - E. Turner - A. Bouzouggar - N. Barton, "Iberomaurusian funerary behaviour: evidence from Grotte des Pigeons, Taforalt,

- Morocco”, *Journal of Human Evolution* 62, 261-273.
- Jackes - Lubell 2012 M. Jackes - D. Lubell, “Mortuary archaeology of the Muge shell middens”, J. F. Gibaja - A. F. Carvalho - P. Chambon (eds.), *Funerary practices in the Iberian peninsula from the Mesolithic to the Chalcolithic*, Oxford, 67-76.
- Jacobs 1995 K. Jacobs, “Returning to Oleni’ostrov: social, economic and skeletal dimensions of a boreal forest Mesolithic cemetery”, *Journal of Anthropological Archaeology* 14, 359-403.
- Kartal - Ereğ 2002 M. Kartal - C. M. Ereğ, “The burials in Öküzini cave (SW Anatolia)”, I. Yalçinkaya - M. Otte - J. Kozłowski (eds.), *La grotte d’Öküzini: évolution du paléolithique final du sud-ouest de l’Anatolie*, Liège, 347-351.
- Langley et al. 2008 M. C. Langley - C. Clarkson - S. Ulm, “Behavioural complexity in Eurasian Neanderthal populations: a chronological examination of the archaeological evidence”, *CambrAJ* 18(3), 289-307.
- Lillie et al. 2003 M. Lillie - M. Richards - K. Jacobs, “Stable isotope analysis of 21 individuals from the Epipalaeolithic cemetery of Vasilyevka III, Dnieper Rapids region, Ukraine”, *JASc* 30, 743-752.
- Littleton - Allen 2007 J. Littleton - H. Allen, “Hunter-gatherer burials and the creation of persistent places in southeastern Australia”, *Journal of Anthropological Archaeology* 26, 283-298.
- Luby 2004 E. Luby, “Shell mounds and mortuary behavior in the San Francisco bay area”, *North American Archeologist* 25(1), 1-33.
- Maher et al. 2011 L. Maher - J. Stock - S. Finney - J. Haywood - P. Miracle - E. Banning, “A unique human-fox burial from a pre-Natufian cemetery in the Levant (Jordan)”, *PlosOne* 6(1):e15815 (doi:10.1371/journal.pone.0015815)
- Marchand 2009 G. Marchand, “Les niveaux coquilliers du Mésolithique final en Bretagne”, *Préhistoires méditerranéennes* 12, 1-17.
- Mariotti et al. 2009 V. Mariotti - B. Bonfiglioli - F. Facchini - S. Condemi - M. Belcastro, “Funerary practices of the Iberomaurusian population of Taforal (Tafoughalt; Morocco, 11-12,000 BP): new hypotheses based on a grave by grave skeletal inventory and evidence of deliberate human modification of the remains”, *Journal of Human Evolution* 56, 340-354.
- Martinoli 2004 D. Martinoli, “Food plant use, temporal changes and site seasonality at Epipalaeolithic Öküzini and Karain B caves, southwest Anatolia, Turkey”, *Paléorient* 30/2, 61-80.
- Morris 1991 I. Morris, “The archaeology of ancestors: the Saxe/Goldstein hypothesis revisited”, *CambrAJ* 1(2), 147-169.
- O’Shea - Zvelebil 1984 J. O’Shea - M. Zvelebil, “Oleneostrovski mogilnik: Reconstructing the social and economic organization of prehistoric foragers in northern Russia”, *Journal of Anthropological Archaeology* 3, 1-40.
- Pardoe 1988 C. Pardoe, “The cemetery as symbol. The distribution of prehistoric Aboriginal burial grounds in southeastern Australia”, *Archaeology in Oceania* 23, 1-16.
- Pardoe 2003 C. Pardoe, “The Mendindee Lakes: A regional archaeology”, *Australian Archaeology* 57: 42-53.
- Pate 2006 F. D. Pate, “Hunter-gatherer social complexity at Roonka Flat, south Australia”, B. David

- B. Barker - I. McNiven (eds.), *The Social Archaeology of Australian Indigenous Societies*, Canberra, 226-241.
- Perrot - Ladiray 1988 J. Perrot - D. Ladiray, *Les Hommes de Mallaha (Eynan) Israël, Les Sepulchres*, Paris, Association Paléorient.
- Philip 2003 G. Philip, "The Early Bronze Age of the southern Levant: a landscape approach", *JMedA* 16(1), 103-132.
- Renfrew 1973 C. Renfrew, "Monuments, mobilization and social organization in Neolithic Wessex", C. Renfrew (ed.), *The Explanation of Culture Change: Models in Prehistory*, London, 539-558.
- Riel-Salvatore - Gravel-Miguel 2013 J. Riel-Salvatore - C. Gravel-Miguel, "Upper Paleolithic mortuary practices in Eurasia: A critical look at the burial record", S. Tarlow - L. Nilsson Stutz (eds.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, Oxford, 303-346.
- Rowley-Conwy 1998 P. Rowley-Conwy, "Cemeteries, seasonality and complexity in the Ertebølle of southern Scandinavia", M. Zvelebil - R. Dennell - L. Domanska (eds.), *Harvesting the Sea, Farming the Forest: The Emergence of Neolithic Societies in the Baltic Region*, Sheffield, 218-202.
- Rowley-Conwy 1999 P. Rowley-Conwy, "Economic prehistory in southern Scandinavia", *Proceedings of the British Academy* 99, 125-159.
- Sandgathe et al. 2011 D. M. Sandgathe - H. L. Dibble - P. Goldberg - S. P. McPherron, "The Roc de Marsal Neandertal child: a reassessment of its status as a deliberate burial", *Journal of Human Evolution* 61, 243-253.
- Saxe 1971 A. A. Saxe, "Social dimensions of mortuary practices in a Mesolithic population from Wadi Halfa, Sudan", J. A. Brown (ed.), *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*, Washington DC, 39-57.
- Schlanger 1992 S. H. Schlanger, "Recognizing persistent places in Anasazi settlement systems", J. Rossignol - L. Wandsnider (eds.), *Space, Time and Archaeological Landscapes*, New York, 91-112.
- Schulting 1996 R. J. Schulting, "Antlers, bone pins and flint blades: the Mesolithic cemeteries of Téviéc and Hoëdic, Brittany", *Antiquity* 70, 335-350.
- Svoboda 2008 J. Svoboda, "The Upper Paleolithic burial area at Předmostí: ritual and taphonomy", *Journal of Human Evolution* 54, 15-33.
- Takaoğlu et al. 2014 T. Takaoğlu - T. Korkut - B. Erdoğan - G. Işın, "Archaeological evidence for 9th and 8th millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey", *Documenta Praehistorica* 41, 111-118.
- Vermeersch et al. 1998 P. M. Vermeersch - E. Paulissen - S. Stokes - C. Charlier - P. van Peer - C. Stringer - W. Lindsay, "A Middle Palaeolithic burial of a modern human at Taramsa Hill, Egypt", *Antiquity* 72, 465-484.
- Walthall 1999 J. Walthall, "Mortuary behavior and Early Holocene land use in the North American midcontinent", *North American Archeologist* 20, 1-30.
- Wendorf 1968 F. Wendorf, "Site 117: A Nubian Final Paleolithic graveyard near Jebel Sahaba, Sudan", F. Wendorf (ed.), *The Prehistory of Nubia*, Dallas, 954-987.

- Wengrow - Graeber 2015 D. Wengrow - D. Graeber, "Farewell to the 'childhood of man': ritual, seasonality, and the origins of inequality", *Journal of the Royal Anthropological Institute* 21, 597-619.
- Winter-Livneh et al. 2012 R. Winter-Livneh - T. Svoray - I. Gilead, "Secondary burial cemeteries, visibility and land tenure: A view from the southern Levant Chalcolithic period", *Journal of Anthropological Archaeology* 31, 423-438.
- Woodburn 1982 J. Woodburn, "Egalitarian societies", *Man* 17, 431-451.

MYNDOS NEKROPOL ALANLARI: DOĞU NEKROPOLÜ PEYZAJ ÖNERİSİ

THE NECROPOLIS AREAS OF MYNDOS:

LANDSCAPE PROPOSAL FOR THE EAST NECROPOLIS

Serkan GÜNDÜZ* – Gözde KIRLI ÖZER**

ÖZ

Myndos Antik Kenti, Bodrum yarımadasının en batı ucunda, Muğla İli, Bodrum İlçesi Gümüşlük Mahallesi'nde yer almaktadır. 2004 – 2014 yılları arasında Myndos kazı ve araştırmaları Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kazı ve yüzey araştırmalarının neticesinde, Myndos nekropol alanlarının yerleri tespit edilmiş ve bu alanların surların dışında, hemen hemen kenti çevreler biçimde konumlandığı belirlenmiştir. Nekropol içerisinde tespit edilen mezarların tipolojik açıdan çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Mezarlar kimi yerde kaya mezarı formunda iken, kimi yerde khamosorion formunda karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede Myndos Antik Kenti'nde bulunan mezarların dağılım alanları ve tipleri anlatılacaktır. Ayrıca, Doğu Nekropolü'nde bulunan mezarlara bir peyzaj önerisi getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Myndos, Nekropol, Peyzaj, Khamosorion, Kaya Mezarı.

ABSTRACT

Myndos is an ancient city located at the west end of the Bodrum Peninsula, at Gumusluk County in Bordum district of Mugla province. Between 2004-2014, the excavations and survey of Myndos were held in the city. As the result of these excavations and surveys, the locations of the necropoleis were detected. Necropolises of Myndos were almost surrounding the city from the outside of city walls. These necropoleis around the city contain various type of graves. Some of them were rock-cut tomb; some others were in form of khamosorion graves. The aim of this essay is to present distribution of the graves of Myndos and their types. Also, a landscape organization proposal for eastern Necropolis area will be brought.

Keywords: Myndos, Necropolis, Landscape, Khamosorion, Rock-cut Tomb.

* Dr. Öğr. Üyesi Serkan Gündüz, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 16059, Görükle-Bursa. E-posta: sgunduz@uludag.edu.tr

** Arş. Gör. Gözde Kırılı Özer, Bursa Uludağ Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 16059, Görükle-Bursa. E-posta: gozdekrl@gmail.com

Karia Bölgesi'nin önemli kıyı yerleşimlerinden birisi olan Myndos, günümüzde Muğla İli, Bodrum İlçesi, Gümüşlük Mahallesi'nde yer almaktadır. Çevresi surlarla çevrili olan kentin sınırları oldukça net bir şekilde anlaşılmaktadır (Görsel 1)¹.

Myndos'un nekropol alanlarının daha iyi anlaşılması açısından kentin tarihi hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Mausolos Halikarnassos'u başkent yapmasından sonra; "Synoikismos Politikası" sonucunda sekiz Leleg kentinden altısını Halikarnassos ile birleştirirken, Syangela ve Myndos'u bu kapsam dışında tutmuştur (Strab. geogr. XIII.1.59; Paton – Myres 1896: 193; Radt 1970: 17-18; Gündüz 2008: 2; Dumankaya 2013: 63; Dumankaya 2015: 44; Dumankaya - Gündüz 2016: 11). Antik Çağ'dan günümüze ulaşan kalıntılarının büyük çoğunluğu Mausolos ve sonrası dönemlere aittir².

19. yüzyıldan itibaren kentin lokalizasyon sorunu araştırmacıların ilgi alanı olmuştur (Şahin 2007: 294). Kentin lokalizasyonu ile ilgili ise iki ayrı öneri ortaya atılmıştır. 20. yüzyılda George Bean ve James Cook, Gümüşlük Mahallesi'nde görülebilen kalıntıların Mausolos Dönemi'ne ait olduğunu ve daha erken tarihli bir buluntu olmaması nedeni ile Paleomyndos olarak adlandırılan erken Myndos'un başka bir yerde araştırılması gerektiğini savlamışlardır. Ve öneri olarak, yakındaki bir tepelik olan Bozdağ üzerinde, Leleg kenti olan Myndos'un daha sonra Mausolos ile birlikte Gümüşlük'teki yerine taşındığını sunmuşlardır (Paton-Myres 1896: 201 vd; Bean – Cook 1955: 112 -115; Şahin 2007: 293 vd.). Fakat 2004 yılı ile birlikte kentte başlayan araştırma ve kazılar neticesinde, ele geçen küçük buluntular ve Kocadağ üzerinde tespit edilen kyklopiik taşlardan yapılmış olan sur duvarı (Görsel 2), Leleglerin Bozdağ üzerinden değil de, Kocadağ üzerinden Mausolos'un kentine yayıldığı fikrine ağırlık kazandırmıştır (Şahin 2007: 300; Şahin vd. 2008: 31).

Mausolos dönemi surlarının büyük bir bölümü kentte günümüzde takip edilebilmektedir (Görsel

¹ Myndos mezarlarını sunma ve yayımlama konusunda izin vererek, her türlü desteğini bizden esirgemeyen Myndos Kazıları Başkanı Prof. Dr. Mustafa Şahin'e teşekkürü bir borç biliriz. Makalede kullanılan tüm fotoğraflar kazı arşivinden temin edilmiştir.

² Kent surları Mausolos Dönemi'ne tarihlenirken, kazısı yapılan alanlardan, mezarlar Roma Dönemi'ne, hamam (?) Roma Dönemi'ne, ayazma Bizans Dönemi'ne tarihlenirken, G açması Hellenistik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar buluntu vermektedir (Şahin vd. 2007: 560 vdd.; Şahin vd. 2008: 25 vd.).

1). Surların rahat takibi, kentin nekropol alanları hakkında fikir sahibi olmamızı da kolaylaştırmaktadır. 2004 – 2014 yılları arasında kent çevresinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar kentin ölü gömme gelenekleri ve mezar tipolojileri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Myndos nekropol alanlarında, Tunç Çağı'ndan Bizans Dönemi'ne kadar tarihlenebilen birçok mezar tipi tespit edilmiştir (Şahin vd. 2007: 560 vd.; Şahin vd. 2011: 158 vd.; Gürdal 2012: 7 vd.; Şahin vd. 2012: 341 vd.) (Görsel 3). Myndos çevresindeki nekropol alanlarında, mezar tipi olarak, kaya oyu mezar (Görsel 4), taş sanduka mezar (Görsel 5), taş örgü sanduka mezar (Görsel 6), kiremit çatki mezar (Görsel 7), pitos mezarlar (Görsel 8) ile karşılaşmıştır.

Tunç Dönemi'ne tarihlenen mezarlar Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazıları neticesinde kuzey nekropolünde ve güney nekropolünde ele geçirilmiştir³ (Görsel 9).

Güney nekropol alanında ise, daha önceden kazısı yapılmış kaya oyu oda mezar bulunmaktadır (Görsel 10). Fakat bu mezar ve kazısı ile ilgili herhangi bir yayın ve bilgi bulunmamaktadır.

Myndos Kazı Başkanlığı yönetimindeki ilk çalışmalar, 2005 yılında doğu nekropolünde başlamıştır. Daha önceki yıllarda, Gümüşlük – Yalıkavak yolunun genişletilmesi esnasında tespit edilmiş üç adet mezar tarafımızdan kazılmıştır (Görsel 11). Mezarlardan birisi kayanın içerisine doğru kuzey-güney doğrultusunda ilerlerken, diğer ikisi doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Kuzey-güney yönlü mezar haricindeki iki mezar yoğun tahribata uğramıştır (Görsel 12). Söz konusu mezarların tahrip edilmesine rağmen soyulmadığı anlaşılmıştır (Görsel 13) (Şahin vd. 2007: 560 vd.).

2011 yılında, Bodrum Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nce 2005 yılında kazısını yaptığımız mezarların kuzeyinde, 13 adet mezarın kazısı yapılmış (Görsel 14), tamamlanamayan 3 adet tam ve 1 adet yarım bırakılmış mezar ise 2013 yılında Prof. Dr. Mustafa Şahin bilimsel başkanlığında kazılmıştır. Daha önce müze tarafından kazısı yapılan mezarın içerisinde yapılan çalışmalar neticesinde, doğu – batı doğrul-

³ Tunç Çağı mezarlarının görsellerini ve konuları hakkındaki bilgileri benimle paylaşan sayın Prof. Dr. Mustafa Şahin'e teşekkürü bir borç biliriz.

tulu kaya oygu bir sandık mezar tespit edilmiş ve kazılmıştır (Görsel 15). Mezardan çıkan Hellenistik Dönem'e (İÖ 3. yüzyılın son çeyreği) ait Rodos sikkesi mezarın tarihlendirilmesine yardımcı olmuştur (Görsel 16).

Bir diğer mezar da, 2013 yılında Gümüşlük – Yalıkavak yolunun tam altında, 2005 yılında kazılan mezarın batısında ortaya çıkarılmıştır (Görsel 17). Mezarının üst yapısı 110 x 55 cm ölçülerinde 8 adet kesme taştan oluşturulmuştur. Bu taşların üzerinde yatayda kenet delikleri bulunan ve birinin üzerinde mezar steli açıklığı tespit edilen 2 adet kesme blok taş daha vardır (Görsel 18). Mezar yapısının üst elemanları yanlarda ve ortada halk dilinde “çürük kaya” adı verilen ve çabuk çözülmeye uğrayan kayalar üzerine oturtulmuştur, böylece mezar iki bölümlü hale getirilmiştir. Hellenistik Dönem'e ait sikke, mezarın tarihlendirilmesi açısından önemlidir.

Doğu Nekropolü'nde yer alan bir diğer mezar ise, taş örgü sanduka mezardır. Konum olarak 2005 mezarlarının hemen batısında yol kesitinde bulunmaktadır. Mezar yapısı kuzeybatı-güneydoğu yönlü, yan duvarları moloz taşlarla oluşturulmuş, harç malzemesi olarak çamur kullanılmış duvar örgü mezardır (Görsel 19).

Doğu Nekropolü'ndeki mezarlar yalnızca Gümüşlük – Yalıkavak karayolunun altında ve kuzey kısmında bulunmamaktadır. Aynı yıl yapılan kurtarma kazılarında yolun güney kısmında kaya oygu mezar ve kiremit çatki mezarlar tespit edilmiştir (Görsel 20). Kaya oygu mezar, doğu-batı doğrultusunda uzanan 160 cm uzunluğunda, 83 cm genişliğinde, 65 cm derinliğinde, üzeri kapak taşları ile kapatılmış mezardır (Görsel 21). Burada tespit edilen bir diğer mezar tipi ise, çatki kiremit mezardır (Görsel 7). Doğu-batı doğrultusunda uzanan mezar, pişmiş toprak levhalardan oluşmuştur.

Gerek araştırmalar gerekse kazılar neticesinde tespit edilen mezarların dağılım alanları göz önünde bulundurulduğunda nekropolün çok geniş bir alana yayıldığı net bir şekilde görülmektedir (Görsel 3). Doğu Nekropolü'nde 2006 – 2014 yılları arasında kazılan mezarların yanı sıra günümüzde kısmen görülebilen ama kazısı yapılmamış mezarlar da bulun-

maktadır (Görsel 22). Kazısı tarafımızdan yapılan tüm mezarlarda, inhumasyon uygulandığı görülmüştür.

Myndos Doğu Nekropolü, mezar çeşitliliği bakımından bize, pitos mezarlar hariç, Myndos'ta görülen tüm mezar tiplerini bir arada sunmaktadır. Bu sebeple, Myndos'un tüm nekropol alanları içerisinde Doğu Nekropolü'nün konumu ve buluntu çeşitliliği göz önünde bulundurularak peyzaj önerimizde Doğu Nekropolü seçilmiştir. Doğu Nekropolü, günümüzde balıkçıları ile ünlü Myndos'un sahil şeridinin girişinde, hem dolmuş duraklarının, hem de otoparkın çok yakınında yer almaktadır. Kazısı kısmen yapılmasına rağmen, sergi ve bilgilendirme panolarının eksikliği⁴ nedeni ile gelen misafirlerin birçoğunun dikkatini çekmemekte ve ziyaretçiler direkt olarak çarşıdan geçerek Myndos Antik Kenti'ne ve lokantalara gitmektedirler. Doğu Nekropolü'nde gerçekleştirilecek bir sergi ve peyzaj uygulaması ile Myndos'ta bir antik kentin varlığından bihaber, yalnızca günbatımı ve balık yemek için Gümüşlük'e gelen misafirlerin de dikkati antik kente çekilebilecektir.

Prefabrik teknoloji ile herhangi bir kazı faaliyeti gerçekleştirilmeden Myndos girişinin açık hava müzesi haline getirilmesi mümkündür. Doğal çevreyi bozmadan, söz konusu kazısı yapılan mezarlara ulaşımı kolaylaştıracak, iklim koşullarına karşı dayanıklı travers benzeri malzemeler ile 2005 mezarları ve 2011 mezarları arasına bir yürüyüş yolu ve bu alana çıkmak için anayoldan başlayan hava şartlarına dayanıklı ahşap bir merdiven düşünülebilir. Jandarma binasının yanından çıkan ziyaretçiler, mezarları ziyaret edip bilgi panoları yardımı ile bilgilendirilerek, Tavşan Adası ve Myndos Limanı manzarasına karşı dinlendikten sonra yeniden eski jandarma binasının yanından anayola inebileceklerdir. Daha sonra hemen alt kısımda bulunan kilise kalıntısını da bu peyzaj içerisinde düşünerek ziyaret edebileceklerdir. Kilisenin yan kısmında, yüzeyden herhangi bir arkeolojik malzemenin görülmediği boşluk alanda, temelsiz olarak inşa edilen dinlenme alanlarında dinlenebilecek olan ziyaretçiler, buradan çarşıya ge-

4 2014 yılı çalışmaları Myndos'ta gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarının son yılı olmuştur. Bu nedenle bilgilendirme ve sergi çalışmaları kazı ekibinin elinde olmayan nedenlerden dolayı yapılamamıştır.

çerek Myndos Antik Kenti surları içerisinde girecek ve ister kent ziyaretlerine, isterse ziyafetlerine devam edebileceklerdir (Görsel 23).

2005 yılında kazısı yapılan mezarın önü cam ile kapatılarak, içerisine imitasyon mezar hediyeleri ve iskeletin kopyası yeniden yerleştirilebileceği düşünülmüştür. Mezar ince uzun bir yapıdadır ve giriş kısmı hariç sağlam durumdadır, içerisine yerleştirilecek güneş enerjisinden beslenen led ışık kaynağı ile akşam da Gümüşlük'e gelen misafirlerin dikkatini çekmek amaçlanmaktadır (Görsel 24).

Ayrıca, 2013 yılında kazısı yapılan, fakat daha sonra üzeri Muğla Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararı ile kapatılan ve yeniden yol altında kalan mezar yapısının da, Carnuntum'da bulunan

Heidentor yapısında olduğu gibi, sergilenebileceği düşünülmüştür⁵. Uygun bir açığa sahip müsait bir alanda cam plaka üzerine çizimi yapılarak, ziyaretçilere zamanla ve koruma kanunları (?) ile nelerin kaybolduğu da anlatılmış olacaktır.

Aynı zamanda, Doğu Nekropolü'nde bugüne kadar görülmemesine rağmen kuzey ve güney nekropol alanlarından bildiğimiz pithos mezar tipinde mezarlara örnek olarak bir adet imitasyon pithos mezar Doğu Nekropolü'nde uygun bir alana konulup, bununla ziyaretçilere kentin tarihinin ne kadar eskiye gittiği çok daha iyi bir şekilde anlatılmaktadır.

⁵ [https://de.wikipedia.org/wiki/Heidentor_\(Carnuntum\)#/media/File:Heidentor_Carnuntum_4487.jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/Heidentor_(Carnuntum)#/media/File:Heidentor_Carnuntum_4487.jpg) (Ocak 2017)

KAYNAKÇA

- Dumankaya 2013 O. Dumankaya, *Bodrum Yarımadası Limanları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Dumankaya 2015 O. Dumankaya, “Koyunbaba Ancient Stone Quarry Dock”, *International Journal of Environment and Geoinformatics* 2(3), 38-46.
- Dumankaya - Gündüz 2016 O. Dumankaya – S. Gündüz, “Myndos Antik Kenti’nin Doğu Limanı ve Yapıları”, D. Şahin (Ed.), *Myndos Kazı ve Araştırmaları - Myndos Excavations and Researches 2004-2013, Myndos Araştırmaları I*, 9-35.
- Gündüz 2008 S. Gündüz, *Antik Limanlar Işığında Myndos Limanı ve Liman Yapıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Gürdal 2012 M. U. Gürdal, *Myndos Asar Adası Mezarları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Paton – Myres 1896 W. R. Paton – J. L. Myres, “Karian Sites and Inscriptions”, *JHS* 16, 188-271.
- Radt 1970 W. Radt, *Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos unter besonderer Berücksichtigung der archaischen Epoche*, *IstMitt Beiheft* 3, Tübingen.
- Strab. geogr. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)*, çev. A. Pekman, İstanbul.
- Şahin 2007 M. Şahin, “Myndos Yüzey Araştırmaları 2005”, *24. AST, 1. Cilt*, 293-307.
- Şahin vd. 2007 M. Şahin – D. Şahin – E. Aslan – S. Gündüz, “2005 Yılı Myndos Kazısı”, *28. KST, 1 Cilt*, 559-573.
- Şahin vd. 2008 M. Şahin - İ. H. Mert – D. Şahin – H. S. Başkaya – S. Dirim, “2006 Yılı Myndos Kazısı”, *29. KST, 1. Cilt*, 21-39.
- Şahin vd. 2011 M. Şahin – D. Şahin – O. Dumankaya – A. A. Altın, M. Yılmaz, H. S. Başkaya, M. S. Dirim, İ. H. Mert, S. Gündüz, “Myndos Kazıları 2009”, *32. KST, 1. Cilt*, 154-175.
- Şahin vd. 2012 M. Şahin – D. Şahin – Z. F. Yaşar, Y. S. Şener, H. S. Başkaya – M. S. Dirim – E. Dindar, “Myndos Kazısı 2010”, *33. KST, 1. Cilt*, 339-363.

GÖRSEL LİSTESİ

Görsel 1. Myndos Kenti sınırları

Görsel 2. Kazılarda ele geçen erken dönem seramiği ve kyklopik sur duvarı (Kazı Arşivi)

Görsel 3. Mezarların Myndos çevresinde konumları

Görsel 4. Kaya mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 5. Taş sanduka mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 6. Taş örgü sanduka mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 7. Kiremit çatkı mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 8. Pitos mezar (Fotoğraf: Mustafa Şahin)

Görsel 9. Tunç Dönemi mezarların konumu

Görsel 10. Güney Nekropol kayaya oygu oda mezarı (Kazı Arşivi)

Görsel 11. Doğu Nekropolü'nde 2005 kazılan mezarların konumu

Görsel 12. Doğu Nekropolü mezarları (Kazı Arşivi)

Görsel 13. 2005 yılı kazıları mezar buluntuları (Kazı Arşivi)

Görsel 14. Doğu Nekropolü mezarları genel görünüş (Kazı Arşivi)

Görsel 15. Doğu Nekropolü kaya oygu sandık mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 16. Doğu Nekropolü kaya oygu sandık mezar buluntusu - Hellenistik Dönem Sikke (Kazı Arşivi)

Görsel 17. Modern yol altında kalan mezarın konumu

Görsel 18. Doğu Nekropolü taş sanduka mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 19. Doğu Nekropolü taş örgü sanduka mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 20. Doğu Nekropolü'nde kazısı yapılan mezarların konumları

Görsel 21. Doğu Nekropolü kaya oygu mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 22. Doğu Nekropolü kazısı yol kenarındaki yapılmamış mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 23. Doğu Nekropolü ziyaretçi güzergâhı ve yürüme yolları

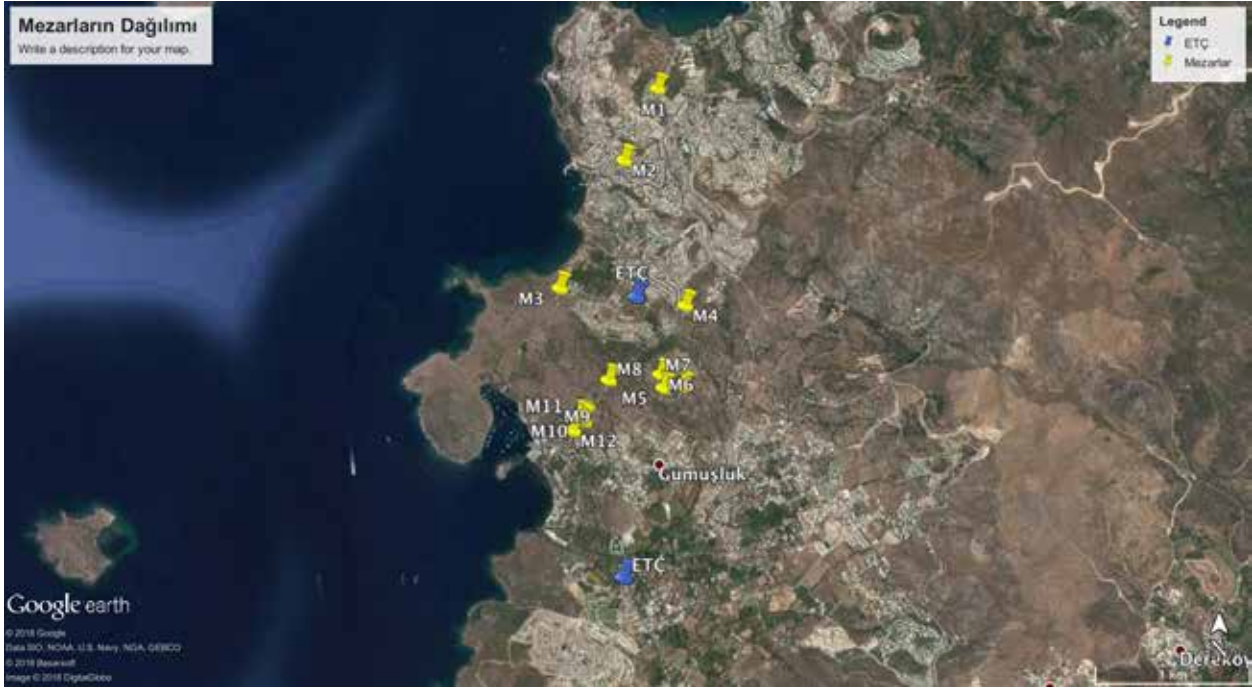
Görsel 24. Kaya oygu mezarda koruma ve sergileme örneği (Kazı Arşivi)

Görsel 1. Myndos Kenti sınırları

Görsel 2. Kazılarda ele geçen erken dönem seramiği ve kyklopik sur duvarı (Kazı Arşivi)

Görsel 3. Mezarların Myndos çevresinde konumları

Görsel 4. Kaya mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 5. Taş sanduka mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 6. Taş örgü sanduka mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 7. Kiremit çatkı mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 8. Pitos mezar (Fotoğraf: Mustafa Şahin)

Görsel 9. Tunç Çağı mezarlarının konumu

Görsel 10. Güney Nekropol kayaya oygu oda mezarı (Kazı Arşivi)

Görsel 11. Doğu Nekropolü'nde 2005 kazılan mezarların konumu

Görsel 12. Doğu Nekropolü mezarları (Kazı Arşivi)

Görsel 13. 2005 yılı kazıları mezar buluntuları (Kazı Arşivi)

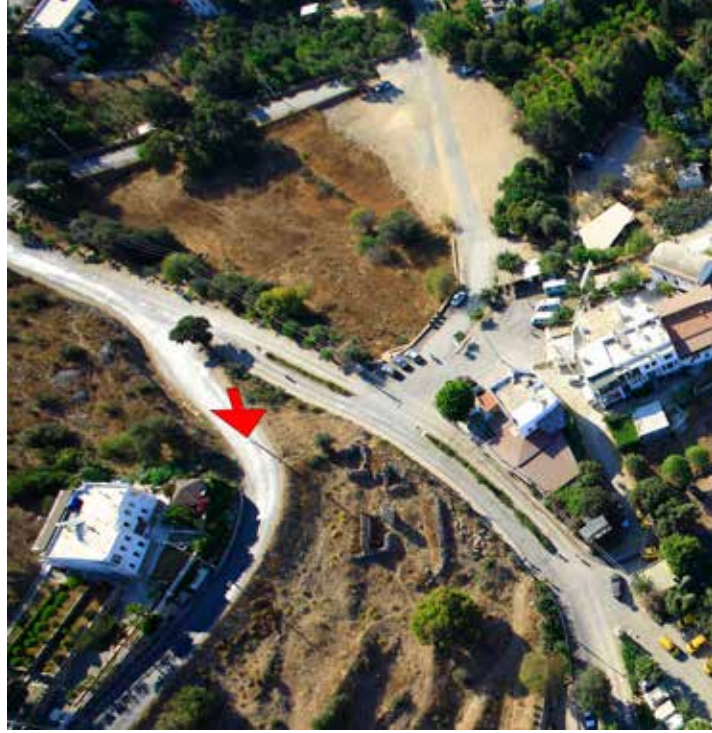
Görsel 14. Doğu Nekropolü mezarları genel görünüş (Kazı Arşivi)

Görsel 15. Doğu Nekropolü kaya oygu sandık mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 16. Doğu Nekropolü kaya oygu sandık mezar buluntusu -Hellenistik Dönem Sikke (Kazı Arşivi)

Görsel 17. Modern yol altında kalan mezarın konumu

Görsel 18. Doğu Nekropolü taş sanduka mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 19. Doğu Nekropolü taş örgü sanduka mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 20. Doğu Nekropolü'nde kazısı yapılan mezarların konumları

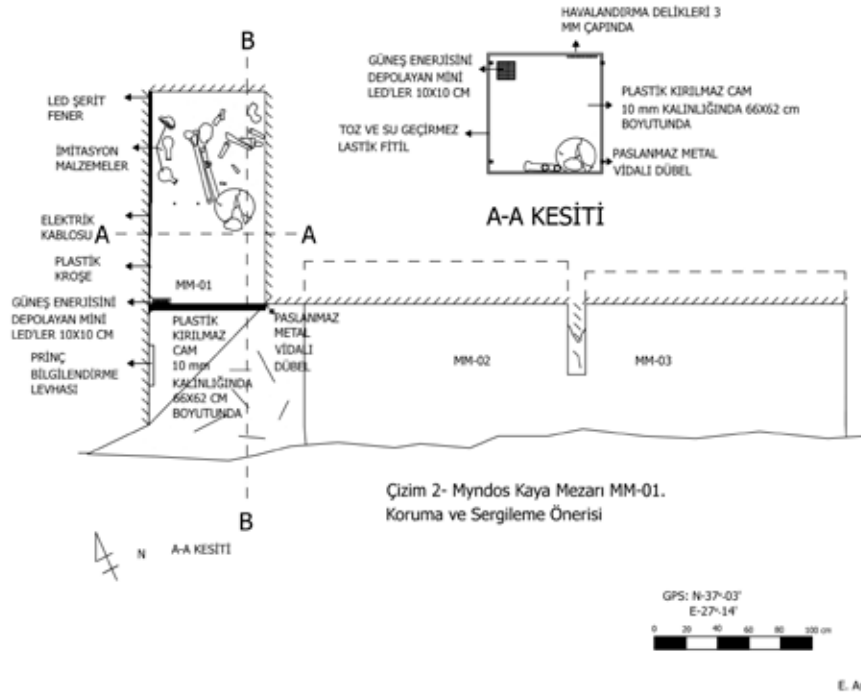
Görsel 21. Doğu Nekropolü kaya oygu mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 22. Doğu Nekropolü yol kenarındaki kazısı yapılmamış mezar (Kazı Arşivi)

Görsel 23. Doğu Nekropolü ziyaretçi güzergâhı ve yürüme yolları

Görsel 24. Kaya oyu mezarda koruma ve sergileme örneği (Kazı Arşivi)

ANTİK ÇAĞ'DA ÖLÜM VE MÜZECİLİK DEATH IN THE ANCIENT HISTORY AND MUSEOLOGY

Gül IŞIN*

ÖZ

Antik Çağ kültürlerinin yaşam pratiğinin çok önemli bir parçası olan ölümün arkeoloji biliminin kabuğundan çıkarılarak çağdaş müzecilik anlayışıyla görselleştirilmesi cazibeli olduğu kadar sorunlu ve hassas bir konudur. Bu bildiride ölüm ve öte dünya kavramları Arkeoloji disiplinin yanı sıra Eski Çağ Tarihçiliği ve Sosyal Antropoloji'nin alanlarını da kullanarak maddi kültürün yanı sıra insan odaklı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Özet olarak insanlık kadar eski öte dünya kavramının görselleştirilmesini kolaylaştıracak temel Antik Çağ düşünce modelleri ve uygulamaları tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Ölümsüzlük, Öte Dünya, Antik Çağ, Müzecilik.

ABSTRACT

In ancient cultures, death was one of the most important practices of daily life. Although it is interesting to visualize and bring the phenomenon of death out of its scientific shell and into contemporary museology, it is a problematic and sensitive topic.

In this paper, the concept of death and after life is not only introduced in the discipline of Archaeology but also ancient history and social anthropology based approaches are used as well. The subject matter is discussed with a human centric point of view.

As a summary, the aim of this paper is to introduce the concept of afterlife, which is as old as humanity, with the hope of enabling the visualisation of the basic ancient theoretical modellings and practices.

Keywords: Death, Immortality, Afterlife, Ancient History, Museology.

* Prof. Dr. Gül IŞIN, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 07058 Kampus-Antalya. E-posta: gulisin@akdeniz.edu.tr

Arkeolojinin ortaya çıkışından bu yana ölüme dair maddi kültür araştırmalarını içeren onlarca konu -mezarlar, mezarlıklar, mezar yazıtları, iskeletler, ölü armağanları vs.- cazibesini korumakta ve kapsamı giderek genişlemektedir. Hiç kuşkusuz Nilüfer Belediyesi'nin girişimleri, Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün bilimsel desteğiyle Apollonia ad Rhyndacum Nekropolü'nün kurtarma kazı çalışmaları da bu çalışmalara önemli katkılar sağlayacaktır. Kazılar sonrasında nekropol alanının müzeleştirilerek yerleşimin günümüz sahipleri Gölyazılılar ve Gölyazı ziyaretçilerine emanet edilecek olması toplumsal arkeoloji açısından çok yapıcı bir yaklaşımdır.

Bu çalışmada nekropol müzeciliği ve toplumsal arkeolojiye katkı sağlayacağı umularak, özellikle Gölyazı'nın da içinde bulunduğu Antik Çağ kültür coğrafyasında, "ölüm ve öte dünya" kavramları, maddi kültür verilerinin yanı sıra ağırlıklı olarak Antik Çağ yazılı belgeleri ve edebiyatına dayanarak, antropolojik bakış açısıyla kısa başlıklarla tanıtılmaya çalışılacaktır.

Ölüm Ölümsüzlük: Bedenli Ölümsüzlükten Bedensiz Ölümsüzlüğe

İnsanlık tarihinde, mühendislik becerisinin estetik mimari ile bulunduğu en anıtsal yapı, bir mezar - bir "ölü tapınağı"dır. Yaklaşık 200 yıl boyunca geliştirilerek, İÖ 3. binin ortalarına gelindiğinde mükemmelleştirilen muazzam piramit mimarisi, bugün bile ölüm ve ölümsüzlük diyalektiğinin görselleştirildiği en görkemli yaratı kabul edilebilir. Ancak ölüm, "sonsuz yaşam evleri" olarak kabul edilen bu görkemli mezar anıtlarının ait olduğu dünyada bile, arzu edilen ya da imrenilen bir son değildir; örneğin 4. Hanedanlık üyelerinden Hordjedef'in otobiyografisinde: "Ölüm bizler için üzüntü vericidir; itibar etmemiz gereken şey yaşamdır," yazılıdır¹.

Eski Mısır inancında ölümsüzlük arayışı için üretilen en belirgin çare, bedenün ebediyetini sağlayan mumyalama tekniği ile insan yaşamının enerjisi, özü ve zorunlu olarak da fiziki ikizi

olarak kabul edilen *Ka*'nın (ruhun) kendine beden edinebileceği portre heykellerin yapımı olmuştur². Mısır'da ruhun *Ka* dışında iki ayrı biçimi daha vardı; bunlardan biri tek ve biricik kişiliğin ruhani temsili olan *Ba*'dır. Geceleri ölü'nün yanında kalıp güneşle birlikte yeryüzüne çıktığı düşünülen *Ba*, insan başlı bir kuştu ve kimi zaman kuşların ötüşü ölümlerin konuşması olarak yorumlanırdı. Ruhun üçüncü hali ise ışık saçan bir madde olarak ölümden sonra *Ba* ve *Ka*'nın bütünleşmesiyle tekrar canlanan ve varoluşu sağlayan, özde yine kişinin kendisi gibi tasvir edilen *Akh* idi (Brewer-Teeter 2011: 178).

Ölümsüzlük arayışı insanlık tarihinin en erken edebî metinlerinden sayılan *Gılgamış Destanı*'nda çok çarpıcı biçimde ele alınır. Kahramanımız kendini ölümsüzlük otunu bulmaya adanmasına ve onu bulup onca macerayı göze almasına rağmen, destan, okuyucuyu gerçek ölümsüzlüğün, Gılgamış adının gelecek kuşaklar tarafından anılması fikri olduğuna yönlendirir (Jackson 1997: "Gilgamesh Tablet IX" 4-9). Gılgamış ile deneyimlenen bu ölümsüzlük fikri, Homeros'un kahramanlarına bahsettiği "kleos apthiton - ebedî şan/şöhret" (Floyd 1980: 133-157; Gregory 2013: 102-103) ile ortaya çıkan "athanatos/athanasia - ölümsüzlük" kavramıyla karşılaştırılabilir (Antonaccio 1994: 397). Gılgamış'ın edindiği tecrübeyle ölümsüzlük fikrinden çıkartılan ders Homeros ile kavramsallaşır.

Homeros'ta bedenli ölümsüzlük fikri ortadan kalkmıştır; onun ölümlü ya da yarı tanrı kahramanlarına göre, ebedî şöhret yoluyla ölümsüzlüğü yakalamanın en açık formülü, savaşarak elde edilen "onurlu ölüm"dür. İlyada'da bu durum Akhilleus'un ağzından şöyle aktarılır (Hom. Il. IX. 410-416): "Anam, gümüş ayaklı Thetis bana demişti: İki ayrı kader götürecektir beni ölüme; burada kalıp savaşsam Troya'nın çevresinde, tükenmez bir ün (kleos) var dönüş yok. Dönersem yurduma sevgili baba toprağına ünüm olmasa da çok yaşayacağım, ölüm öyle çabuk gelip çatmayacak". Pers Savaşları sonrasında Platai'da her yıl düzenlenen *Nekysia* anma töreni (Plut. Aris. 21) "onurlu ölüme" ulaşmış Hellen savaş kahramanlarına verilen önemin belirgin göstergesidir.

¹ Brewer-Teeter 2011:178; kitabın Türkçe çevirisinde Hordjedef hatalı olarak Orta Krallık dönemi ile ilişkili gösterilmiştir, oysa ki İngilizce orijinal metinde "Old Kingdom-Eski Krallık" yazmaktadır.

² Özellikle Erken Hanedanlık Dönemi'nde çok daha özenli örneklerin varlığı bilinmektedir.

Destanların asıl karakterleri yarı tanrılar da olsa ölümlülerdir; Hellen düşünce sistemine yön veren Homeros'un kahramanlar dünyasında ölümlülerin ulaştığı bu yüce onura tanrılar asla ulaşamayacaklardır. Homeros sonrasında Antik Çağ düşünürleri bu yarı tanrılar-heroslar³ üzerinden varoluş ve ahlak sorgulamalarını temellendirirler (Nagy 2013).

Antik Çağ'da kahramanlara özel bir yer ayrılmış olsa da, her ölümlünün fâni dünya ile bağı, öte dünya aidiyetini gösteren mezarlar aracılığıyla sağlanır. Bu sebeple mezarlar ve mezarlıklar yaşayan topluma aktarılan mesajlarla doludur. Bu mesajlar yazılı olmasalar bile, çoğu zaman mezarın kendi varlığı en belirgin mesajı sunar. Örneğin ünlü Spartalı kanun koyucu Lykurgos, Atina geleneğinin aksine,⁴ kentlin delikanlılarının ölüm korkularının üzerine gidebilmek ve onları ölüme karşı cesaretlendirecek bir çare olarak kent içine mezar yapmanın uygun olduğunu söyler (Plut. Lyk. 27, 1). Yine Lykurgos'un savaş durumunda ölenler, yani "onurlu ölüme" ulaşmış kahramanlar dışında mezarların üzerine ad yazılmasını yasakladığı aktarılır (Plut. Lyk. 27, 3). Denilebilir ki, Sparta'da Homeros Çağı'nın hemen ardından savaş kahramanları için "kleos apthiton" Lykurgos ile kanunlaştırılmıştır.

Sparta dışında kent surlarının içindeki mezar uygulaması Megaradan da (Paus. I. 43, 2) bilinmektedir (Graves 1891: Bölüm IX, 70). Anadolu'da ise, Lykia kentlerinin merkezlerinde bulunan ve kent yaşantısından koparılmamış mezarlara sıkça rastlanır; özellikle Ksanthos bu anlayışın en belirgin örneklerini sunar. Lykia dışında benzer uygulamalara, Karia ve zaman zaman da Termessos gibi Pisidia kentlerinde rastlanır.

Mezar yazıtları ya da ünlü Antik Çağ düşünürlerine ait "kleos apthiton/athenathos", ölümsüzlük ve tanrılaşma fikirlerine göndermeler yapan birkaç özlü sözü şöylece sıralayabiliriz.

- "Ölümler aşağıya inmiş tanrılar." (TAM III. 1 no 767 Termessos Antik Kenti, lahit üzerinden mezar yazıtı)

³ Akhilleus yarı tanrı olarak anılmakla da aslında o da Gılgamış gibi dörtte üç insan dörtte bir tanrı soyu taşır.

⁴ Atina'da kent içinde mezar yapımının yasak olduğu bilinmektedir; bkz. Cic., ad Familiares: 4,12.

- "Tamamen ölmeyeceğim." (Hor. Od. III. 30, 1)
- "Varsın tanrı olsun, yeter ki yaşamasın." (H. A. Geta 2, 8)
- "Yaşıyor ve hep yaşıyacak çünkü ben bu adamın erdemini sevdim." (Cic. Lael. 27)

Antik Çağ'da Ruh

Günümüz semavi dinlerinde olduğu gibi Hellenler'de de insan, beden ve ruh, yani *soma* ve *pskheden* meydana gelir. *Psyche* ya da Latince'deki *anima* Homeros'tan itibaren kullanılan Anaksimenes ve Pythagorasçılarla da felsefik boyutta anlaşılmaya çalışılan bir kavramdır (Arslan 2006: 145).

Platon ile formülize edilen ruh ise üç ayrı bölümde incelenir (Plat. Rep. 439d; 444c). Buna göre: akıllı parça (kafa/akıl) *to logistikon*, yürekli atılgan parça (şevk, can, gönül kalp) *to thymos/animus*, iştah duyan ve arzulayan parça (mide-diyafra) *to epithymetikon*'dur (Gören 2007: 130). Yalnızca akıllı parça ölümsüzdür, diğer iki parça ise bedenin ölümüyle birlikte yok olup gider. Platon'da (Plat. Phai. 70d -71c) istenen ve arzu edilen bir son olan ölüm yeni bir hayatın başlangıcıdır. Orphik düşünceye göre ise insandaki tanrısal ruh, *soma*'da (bedende) bir *sema*'da (mezarda) gibi hapistir ve öte dünyaya kavuşmaya çabalar (Nilsson 1935: 205-206).

Ölümlerle birlikte ortaya çıkan ve hayalet olarak tercüme edilen insanın farklı bir biçimi ise *phasma*, *phantasma*, *eidolon* ve *daimon* gibi sözcüklerle tanımlanır (Felton 2002: 39). Antik kaynaklara bakıldığında çoğu zaman ruh olarak bildiğimiz *psyche*'nin kimi zaman hayalet anlamında da kullanıldığına tanık olunur. Türkçe'de emir kipiyle (hayal-et) düşünüldüğünde, rasyonelleşen hayaletler Antik Çağ dünyasında oldukça çeşitlidir. Bazıları bedenleriyle canlanan, enkarne olmuş ölümlerdir (Felton 2002: 41).

Enkarne varlıklar içinde belki de en çok ünlü olan Theseus'tur; zira Maraton Savaşında Theseus'un hayaletinin Perslerle göğüs göğüse çarpıştığına tanık olan Yunanlılardan söz edilir (Plut. Thes. 35, 5). Böyle yararlılıklarla dolu bir geri dönüş hayranlıkla

karşılansa da, ruhların gittikleri yerde kalması tercih edilendir. Bunun için de bazı kurallara dikkat edilmesi gerekir. Ruhun öte dünyadaki huzurunun sağlanması, hayaletin geri dönüşü için en belirgin tedbirdir. Huzurun sağlanmasındaki ön koşul ise ölünün gelenek ve göreneklere uygun biçimde defnedilmesiydi. Aksi haller Homeros'ta aktarılan olaylara sebep olabiliyordu. Patroklos'un huzursuz ruhunu (*psyche*) rahatlatmak için intikam aşkıyla yanan Akhilleus'un Hektor'un cesedini Patroklos'un mezarı etrafında sürüklemesi, huzursuz ruhların yaptırım gücü hakkında bilinen en ünlü anlatımdır (Hom. Il. XXII. 395-405, XXIV. 14-22). Bu ünlü anlatım İÖ 6. yüzyıl Atinalı vazo ressamı tarafından görselleştirilmiştir⁵. Bu tasvirlerde Patroklos'un tümülüsünün üzerinde görünen "kanatlı minyatür insan" Patroklos'un *psyche*'si ya da *eidolon*'udur. Euripides'te (Hec. 636-637) ise bu sefer Akhilleus'un huzursuz ruhu/hayaleti ortaya çıkar ve öte dünyadaki huzuru için Polyxena'nın kurban edilmesini ister; bu istek tereddütsüzce gerçekleştirilir.

Kahramanlar dışında Atinalı vazo ressamlarının çoğunlukla beyaz zeminli *lekythos*lar üzerinde çalıştığı basit ruhlar ise kanatlı incecik bir insan silüeti biçiminde yansıtılır (Şahin 1996: 161-163).

Hellenler'in ölümlerini *Antheateria* ve *Genesia* olarak isimlendirilen özel günlerde andıkları bilinmektedir. Özellikle Atina'da Dionysiak *Antheateria Şölenleri*'nin son gününde hayalete dönüşmüş ruhların mezarlardan çıkıp şehre girdikleri düşünüldüğünden, törenin ruhların kovalanmasıyla sonlandırıldığı aktarılır (Burkert 1983: 216).

Antik Roma dünyasında ise, ruh ve ölümden sonraki yaşam, Hellen düşüncesiyle büyük benzerlikler içerse de, ritüeller açısından bölgedeki erken Latin ve Etrüsk kültürlerinin etkisindedir⁶. *Di manes* olarak adlandırılan ve sonsuza dek mezar alanında kalan ruhlar için yapılan *Parentalia* ve *Feralia* törenlerinde ölümler saygıyla anılırdı (Felton 2002:

⁵ Antiope Grubu ve Leagros Grubu bkz. Nagy 2009, Resim 1-2.

⁶ Örneğin özellikle İS 2.yüzyılda yaygınlaşan lahit geleneği öncesi kremasyon uygulamasının, bulunan urne ve ostetelerin de gösterdiği gibi, aynı dönem Ege dünyasına göre çok daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Antik Çağ gömü uygulamalarında kimi zaman inhumasyon, kimi zaman kremasyon ön plana çıksa da bu uygulamalardan birinden birinin tamamıyla terk edilmesi söz konusu olmamıştır; öte yandan Cicero ve Plinius'un inhumasyon uygulamasının ilkel bir yöntem olduğu konusunda ortak görüşleri vardır; bkz. Toynbee 1971: 39

25). *Parentalia* sürecine rastlayan 21 Şubat gününe denk gelen *Feralia* ata ruhlarının mezarlıklar içinde anıldığı özel günler olduğunu Ovidius'tan (Ov. fas. II. 533) öğreniyoruz. Bu süre içinde sunaklarda ateşler yakılmaz, tapınaklar kapatılır, düğünler yapılmazdı. Huzursuz intikamcı, yaşayanları rahatsız eden *lemures* olarak anılan ruhlar için ise evlerin içinde gerçekleştirilen *Lemuria* ritüeli düzenlenirdi. *Lemuria Anthesteria*'da olduğu gibi kötü ruhların/hayaletlerin kovalanmasıyla sonlanırdı (Ov. fas. V. 443).

Antik Çağ'da Öte Dünya ve Şüpheciler

Arkaik Çağ'dan başlayarak Hristiyanlığın yaygınlaşmasına kadar, yazılı kaynaklar ve arkeolojik maddi veriler, ölüm ve öte dünyaya ait çeşitli düşünce ve uygulamaları anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ancak, bugün olduğu gibi dün de bilinmezliklerle dolu bu konunun, ritüel uygulamalarının, özellikle "inançlı insanlar" arasında yaygınlaştığını düşünmek çok da yanıltıcı olmayacaktır. Bilinen öğretilerin ötesindeki düşüncelere yönelmiş "şüpheciler" için durum gerçekte nasıldı?

Hellenistik Çağ bu konudaki farklı düşüncelerin ünlü düşünürlerce seslendirildiği bir süreçtir. Hellenistik Stoa ve Epiküros felsefeleri, ölümsüzlük fikrine oldukça şüpheli yaklaşır⁷; onlara göre ruh maddidir, ölümlerle birlikte bedenden tamamen ayrılır, evrene karıştığında kimlik ve kişiliğini yitirir. Epiküros'a atfedilen, ünlü, "Ölümden korkmak anlamsız, ben varsam ölüm yok, ölüm varsa ben yokum," sözü, düşünürün ölüme dair anlayışının en yalın halidir.

Epiküros'un düşünceleri, kendi çağının ötesine taşarak, Roma İmparatorluk Dönemi içinde de varlığını sürdürmüştür. Örneğin, kent Romadaki mezar yazıtlarında, kalıplaşmış cümlelerde, öte dünyaya dair bu şüpheli yaklaşımların izlerine tanık olunur⁸.

- "Yoktum, vardım, yokum, umursamıyorum"
Non fui, fui, non sum, non curo.
- "Sadece ölümlüleriz, ölümsüz değiliz."
Sumus mortales immortales non sumus.

⁷ Toynbee 1971, 34; Gökberk 1999, 89; Arslan 2001, 22.

⁸ Toynbee 1971, 34, II. bölüm dipnotlar 67-71; Toynbee'de Latinceleriyle sunulan bu mezar yazıtları İngilizce tercümelerinden dilimize aktarılmıştır.

- “Varız ve hiçiz, ey okuyucu (bu taşı okuyan) nasıl da süratle hiçlikten gelip hiçliğe gidiyoruz”. *Nil sumus et fuimus, mortales respice lector, / in nihil a nihiloquam cito redicimus.*
- “Armağanlarınızı boş yere bırakmayınız artık var olmayacağım (Kaibel 1878: No 646).”

Anlaşılan bu oldukça “müphem” öte dünya tasavvuru toplumun bütününe kucaklamıyordu. Peki ama bu farklı düşüncelerin gömü uygulamalarına yansımış farklılıklarını arkeoloğun ayırt etmesi mümkün müdür? Soru günümüzle bağlantılı düşünüldüğünde “hayır” cevabı kaçınılmaz gibi duruyor!

Antik Kaynaklarda Hades ve Yeraltı Tasavvuru

Kronos sonrası kurulan yeni düzende hâkimiyetin üç büyükler arasında gök, deniz ve yeraltı “ölüm” (Zeus-Okeanus-Hades) olarak paylaşılması; yerin üstünün biz insanlara bırakıldığı fırsatçılığı içinde düşünmemize sebep olsa da, insanın yönetiminde Hades’in öneminin yadsınamayacak kadar değerli olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor. Hades’in hâkimiyetindeki Tartaros’a gideceklerin korkuyla karışık saygı çerçevesinde belli kuralları yerine getirmesi, inanan ya da inanmayan hiç kimseye bir şey kaybettirmeyecekti; aksine toplumun geneline aykırı düşmeden, ruha vaat edilen ölümsüzlük fırsatı için bir açık kapı bırakma fikri çoğunluğun tercihi olmalıydı.

Ölüm gerçekleştiğinde bu bilinmez dünyaya ruhu götürecek rehber fikrinde Mısırlılar Anubis’i uygun görmüşlerdi. Ege dünyasında ise çakal yerine üç başlı bir köpek Kerberos Hades’in bekçisi olarak görev yapar; ölümlerin ruhuna eşlik etme görevi ise Hermes’indir. Hermes, *psychopompos* görevine soyunmadan önce, ölümlerin yanı başında biten Hypnos (uyku) ve Thanatos (ölüm), dünya değiştiren ruhun ilk şaşkınlığını atmasına yardımcı habercilerdir. Klasik Dönem kırmızı figür ve beyaz zeminli vazolarda, kanatlı ve sakallı olgun erkek tiplmeleriyle izleyiciye sunulur ve bu süreçte ikilinin görev başı tasvirlerinde en çok Sarpedon ve Memnon konu edilir (v. Bothmer 1987: 5-11; Burgess

2009: 77-78). Hellenistik Dönem’de ise, terracotta figürinlerinde, çocuksu görüntüsüyle “Eros-Thanatos”, elinde ters tuttuğu meşaleyle görünür (Thompson 1974: fig. 64). Yine benzer çocuk ya da delikanlı anlatımları bu dönemin plastik eserleriyle örneklenebilir⁹.

Hades’in ve sonrasında da ölümlerin ruhunun kızdırılmaması için, cenaze en “uygun” şekilde temelde dört aşamada kaldırılır¹⁰; 1. *Soma*’nın hazırlanması. 2. *Prothesis* 3. *Ekphora* 4. *Soma*’nın mezara bırakılışı.

1. Göz kapama, çene bağlama, yıkanma, kokular, yağlar, örtme, giysi.
2. *Prothesis*; sergileme, evde ayaklar kapıya bakacak şekilde yerleştirerek kline üzerine yatırma; ağıtçılar.
3. *Ekphora prothesis* sonrası gündoğumu öncesi ölümlerin mezar alanına taşınması; cenaze alayı.
4. Lahitle ya da lahitsiz gömme, yakma vs., sunu işlemleri, epitaphia cenaze söylevi, cenaze dönüşü arınma, evde cenaze ziyafeti, 3. ve 9. günlerde mezar başında ziyafet, 30. gün kurban sunma.

Hades’e yeraltı bahşedilmiş olsa da yeryüzü yaşamını sonlandıran insanın öte dünyadaki adresi aslında sanıldığı kadar net değildir (Toynbee 1971: 36). Zira, örneğin Aeneas’ın (Ver. *Aen.* VI. 641) ölümler ülkesine yaptığı yolculukta, seçkin ruhların gittiği “cennete” benzer bir aktarımla sunulan *Elysium* Hades’te (yerin altında) konumlandırılırken, Homeros’un kahramanları (Hom. Od. IV. 560-565) bilinen dünyanın ucunda ya da sonunda yer alan *Elysium*’a gider. Bazıları da Dioskurlar gibi gökyüzüne giderler, benzer şekilde Cicero’da bu dünyadan göçüp gidenler için Samanyolu’na karışan kutsanmış yıldızlardan söz eder (Toynbee 1971: 38). Kimi zaman da Okyanus’ta özellikle kahramanlara ayrılmış kutsanmışlar adası ölümlere ev sahipliği yapar (Hes. Theog. 170). Öte dünya adreslerindeki bu çeşitliliğe rağmen Hades’in

9 1855 Perugia yakınlarından bulunduğu söylenen Britanya Müzesi (Br. 267) bronz Hypnos başı için bkz. Mattush 1996, 153.

10 Konuyu antik kaynaklardan dilimize aktararak ele alan kapsamlı bir çalışma için bkz. Şahin 1996.

iş yükünün azalması beklenemez, çünkü bu özel konumlar sıradan insanlarla değil kahramanlarla ilişkilidir. Ölüler diyarının yargıçları konumunda ünlü Minos ve Rhadamantys vardır (Hom. Il. XIV. 322); Orphik Pithagorik öte dünya düşüncesiyle birlikte Rhadamantys'in yanında Aiakos da yer alır.

Vergilius'un Aeneas'ında ayrıntılı tasvirlerine rastlanan Hades, *Asphodel* (öte dünyaya geçiş)/ *Limbo/Araf*, *Tartarus* (erdemsiz yaşamış kötü ruhların gittiği koyu karanlıklar ülkesi), *Elysium* (erdem sahibi, kahramanlıklar gösteren ölümlülerin gittiği yer) olmak üzere temel üç bölüme ayrılmıştır. Hades'te beş ırmak önemli görevler üstlenir. İlki yeraltı dünyasını çepeçevre dolanan ve tanrı yeminlerinin kefilisi olan *Styks* ırmağıdır. Ayrıca acı ve keder ırmağı olarak anılan *Acheron*, Vergilius'ta en derinde bulunan inilteler ırmağı *Cocytus*, fâni dünyaya ait yaşananları unutturan ırmak *Lethe* ve ateşten bir ırmak olup içine düşenleri yakan *Pyrihylegeton* ya da *Phlegeton* Hades topoğrafyasının belli başlı tasarlarıdır.

Tartaros karanlığının farklı sakinleri vardır. Ölümsüzler arasında kuşkusuz en önemlisi Zeus'un babası Kronos'tur; Titanlar ve Hekotonkheirler de ona eşlik eder. Ölümlüler içinde ise belli başlı dört karakter ön plana çıkar. Alev saçan bir tekerlekte sonsuza dek bağlı kalarak cezalandırılan İksion; bir kayayı sürekli yukarı doğru itmek zorunda olan Sisyphos ve aklıla mücadelesi asla ulaşamayacağı meyve dalıyla sınınan Tantalos. Hepsi de Zeus'un hışmına uğramıştır. Karısı Eurydike'yi hayata döndürmek uğruna Hades'e inen Orpheus da unutulmamalıdır.

Bu belirgin karakterler dışında, yeryüzünde yapılanlar nedeniyle öte dünyada çekilecek işkence ve zulüm fikri, sıradan insanlar için, Vergilius'u kendine rehber edinen Dante kurgusundaki "Cehennem"e kadar bu denli yaygınlaşmamıştır.

Nekropol Müzeciliği

Her canlı varlığın kaçınılmaz sonu olan ölüm ve yok-oluşa direniş, varoluşumuzdan bu yana devam etmektedir. Bu direnişle doğan öte dünya düşüncesi, farklı mit, felsefe ya da inançlarda da olsa varlığını

kuvvetli bir şekilde sürdürmektedir. Kaybolan geçmişe ait inanç ve ritüeller ile zamanımızın farklı inanç gruplarında karşılaşılan benzerlikler, binlerce yıllık insanlık mirasının somut göstergeleridir. Geçmişten günümüze uzanan bu canlı bağı sebebiyle "Nekropol Müzeciliği", ziyaretçisine önceki zamanla doğrudan ilişki kurabileceği bir alan sunar.

Dünya genelinde antik kentler içinde ziyaret edilen nekropol alanları dışında, "Nekropol Müzesi"¹¹, "Ölüm Müzesi"¹², gibi üst başlıklarda ziyaretçilere açılan müzeler bulunmaktadır. Ülkemizde de yeni örneklerle¹³ zenginleşecek bu müzecilik alanına ait farklı uygulamaların çoğalması, sergileme felsefesindeki yaklaşımların çeşitlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu noktada, arkeolojik sunumlarda, maddi kültür verilerinin antropolojik bakış açısıyla meraklıyla buluşturulması büyük bir önem taşımaktadır. Kemik, taş, toprak vb. biçimsel aktarımlarla birlikte, ziyaretçinin kendi düşün ve iç dünyasına seslenen tema ve hikâyelerin maddeye katacağı zenginlik kaçınılmazdır. Bu zenginlik, tam da "Toplumsal Arkeoloji" ile ulaşılmak istenen, halkla barışan ve bütünleşen bir arkeoloji anlayışının da yolunu açacaktır.

Bu bildiride, genellikle arkeolog bakış açısından çok Eski Çağ Tarihçiliği ve Sosyal Antropoloji bağlamında bir yaklaşımla, ölüm ve öte dünya konuları ele alınmaya çalışılmıştır. Bu noktada büyük hatalara düşmemiş olmayı umut ederken, arkeolojik bakış açımızı zenginleştirmek gayretiyle hareket edildiğini vurgulamakta yarar görüyorum. Öte yandan "mezar kazıcı" arkeoloğun görevinin mezarları kazmakla **tamamlanmadığı** da bir gerçektir. Arkeoloğun

11 İspanya İbiza Formetera "Museu Monografic Puig des Molins" (<http://www.maef.es>) İbiza'daki Fenike ve Pön topluluklarının varlığını ölü kültürü üzerinden aktarıyor; İspanya Cartagena Nekropol Müzesi (<http://www.museoarqueologico-cartagena.es>) 1967 yılında nekropol kazıları sonrasında bu alan üzerine kurulan bir müze olmuştur. Müze, konseptini ziyaretçisinin ölüm düşüncesiyle baş başa bırakılması şeklinde özetliyor. Bir diğer örnek İtalya Palermo'dandır. Müze park olarak düzenlenen Himera Nekropolü 2008 yılında keşfedilmiştir. Nekropol Kartaca Generali Hamilkar'ın Sicilya Tirani Gelo'ya ile gerçekleştirdiği ünlü Himera Savaşı'nın izlerini yansıtır, bkz. (http://www.adragnailluminazione.com/73/3/Museo_parco_Himera/)

12 Ölüm/Ölü Müzeleri genellikle iskelet teşhirine odaklı ürkütücü içeriklerle ziyaretçi çekmeye çalışmaktadır; örneğin İtalya Palermo (<http://www.palermocatombs.com/>), Hollanda Amstertam (<https://www.amc.nl/web/AMC-website/Museum-Vrolijk-NL/Museum-Vrolijk.htm>), Amerika Holywood (<http://www.museumofdeath.net>)

13 Antalya şehir merkezinde Doğu Garajı kurtarma kazılarıyla ortaya çıkarılan nekropol alanı en önemli örneklerdendir. "Attaleia Nekropolü" müzeleştirme çalışmaları bugün için devam etmektedir. Yaklaşık 5.000 m² lik bir alanda 842 mezarın yer aldığı bu alanın Belediye desteği ile "Nekropol Müzesi" olarak halka açılması planlanmaktadır. Kazılarla ilgili ön rapor için bkz. Tosun – Akman 2011: 97-116.

doğru yöntemlerle kazıp açığa çıkardığı bir mezarı anlamlandırması veya “Yorumlayıcı Arkeoloji” bağlamında değerlendirmesi için izlemesi gereken metodoloji açıktır. Bunun için öncelik her türlü maddi verinin (mezar mimarisi, ölü armağanı, iskelet, yazıt vs.) bilimsel metodlarla incelenmesidir. Ardından mezar ya da nekropol alanının kendi zaman dilimi içinde ve sonrasında yakın çevresiyle olan ilişkisinin (topoğrafya ve tarihsel çevre) sorgulaması gelebilir. Nihayet bütün bu verilerin mitoloji, edebiyat ve yazıtlar aracılığıyla günümüze aktarılan Eski Çağ bilgisiyle bütünleşmesi bir gerekliliktir. Bu bakış açısından hareketle elinizdeki metinde odak, dün olduğu gibi bugün de kaçınılmaz sona karşı çareyi farklı ölümsüzlük düşüncelerinde arayan, insan olmuştur.

Sonsöz

İnsanın “ölüm gerçekliği” ile mücadelesi farklı kültür ve bilinçlerde farklı biçimlere giren ve binyıllardır süregiden bir serüvendir. Günümüz filozof, düşünür ve din felsefesi teorisyenleri bu serüven içinde var olmaya devam etmektedirler. “Bedensiz ölümsüzlük” kavramı “tanrının tam ve yanılmaz hafızasında ebedi varoluş” biçiminde açıklanan (Hartshorne 1953: 99) “Süreç Felsefesi” ve “Objektif Ölümsüzlük” düşünceleri içinde yerini korumaktadır¹⁴. Öte yandan “Süreç Felsefesi” ve “Objektif Ölümsüzlük” teorilerinin, ruhun ölümsüzlüğü ve bedenli dirilişle izah edilen “Kişisel Ölümsüzlük” fikrinin karşısındaki yetersizliği teolojik tartışmaların konusudur (Akbaş 2003: 78).

Yapıtlarında postmodern eğilimleriyle tanınan ve batı dünyasının popüler kültürü içinde yer alan Woody Allen’ın ölümsüzlük arayışlarına yaptığı sarkastik göndermede: “Yapıtlarımla değil ölmeyerek ölümsüzlüğe ulaşmak istiyorum,” deyişi, konunun modern toplum bireylerini meşgul etmeyi sürdürdüğüünün göstergesidir. Ruhun ölümsüzlüğü üzerine devam eden bu tartışmalardan uzak sınırlarını giderek zorlayan bilim insanları, şimdi de yapay organlar, organik yapı onarıcı nanorobotlar, hücrenin ölümüne yol açan süreci engelleyen telomeraz takviyesi, dijital beyin ve vücut dondurma yöntemleriyle “bedenli ölümsüzlük” arayışında ufkumuzu açmaya devam etmektedir.

¹⁴ “Süreç Felsefesi”nin temelleri için bkz. Whitehead 1929 ve Hartshorne 1934.

KAYNAKÇA

- Akbaş 2003 M. Akbaş, "Süreç Felsefesinde Ölümsüzlük Eleştirel Bir Bakış" *Journal of Islamic Research*, 16-1, 72-78.
- Antonaccio 1994 C. M. Antonaccio, "Contesting the Past: Hero Cult, Tomb Cult and Epic in Early Greece" *AJA* 98-3, 389-410.
- Arslan 2006 A. Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a*, İstanbul.
- Arslan 2001 M. Arslan, "Hellenistik Dönem'e Damgasını Vuran Yaratıcı Felsefe Sistemleri Epikürosçuluk ve Stoacılık 1", *Arkeoloji ve Sanat* 100, 19-29.
- Brewer - Teeter 2011 D. J. Brewer - E. Teeter, *Mısır ve Mısırlılar*, çev. Nihal Uzun, Ankara.
- Burgess 2009 J. S. Burgess, *The Death and Afterlife of Achilles*, Baltimore.
- Burkert 1983 W. Burkert, *Homo Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, çev. P. Bing, Berkeley, Los Angeles.
- Felton 2002 D. Felton, *Eski Yunan ve Roma'da Tekinsizlik: Antik Edebiyatta Hayalet Hikâyeleri*, çev. İ. Delemen, İstanbul.
- Floyd 1980 E. D. Floyd, "Kleos Aphthiton, An Indo-European Perspective on Early Greek Poetry", *Glotta* 58 Bd. 3-4, 133-157.
- Gökberk 1999 M. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul.
- Gören 2007 E. Gören, "Antik Çağ Destan Geleneğinde Ruh ve Öte Dünya" *Doğu-Batı, Düşünce Dergisi* 40, 123-140.
- Graves 1891 F. P. Graves, *The Burial Customs of the Ancient Greece*, [The Project Gutenberg, EBook #49431 internet üzerinde serbest bırakılma tarihi July 12, 2015].
- Hartshorne 1934 C. Hartshorne, *The Philosophy and Psychology of Sensation*, Chicago.
- Hartshorne 1953 C. Hartshorne, "The Immortality of the Past: Critique of a Prevalant Misinterpretation" *Review of Metaphysics* 7-1, 98-112.
- Jackson 1997 D. P. Jackson, *The Epic of Gilgamesh*, Illinois.
- Mattush 1996 C. C. Mattush, *Classical Bronzes, The Art and Craft of Greek and Roman Statuary*, Ithaca & London.
- Nagy 2009 G. Nagy, "An Apobatic Moment for Achilles as Athlete at the Festival of the Panathenaia," <http://chs.harvard.edu/publications>, Center for Hellenic Studies, Washington, DC.
- Nagy 2013 G. Nagy, *The Ancient Greek Hero in 24 Hours*, Cambridge.
- Nilsson 1935 M. P. Nilsson, "Early Orphism and Kindred Religious Movements" *The Harvard Theological Review* 28- 3, 181-230.
- Kaibel 1878 G. Kaibel, *Epigrammata gareca e lapidibus conlecta. No 646 H. Dessau, Cf. Inscriptione Latinae Selecte.*

- Ronde 1925 E. Ronde, *Psyche: The cult of Souls and Belief in Immortality among the Greeks*, çev. W.B. Hillis, New York.
- Şahin 1996 N. Şahin, "Beyaz Lekythos'lar Işığında Klasik Devirde Atina'da Ölüm İkonografisi ve Ölü Kültü", *Arkeoloji Dergisi* 4, 143-167.
- Tosun – Akman 2011 A. Tosun - A. Akman, "Doğu Garajı Halk Pazarı Mevkisi Kurtarma Kazısı 2009 Çalışmaları" 19. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 97-116.
- Toynbee 1971 J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, Ithaca, New York.
- Thompson 1959 D. B. Thompson, *Miniature Sculpture from the Athenian Agora, Excavations of the Athenian Agora, Picture Book No. 3*, Princeton.
- v. Bothmer 1987 D. v. Bothmer, "Euphronios and Memnon. Observatons on a Red-Figure Fragment", *Metropolitan Museum Journal* 22, 5-11.
- Whitehead 1929 A. N. Whitehead, *Process and Reality An Essay in Cosmology. Gifford Lectures Delivered in the University of Edinburgh During the Session 1927–1928*, Macmillan, New York.

Antik Kaynaklar

- Cic. fam. Cicero, *Epistulae ad Familiares. Letters to his Friends*, çev. W. G. Williams I-III, The Loeb Classical Library, London, 1953.
- Cic. Lael. Cicero, *Laelius de amicitia*, çev. W.A. Falconer. The Loeb Classical Library, London, NewYork, 1964.
- Eur. Hec. Euripides, *Hekabe*, çev. H. Varoğlu, Maarif Vekilliği, Ankara 1943.
- Hes. Theog. Hesiodos, *Theogonia İşler ve Günler, Eseri ve Kaynakları*, çev. S. Eyüboğlu, A. Erhat, Ankara, 1991 .
- H. A. *Scriptores Historiae Augustae Volume II: Caracalla. Geta. Opellius Macrinus. Diadumenianus. Elagabalus. Severus Alexander. The Two Maximini. The Three Gordians. Maximus and Balbinus*, çev. D. Magie. The Loeb Classical Library, London, 1924.
- Hom. Il. Homeros, *İlyada*, çev. A. Erhat, A. Kadir, İstanbul, 1993.
- Hom. Od. Homeros, *Odyseia*, çev. A. Erhat, A. Kadir, İstanbul, 1988.
- Hor. Od. Horace, *Odes and Epodes*, çev. P. Shorey – G. J. Laing, Chicago, 1919.
- Ov. fas. Ovidius, *Fasti I-VI Roma Takvimi ve Festivalaller*, çev. A. Coşgun Abualga, İstanbul, 2016.
- Paus. I Pausanias, *Description of Greece Books I-II*, çev. W. H. S. Jones (The Loeb Classical Library), 1918.

- Plat. Rep. Platon, *Devlet*, çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz, İstanbul, 1999.
- Plat. Phai. Platon, *Phaidon*, çev. S. K. Yetkin, H. R. Atademir, İstanbul, 1997.
- Plat. Symp. Platon, *Şölen-Dostluk*, çev. S. Eyüboğlu, A. Erhat, İstanbul, 2006.
- Plut. Aris. Plutarkhos, *Hayatlar, Aristides – Cato Maior*, çev. A. Sina, İstanbul, 2014.
- Plut. Lyk. Plutark, *Ünlü Yunan ve Romalılar'ın Yaşamları*, Likurgus ve Numa, çev. M. Mete, İstanbul, 2011.
- Plut. Thes. Plutarkhos, *Paralel Hayatlar, Theseus-Romulus*, çev. İ. Çokona, İstanbul, 2015.
- Verg. Aen. Vergilius, *Aeneas*, çev. İ. Z. Eyüboğlu, Ankara, 1995.

NEKROPOL ALANI SERGİ DÜZENLEMELERİNE İTALYA'DAN ÖRNEKLER

SOME EXAMPLES FROM ITALY ABOUT EXHIBITION ARRANGEMENT OF NECROPOLEIS

Gülseren KAN ŞAHİN*, Nihal KARDORUK**, Dilara ÇAMLICA***

ÖZ

Bu makalede Nilüfer-Gölyazı'da (Apollonia ad Rhyndacum) bulunan nekropol alanı için örnek teşkil edecek nekropol alanı sergi düzenlemeleri hakkında bilgiler sunulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda irdelenecek örnek nekropoller: Ostia (Porta Romana) Nekropolü, Portus (Isola Sacra) Nekropolü, Cerveteri (Banditaccia) Nekropolü, Tarquinia (Monterozzi) Nekropolü'dür.

İlk sistemli araştırmaları Michael Heinzelmann tarafından yapılan Porta Romana Nekropolü Roma ve Ostia'yı birbirine bağlayan anayolun kenarında konumlanmıştır. Bütün mezar tiplerini içinde barındıran nekropol kentte bulunduğu konum itibari ile Gölyazı Nekropol Alanı ile benzerlik gösterir. Zengin mezar kültürü ve yapıları ile dikkat çeken Portus'un nekropolü Isola Sacra ise Ostia kentinden limanın taşınmasıyla birlikte önem kazanmış ve Roma İmparatorluğu'nun mezar kültürü ve inancı hakkında bilgi veren önemli yerleşmelerden biridir. Etrüsklere atfedilen ve bugün Celveteri'de yer alan Banditaccia Nekropolü ve Targuinia Nekropolü 2004 yılında UNESCO tarafından dünya miras listesine alınmıştır. Akdeniz'de gelişen kentsel uygarlık ve konut mimarisi hakkında kanıtlar sunan bu iki nekropol alanı sokaklar ve mahalleleri ile bir şehir planı gibi organize edilmiş çok sayıda mezarı içerir.

Anahtar Kelimeler: Nilüfer, Apollonia ad Rhyndacum, Mysia, İtalya, Nekropol.

ABSTRACT

In this paper our purpose is to give some information about necropolis which can be examples for Apollonia ad Rhyndacum necropolis in Nilüfer-Gölyazı. Within these framework, we will scrutinize: Ostia (Porta Romana) Necropolis, Portus (Isola Sacra) Necropolis, Cerveteri (Banditaccia) Necropolis, Tarquinia (Monterozzi) Necropolis.

Porta Romana Necropolis, at first, studied systematically by Michael Heinzelmann is located on the road that connect Rome and Ostia each other. The necropolis including numerous kind of grave types has similarity with Gölyazı Necropolis by the way of location. The Necropolis of Portus, Isola Sacra, which draw attention with rich grave culture and structures gain importance after harbour was moved to from Ostia. Moreover, it seems as a databate for grave culture and religion of Roman Empire. Banditaccia Necropolis which are attributed to Etruscan and located in Cerveteri and Targuinia Necropolis were added World Herritage list by Unesco in 2004. These two necropoleis gived some evidences about urban civilisation and dwelling architecture in Mediterranean include abundant graves which are organized like street and neighborhood.

Keywords: Nilüfer, Apollonia ad Rhyndacum, Mysia, Italy, Necropolis.

* Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan Şahin, Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. E-posta: gulserenkan@hotmail.com

** Arkeolog Nihal Kardoruk (MA), Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi. E-posta: nihalkardoruk@gmail.com

*** Arkeolog Dilara Çamlıca, Trakya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi. E-posta: dilaracamlica@gmail.com

GİRİŞ

Bir arkeolojik birim olarak nekropoller, Anadolu'nun neredeyse tüm Greko-Romen antik kentlerinde var olan buluntu alanlarıdır. Nilüfer-Göl-yazı'da (Apollonia ad Rhyndacum) bulunan Roma Dönemi nekropolüne ilişkin oluşturulmaya çalışılan peyzaj, 21. yüzyıl Anadolu Arkeolojisi'nde önemli yer tutacak umut verici bir projedir. Bu tür projelerde iyi niyetli çabaların ortaya çıkması için bilim ve sanattan destek almak oldukça yön verici hususlardır. Bu bildiride Mysia Bölgesi'ndeki bu nekropolün peyzaj düzenlemesine örnek teşkil edecek nitelikte İtalya'dan bazı nekropol örnekleri, kronolojik ve sergisel anlamda ayrıntılı olarak tanıtılmaya çalışılacaktır.

OSTIA (PORTA ROMANA) NEKROPOLÜ

Porta Romana Nekropolü, Tiber Nehri'nin ağzında, Latince ağız anlamına gelen Ostia'da bulunmaktadır (Grandazzi 1997: 81). Roma'nın ilk koloni kenti ve liman şehirlerinden biri olan, aynı zamanda yapılan kazılar sonucunda kentsel yaşama dair önemli bilgiler sunan, antik ismi Ostia Antika olarak bilinen kent, Roma Şehri'ne 20 km uzaklıkta yer almaktadır (Kleiner 2010: 203). Kentin giriş kapısı olan Porta Romana'nın hemen yanında konumlanan nekropol, Via Ostisensis Nekropolü olarak da bilinir (Kleiner 2010: 203). İlk arkeolojik kazıların 1855 yıllarında başladığı Ostia antik kentinde çalışmalar bu tarihten itibaren süreklilik göstermiştir. 1855-1859 yıllarında Pietro Ercole Visconti tarafından ilk kazısına başlanan alanda; 1909-1913 yılları arasında Dante Vaglieri, 1919-1923 yılları arasında Guido Calza çalışmalar yapmıştır (Kleiner 2010: 203). Bilimsel kazılar sistematik olarak kent içinde devam etse de nekropol alanında çalışmalar geri planda kalmıştır. Ancak yakın zamanda Michael Heinzelmann tarafından sistemli çalışmalar yapılarak konu hakkında daha ayrıntılı yayınlar hazırlanmıştır (Heinzelmann 2000: 12-365).

Nekropol alanı, antik kentte ana giriş yolu olan Via Ostisensis ve Via Dei Selpocri olarak isimlendirilen caddelerin iki yanında konumlandırılmıştır (Borg 2013: 26). Kente girişi sağlayan ana yolun kenarının nekropol alanı olarak kullanılması, Apollonia

Rhyndacum antik kenti ile de benzerlik gösterdiği söylenebilir. Ayrıca nekropol alanı içerisinde mezar yapıları dışında birçok yapının varlığından da söz edilmektedir. Nekropol alanında yer alan mezarların tarihleri uzun bir süreci kapsamaktadır. En erken örneklerinin İÖ 200 yıllarında başladığı gömüler İS 300 yıllarına kadar gitmektedir. İÖ 200 yıllarında başlayan ilk gömüler Via Ostisensis yolu üzerinde konumlandırılırken Traian ve Antoninler döneminden itibaren Via Dei Selpocri yolunun kenarına da gömülmeye başlamışlardır (Heinzelmann 2001: 376). İS 3 yüzyıl örneklerinin en güzel ve korunmuş örnekleri bu yol üzerindeki güzergâhta bulunmaktadır (Borg 2013: 26).

Nekropol alanında oda mezarlardan pişmiş toprak ve kireçtaşından yapılmış lahitlere kadar geniş bir tipoloji yelpazesi görülür ve gömülerde genellikle inhumasyon ve kremasyon gelenekleri birlikte kullanılmıştır. En erken mezar örnekleri İÖ 1. yüzyılda yapılmış olan savunma duvarlarından daha erken döneme tarihlendirilmektedir. Bu yüzden erken dönem mezarlarından bazılarının savunma duvarı içerisinde devam ettiği düşünülmektedir. Opus quadratum ve opus reticulatum olarak bilinen duvar örgüsünün kullanıldığı erken örnekler, daha sonraki dönemlerde yerini traverten ve mermerle kaplı mezar yapılarına bırakmıştır. Ancak opus reticulatum tekniğinin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir (Torres 2008: 130). İS 2. yüzyılda yaygınlaşmaya başlayan ve genellikle inhumasyon uygulamasının görüldüğü oda mezarların aristokrat ya da elit tabaka insanlarına ait mezarlar olduğu bilinmektedir. Bu mezarlarda genellikle opus latericium olarak bilinen duvar tekniği kullanılmıştır (Torres 2008: 137). Elit tabaka için yapılan bu oda mezarların çoğunda mozaik tabanların varlığı bilinmektedir. Bu odaların bazılarının içerisinde yer alan Columbarium ve Aedicula olarak adlandırılan nişler, kremasyon gömülerde urnelerin içerisine yerleştirilmesi için kullanılmıştır. Bu durum daha çok gömünün aynı yapı içinde defnedilmesini sağlamış ve daha fazla boş alan elde edilebilmiştir (Squarcipino 1955: 57). Oda mezarlar dışında muhtemelen statü ya da ekonomik açıdan daha düşük sınıfa ait olan kişiler için hazırlanmış inhumasyon gömüler, ızgara tarzında planlanmış olan mezarlar içerisine gömülmüşlerdir.

Pişmiş toprak ya da kireçtaşından yapılmış olan lahitler de nekropol alanında yer almaktadır ve bunlar genellikle bir platform üzerine yerleştirilmişlerdir. Nekropol alanı içerisinde bulunan birçok heykel ve küçük buluntu müzeye taşınmıştır. Ancak mermer kaplı duvarlara örnek olması adına yapılan yerleştirmeler antik dönemdeki nizamın anlaşılması adına önem teşkil etmektedir. Kentte ulaşımı kolaylaştıran antik yollar üzerine yerleştirilen nekropol alanında, bu antik yollar gezinme alanı olarak kullanılmış ancak alan içerisinde taş döşemeli yollarla gezi planı uygulanmıştır. Kazıların başladığı ilk dönemden bu yana restorasyon ve konservasyon çalışmalarının devam ettiği nekropol alanında birçok mermer ögenin müzeye taşınmak yerine in situ vaziyette sergilenmesi, sergileme anlayışında önem teşkil etmektedir.

PORTUS (ISOLA SACRA) NEKROPOLÜ

Ostia Antica antik kentinin yakınında yer alan Portus nekropolü, Isola Sacra nekropolü olarak da bilinmektedir. Nekropol, Ostia Antica ile Portus kentleri arasında yer alan, Traian döneminde yapay olarak inşa edilmiş Isola Sacra olarak bilinen ada üzerinde yer almaktadır. Eski limanın kuvvetli rüzgârlar nedeniyle kullanılamamasından dolayı, deniz araçları için tehlikeli hale gelen liman taşınmıştır (Heinzelmann vd. 2002: 5). Traian Dönemi'nde yapılan diğer liman, zamanla ticaret merkezi haline gelmiş ve nüfusun artış göstermesiyle limana yakın olan yapay ada nekropol alanı olarak kullanılmıştır (Borg 2013: 31). Roma'nın güneybatısına yaklaşık 25 km uzaklıkta olan nekropolde (Panayotakis vd. 2012: 348) gömüler İS 1. yüzyıl ve sonrasında tarihlendirilmektedir.

İlk kazılarının 1920 ve 1930'lu yıllarda başladığı (Stanford 2013: 247) nekropol, Pagan inancını gösteren önemli buluntu topluluğuna sahiptir. Ostia Antica ve Apollonia ad Rhyndacum örneklerinde olduğu gibi Portus kentinden Isola Sacra'ya giden anayol olan Via Severiana'nın iki yanında konumlanmıştır (White 1997: 27). Nekropol alanında bulunan mezar yapıları ile buluntular, Etrüsk ve Hristiyanlık yeraltı mezarları ile karşılaştırılabilecek nitelikte özelliklere sahiptir. Mezarlarda bulunan mozaik, fresko ve heykeller Roma İmparatorluk Dönemi sanatı hak-

kinda kapsamlı bilgiler sunmaktadır (Toynbee 1941: 207). 100 adet mezar yapısı ve 370 yazıtın bulunduğu nekropol alanında (Williams 2012: 266) pişmiş toprak ve taş lahitlerden tapınak tipli oda mezarlara kadar geniş bir mezar tipolojisi sunan nekropolde inhumasyon ve kremasyon gömü biçimleri görülür. Mezarlığın neredeyse tamamı 180 metrelik bir cadde tarafından kapatıldığı için doğal bir koruma altında olup çok az bir kısmı görülebilmektedir (Petersen 2006: 186).

Kremasyon gömü geleneği Hadrian Dönemi'ne kadar devam etmekle birlikte İS 2. yüzyıl ve sonrasında inhumasyon gömü tipi daha baskın hale gelmiştir. İS 3. yüzyılda ise kremasyon geleneğinin değişik ritüeller ile geri geldiği söylenebilir. Ancak bu geleneğin neden değiştiği konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Mezarlardan ele geçen buluntular ve yazıtlar, gömülerin aristokrat tabakadan ziyade tüccar, zanaatkâr, asker, azat edilmiş köle veya imparatorluk kölelerine ait olduğunu göstermiştir (Trimble 2011: 281). Kişinin yakınları, herhangi bir aristokrat aileye ait olmamalarına rağmen çok çeşitli unsurlara sahip mezar yapıları inşa ettirmişlerdir (Str. geogr. V, 3, 5). Ak-rabalar ile birlikte aile mezarları, yalnızca aile ve çocuktan oluşan mezarlar, sahip ve köle mezarları gibi çoklu mezar örnekleri mevcuttur (Williams 2012: 266). Bu durum Ostia ve Portus'un İtalyan olmayan burjuvaların yaşadığı kozmopolitan şehir olduğunu düşündürmüştür (Lieberman 2000: 124). İnşa edilen mezar anıtları çok gösterişli olmasa da burada yaşayan burjuva kişilerin gömüleri olduğunu göstermekteydi. En erken örnekleri ölümlerin küllerinin konulduğu urne ya da amphora mezarlar oluşturmaktadır. Bu mezarlar ölünün külleri yerleştirildikten sonra direkt toprağa gömülmüşlerdir. Bu tipin genellikle ekonomik anlamda gelir düzeyleri az olan sıradan kişilerin mezarları olduğu düşünülmektedir (Toynbee 1971: 66). Amphora ya da urne gömüleri dışında yine gelir düzeyi düşük seviyedeki kişilere ait tuğla ya da pişmiş topraktan yapılmış lahit ya da levhalar kullanılarak oluşturulan mezar yapıları da nekropol alanında bulunmaktadır. Bu mezar tipleri "Compo dei Poveri" olarak isimlendirilmişlerdir. Bu mezar yapılarına bazen alınlık kapı gibi detaylar eklenerek zengin mezar görüntüsü verilmeye çalışılmıştır (Petersen 2006: 187). Ancak kireçtaşı ya da mermerden

yapılmış lahitlere de nekropol alanında rastlamak mümkündür. En ilgi çeken ve çoğunluğu oluşturan mezar tiplerinden biri olan ev tipi (tapınak tipli) mezarlardır. Tuğlalardan yapılmış olan bu mezarlarda bazen mermerden eklemeler yapıldığı görülür. Ölümlerin hâlâ hayatta olduğunu anımsatmak amacıyla bu eklemelerin yapıldığı düşünülmektedir (Petersen 2006: 187) ve her mezar yapısının dışında kime ait olduğunu gösteren yazıt yer almaktadır (Yasin 2005: 437). Birbirlerine bitişik inşa edilen ve ortak duvarı kullanan bu mezar tiplerinde genellikle çoklu gömüler yer almaktadır. İçerisinde ise columbarium olarak bilinen nişler urnelerin yerleştirilmesi için kullanılmıştır. Böylelikle daha fazla gömü için yer açılması sağlanmıştır. Bazı durumlarda nişler birleştirilerek Arkosolium haline getirilmiştir. Ancak bu büyük nişler fazla yer kapladığından kullanışsız olarak nitelendirilmiştir. Yer yer mozaik döşeme ve freskoların bulunduğu bu mezar tiplerinde freskolar üzerinde mezar sahiplerinin isimleri ve mitolojik karakterlere rastlanır (Petersen 2006: 206). Ancak freskolar çok fazla zarar gördüğünden dolayı yazılar net olarak okunamamaktadır. Genellikle tek katlı olarak yapılan mezar yapılarının arasında iki katlı örneklerle de rastlamak mümkündür. İkinci katların teras ya da yemek ritüelleri için kullanıldığı düşünülmektedir (Hope 2007: 155).

İS 6. yüzyıl ve sonrasında kuvvetli rüzgârların etkisiyle nekropol alanının kumla dolması sonucu kullanımı sona ermiş olmalıdır. Kum ve rüzgâr sorununun nekropolün kullanımında olduğu süre içerisinde de problem teşkil ettiği düşünülmektedir. İyi korunmuş nekropol alanında kazılmaya başladığı dönemden itibaren restorasyon ve konservasyon çalışmaları devam etmiş ve ev ya da tapınak mezar olarak nitelendirilen birçok mezar yapısının üzeri kapatılmıştır. Ostia örneğinde olduğu gibi antik yol gezinme alanı için kullanılmış, ayrıca nekropol alanı içerisine gezi güzergâhları yerleştirilmiştir. Mezarlar üzerinde yer alan yazıtlar yerinde sergilenmiş ancak nekropolde ele geçen mozaikler mezar yapılarının üzerine pano gibi asılarak sergileme yapılmıştır. Bazı mermer eklemeler yerinde bırakılarak antik dönemde nasıl görüldüğü ile ilgili soruyu akıllardan çıkararak bir sergileme anlayışı benimsenmiştir. Bulunan birçok heykel ya da lahit zarar göreceği

düşüncesi ile müzeye taşınmıştır.

CERVETERI (BANDITACCIA) NEKROPOLÜ

Cerveteri bugün İtalya sınırları içerisinde Lazio bölgesinin kuzeyinde yer almaktadır. Roma'nın kuzeyinden yaklaşık 40 km uzaklıkta olan kent Etruria'da bulunan en büyük ve en güçlü kent olarak nitelendirilmektedir (Izzet 2000: 321). Nüfusunun yaklaşık 25.000-40.000 arasında olduğu düşünülen Etrüsk şehirlerinden biri Cerveteri'dir (Turfa 2013: 1774). Romalılar tarafından Caera, Etrüskler tarafından Caisra ya da Cisca olarak isimlendirmiştir. 1909 ve 1933 yılında Raniero Mengarelli ve Mario Moretti tarafından kazıları yapılan kentin tarihinin, İÖ 600 yıllarına kadar gittiği düşünülmekte (Roberts 1993: 110) ve en önemli Etrüsk kentlerinden biri olarak nitelendirilmektedir.

Kentte en etkileyici alanlardan birisi Ölüler Şehri olarak adlandırılan (Kleiner 2010: 148) yaklaşık 8 girişli (Smith 1853: 468) Banditaccia ya da Cerveteri Nekropolü'dür. İçinde barındırdığı yüzlerce mezar yapısı ile Doğu Akdeniz'in sosyal tarihi hakkında bilgi veren en önemli buluntu yerlerinden biri olarak görülmektedir (Laneri 2007: 143). 2004 yılında Unesco tarafında dünya miras listesine alınan nekropol, yaklaşık 400 hektarlık bir alana yayılmıştır. Ancak bugün yalnızca 12 hektarlık bir alanı ziyaret edilebilmektedir. Nekropol alanı Etrüsklerin domestik mimarisi hakkında bize bilgi veren bir veri tabanı olarak düşünülmektedir. Bununla birlikte yapılarında kerpiç kullanmalarından dolayı domestik mimari ile ilgili elimize yeterince bilgi ulaşmamıştır (Kleiner 2010: 148). Nekropol sokak, mahalle ve köşeleri ile bir şehir gibi planlanmış olup, mezar yapıları hippodemos plana uygun sokak ve cadde planına yerleştirilmişlerdir (Oleson 1982: 35). Bu kent planı modelinin nekropol alanına uyarlanması açısından da önem arz etmektedir (Turfa 2013: 656). Bu durum eşitlikçi anlayışın Etrüsk sosyal yaşamında öneme sahip olduğunun göstergesi sayılabilir. Nekropol alanında ilgi çeken ve mezarların önemini ortaya koyan diğer bir özellik, mezarlarda Etrüsk evlerinin iç dekorasyonunun örnek alınarak uygulanmasıdır. Kline tarzında yapılmış lahitler, sütunların desteklediği kapılar, merdivenler, taban ve tavan dekorasyonları, pencereler ve heykeller (Kleiner 2010:

148) gibi birçok konuda Etrüsk evlerinin domestik iç dekorasyonu hakkında bilgi edinmek mümkündür ve yapı malzemesi olarak tufa taşı kullanılmıştır (Bradford 1980:125).

Nekropol alanında iki tip mezar yapısı görülmektedir. Bunlardan birisi Tümülüs olarak adlandırılan tepe görünümündeki mezarlar, diğeri ise yol boyunca sıra halinde birbirlerine bitişik olarak inşa edilen kare planlı mezar yapılarıdır. En erken örneklerinin İÖ 7. yüzyıla tarihlendiği düşünülen bu tümülüs mezar tipi yaklaşık olarak 37 m çapındadır ve bunun etrafında 10-15 m çapında küçük tümülüsler yer almaktadır (Naso 2016: 19). Ortada büyük bir tümülüs ve bunu çevreleyen küçük tümülüslerin yer alması Roma sosyal yaşamında büyük öneme sahip sosyal düzene benzetilmektedir (Laneri 2007: 144). Yeraltı odalarından oluşan bu tümülüsler (Laneri 2007: 143) ortada bir ana salon ve bu salondan diğer odalara geçişi bulunan yan odalardan oluşmaktadır. Kayaların kesilmesiyle oluşturulmuş olan bu mezar tipi Mısır mezarlarını anımsatmaktadır. Bu mezar yapılarının aynı aileye mensup olan nesil boyunca kullanıldığı düşünülmektedir (Laneri 2007: 144). İkinci tip birbirlerine birleşik inşa edilmiş kare planlı küp mezar yapılarından oluşmaktadır. Tümülüs tipli mezarlardan daha sonraki dönemde yapılan bu mezarlar, planlanan yol güzergâhları üzerine yerleştirilmişlerdir (Turfalı 2013: 656). Tümülüsler ile benzer olarak yapımında tufa taşı kullanılan bu mezar tipleri, tümülüs mezarların aksine tek bir odadan oluşmaktadır ve bazı durumlarda topoğrafyanın sağladığı avantajdan faydalanarak anakaya oyulmuş suretiyle işlenmiştir.

Kazılmaya başladığı dönemden itibaren büyük oranda açığa çıkarılan nekropol alanında çağdaş sergileme seçenekleri gün geçtikçe yenilikçi ve sürekli olarak devam ettirilmiştir. Mezar yapıları arasındaki ulaşımın sağlanmasına engel teşkil eden seviye farkı patika ve merdivenlerle çözülmüş, mezar içinde bulunan lahitler ve küçük buluntular Ulusal Etrüsk Müzesi ve Vatikan Müzesi gibi müzelerde sergilenmektedir. Ayrıca buluntuların mezar yapısındaki konsidasyonunu sağlamak amacıyla 3D çalışmaları (Fernández-Palacios vd. 2013: 85-89) yapılmıştır. Projeksiyon yardımı ile buluntular, mezar yapısı

içinde yansıtılarak oluşturan sergileme düzeni ile mezarın antik dönemdeki durumu hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca nekropol alanı gezilmeden ziyaretçiler bilgilendirme odalarına alınarak animasyon, çizim ve 3D stüdyo çalışmaları ile görsel açıdan alan hakkında bilgilendirilmesi ziyaretçi ile arkeoloji arasındaki bağı güçlendirmektedir.

TARQUINIA (MONTEROZZI) NEKROPOLÜ

Tarquinia, Lazio sınırları içerisinde Banditaccia Nekropolü'nün yer aldığı Cerveteri'ye yakın bir konumda bulunmaktadır. Günümüzde La Civita olarak bilinen Tarquinia Marta Nehri'nin yanındaki düz vadiye yer almaktadır. Konumu itibarı ile ticaret rotalarının merkezinde bulunan kent antik dönemde politik, ekonomik ve dinsel merkez haline gelmiştir. Antik kent fazla bilinmemesine rağmen ünü Monterozzi olarak bilinen nekropol alanından gelmektedir (Jovino 2010: 161). Nekropol alanı deniz ile kent arasında limana doğru giden anayol üzerinde konumlanmıştır (Olesan 1976: 210). 1834 yılında Ludwing tarafından nekropolün ziyaret edilmesiyle birlikte duvar resimlerinin ünü dünyaya yayılmıştır (Steingraber 2006: 12). Banditaccia Nekropolü gibi 2004 yılında UNESCO dünya miras listesine giren nekropol alanının en belirgin özelliği mezar yapılarının duvarlarına yapılmış duvar resimleridir. 1840 yıllarında 6.000 mezar yapısı tespit edilen (Olesan 1976: 208) nekropol alanının diğer nekropollerin aksine Arkaik Dönem ve sonrasında yayılım alanı genişlemiştir (Olesan 1976: 209). Mezarlar İÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğinden İÖ 2. yüzyıla kadar devam etmektedir (Steingraber 2006: 16). Cerveteri ya da Banditaccia Nekropolü'nde olduğu gibi burada da nekropol alanı düzenlemesi görülmektedir. Ayrıca nekropolün yer seçiminde tarımsal açıdan verimli yerlerin seçimine özen gösterilmiştir (Olesan 1976: 217). Urneler, mezar yapıları ve mezar yapılarının duvarlarına yapılmış resimler Etrüskler hakkında geniş bilgiler sunar. Tarquinia Nekropolü'nde bulunan duvar resimleri de Etrüsklerin sosyal yaşamları, dinleri gibi konularda birçok bilgi veren önemli alanlardan biridir (Holliday 1990: 73). Tarquinia'da bulunan boyalı hipojeler Etrüsk kültürünün tartışmasız en önemli ve ilginç yapılarıdır. Etrüsklerin

duvar resimlerinin olduğu bir merkez haline gelen nekropol (Steingräber 2006: 15) zengin sahnelerle dekore edilen duvar resimlerine sahipti (Vermeule 1963: 152). Cerveteri'de bulunan nekropolün aksine evlerin iç dekorasyonunu kabartma tekniği ile yapmamışlar ve bunun yerine duvar resimlerini kullanmışlardır (Kleiner 2010: xxxii). Mezar odalarının duvarlarını süsleyen renkli duvar resimleri, sahip olduğu zengin ikonografileri sayesinde mümkün olan bazı gerçekleri yansıtmaları açısından da önemlidir. Duvar resimlerinde yer alan sahneler arasında mitolojik karakterler, aristokrat ailelerin ziyafet ve avlanma sahneleri, yalnız figürler, kanatlı yaratıklar, grifonlar, sfenksler, kentaurlar, sirenler, ölüm ve yaşam arasında geçişi sembolize eden özellikler (Haynes 2000: 148), Tanrı'ya dua etme, oyun hazırlıkları (Holliday 1990: 74) gibi sahneler işlenmiştir. Arkaik ve Klasik Dönemler'de ziyafet sahneleri en fazla işlenen duvar resmi konularından biri olmuştur (Grummond vd. 2016: 142). Yaklaşık 200 adet duvar resmi ele geçen nekropol alanında başka hiçbir Etrüsk yerleşmesinde bu sayıda ele geçmemiştir. Tahrip olan duvar resimlerinin sayısını farklı yöntemler kullanılarak yükseltmek mümkündür (Kleiner 2010: xxxii). Doğu Akdeniz Bölgesi'nde Erken Roma Dönemi'ne ait duvar resimleri konusunda en önemli koleksiyon olduğu söylenebilir (Steingräber 2006: 9).

Hem inhumasyon hem de kremasyon gömülerinin yer aldığı nekropol alanında (Becker 2007: 285) yer alan mezarların tarihi Cerveteri'de bulunan mezarlar ile paralellik gösterir ve ilk gömüler İÖ 7. yüzyılda başlar. İlk mezar örneklerini koni biçiminde tufa taşından yapılmış urneler oluşturmaktadır. Villonovalıların mezarlık alanı olan Monterozzi Tepesi zamanla Tarquinia kentinin ana nekropol alanı haline gelmiş olmalıdır (Bell – Carpino 2016: 121). Daha sonraki dönemlerde mezar yapıları oda mezar olarak yapılmakla birlikte zamanla koni biçimindeki urnelere benzer bir tip olarak gelişimlerini devam ettirmiştir. Ancak koni başlıklı benzerlerinin yakınındaki Cerveteri Nekropolü'nde bulunup tümülüs olarak adlandırılan bu tip mezar yapılarının çatı bölümleri günümüze ulaşmamıştır (Kleiner 2010: 110). Koni biçiminde olan mezar çatıları günümüze ulaşmayan mezar yapılarının tamamının üzeri kapatılarak koruma altına alınmıştır. Tarquinia ve

çevresinde tufa taşı bulunmamasından dolayı mezarlar kum taşı kullanarak yapılmıştır (Steingräber 2006: 16). Bulunduğu coğrafyanın vermiş olduğu bu dezavantaj mezar yapılarının günümüze kadar ulaşmasını engellemiştir. Bu mezar yapıları yaklaşık olarak 13 x 7 m boyutlarında en fazla 10 kişiden oluşan aile mensuplarına aitti. Daha küçük olanlar 5 x 4 m boyutlarındaydı ve bir aile ve çocuğundan daha fazla gömünün yapılması mümkün olmayan yapılarıydı (Haynes 2000: 6). Büyük çoğunluğu tek bir odadan oluşmaktadır ancak istisnai 2, 3 ya da 4 odadan oluşan örneklere de rastlanmıştır (Steingräber 2006: 16). Dromos'a sahip mezar yapılarının aile bireylerinin ölen kişinin arkasından yaptığı seremonide kullanıldığı düşünülmektedir (Haynes 2000: 81). Aristokratlara ait olduğu düşünülen bazı mezar yapılarında uzun seremonik yazıtlar da bulunmaktadır (Haynes 2000: 315). Mezar odaları genellikle bir aile tarafından bir ya da iki nesil boyunca kullanılmıştır (Bell – Carpino 2016: 36). Gerek restorasyon ve konservasyon çalışmalarının yapılması, gerekse 3D stüdyo çalışmaları ile nekropol alanının antik dönemde nasıl görüldüğünü ifade eden canlandırma ve ziyaretçiyi bilgilendirme açısından nekropol alanları arasında önemli örneklerden bir diğeridir (Fernández-Palacios vd. 2013: 85-89). Nekropol alanındaki birçok eser ve bazı duvar resimleri koruma altına alınarak Tarquinia Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Nekropol alanını tüm detayları ile ifade eden bir web sitesi üzerinden nekropol alanı hakkında bilgilendirme yapılmaktadır. Eğitimci, arkeolog ve sanat tarihçilerden oluşan bir ekip ile ilk ve orta dereceli okulların veya üniversite öğrencilerinin yanı sıra yetişkin, yaşlı veya ailelerden oluşan çeşitli seviyelerdeki gruplara seramik üretimi, fresko tekniği ya da mozaik yapma yöntemlerine kadar uzanan atölyelerde eğitici faaliyetler sunulmaktadır.

SONUÇ

Nilüfer-Gölyazı'daki (Apollonia ad Rhyndacum) Nekropol alanı tarihsel ve kültürel çeşitliliğe olağanüstü bir tanıklık etmektedir. Ele geçen kalıntı ve buluntular antik dönem kültürlerinin bir kanıtı olup bölge, geçen yüzyıllar boyunca birçok medeniyetin gelişimine ev sahipliği yapmıştır. Örnek olarak alınan bu nekropol alanları ise gerek

mezar çeşitleri, gerek kronolojik olarak mezarların ve mezarlığın gelişimi, gerekse kazıldıkları 19. yüzyıldan günümüze uzanan çağdaş sergi düzenlemeleri ile öne çıkan yerleşimlerden bazılarıdır. İyi incelenmiş ve korunabilmiş bu nekropol alanlarında, Nilüfer-Gölyazı'da (Apollonia ad Rhyndacum) benzer olarak farklı mezar kültürleri hakkında önemli veriler elde edilmiştir. Sözü edilen bu alanlarda tüm restorasyon çalışmaları öncesinde, titiz ve derinlemesine araştırmanın yanı sıra çeşitli tarihsel analizler yapılmıştır. Kalıntıların restorasyonu esnasında mümkün olduğunca orijinal özelliklerinin, tipolojilerinin ve yapı sistemlerinin korunmasına özen gösterilmiştir. Tüm nekropol alanlarında kazı ve onarım çalışmalarının ardından temel altyapı sorunları çözümlenmiş, gerekli güvenlik önlemleri

alınmış, köprü-yol sistemi dâhil olmak üzere ortak alanların ve çevre düzenlemelerinin peyzajı çeşitli projelerle tamamlanmıştır. Nekropol alanları, Arkeolojik Park olarak değerlendirilmiş olup tehlike yönetimi, gerekli tabela ve levhaların düzenlemesi ile sağlanmıştır.

Örnek teşkil eden nekropol alanlarından yola çıkılarak Nilüfer-Gölyazı'da (Apollonia ad Rhyndacum) sürdürülebilir yönetim uygulamaları benimsenebilir. Öncelikle kültürel çeşitlilik, kültürel miras ve çevrenin korunması göz önünde bulundurulmalı, işbirliği yolu ile alan yönetimi güçlendirilmelidir. Gerekli düzenlemelerin yapılması durumunda bölge halkı için cazip ve sürdürülebilir bir kaynak olarak alanı yönetmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Bradford 1980 J. Bradford, *Ancient Landscapes: Studies in Field Archaeology*, London.
- Becker 2007 M. J. B., "Childhood among the Etruscans: Mortuary Programs at Tarquinia as Indicators of the Transition to Adult Status", *Hesperia Supplements*, Vol. 41, 281-298.
- Bell – Carpino 2016 S. Bell – A. A. Carpino, *A Companion to the Etruscans*, Oxford.
- Borg 2013 B. E. Borg, *Crisis and Ambition Tombs and Burial Customs in Third-Century CE Rome*, Oxford.
- De Grummond – Pieraccini 2016 N. T. de Grummond, L. C. Pieraccini, *Caere*, Austin.
- Fernández-Palacios vd. 2013 B. J. Fernández-Palacios, A. Rizzi, F. Remondino, "Etruscan in 3D Surveying and 3D Modeling for a Better Access and Understanding of Heritage", *Virtual Archaeology Review*, Vol. 4, No: 8, 85-89.
- Grandazzi 1997 A. Grandazzi, *The Foundation of Rome Myth and History*, çev: Jane Marie Todd, Ithaca and London.
- Haynes 2000 S. Haynes, *Etruscan Civilization A Cultural History*, Los Angeles.
- Heinzelmann 2000 M. Heinzelmann, *Die Nekropolen von Ostia. Untersuchungen zu den Gräberstraben vor der Porta Romana und an der Via Laurentina*, München.
- Heinzelmann 2001 M. Heinzelmann, "Les Nécropoles d'Ostie: Topographie, Développement, Architecture, Structure Sociale, Ostia Port et Porte De La Rome Antique", *Musée Rath Genève*, 373-384.
- Heinzelmann 2002 M. Heinzelmann, Archer Martin, "River Port, Navalia and Harbour Temple at Ostia: New Result of a DAI-AAR Project", *JRA* 15, 5-19.
- Holliday 1990 P. J. Holliday, "Processional Imagery in Late Etruscan Funerary Art", *AJA* 94, No: 1, 73-93.

- Hope 2007 V. M. Hope, *Death in Ancient Rome*, London /Newyork.
- Izzet 2000 V. E. Izzet, "The Etruscan Sanctuary at Cerveteri, Sant'Antonio: Preliminary Report of Excavations 1995-8", *Paper of the British School at Rome*, Vol. 68, 321-335.
- Jovino 2010 M. B. Jovino, "The Tarquinia Project: A Summary of 25 Years Excavation", *AJA* 114, No: 1,161-180.
- Kleiner 2010 F. S. Kleiner, *Gardner's Art Through the Ages The Western Perspective, Thirteenth Edition, Volume I*, Boston.
- Kleiner 2010 F. S. Kleiner, *A History of Roman Art. Enhanced Edition*, Belmont, California.
- Laneri 2007 N. Laneri, *Performing Death: Social Analyses of Funerary Tradition in the Ancient Near East and Mediterranean*, Chicago.
- Lieberman 2000 D. E. Lieberman, "Osteodental Biology of the People of Portus Romae", *Journal of Human Evolution*, Vol: 39, 124-126.
- Oleson 1976 J. P. Oleson, "Regulatory Planning and Individual site Development in Etruscan Necropoles", *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 35, No: 3, 204-218.
- Oleson 1982 J. P. Oleson, *The Sources of Innovation in Later Etruscan Tomb Design (ca 350-100 BC)*, Roma.
- Naso 2016 A. Naso, "Tumuli in the Western Mediterranean, 800-500 BC. A review before the Istanbul Conference", Ute Kelp and Olivier Henry (eds.), *Tumulus as Sema. Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC*, Berlin, Boston, 9-32.
- Packer 1968 J. E. Packer, "Structure and Design in Ancient Ostia: A Contribution to the Study of Roman Imperial", *Technology and Culture*, Vol. 9, No. 3, 357-388.
- Panayotakis vd. 2012 C. Panayotakis - C. Warr - L. B. T. Houghton - J. Draycott - P. Fane-Saunders - R. Veal - L. Banducci - V. Leitch, S. Macdonald - A. Viola Sganzerla - E. Westcott - B. Spadaro - J. Allen - A. Corio - D. Holdaway - D. Keenan-Jones - R. Usherwood, S. Williams - L. Szacka - G.R. Bellini - S. Hay - A. Launaro - N. Leone - M. Millett - D. Camardo - S. Court - J. Thompson - F. Coarelli - S. Kay - H. Patterson - L. Tripaldi - V. Scalfari - I. Haynes - P. Liverani - G. Spinola - S. Piro, S. Kane, A. Christensen, H. Conley - J. Countryman - B. Fidelibus - C. Motz - R. Scopacasa - S. Keay - M. McCallum - H. VanderLeest - T. Prowse, "Research Reports", *Paper of British School of Rome*, Vol. 80, 335-380.
- Petersen 2006 L. H. Petersen, *The Freedman in Roman Art and Art History*, Cambridge.
- Roberts 1993 J. M. Roberts, *A Short History of World*, New York.
- Rollo 1934 W. Rollo, "Ostia", *Greece and Rome*, Vol. 4, No: 10, 40-53.
- Smith 1853 W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman World*, Vol. I, London.
- Str. geogr. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)*, çev. A. Pekman, İstanbul, 2012.

- Steingräber 2006 S. Steingräber, *Abundance of Life Etruscan Wall Painting*, çev: Russel Stockman, Los Angeles.
- Stanford 2013 P. Stanford, *How to Read a Graveyard Journey in the Company of the Dead*, London, New Delhi, Newyork, Sydney.
- Squarcpino 1955 M. Floriani Squarcpino, *Le Tombe di età Repubblicana ed Augustea. Scavi di Ostia* 3, 57-60.
- Trimble 2011 J. Trimble, *Women and Visual Replication in Roman Imperial Art and Culture*, New York.
- Torres 2008 M. L. Torres, *Christian Burial Practices at Ostia Antica: Backgrounds and Contexts with a Case Study of the Pianabella Basilica*, Austin.
- Toynbee 1941 J. M. C. Toynbee, "Review, La Necropoli del Porto di Roma nell'Isola Sacra by G. Calza", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 31, 207-209.
- Toynbee 1971 J. M. C. Toynbee, *Burial in the Roman World*, Baltimore and London.
- Turfa 2013 J. M. Turfa, *The Etruscan World*, Roudledge, New York.
- Vermeule 1963 C. Vermeule, "Greek and Etruscan Painting: A Giant Red-Figured Amphora and Two Etruscan Painted Terra-Cotta Plaques", *Bulletin of Museum of Fine Arts*, Vol. 61, No: 326, 149-165.
- White 1997 L. Mizhael White, "Synagogue and Society in Imperial Ostia: Archaeological and Epigraphic Evidence", *The Harvard Theological Review*, Vol. 90, No: 1, 23-58.
- Williams 2012 C. A. Williams, *Reading Roman Friendship*, New York.
- Yasin 2005 A. M. Yasin, "Funerary Monuments and Collective Identity: From Roman Family to Christian Community", *The Art Bulletin*, Vol. 87, No: 3, 443-457.

PRIENE NEKROPOLLERİ

THE NECROPOLEIS OF PRIENE

İbrahim Hakan MERT* - Buğra KURU**

ÖZ

Aydın İli sınırları içerisinde bulunan Priene'nin surlar içerisinde kalan kent içi bölümü uzun bir araştırma ve kazı tarihine sahip olsa da, kentin nekropollerini hakkında hemen hemen hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu makalenin amacı Priene'nin Doğu ve Batı nekropol sahalarının yayılım alanlarını tespit etmek, nekropol alanlarında hangi tip mezarların bulunduğunu belirlemek ve Priene'nin iki nekropolü arasındaki farkları ortaya koymaktır.

Doğu Nekropolü, kentin ana giriş kapısı olan Doğu Kapısı'ndan başlar ve bu kapıdan başlayarak Magnesia a.M.e kadar devam ettiği bilinen antik yolun paralelinde doğuya doğru 500 metre kadar devam eder. Oldukça sarp bir araziye sahip olan Doğu Nekropolü'nün 2015 yılında yapılan yüzey araştırmasında elde edilen verilere göre yayılım alanı yaklaşık 76 dekar'dır. Doğu Nekropolü'nde en çok görülen mezar tipi "khamosorion" mezarlardır. Kayanın basitçe oyulması ile inşa edilmiş olan bu mezarların yanı sıra tümülüs, tonozlu mezar yapıları, basamaklı - podyumlu mezar yapıları gibi daha anıtsal mezar tipleri de bahsi geçen nekropol sahasında bulunmaktadır.

Batı Nekropolü, kentin Batı Kapısı'ndan başlar ve batıya doğru yaklaşık 200 metre, kuzeye doğru ise yaklaşık 250 metre devam eder. Bu da yaklaşık 35 dekarlık bir alana denk gelir. Yani Batı Nekropolü'nün yayılım alanı, Doğu Nekropolü'nün yarısından daha azdır. Batı Nekropolü'nde bugüne kadar yalnızca "khamosorion" tipi mezarlara rastlanmıştır. Bu mezar tipinin İÖ 4. yüzyıldan itibaren yoğun olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Priene, Nekropol, Mezar, Anıtsal Mezar, Tonozlu Mezar.

ABSTRACT

Although especially urban section of Priene, which located in Aydın, has a long research and excavation history there is almost nothing about the necropoleis of Priene. The aims of this article are to determine the spread of the West and East Necropoleis, understanding which type of graves exist in those areas and present the differences between those necropoleis areas.

East Necropolis starts in front of the East Gate of the city and continues along the ancient road, which goes to Magnesia a.M., for 500 m. East Necropolis, which has quite steep terrain, has an area of 76 decares according to Survey which performed in 2015. The most common grave type in East Necropolis is khamosoria. There are also monumental grave types such as tumulus, vaulted grave structures and stepped grave structures besides the those rock carving tombs.

West Necropolis starts in front of the West Gate of the city and continues to the west for 200 m, to the nord for 250 m. This is a field of about 35 decares, which means West Necropolis has a area of half of the East Necropolis has. In West Necropolis there are only khamosira. It is thought that, this type of graves have been used extensively since 4th century BC, the date of relocation of the city.

Keywords: Priene, Necropolis, Grave, Monumental Tomb, Vaulted Grave Chamber.

* Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Bursa, E-posta: ihmert@uludag.edu.tr

** Arş. Gör. Buğra Kuru, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059, Bursa, E-posta: kurubugra@uludag.edu.tr

"Nekropol ve Peyzaj: Uygulamalar, Yaklaşımlar ve Öneriler" konulu çalışmaya bizi davet eden ve bildirisinin sonuç kitabında bu şekilde basılmasını teşvik eden Prof. Dr. Mustafa Şahin'e çok teşekkür ediyoruz.

Priene Kazı ve Yüzey Araştırmaları 2014 yılından bu yana T.C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü başkanlığında ve şahsımızın bilimsel katkısıyla yürütülmektedir. Bizlere çalışma izni veren bu kurumlara ve araştırmalarımıza her türlü desteği verip kolaylık sağlayan tüm çalışanlarına içten teşekkürlerimizi sunarız.

Aydın İli, Söke İlçesi, Güllübahçe Mahallesi'nde bulunan Priene (Görsel 1), 17. yüzyılın ortalarından başlayarak, günümüze kadar araştırılmaktadır. Kenti, kamu ve özel yapıları ve arkeolojik ve epigrafik malzemeleri konu alan birçok bilimsel yayın yapılmıştır. Buna karşın Priene Nekropollerini günümüze kadar bilimsel araştırma konusu olmamışlardır. Priene Nekropollerini ile ilgili yazılmış en eski bilgiler, kentte T. Wiegand ve H. Schrader tarafından gerçekleştirilen ilk kapsamlı kazı çalışmalarının sonuç raporunda yer almaktadır (Wiegand – Schrader 1904: 54 – 55). Burada Priene Nekropollerini hakkında genel bir tanım yapılmakta, kentin iki nekropolü olduğundan bahsedilmekte ve mezar tiplerine çok genel olarak değinilmektedir.

F. Rumscheid, 2000 yılında yayımladığı *Priene Rehberi* adlı kitabında esas itibarıyla Wiegand'ın yazdıklarını tekrarlamaktadır. Ancak bu yayında bilgiler toplam dört resim ve bir çizim ile bir miktar görsellik kazanmıştır (Rumscheid 2000: 36-40, Res. 25-29).

2017 yılında da, Priene'nin Bizans Dönemi'ni konu alan bir doktora tezinde, Doğu Nekropolü'nden ve burada bulunan bir Bizans Bazilikası'ndan bahsedilmektedir (Fildhuth 2017: 75 – 76).

Araştırma tarihinden de anlaşılacağı üzere, Priene'nin surlar içerisinde kalan bölümü yıllardır oldukça detaylı bir şekilde araştırılmışken; kentin surlar dışında kalan nekropol sahası ise hemen hemen hiç araştırılmamıştır. Bu eksikliği gidermek amacıyla Priene'de Bursa Uludağ Üniversitesi tarafından 2015 yılından itibaren nekropol alanlarında yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları yürütülmektedir¹. Priene'deki nekropol çalışmalarının amaçları şu şekilde özetlenebilir:

- Doğu ve Batı Nekropol alanlarının yayılım sahasını net bir şekilde tespit ederek, Nekropol alanlarının topoğrafyasını anlamak;
- Özellikle Doğu Nekropolü'nde korunmuş mezarların kazısından elde edilecek küçük buluntularla mezarların tarihlenmesi ve diğer

verilerin de yardımıyla nekropol alanlarının kronolojisini oluşturulmak;

- Nekropol alanlarında hangi tip mezarların bulunduğunu, bunların sahalar içindeki konumlarını ve yönlerini tespit etmek;
- Nekropol alanları ile kentin kronolojik uyumunu araştırmak;
- Nekropol alanlarında ve mezar yapılarında bulunması muhtemel yazıtlarla mezar sahiplerinin kimler ve hangi sosyal sınıfa ait olduklarını incelemek;
- Priene kentinin iki nekropol alanı arasındaki farkları araştırmak;
- Priene'nin ölü gömme geleneklerini anlamak.

Bu amaçlarla 2015 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi'nden bir ekip ile kentin nekropol alanlarında yüzey araştırmaları yapılmış, 2016 ve 2017 yıllarında da kazı çalışmaları yürütülmüştür. Bu makalede, yukarıdaki amaçlar doğrultusunda yürütülen bu çalışmaların kısa bir raporu sunulmaktadır.

Priene'nin doğusunda, doğu kapısından başlayarak Magnesia a. M. kentine kadar devam eden yolun kuzey ve güneyinde mezarlar bulunmaktadır. Yine aynı şekilde kentin daha az gösterişli olan batı kapısından şehrin dışına çıkıldığında, çok sayıda mezar görülebilmektedir. Bu nedenle Priene'de ilk kapsamlı kazıları yapan arkeologlar Priene'nin nekropol sahasını, Batı Nekropolü ve Doğu Nekropolü (Görsel 2) olarak ikiye ayırmışlardır (Wiegand – Schrader 1904: 54).

Doğu Nekropolü Priene'nin ana giriş kapısı olarak nitelendirilen doğu kapısının hemen önünden başlar (Görsel 3) (Wiegand – Schrader 1904: 43). Oldukça sarp bir yamaca kurulmuş olan bu nekropol sahasının hem kuzey hem de doğu sınırını, yamaçtaki en hâkim tepelerden birisine konumlandırılmış olan Hellenistik Dönem tümülüsü oluşturur (Rumscheid 2000: 37-40, Res. 26-28)². Tarafımızca yapılan yüzey araştırmalarında, Doğu Nekropol sahasının

¹ Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert'in bilimsel yönetiminde gerçekleştirilen bu kazı ve araştırmalara Arş. Gör. Ahmet Ali Altun, Arş. Gör. Gökür Çetinkaya, Arş. Gör. Buğra Kuru ve öğrenciler Hasan Cem Gülmez, Gamze Bayram, Osman Sert, Orhun Uğur, Zeynep Yıldız, Pınar Sert, Enis Kızrak, Tuncer Arslan ve Batuhan Dursun katılmışlardır. Tüm ekip üyelerine özveri ve uyumlu çalışmalarından dolayı teşekkür ederiz.

² Theodor Wiegand ve Hans Schrader *Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1899* adlı eserlerinde bu sınırı yaklaşık 1 km olarak yazmışlardır. Ancak şu ana kadar yapılan çalışmalarda nekropol sahasının doğuya doğru yayılım alanının 500 metre olduğu gözlemlenmiştir.

kuzeydoğu ucuna yapılmış olan bu tümülüsün devamında ne kuzey yönde ne de doğu yönde herhangi bir mezara rastlanmıştır. Nekropolün güney sınırını ise Güllübahçe'den, eski Didim yoluna devam eden modern yol oluşturmaktadır. Bu durumda Doğu Nekropol sahasının yayılım alanı Doğu Kapısı'na göre doğuya doğru yaklaşık 500 metre, kuzeye doğru 300 metre, güneye doğru ise yaklaşık 200 metredir. Bu da toplamda yaklaşık 76 dekarlık³ bir alanı kapsamaktadır.

Doğu Nekropol sahasının içerisinde çok sayıda taş ocağı bulunmaktadır (Görsel 4). Ayrıca Priene'de antik dönemde sıklıkla yaşanan depremler (Altunel 1998: 34) sonucunda tahrip olmuş sur ve teras duvarlarından kopup gelen duvar parçaları, Doğu Nekropolüne yayılmış durumdadır.

Doğu Nekropolünde en sık karşılaşılan mezarlar, anakayanın oyulması ile oluşturulmuş olanlardır (Görsel 5). Anakayanın basitçe oyularak, sanduka biçimine getirilmesi ile oluşturulan mezarlara literatürde "*khamosorion*" adı verilmektedir. Bu mezar tipine Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde rastlamak mümkündür⁵. Özellikle topoğrafik özelliklerinden dolayı Karia Bölgesi'nde sıklıkla görülen bu mezar tipi "Karia Tipi Mezar" (Bean 1987: 90) olarak da adlandırılırken, bu tip mezarlar ayrıca "Kaya Oygu Mezar" (Karabay – Çamoğlu 2012: 74), Kaya Oygu Tekne Mezar (Şimşek 2011: 11) ve Kaya Oygu Mezar (Tırpan 2008: 4) olarak da adlandırılmıştır.

Priene'de de anakayanın oyulması ile oluşturulan mezarlar *khamosorion* tipi mezar olarak tanımlanmıştır. Bu mezarlar temelde anakayanın derinleştirilmesi ile oluşturulmuş olsa da, detayda kayanın kullanım şekline bağlı olarak birtakım farklılıklar bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu farklılıklar şu şekilde sıralanabilir:

- Teknelerinin tamamının anakayaya oyularak derinleştirilmesi ile oluşturulmuş mezarlar (Görsel 6).
- Teknelerinin bir kısmının anakayanın oyulması ile oluşturulmuş; eksik kalan duvarların ise yekpare taş bloklar ile tamamlanmış olduğu mezarlar (Görsel 7).
- Teknelerinin bir kısmının anakayanın oyulması ile oluşturulmuş; eksik kalan duvarların irili – ufaklı taşların örülmesi ile tamamlanmış mezarlar (Görsel 8).

Priene'de *khamosorion* mezar tipinin farklı şekillerde uygulanması, muhtemelen nekropol sahasının topoğrafyası ile ilgili olmalıdır. Oldukça kayalık bir araziye sahip olan Prieneliler, gerek kent içerisinde gerekse de kent dışında anakayayı başarılı bir şekilde yapı malzemesi olarak kullanmışlardır. Örneğin Agora'nın batısındaki Et ve Balık Pazarı'nın güneyinde bulunan O2 numaralı odanın kuzey duvarının bir kısmı anakayadan oluşturulmuşken, anakayanın eksik kaldığı yerler kuru taş örme tekniği ile tamamlanmıştır (Görsel 9) (Mert 2016: 407).

Khamosorion mezarlar, Priene'nin her iki nekropolünde de en sık karşılaşılan mezar tipleridir. Bu tipteki mezarlar olasılıkla kentin şimdi bulunduğu alanda yeniden kurulduğu dönem olan İÖ 4. yüzyıldan itibaren yoğun olarak kullanılmıştır. (Rumscheid 2000: 36). Söz konusu mezarlar çoğunlukla ikisi, bazen de üçü yan yana gelecek şekilde yapılmış ve ortadaki duvar hatları her iki taraftaki mezarlar tarafından ortak olarak kullanılmıştır (Görsel 10). Bu mezarların kapakları 3 ya da 4 adet büyük taş bloktan oluşmaktaydı.

Kaya oygu mezarlardan bazıları Doğu Nekropol Bazilikası'nın batısında bir grup oluşturmaktadır. Bu alandaki mezarlarda 2016 ve 2017 yıllarında kazı yapılmıştır⁶. Burada örnek olarak MY 2 kodu verilen mezar tanımlanacaktır. Mezarın sandukası tamamen kayadan oyulmuş olup dikdörtgen formudur. Uzunluğu 212 cm; genişliği 80 cm; derinliği ise 74

3 Bu rakam Autocad programında kentin halihazır haritası üzerinde alan hesabı yapılarak elde edilmiştir.

4 *Khamosorion*: Eski Yunanca "Düz/Yassı Mezar" anlamına gelmektedir. Bkz. Liddell – Scott 1843. *Khamosorion* terimiyle karşılaşılan ilk yayın Rudolf Heberdey ve Adolf Wilhelm'in *Reisen in Kilikien* adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada *khamosorion* "zemine derinleştirilmiş lahit" olarak tanımlanmıştır. Bkz: Heberdey – Wilhelm 1896.

5 Bkz. **Milet**: Forbeck 1998; **İsaura**: Altun – Altun2016; **Olba**: Akçay 2008; **Stratonikeia**: Tamsü Polat 2013; **Apollonia a. R.**: Şahin – Özbeç 2017).

6 Doğu Nekropol Bazilikası'nın batısındaki mezar grubundaki gerçekleştirilen kazılar Araş. Gör. Buğra Kuru yönetiminde, Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri Hasan Cem Gülmez, Orhun Uğur, Gamze Boy, Pınar Sert, Osman Sert, Zeynep Yıldız, Enis Kızrak ve Mehmet Akif Ersoy Arkeoloji Bölümü öğrencisi Batuhan Dursun'un katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

santimetredir (Görsel 11). Mezarın içindeki buluntu konteksti çok karışıktır. Ele geçen seramik parçaları Hellenistik Dönem'den Geç Antik Çağ'a kadar tarihlenmektedir. Bunların içinde amorf parçalarında yanında profil veren ince seramik ve unguentarium ağızları da mevcuttur (Görsel 12). Mezarın en altında ise birçok kemik parçasıyla karışık yığın halinde 6 adet bronz sikke ele geçmiştir. Bu sikkelerden en erkeni İÖ 25-246 yıllarına (Görsel 13a) ve en geçi ise İS 100-225 yıllarına (Görsel 13e) tarihlenmektedir. Ayrıca bu tür mezarların içinden gün yüzüne çıkartılan insan kemiklerinin sayısı, bir insanın sahip olduğundan çok daha fazladır. Bu nedenle bu mezarların Hellenistik Dönem'den Geç Antik Çağ'a kadar sürekli tekrar tekrar kullanım gördüğü düşünülmektedir (Kuru 2018: 52). Bu durumun Priene'nin nekropol alanlarında bulunan *khamosorion* tipi mezarların genelinde görülüp görülmediği sorusu, ileride yapılacak kazı çalışmaları ile yanıtlanabilecektir.

Doğu Nekropolü'nde görülen bir diğer mezar tipi tonozlu mezar yapılarıdır (Görsel 14). Doğu kapısının hemen önünden başlayan antik yolun 20. metresinden sonra, yolun kuzey ve güney taraflarında, yol ile bitişik inşa edilmiş tonozlu mezar yapıları bulunur. Bu mezar yapılarında malzeme olarak orta ve büyük kesme taşlar kullanılmıştır. Yapının alt tarafında daha büyük kesme taşlar kullanılırken, üst kısmında alt tarafa oranla daha küçük taşlar kullanılmıştır. Bu taşlar birbirine kireç harcı ile tutturulmuştur. Bu mezar yapılarının genellikle doğu ve batı duvarlarında niş açıklıkları bulunmaktadır. Bahsi geçen yapıların yola bakan taraflarında girişi sağlayan kapılar bulunmaktaydı. 2017 yılında bu yapılardan birinde yapılan kazı çalışmalarında, yapının içerisinde kuzeyde, doğuda ve batıda olmak üzere 3 adet taş örgü sanduka mezar gün yüzüne çıkartılmıştır (Görsel 15). Bu mezarların duvarları yapım tekniği açısından Priene'nin kent içerisindeki tiyatrosunun doğusunda bulunan mezar yapısının duvar inşa tekniği ile benzerlik gösterdiğinden, bu mezar yapısı ile aynı zamana, Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenir (Mert baskıda). Bu tipten mezar yapılarına Priene'nin komşu kenti olan Magnesia a. M.'de rastlanır (Koçak 2013: 94).

Bu tonozlu mezar yapıları, yukarıda da bahsedildiği üzere antik yolun kuzeyinde ve güneyinde, yola pa-

ralel şekilde konumlandırılmıştır. Antik yol kentin doğu kapısından başlar. Bu kapı, kentin en iyi tahkim edilmiş kapısı olup iki kule ile korunmaktadır (Rumscheid 2000: 43). Bu yolun Magnesia a. M.'e kadar devam ettiği bilinmektedir. Muhtemelen Priene'ye komşu kentlerden gelen yolcular bu yolu ve bu kapıyı kullanarak kente girmektedir. Bu durum, tonozlu mezar yapılarının konumunu daha önemli kılar. Bütün bu özellikler bahsi geçen antik yolun bir tür mezarlık caddesi olarak kullanılmış olabileceği fikrini doğurur (Mert baskıda). "Mezarlık Caddesi" fikri daha çok Roma Dönemi ile birlikte yaygınlaşsa da, kente giden anacaddelerin etrafında mezar veya mezar yapılarının konumlandırılması Roma Dönemi'nde yeni gelişen bir olgu değildir. Antik Yunan dünyasında da anacaddelerin etrafına mezar ve mezar yapıları inşa edilmiştir (von Hesberg – Zanker 1987: 9). Fakat Priene'de yolun çevresinde Roma Dönemi'nden daha erkene tarihlenebilecek mezar veya mezar yapılarının olup olmadığı sorusu, ileride yapılacak olan kazı çalışmaları sonucunda yanıtlanabilecektir.

Doğu Nekropolü'nün kuzeydoğu sınırını oluşturan Tümülüs (Görsel 16), denizden yüksekliği yaklaşık 75 metre olan bir kaya yükseltisinin üzerinde yer alır. Kuzey – güney yönlü inşa edilmiş olan bu mezar yapısının çapı yaklaşık 12 metre iken, korunabilen yüksekliği yaklaşık 1,5 metredir (Görsel 17). Burada yapılan kazı çalışmalarında 3 adet sanduka mezar gün ışığına çıkartılmıştır. Bu mezarlar kuzeydoğu – güneybatı yönünde inşa edilmişlerdir. Anıtsal ölçülerde inşa edilen bu tümülüsün konumu da oldukça önemlidir. Tümülüs, doğu kapısından görülebilecek bir noktada oldukça hakim bir tepeye antik yola paralel olarak inşa edilmiştir (Görsel 18). Dış duvarları orta boy (yaklaşık 50 x 75 cm) kaba işlenmiş taşlardan kuru duvar tekniğinde inşa edilen tümülüsün içerisindeki mezarların duvarları ise daha özenli işlenmiş bloklardan oluşturulmuştur (Görsel 19). Sanduka mezarların üst yüzlerindeki profil ve anathyrose bunların kalın plakalarla örtülü olduğunu göstermektedir. Bahsi geçen mezar yapısı gerek yapı tekniği ile, gerekse de burada yapılan kazılarda gün yüzüne çıkartılmış küçük buluntulardan yola çıkılarak Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir (Mert baskıda).

Doğu Nekropolü'nde karşılaşılan bir diğer mezar tipi basamaklı – platformlu mezar yapılarıdır. Bu tipe örnek teşkil edecek bugüne kadar iki adet mezar yapısı bulunmuştur (Görsel 20). Bunlar Doğu Nekropol Bazilikası'nın güney duvarının hemen güneyinde, bazilikanın taban seviyesinden daha aşağıda bulunmuştur. Bu mezarlar muhtemelen Geç Hellenistik – Erken Roma Dönemi'ne tarihlenir (Fildhuth 2017: 38).

2015 yılına kadar Doğu Nekropolü'nde yüzey buluntusu olarak kayıt altına alınmış kabartmalı 2 adet mezar steli parçası bulunmaktadır (Görsel 21). Bir tanesinde önünde ördek ile bir gemi pruvası resmedilmiştir. Bu sebeple bu stelin bir denizciye ait olduğu düşünülmektedir. Diğerinde ise tasvirin merkezinde biri oturan, diğeri ise ayakta olan ve birbirlerinin elini tutmuş iki kadın figürü bulunmaktadır. Bu figürlerin yanlarında daha küçük resmedilmiş birer hizmetçi ayakta durur vaziyettedir. Oturan kadının yanında duran hizmetçi, elinde kundaktaki bir bebeği tutmaktadır. Bu nedenle oturan kadının doğum yaparken ya da doğumdan bir süre sonra ölmüş olabileceği düşünülmektedir (Pfuhl – Möbius 1977: 262; Rumscheid 2000: 37). 2016 ve 2017 yıllarında Doğu Nekropol Bazilikası'nın batısında bulunan mezarlarda yürütülen kazı çalışmaları sırasında 3 adet daha stel parçası gün yüzüne çıkartılmıştır (Görsel 22). Ancak bu stel parçalarında, alınlık kısımlarında bulunan kalkan motifi hariç herhangi bir kabartma bulunmamaktadır.

Batı Nekropolü ise, Priene'nin batı yamacında, konut alanlarının bulunduğu bölgede yer alan Batı Kapısından başlar (Görsel 23). Batı kapısının Antik Dönem'de kentin limanı ile bağlantı kurduğu düşünülür (Ruppe 2007: 291). Fakat Batı Kapısı Doğu Kapısı ile kıyaslandığında daha sade bir mimariye sahiptir.

Doğu Nekropolü gibi oldukça dik bir yamaca yayılan Batı Nekropol sahasını batıda yamacın deniz seviyesine ulaştığı nokta, kuzeyde ise eğimin iyice sertleştiği nokta sınırlar. Güneyde ise bu sınırı batı kapısı oluşturur. Batı kapısının paralelinden güneye inildiğinde herhangi bir mezar kalıntısı ile karşılaşmamaktadır⁷.

⁷ 2015 yılında yapılan yüzey araştırması sonucunda elde edilen veriler ışığında bu sonuca ulaşılmıştır. İleride yapılacak kazı çalışmaları ile bu sınırlar değişkenlik gösterebilir.

Bu durumda Batı Nekropolü'nün yayılım alanı batıya doğru yaklaşık 200 metre, kuzeye doğru ise yaklaşık 250 metredir. Bu da yaklaşık 35 dekarlık⁸ bir alana denk gelir. Eğim yaklaşık %15'tir. Nekropol sahasının büyük bir kısmı kayalık bir topoğrafyaya sahiptir. Bugün bu alanda Antik Çağ'da yaşanan depremlerde oluşan hasarlar neticesinde surlardan koparak yamaç boyunca sürüklenen büyük taş bloklar, nekropolün hemen hemen her yerinde görülebilmektedir. Bununla beraber yine nekropol sahasında, muhtemelen daha önce soyulan mezarların kapak taşları da bulunmaktadır.

Batı Nekropolü'nde 2015 yılında yürütülen kazı çalışmaları sırasında bulunan mezarların tamamının (40 adet) anakayanın oyulması ile oluşturulduğu gözlemlenmiştir (Görsel 24) (Akat İslam – Mert 2016: 105). Burada da, Doğu Nekropolü'nde olduğu gibi sandukalarının tamamının anakayaya oyulması ile oluşturulan mezarlar ile anakayanın yetersiz kaldığı yerlerde yekpare taş blokların ya da örgü taşların kullanıldığı mezarlar bulunmaktadır.

Söz konusu mezarlar çoğu zaman yan yana yapılmış haldedir. Ortada kalan duvarlar komşu mezarlar tarafından ortak olarak kullanılmaktadır (Görsel 25). Bu mezarların büyük bir kısmı soyulmuştur. Her ne kadar mezarlar büyük ölçüde soyguna uğramış olsa da, yüzey araştırması sırasında yapılan temizlik çalışmalarında Hellenistik Dönem özellikleri gösteren unguentarium parçaları gibi mezar hediyelerine rastlanılmıştır.

Batı Nekropol'de mezarlar nekropol sahası içerisinde, küçük kümeler oluşturacak şekilde gruplar halinde konumlandırılmıştır. Örneğin 10 metrekaRELİK bir alana 6–7 adet mezar sığdırılmıştır. Fakat bu gruplar birbirlerinden uzak olacak şekilde oluşturulmuştur.

Doğu Nekropolü, Batı Nekropolü ile karşılaştırıldığında, Doğu Nekropol sahasının yayılım alanının, Batı Nekropolü'nden daha büyük olduğu görülür. Doğu Nekropolü'nde %25 olan eğim, Batı Nekropolü'nde %15'tir. Her iki nekropol sahası da oldukça kayalık bir araziye sahiptir. Bu topoğrafik özellik, **muhtemelen her iki nekropol sahasında da en sık**

⁸ Bu rakam Autocad programında kentin halihazır haritası üzerinde alan hesabı yapılarak elde edilmiştir.

görülen mezar tipinin *khamosorion* olmasına zemin hazırlamıştır.

Batı Nekropolü'nde şimdiye kadar sadece *khamosorion* tipi mezarlar görülürken, Doğu Nekropolü'nde

khamosorionların yanı sıra tonozlu mezar yapıları, basamaklı – podyumlu mezar yapıları ve tümülüs gibi anıtsal mezar yapıları da bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akat İslam – Mert 2016 H. Akat İslam – İ. H. Mert, “2015 yılı Priene Çalışmaları”, 38. *KST*, 3. Cilt, 99 -120.
- Akçay 2008 T. Akçay, *Olba Mezarları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Altun - Altun 2016 S. Altun – Ö. Altun, “Isaura Nekropollerı”, H. Bahar - H. Kuyumcu - Ç. Benhür - H. G. Küçükbezcı - M. Turgut - F. N. Küçükballı (Eds.) *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, 130 – 146.
- Altunel 1998 E. Altunel, “Evidence for Damaging Historical Earthquakes at Priene, Western Turkey”, *Turkish Journal of Earth Sciences* 7, 25 – 35.
- Bean 1987 G. E. Bean, *Karia*, çev: B. Akgüç, İstanbul.
- Forbeck 1998 E. Forbeck, *Die Nekropolen von Milet*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ruhr Universitaet, Bochum.
- Fildhuth 2017 J. Fildhuth, “Das Byzantinische Priene”, *Stadt und Umland*, Wiesbaden.
- Heberdey - Wilhelm 1896 R. Heberdey, A. Wilhelm, *Reisen in Kilikien*, Wien.
- Karabay – Çamoğlu 2012 N. Karabay - G. B. Çamoğlu, “Pınara Kent Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı”, 21. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 73 – 95.
- Koçak 2013 İ. E. Koçak, *Magnesia Ad Maeandrum Mezar Tipolojisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kuru 2018 B. Kuru, *Priene Doğu Nekropol Bazilikası'nın Batısında Bulunan Mezar Grubu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Liddell – Scott 1843 H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek – English Lexicon*, New York.
- Mert 2016 İ. H. Mert “Priene'deki Gıda Pazarı” *OLBA XXIV*, 365 – 418.
- Mert baskıda İ. H. Mert, “Hellenistische und kaiserzeitliche Grabbauten von Priene”, *Zwischen Bruch und Kontinuität: Architektur in Kleinasien am Übergang vom Hellenismus zur Römischen Kaiserzeit*.

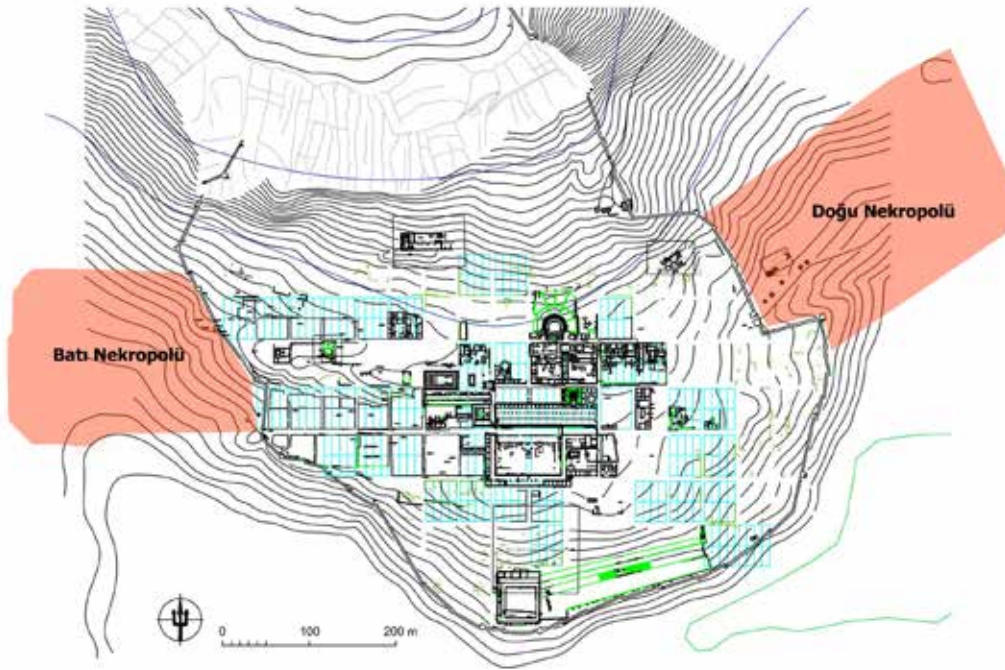
- Pfuhl – Möbius 1977 E. Pfuhl - H. Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs*, Mainz.
- Rumscheid 2000 F. Rumscheid, “Küçük Asya'nın Pompeisi”. *Priene Rehberi*, İstanbul.
- Ruppe 2007 U. Ruppe, “Neue Forschungen an der Stadtmauer von Priene: erste Ergebnisse” *IstMitt* 57, 271 – 372.
- Şahin – Özbey 2017 M. Şahin - A. S. Özbey, *Apollonia a. R. Araştırmaları Band I - Nekropol Kazıları 2016 – 2017*, Bursa.
- Şimşek 2011 C. Şimşek, “Eumeneia Antik Kenti Üzerine”, B. Söğüt (ed.), *Eumeneia Şeyhlü-Işık*, 1-28.
- Tamsü Polat 2013 R. Tamsü Polat, *Stratonikea Akdağ Nekropolü: Somut ve Soyut Kültür Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tırpan 2008 A. Tırpan, “Geç Geometrik Dönemden İki Yeni Yerleşim: Belentepe ve Mengefe”, *İdol* 35 – 36, 3-12.
- von Hesberg – Zanker 1987 H. von Hesberg – P. Zanker, *Römische Graeberstraßen. Selbstdarstellung – Status – Standard*, München.
- Wiegand – Schrader 1904 H. Schrader – T. Wiegand, “Priene”. *Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1899*, Berlin.

GÖRSEL LİSTESİ

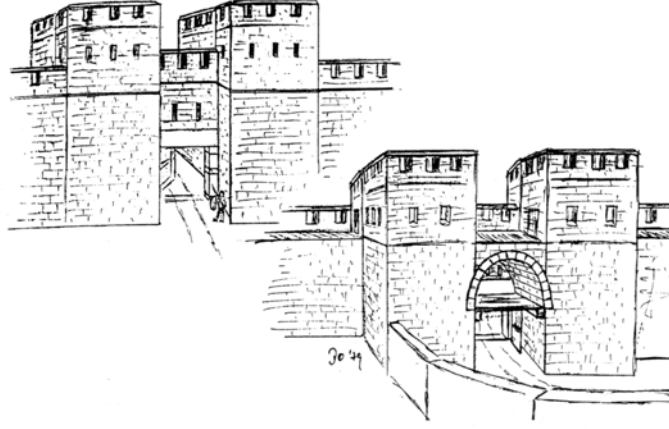
- Görsel 1.** Priene'nin konumu (Wiegand – Schrader 1904: Taf. I.)
- Görsel 2.** Nekropol alanları (Buğra Kuru)
- Görsel 3.** Doğu kapısı (Ruppe 2007: 292 Abb. 18.)
- Görsel 4.** Taş ocakları (Buğra Kuru)
- Görsel 5.** Khamosorion mezarlar (Buğra Kuru)
- Görsel 6.** Tamamı anakayaya oyulmuş mezar (Buğra Kuru)
- Görsel 7.** Duvarları taş bok ile tamamlanan mezar (Buğra Kuru)
- Görsel 8.** Duvarları örme taş ile tamamlanan mezar (Buğra Kuru)
- Görsel 9.** Gıda Pazarı “O2” numaralı odanın kuzey duvarı (Mert 2016: 386)
- Görsel 10.** Yan yana yapılmış mezarlar (Buğra Kuru)
- Görsel 11.** MY 2 Kodlu Mezar (Buğra Kuru)
- Görsel 12.** MY 2 Kodlu Mezar'dan Ele Unguentarium (Hakan Mert)
- Görsel 13.** MY 2 Kodlu Mezar'dan çıkan sikkeler (Johannes Eberhardt)
- Görsel 14.** Tonozlu mezar (Buğra Kuru / Erdem Barın)
- Görsel 15.** Tonozlu mezar yapısının içi (A. Ali Altın)
- Görsel 16.** Tümülüs mezar (Rumscheid 2000: 38)
- Görsel 17.** Tümülüs (İbrahim Hakan Mert)
- Görsel 18.** Tümülüsün konumu (Buğra Kuru)
- Görsel 19.** Tümülüste bulunan mezar (A. Ali Altın)
- Görsel 20.** Basamaklı mezar yapısı (Buğra Kuru)
- Görsel 21.** Mezar steli (Rumscheid 2000: 37)
- Görsel 22.** Stel parçası (İbrahim Hakan Mert)
- Görsel 23.** Priene kentin batı bölümü ve Batı Kapısı (Wiegand – Schrader 1904:Taf 21)
- Görsel 24.** Khamosorion mezar (Buğra Kuru)
- Görsel 25.** Yan yana yapılmış mezarlar (Buğra Kuru)

Görsel 1. Priene'nin konumu (Wiegand – Schrader 1904: Taf. I.)

Görsel 2. Nekropol alanları (Buğra Kuru)

Görsel 3. Doğu kapısı (Ruppe 2007: 292 Abb. 18.)

Görsel 4. Taş ocakları (Buğra Kuru)

Görsel 5. Khamosorion mezarlar (Buğra Kuru)

Görsel 6. Tamamı anakayaya oyulmuş mezar (Buğra Kuru)

Görsel 7. Duvarları taş blok ile tamamlanan mezar (Buğra Kuru)

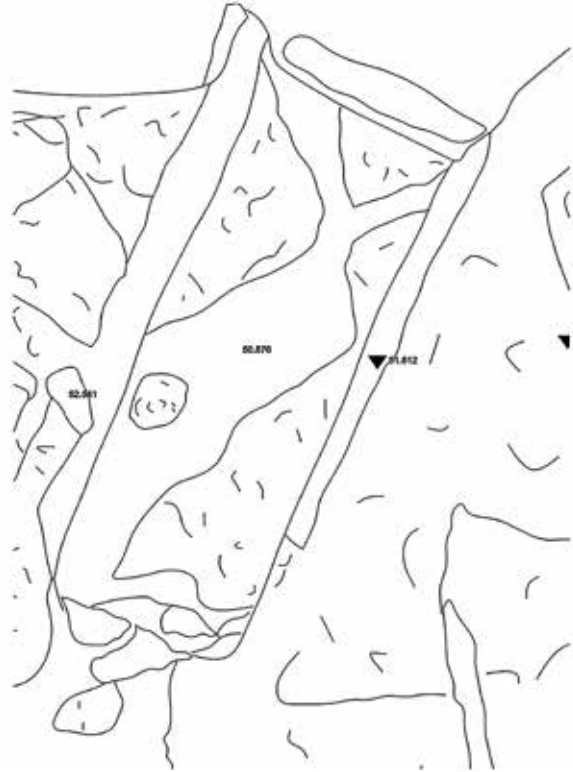
Görsel 8. Duvarları örme taş ile tamamlanan mezar (Buğra Kuru)

Görsel 9. Gıda Pazarı “O2” numaralı odanın kuzey duvarı (Mert 2016: 386)

Görsel 10. Yan yana yapılmış mezarlar (Buğra Kuru)

Görsel 11. MY 2 Kodlu Mezar (Buğra Kuru)

Görsel 12. MY 2 Kodlu Mezar'dan ele geçen unguentarium (Hakan Mert)

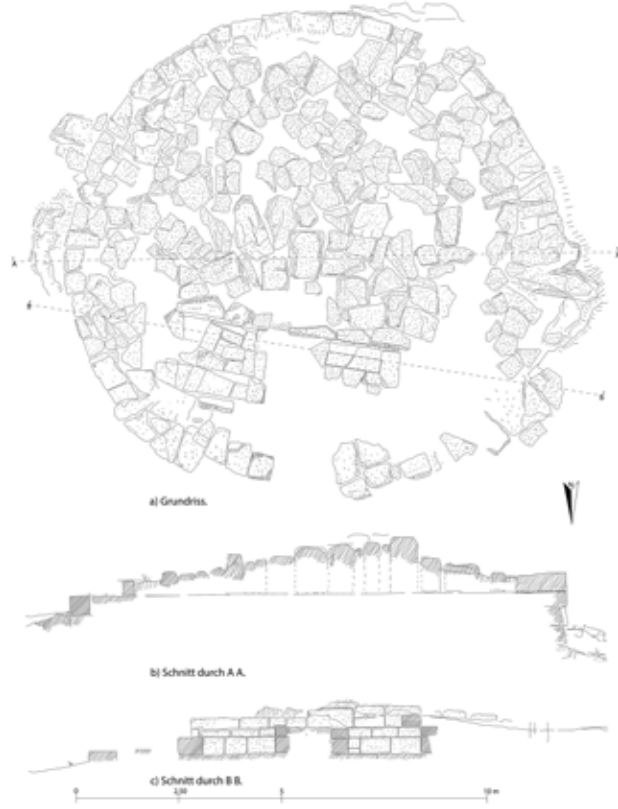
Görsel 13. MY 2 Kodlu Mezar'dan çıkan sikkeler (Johannes Eberhardt)

Görsel 14. Tonozlu mezar (Buğra Kuru / Erdem Barın)

Görsel 15. Tonozlu mezar yapısının içi (A. Ali Altın)

Görsel 16. Tümülüs mezar (Rumscheid 2000: 38)

Görsel 17. Tümülüs (İbrahim Hakan Mert)

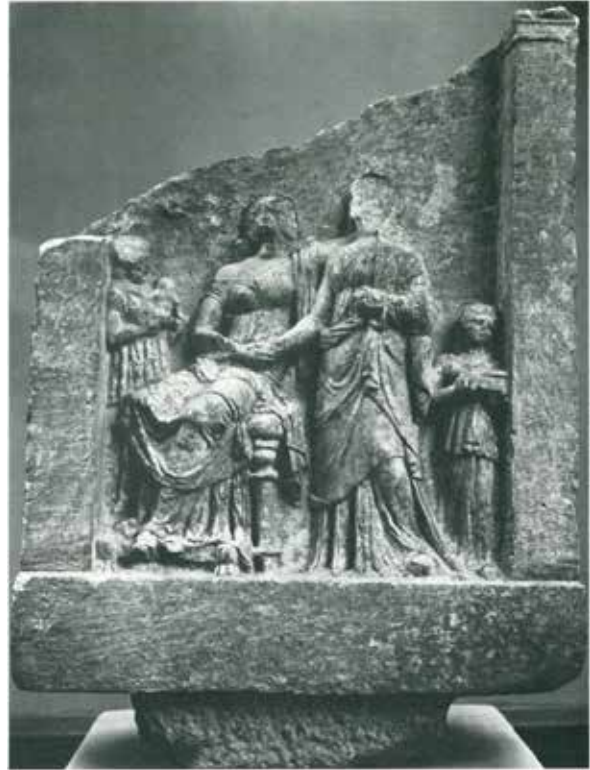
Görsel 18. Tümülüsün konumu (Buğra Kuru)

Görsel 19. Tümülüste bulunan mezar (A. Ali Altın)

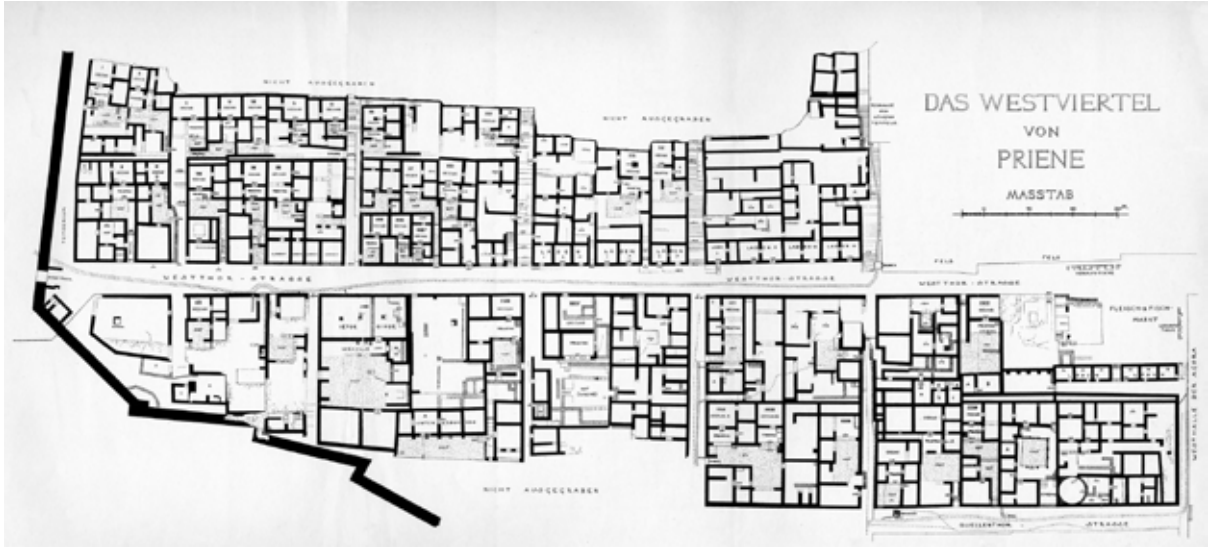
Görsel 20. Basamaklı mezar yapısı (Buğra Kuru)

Görsel 21. Mezar steli (Rumscheid 2000: 37)

Görsel 22. Stel parçası (İbrahim Hakan Mert)

Görsel 23. Priene kentin batı bölümü ve Batı Kapısı (Wiegand – Schrader 1904: Taf 21)

Görsel 24. Khamosorion mezar (Buğra Kuru)

Görsel 25. Yan yana yapılmış mezarlar (Buğra Kuru)

MİLET KACARTEPE NEKROPOLÜ KORUMA ÇALIŞMALARINI VE DÜZENLEME ÖNERİLERİ

THE NECROPOLIS OF KACARTEPE IN MILETUS: PROTECTIVE MEASURES AND PRESENTATION

Fikret ÖZCAN*

ÖZ

İlk kez 1906 yılında kazılan ve 1994-1995 yıllarında yeniden kazı çalışmalarının yapıldığı Milet Kacartepe Nekropolü'nde Arkaik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek gömü yapılmıştır. Yeni kazılarda Kacartepe'nin güney kısmı tamamen kazılarak yeni mezarların varlığı tespit edilmiştir. Daha önce bulunan ve yeni kazılarda gün yüzüne çıkarılan mezarlar Elke Forbeck tarafından doktora çalışması çerçevesinde incelenmiştir. Tepeyi ortadan bölen, 21,5 m'lik bir dromosa sahip Aslanlı Mezar, Anadolu'da anıtsal mezar mimarisinin en etkileyicilerinden biridir. Aslanlı Mezar'ın ön girişi önüne konulmuş olan aslan heykeli de Arkaik Dönem İon sanatının en güzel örneklerinden biridir. Tepenin tümü kireçtaşıdır olduğundan, gün yüzüne çıkarılan mezarların koruma sorunları da beraberinde gelmiştir. Doğal şartların doğrudan kireçtaşına etkisi nedeniyle bu nekropolde yüzeyin yıpranmasına karşı önlem olarak bir bitki bilimcinin önerileri dikkate alınarak yüzey elenmiş toprakla örtülerek yüzeyin tümüne her mevsimde kendiliğinden yetişen ve o yöreye has bitki ve otlar ekilmiştir. Bu türden bitki ve otların özelliği, herhangi bir bakıma ihtiyaç olmadan doğal şartlarda varlığını sürdürebilmeleri ve yüzeye zarar vermeden koruma özelliklerine sahip olmalarıdır. Koruma açısından oldukça başarılı bir uygulama olmasına karşın bu görkemli nekropolün bir cazibe merkezi haline getirilmesi için şimdiye dek daha ileri bir çalışma yapılmamıştır. Ancak Milet, Arkaik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne dek bunları sergileyecek potansiyele sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Milet, Kacartepe, Nekropol, Peyzaj, Koruma.

ABSTRACT

In the necropolis of Kacartepe in Miletus burials took place from Archaic time to the middle Imperial period. There were first excavations in 1906 and then again in the years 1994-1995. In these new excavations, the southern side of Kacartepe was entirely cleared, and several new graves were found. The graves, the former and the newly found ones, were presented by Elke Forbeck in her dissertation. The Kacartepe, a limestone hill, is cut by a dromos of 21,5m length. It belongs to the lions grave which is one of the most impressive examples of sepulchral architecture in Anatolia. The lion, originally guarding the entrance of the tomb, he himself is one of the most beautiful sculptures in the Ionic art of Archaic times. Since the hill is made of limestone, the problem of how excavated graves should be protected had to be dealt with. Here the proposal of a botanist was met: The entire surface was covered with sifted earth and planted with indigenous shrubs and herbs. This kind of vegetation does not need neither special care nor causes it damage on the graves it protects. The protective measures proved to be effective. Further steps to make the area attractive for those interested were not taken. However, Miletus has the potential to show burial forms from Archaic to Ottoman times.

Keywords: Miletus, Necropolis, Kacartepe, Landscape, Conservation.

* Doç. Dr. Fikret Özcan, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Doğu Kampüsü 32260 Isparta.
E-posta: fikretozcan@sdu.edu.tr

Milet'te Nekropol Araştırmaları Tarihçesi ve Kacartepede Nekropolü Kazısı:

Önemli bir Minos yerleşmesi olan Milet, Miken Dönemi'nde de varlığını sürdürmüştür, İÖ 7. yüzyıldan Geç Arkaik Dönem'e dek Anadolu'nun batı kıyısındaki en büyük metropol olma özelliğini korumuştur. İÖ 494'teki Pers saldırısıyla tahrip edilen Milet, bir daha eski önemine kavuşmamıştır. Arkaik Dönem'de Kalabaktepe kuzeyine dek uzanan kent, Klasik Dönem'den itibaren küçülmeye başlamış, Bizans Dönemi'nde bu küçülme sürmesine karşın bir piskoposluk merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Palatia adını alan kent, 1079'dan sonra Selçukluların eline geçmiştir. 14. yüzyılda Menteşe Beyliği denetimine giren ve ardından 1424'te Osmanlı topraklarına katılan, Arkaik Dönem'de 80'e yakın koloniyeye sahip, bir zamanın metropolisi Milet, küçülmesini, kent, kasaba ve köy olarak sürdürmüştür. Balat adıyla 1955 yılındaki depreme dek varlığını sürdüren Antik kent içindeki yerleşim de böylece sona ermiştir.

Milet Kacartepede Nekropolü'nde kazıların başlangıç tarihi 1906 yılına gider¹. 1900'lerin başlarında Theodor Wiegand başkanlığında, Berlin Kraliyet Müzeleri adına Priene ve Milet'te yapılan kazılar çerçevesinde günümüzdeki Söke İlçesi Balat Köyü karşısında bulunan kireçtaşından tepenin araştırılması sırasında bu alanın nekropol sahası olduğu tespit edilmişti. O zamanlar yapılan çalışmalarda, Milet'teki Delphinion'dan Didymadaki Apollon Kutsal Alanı'na giden yolun da bu nekropol sahasının güney eteğinden geçtiği tespit edilmişti. Bu tarihten çok daha önce, 1858 yılında İngiliz kâşiflerinden Newton tarafından İngiltere'ye gönderilinceye dek Kutsal yol boyunca asıl yerlerinde duran İÖ 6. yüzyıl'a ait Brankhid heykelleri, Milet'te kazı yapan Theodor Wiegand ve ekibine Kutsal yol boyunca başka önemli eserlerin bulunabileceğinin işaretlerini vermişti. Kacartepede Arnold von Salis tarafından 1904 yılında başlatılan araştırma ve kazıda Arkaik Dönem'in en önemli anıt mezarlarından biri ortaya çıkarılmıştır (Görsel 1a-b). Arkeoloji literatürüne

1 Kacartepede Nekropolü'nde 20. yüzyıl başlarında yapılan kazılara ilişkin ayrıntılı belgeleme, ancak Federal Almanya ve Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nin birleşmesinden sonra gün yüzüne çıkmıştır. Milet Nekropollerinin araştırma tarihçesi üzerine bkz. Forbeck 2016: 1vd.

Aslanlı Mezar (Löwengrab) olarak geçen anıt, adını İÖ 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen biri sağlam, diğeri parça halinde ele geçmiş aslan heykellerinden alır (Görsel 2a-b). Dönemin geçerli kanunları gereği (Asar-ı Atika) yabancı kazılarda bulunan eserler bir komisyon tarafından Türk ve yabancı heyetler arasından paylaşılıyordu. Bu kanuna dayanarak Aslanlı Mezar yakınlarında bulunan ve Kacartepede Nekropolü'nün en önemli buluntusu olan aslan heykelleri de Berlin'e götürülmüştür ve halen orada sergilenmektedir (Forbeck - Heres 1997: 1vd., Abb. 9-11).

İlk kez 1906 yılında kazılan ve 1994-1995 yıllarında yeniden kazı çalışmalarının yapıldığı Milet Kacartepede Nekropolü'nde, Arkaik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek gömü yapılmıştır². Yeni kazılarda Kacartepede'nin güney kısmı tamamen kazılarak 100'den fazla yeni mezarın varlığı tespit edilmiştir. Daha önce bulunan ve yeni kazılarda gün yüzüne çıkarılan mezarlar, Elke Forbeck tarafından doktora çalışması çerçevesinde araştırılmıştır. Yeni kazılarda gün yüzüne çıkarılan 280 iskelet, Justus-Liebig Gießen Üniversitesi'nden Antropolog Prof. Dr. Manfred Kunter tarafından incelenmiş, buraya gömülenler üzerine önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır.

Kacartepede'yi ortadan bölen, 21,5 metre uzunluğunda bir dromosa sahip Aslanlı Mezar, Anadolu'da anıtsal mezar mimarisinin en etkileyicilerinden biri olmanın yanında, bu anıtsal mezarın ön girişi önüne konulmuş olan aslan heykeli de Arkaik Dönem İon sanatının en güzel örneklerinden biridir. Kacartepede tümüyle kireçtaşından bir tepeden oluştuğundan, kazı çalışmasıyla gün yüzüne çıkarılan mezarların koruma sorunları da beraberinde gelmiştir. Doğal şartların doğrudan kireçtaşına etkisi nedeniyle, bu nekropolde yüzeyin yıpranmasına karşı önlem olarak, bitki bilimci Dr. Armin Jaegel'in önerileri dikkate alınarak, yüzey elenmiş toprakla örtülerek yüzeyin tümüne her mevsimde kendiliğinden yetişen ve o yöreye has bitki ve otlar ekilmiştir. Bu türden bitki ve otların özelliği, herhangi bir bakıma ihtiyaç

2 Kacartepede Nekropolü'nde dört farklı gömü evresi tespit edilmiştir: I. Evre: Aslanlı mezar (İÖ 6. yüzyıl ortaları (Forbeck 2016: 204, Taf. 98); II. Evre: İÖ 4. yüzyıl sonu - İÖ 3. yüzyıl ortaları (Forbeck 2016: 204, Taf. 99); III. Evre: İÖ 3. yüzyıl ortaları - İÖ 1. yüzyıl ortaları (Forbeck 2016: 204 Taf. 100); IV. Evre: İÖ 1. yüzyıl ortaları - İS 3. yüzyıl (Forbeck: 2016: 204, Taf. 101).

olmadan doğal şartlarda varlığını sürdürebilmeleri ve yüzeye zarar vermeden koruma özelliklerine sahip olmalarıdır. Mezar yapılarına ve duvar içlerine kök salmış bazı büyük ağaçlar ise sökülmeleri durumunda yapıya zarar vereceğinden, kökleri çıkartılmadan bırakılarak sadece kurutulmakla yetinilmiştir. Koruma açısından oldukça başarılı bir uygulama olmasına karşın bu görkemli nekropolün bir cazibe merkezi haline getirilmesi için şimdiye dek kazı sonrası mevcut olana değer katacak ve onun önemini gösterecek daha ileri bir çalışma yapılmamıştır. Ancak Milet, Arkaik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne dek bunları sergileyecek potansiyele sahiptir.

Kacartepe Nekropolü'nün Açık hava Müzesi Olarak Düzenlenmesinin Önemi

Milet'in tarih kitaplarından bilinen eski ihtişamı, günümüz ören yerini gezen ziyaretçi tarafından yeterince algılanamamakta veya ziyaretçilerin beklentileri karşılanamamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden bazıları, antik yerleşmenin çok geniş alana yayıldığından ziyaretçinin bu geniş sahaya ulaşma şansının olmaması, kazı ve araştırma yapılan yerlerin toprak altında olması veya gün yüzüne çıkarılan önemli bulgu ve buluntuların çevresel etkenler nedeniyle kazısı yapıldıktan sonra kapatılması, dolayısıyla görünürde çok az kalıntının bulunmasıdır. Geç Bronz Çağı'ndan itibaren deniz seviyesinin yükselmesi, Antik Dönem'den itibaren Menderes Nehri'nin getirdiği alüvyonların deniz seviyesine yakın yerlerde antik yerleşim sahasını örtmesi, 20. yüzyılda Menderes Nehri'nde yapılan düzenlemelerle taban suyunun yükselip antik yerleşim sahasının önemli bölümünü etkisi altına almıştır. Bunun sonucunda, kenti ziyaret eden kişi, birkaç yapı dışında antik kent olarak tanımlanan alanda tepelik yerlerde zamanla toprak kayması sonucu çoraklaşmış, deniz seviyesine yakın yerlerde ise insan eliyle gelişimi âdeta denetim altına alınamayacak bitki örtüsüyle karşılaşır. Milet, Roma'da Colosseum'u, Ephesos'ta Celsus Kütüphanesi'ni, komşu kent Priene'nin düzenli caddelerini ve evlerini, Almanya'da Xanten'i belleğinde bulunduran normlaştırılmış ziyaretçinin beklentisini karşılamaz. Milet antik kentinin hitap

ettiği ziyaretçiler, tarihin dondurulmuş bir olgu olmadığını bilen veya zamanın izini günümüzü de dışlamayarak süren, sayısı az, algısı farklı insanlardır.

Milet'te gözle görünebilir anıtların azlığı dikkate alınarak, son yirmi yıldır çevre düzenleme çalışmaları yapılması suretiyle Milet'in algılanabilir bir yer olmasına, kentteki hippodamik sistemin dönüştürülebilir yol sistemi vasıtasıyla ziyaretçi belleğinde kalmasına çaba gösterilmiştir (Eder 1995: 275-282). Ancak şimdiye dek yapılan bu çalışmalarda Milet Nekropollerini, kent düzenleme çalışmalarında öncelik oluşturmadığından, düzenleme - teşhir kapsamı dışında tutulmuştur. Bu haklı gerekçeye karşın Milet Kacartepe Nekropolü'nde çevre düzenlemesi ve peyzaj çalışması yapılması için pek çok neden vardır. Bunlar ana hatlarıyla:

- Milet'te çok sayıda mezarın bir arada bulunduğu tek nekropol olması,
- Arkaik Dönem'den İmparatorluk Dönemi'ne dek yaklaşık 800 yıl gömü yapılması,
- Çok farklı mezar tiplerinin olması (dromoslu mezar, oda mezar, çift odalı mezar, sandık mezar, tonozlu mezar, lokuliye sahip ve ostotek çukurlu mezarlar, çatı kiremitleriyle yapılmış üçgen mezar, kremasyon hydriaları ve lektyhoslar, mezar sunakları), doğrudan gömü ve kremasyonların aynı nekropolde olması,
- Pek çok mezarın bağlamının buluntularıyla bilinmesi, bazı mezarların ikincil kullanımının belgelenmiş olması,
- Modern bir yerleşme yakınında olması nedeniyle ulaşım kolaylığı, nekropolün çok geniş bir alana yayılmaması nedeniyle kısa bir süre içinde gezilebilir olması,
- Milet'te yeni bir cazibe alanı oluşturulması ve yörede oturanlara ekonomik getiri sağlama imkânı olarak sıralanabilir.

Milet Kacartepe Nekropolü'nde Yapılan Yeni Kazılarda Restorasyon ve Koruma Önlemleri

Milet'te 20. yüzyılın 90'lı yıllarında yapılan yeni nekropol kazılarında öncelikli olarak doğal şartlar nedeniyle veya insan müdahalesiyle oluşan tahribatı

önlemeye yönelik çalışmalar yapılmıştı. Kazısı yapılan alanlarda bulunan mezarlarda yan duvarlarda çökmeler veya yumuşak şist tabakasının yok olması sonucu yıkılmış olan yerler taş restoratörleri nezaretinde koruyucu mahiyette restore edilmişti. Diğer yandan Kacartep'e'nin tamamen kireçtaşıdan bir tepeden oluşması nedeniyle kaya yüzeyine oyulmuş sandık mezarların çoğu, yüzyıllar boyunca yağmurun kireçtaşı eriterek sürekli krema kıvamında tabaka oluşturmasıyla kapanmıştı. Zamanla mezarların içini ve üzerini kapatarak beton sertliğine ulaşan kalın ve gözeneksiz kireçtaşı kaymağından oluşan kütle, mezarların varlığını çıplak gözle tespit edilemez hale getirmişti. Yeni mezarların tespiti için jeofizik ölçümler dışında kaya yüzeyinin tamamen tıraşlanması, bir kazma sapı ile yüzeye vurularak yüzeyin altında boşluk olup olmadığını belirlemeye yönelik yöntemlere başvurulmuştu. Nekropol alanındaki mezarların açığa çıkarılmasından sonra beyaz kireçtaşı yüzey ile birlikte oldukça etkileyici bir görünüme kavuşmasına karşın son haliyle bırakılması, hızlı doğa tahribine yol açacağı düşüncesinden hareketle üzeri toprakla kapatılmış ve yüzeye zarar vermeyecek bitki ve otların çıkması sağlanmıştı. Nekropol kazısının ardından geçen beş yılın sonunda, nekropol alanında geniş düz terasların olduğu yerlerde bitki ve toprak örtüsünün öngörülen haliyle kaldığı gözlenirken (Görsel 3), eğimli yerlerde yağışların toprağı sürükleyerek dromoslu oda mezarlara götürdüğü ve buralarda mezarlar yapılarına zarar verebilecek incir, hayıt gibi bölgeye has bitki ve ağaçların kendiliğinden yetişmelerine olanak sağlayan ortamın oluştuğu gözlenmiştir (Görsel 4a-b). Bu şekilde suni teras yapılmadan alınan doğal koruma yönteminin en fazla beş yıl etkili olacağı da tespit edilmiştir. Koruma ve teşhire yönelik çalışmada bu alanın bakım ve insan müdahalesini gerekli kıldığı da anlaşılmaktadır.

Düzenleme ve Teşhir Çalışmalarına Genel Bakış ve Nekropol Alanı Teşhirin Sorunları

Bir anıtı veya alanı kamusal teşhire açma, onun görselleştirilmesini ve ziyaretçiyle buluşturmasını sağlanırken, aynı zamanda o dönemin bir anıtı ve teşhire yönelik algılaması da açığa çıkar.

Anadolu'da 20. yüzyılın 70'li 80'li yıllarında Assos, Ephesos, Euromos gibi antik kentlerinde yapılan restorasyon ve restitüsyon çalışmaları günümüzde oldukça eleştiriye maruz kalsa da sergileme anlayışı açısından "zamanın ruhunu" yansıtmaları nedeniyle önem taşırlar. Özellikle geçen yüzyılın 70'li ve 80'li yılları tarihin sadece bir dönemden ibaret olmadığı, ideal olarak görülmesi gereken bir dönem olmadığı, öne çıkarılmış bir tarihsel dönem yerine her dönemin kendine has özel şartları dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğinin yoğun tartışıldığı dönemlerdi. Arkaik Dönem'e ait özenle işlenmiş sütun parçalarını betonla birleştirmek her ne kadar itici görünse de geçen yüzyılın son çeyreğinde zamanın geçiciliğinin ziyaretçinin bilincine yerleştirilmesi açısından oldukça etkili bir yöntemdi. O zamanlar modern görünen bu restorasyon anlayışı, aynı zamanda Johann J. Winckelmann'dan beri oluşmuş, tarihte belli bir dönemin (Grek uygarlığı ve özellikle Klasik Dönem) idealize edilmiş biçimde bilince yerleşen koşullandırılmış ön beğeniyi tahribe yönelik bir girişimdi³. Geçmiş olduğundan daha güzel ve olumlu yönleriyle gösterme gayreti, bazen restore edilen yer, mekân ve yapıların mükemmeliyetçi bir anlayışla restore edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu anlayış geçmiş doğru algılamaya da bir engel teşkil eder, teşhir edilen nesne veya mekânı kendine yabancılaştırır. Bir yerde restorasyon ve çevre düzenlemesi yapılırken öncelikli olarak dikkate alınması gerekenler "Ne için?" ve "Kime yönelik?" soruları olmalı, ardından "Nasıl?" sorusu gelmelidir. Milet'teki Kacartep'e'de de bir teşhir çalışmasında bunlar geçerlidir; çalışmayı yürütecek olanların, kendilerini de bu şekilde "tarihselleştirecekleri" bir çabadan kaçınması gereklidir ve yapılacak düzenleme esnekliğe olanak

3 Bu bağlamda Antik Dönem'de Dünya harikalarından biri sayılan Ephesos'taki Artemision'a ait bir sütunun mimar Anton Bammer tarafından beton kullanılarak ayağı kaldırılması da tesadüf görünmemektedir. Bammer, bir yandan yapıların sürekli kullanılacak biçimde yapılması önerisini tartışmaya açarken estetik beğenin tarihin belli bir döneminin öne çıkarılmasıyla bir dayatmaya dönüştüğünü ve tarihin her sürecine kendi şartları içinde ve koşullandırılmış değer anlayışından arındırılmış olarak bakılmasını önerir. Mimaride bunun örneklerini Bammer *Geçicilikte Oturma* adlı kitabında gösterir (Bammer 1982). - Yirminci yüzyılın 70'li ve 80'li yılları, Avrupa'da da salt stil kritiği ve sanat tarihi ağırlıklı eser - anıt değerlendirmesi yerine arkeolojik konuların heykelden mimariye uzanan geniş bir yelpaze içinde güzel veya çirkin gibi nitelendirmelerden uzak tutularak o dönemin toplum koşulları dikkate alınmak suretiyle ele alındığı dönemdir. Bunlara örnek olarak Lambert Schneider'in Koreler üzerine yaptığı incelemeyi (Schneider 1975) ve daha sonraları latrina (tuvaletler) gibi konular üzerine yapılan çalışmaları gösterebiliriz (Neudecker 1994). Bu yeni bakış açısıyla arkeolojinin konularına sosyal bilimlere dâhil etmesi sonucu arkeoloji biliminin dar kozasından çıkarak kendine oldukça verimli çalışma alanları yarattığını söyleyebiliriz.

tanımalıdır. Günümüzde restorasyon ve korumaya yönelik uluslararası kurallar ülkemizde de genel olarak kabul gördüğünden aşağıda daha çok teşhire yönelik genel ve özel sorunlarla ilgili önerilere yer verilecektir.

Varlığı bilinen ve rekonstrüksiyonu yapılabilen, ancak fiziksel olarak gösterilemeyen yapı ve anıtlar, teşhir edilen mekânda bilgilendirme levhalarıyla görselleştirilip ziyaretçinin bulunduğu yerle iletişim kurmasının sağlanması, şimdiye dek yapılan genel uygulamadır. Bilgilendirme levhalarının dikey yapılarak ziyaretçi ile ziyaret edilen alan arasında bir engel oluşturduğu da neredeyse yüzyıl sonra farkına varılıp yatay şekle (örneğin Milet) dönüştürülmüştür. Bu da çevre, mekân, anıt düzenlemesinde algılama sorununun ne kadar uzun sürebileceğine iyi bir örnektir.

Bir nekropol sahasının teşhire açılmasında ve bir açık hava müzesi olarak düzenlenmesinde kentin başka yerlerinde karşılaşma olasılığı zayıf, özel sorunlar vardır ve bu da bu alanda çalışacak arkeolog, mimar, peyzaj mimarı, restoratör gibi uzmanların nekropol alanı düzenleme ve teşhirine yönelik özel olarak kafa yormaları gereken sorundur. Konu nekropol olduğunda, bu alanlarda yapılacak düzenleme ve teşhir çalışmaları özel bir önem taşımaktadır. Çünkü sıradan ziyaretçi bir Grek/Roma Dönemi tapınağının veya bir antik tiyatronun iççiliğine hayranlık duyarken, bir nekropol alanında aklından geçenler genellikle tamamıyla başka bir şeydir; nekropol doğrudan bir hazine, altın çağrışımı yapar. Asgari kültür seviyesindeki günümüz insanı genelde geçmiş dönemin büyük uygarlıklarına (Grek, Roma, Bizans veya dini İslam olmayan diğer bir kültür) başka bir gözle bakmakta, söz konusu kültürlerin teknik başarılarına hayranlığını gizlememekte, fakat onların nekropollerine çeşitli beklenti ve tahayyüllerle bakmaktadır. Tamamen dünyevileşen bu beklentiler sonucu bu alanlar yağmalamada öncelikli yerler kategorisine girmiştir. Nekropol alanlarının teşhirinde belki de en öncelikli konu, ziyaretçilerin, ölen kişinin de bir dini olduğunun ve mezarının yağmalanmasından, yersiz yurtsuz bırakılacağından korktuğunun algısına varmasıdır. Bilimsel sonuçlar için yapılan nekropol kazısı ile

nekropol yağmalanması ayrımını ziyaretçinin anlaması ve bunun ziyaretçiye iyi şekilde anlatılıp algılatılması teşhir yerlerinde öncelikli bir konu olmalıdır.

Milet Kacartepe Nekropolü Teşhir Önerileri

Grek-Roma dönemlerine ait pek çok nekropolde olduğu gibi, Milet'te de mezarların girişi yakından geçen bir yola bakar. Bu durumu güncel nekropol planından çok burada ilk kazıları yapan Arnold von Salis'in anlık çizimi daha belirgin gösterir (Görsel 1a). Milet'ten Didyma'ya giden Kutsal Yol, Kacartepe Nekropolü yakınından geçtiğinden bu bulgu şaşırtıcı değildir. Bir Antik Dönem nekropolüne gelen ziyaretçiye verilecek ilk bilgi de belki bu olmalıdır. Bu olgunun, ölenin hatıralardan silinme korkusu, unutulmak istememesi, mezarın yola yakın olmasının oradan gelen-geçen tarafından farkına varılması isteğiyle bağlantılı olduğu vurgulanmalıdır. Bu şekilde ziyaretçi geçmiş ve günümüzde ölü gömme âdetlerinde günümüzde olduğu gibi ölümlerin neden tek bir yöne bakacak şekilde gömülmediğini anlayabilir. Bunu en bariz gösterecek şey kuşkusuz bir nekropolün kuruluş biçimi ve görsel planı olsa da ziyaretçilere yine de bu olgunun anımsatılması suretiyle ziyaretçi ile nekropolde defnedilmiş olanlar arasında olumlu, akılcı yaklaşımın ötesinde bir bağın sağlanması mümkün olabilir.

Bir imparatorluk ömründen daha fazla bir zamana yayılan gömülere ev sahipliği yapmış Kacartepe Nekropolü, Arkaik Dönem'in ihtişamlı kenti Milet'in tarihini kısa ve özlü olarak gözler önüne sermek için yeterince veri ve ziyaretçiye daha sonra göreceği ve öğrenip de toprak altında kaldığından göremeyeceği geçmişine hazırlamak için ideal bir ortam sunar. Öncelikle oldukça etkileyici ve uzun bir dromostan geçerek ulaşılan Aslanlı Mezar, diğer mezarlara göre çok büyük olmasının yanında anıtsal görünümü nedeniyle Arkaik Dönem'de egemenin gücünü ve toplum yapısını ziyaretçiye algılatmak için uygun bir anıttır. Mezar odası önünde bulunan aslan heykelinin bir replikası konularak mezarlarda aslan heykeli ve benzeri "mezar bekçilerinin" heykel ve kabartmalarının işlevi anlatılabilir ve ziyaretçiler buralara gömülenlerin genel beklenti ve inanışları hakkında fikir sahibi olabilirler. Aslanlı Mezar'da

mezar odası içindeki ölü hediyeleri kazılar sırasında bulunduğu (Görsel 5), ölüyle birlikte bulunan bu eşyaların ve gömü ritüelinde de önemi olan phiale, amphora gibi bazı kapların özel işlevi kısaca tanıtılıp Arkaik Dönem'de din anlayışı da dolaylı olarak ziyaretçilere sunulabilir (Görsel 6a-b). Bunun dışında bilgilendirme levhalarında diğer mezarlarda ele geçen kırık alabastra, kharon sikkeleri (Forbeck 2016: 18, 88, 215) gibi buluntulara yer verilmesi, ziyaretçinin Antik Dönem inanç ve ölü gömme geleneklerini anlamasına yardım edecek nesnelere.

Kacartepede Arkaik mezar anıtı, egemenin kendini teşhir isteğini ziyaretçiye yeterince gösterirken, burada yer alan daha sonraki dönemlere ait mezar yapıları (İÖ 4. yüzyıl -İS 3. yüzyıl), küçük boyutlarıyla toplum ve yönetim anlayışında değişimi gösterir (Görsel 7a-d). Bu mezarlardan bazıları örnek olarak gösterilerek ziyaretçiye içindeki buluntuların resimleriyle tanıtımı yapılması yoluyla onların yanlış beklentilerinin önüne geçilebilir. Yine bu mezarlarda bulunan sikke, kandil ve unguentarium gibi nesnelere ölü gömme âdetlerindeki yerinin altı çizilerek Grek-Roma dönemindeki din anlayışı konusunda bilgilendirilebilir. Ölü hediyesi olarak bir bronz aynanın, kemikten yapılmış bir süs kutusunun ve bir yağ kandilinin ölen kişi ve onun yakınlarının beklentileriyle olan bağının açıklanması onları sadece bir arkeolojik nesne olmaktan çıkarıp ziyaretçinin bu türden nesnelere ve dolayısıyla mezarlara defnedilenlerle daha olumlu ilişki kuracağını varsayabiliriz. Bu türden küçük buluntuların çoğu nekropol alanında sergilenemeyeceğinden bunlardan bazıları çizimle gösterilebilir, diğerleri ise elverdiğince replikaları ile nekropol sahası yakınına kurulacak bir ziyaretçi kabul - bilgilendirme merkezinde daha ayrıntılı olarak teşhir edilebilir ve orijinal eser için (eğer eser sergileniyorsa) Milet ören yerindeki müzeye yönlendirilebilir. Müze, ziyaretçi kabul-bilgilendirme merkezi ve nekropol alanındaki bilgilendirmelerin, tekrardan kaçınılarak ilgiyi canlı tutması amacıyla çağrışımsal ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olması gereklidir.

Doğrudan tahrip edilemeyecek şekilde yapılmış mezarlar dışında kazılar sırasında bulunan ve koruma amaçlı yerinden kaldırılan bazı mezarların

orijinal malzemeyle (örneğin çatı kiremiti) yeniden rekonstrüksiyonu yapıp teşhir edilebilir. Bunların sergilenemeyeceği yerlerde ise mezar girişi önüne konulacak küçük tanıtım levhalarında iskeletlerin ve buluntuların resimleri veya çizimleri gösterilerek o mezara bir kimlik kazandırılabilir ve bu şekilde söz konusu mezar ziyaretçiye sadece sıradan bir gömü yeri olarak değil, ölenin hikâyesiyle tanıtılmış olur.

Bir nekropol alanında ziyaretçiyi geçmişin ölümler dünyasına entegre edebilecek ve onun bu yabancı dünyaya ilgisini çekebilecek pek çok yapı ve nesne vardır. Ölümlerin yakınları tarafından ziyaret edildiği, onlara sunular yapıldığı, belli günlerde Lemuria, Parentalia, Caristia gibi ölenlerin anısına festivaller yapıldığı bilgisi bazıları yazılı kaynaklardan, diğerleri ise ele geçen buluntulardan bilinmektedir. Milet'te bir mezar girişinden mezar odasına konulan ve in situ durumdaki bir su künkü de mezarda yatan kişiye yakınları tarafından süt, bal, incir, badem, üzüm gibi yiyecekler ulaştırmak için yapılmıştı⁴. Bu bilgi dahi ölümlere yakınlarının buluşmasının günümüzde olduğu gibi sadece belli günlerle sınırlı kalmadığını günümüz ziyaretçisine göstermek açısından önem taşır.

Hellenistik Dönem'den itibaren mezar yapılarının önünde avlu, exedra, oturma ve yemek sıraları yapıldığı mimari kalıntılardan bilinmektedir. Mezar yapılarını daha kompleks yapılar haline getirme, Roma İmparatorluk Dönemi'nde giderek yaygınlaşan bir eğilim idi⁵. Milet'te Kacartep Nekropolü'nde de mezar girişi düzenlenmiş küçük bir alan vardır ve bu mezar, bu türden özel bilgilerin verilmesi için uygun bir yerdir.

Kacartep Nekropolü'nde ölenlere ait bazı yazıtlar da bulunmuştur. Bazı mezar yazıtları ise diğer yerlerde (örneğin Kerameikos) olduğu gibi tıraşlanarak yeniden kullanılmıştır. Bu yazıtlar da modern dillere

4 Toplam 34 bireyin gömüldüğü ve Hellenistik Dönem'den İS 3. yüzyıl'a dek kullanılmış Dromoslu kaya oda mezarı (KT 26): Forbeck 2016: 354vd., Plan V Taf. 291-309; Taf. 292,1 (Libasyon künkü). Milet'te Kutsal Yol kenarında bulunan bir anıt mezarda da yine libasyon amaçlı bir su künküne rastlanmıştır, bkz. Forbeck 2016: 158 (HS links Grab 1). – Milet'te diğer nekropollerde de libasyon künkleri için bkz. Forbeck 2016: 15 (Değirmentepe nekropolü, D III, XLVIII ve LXVI nolu mezarlar).

5 Roma mezarları ve mezar anıtları üzerine genel olarak bkz. von Hesberg 1992; Lemuria ve ölünün anısına mezarda yenilen yemek için bkz. Toynbee 1996: 61– 64; Milet'te Kutsal Yol yakınındaki bir mezar kompleksine ait exedra için bkz. Forbeck 2016: 155vd. Anadolu'daki mezar exedralarının genel bir özeti için bkz. Forbeck 2016: 161vd.

çevrilerek ziyaretçiyi ilgilendirebilecek kısımlarına yorumlu açıklamalar yapılmalı ve ek genel bilgiler verilmelidir. Kacartepe Nekropolü'nde muhtemelen mezarının başkası tarafından açılmasını veya kullanılmasını istemeyen mezar sahiplerinin mezarlarına koydurduğu bir kurşun levha da bulunmuştur⁶. Bunlar antik dönem insanının korkularını bu şekilde yansıtmaları açısından modern ziyaretçi için ilginç buluntulardır ve modern ziyaretçide mezarlara karşı olumlu bir algı oluşturmaya da katkı sağlayabilir.

Milet'te ölümlerin onurlandırılması, anılarının yaşatılmasına ilişkin başka ipuçları da vardır; örneğin Kacartepe'de birçok mezarın farklı evrelerde kullanıldığı buluntu ve bulgularla bilinmektedir ve aynı mezarda farklı evrelere ait gömülere rastlanılmıştır. Bir mezara daha sonraları yeniden defin yapılmasıyla eski mezar sahibinin kemiklerine, ona verilen ölü hediyelerine ne olduğu sorusu da aklımıza gelebilir. Yeni defin yapılırken eskilerin unutulmadığı, Kacartepe'deki farklı zamanlara ait gömü ve buluntularla anlaşılmaktadır⁷. Ancak bunun bir istisna teşkil ettiğini, yeniden kullanılan mezarlarda eski gömülerin daha sonraki definler için mezardan çıkarılmamasına karşın ilginin yeni gömülere gösterildiği anlaşılmaktadır⁸ (Görsel 8). Antik Dönem insanının kendi ölüsüne ve başkasına yaklaşımı, eski ve yeni definlerin bir arada olması, günümüzde böyle bir uygulama olmadığından şekil ve resimlerle gösterildiğinde günümüz ziyaretçisinin ilgisini çekecek noktalardandır.

Günümüz nekropol araştırmalarında antropolojinin önemi tartışılmaz olup kazılarda ortaya çıkarılan iskeletlerin araştırılması yoluyla ölenlerin yaşamı üzerine oldukça önemli sonuçlara ulaşıldığı bilinen gerçeklerdendir. Bu bağlamda Kacartepe nekropol kazılarında açığa çıkarılan 280 insan iskeleti, günümüz insanı ile antik dönem insanının kendilerini sadece inanç ve âdetleri yönünden değil, yaşam koşulları açısından da kıyaslama yapabilmelerine olanak sunar. Ölü hediyeleri ve

mezar tipolojisi yardımıyla İÖ 4. yüzyıl - İS 3. yüzyıl arasına tarihlenen bu iskeletlerde yapılan inceleme, bunların beslenme ve sağlık durumlarının ortalamanın üzerinde olduğu, dolayısıyla toplumun belli bir kesimine ait olduğu belirlenmiştir. Ölenlerin sadece %10'unun 20 yaş altında olduğu, %70'nin erkek olduğu tespit edilmiştir. Erkeklerde ortalama yaşın 53, kadınlarda ise 51 olduğu saptanmıştır. Nekropolde erkek oranının çok yüksek olması ve ortalama yaşın 50 üzerinde olması, ölenlerde ortalama ömrün Hellenistik-Roma Dönemi nekropollerinde rastlanan değerlerin üzerinde olduğuna işaret etmektedir. Erkeklerde kol ve bacak kaslarının çok gelişkin olduğuna ilişkin bulgular Prof. Dr. Kunter'in yorumuna göre buraya gömülenlerin olağan sayılan palaestra, gymnasium ve stadium gibi yerlerde yapılan eğitim amaçlı spor etkinliği sonucu oluşmayıp çok yoğun ve sürekli spor eğitimiyle oluştuğu ve buradan yola çıkarak söz konusu şahısların profesyonel atletler olduğu yönündedir⁹. Kunter'in yorumuna göre yetişkin erkek iskeletlerinde sık sık tibiada kırıklara rastlanması, kaburgada dejenerasyon oluşması, ön dişlerin dökülmüş olması gibi bulgular, bunların boks, pankration veya güreş gibi ağır spor dalındaki karşılaşmalar sonucunda olduğudur.

Milet'teki Diğer Nekropoller ve Teşhir Olanakları

Önemli sayıda mezar, Kalabaktepe kuzeybatısında ve kuzeyinde, Değirmen-tepe doğu eteklerinde bulunmaktadır. Bu mezarlardan bazıları Miken oda mezarı olması açısından ve Milet'in erken dönem yerleşmesi hakkında ek bilgiler vermesi nedeniyle önem taşır. 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkarılan bu mezarlardan geriye belgeleme dışında çok az şey kalmıştır¹⁰. 70'li yıllardan itibaren ise Zeytintepe eteklerinde mezarlar tespit edilip bunlardan bazıları o zamanlar kazılmış, diğerleri ise Milet Müzesi ve Milet kazısı işbirliğiyle gerçekleştirilen yeni kurtarma kazılarıyla gün yüzüne çıkarılmaktadır¹¹. Bu mezarlar taşıtla ulaşım zor olduğundan özellikle ören yeri ziyaretini anonim bir gezi olmaktan çıkarmak

6 Forbeck 2016: 383 KT 43. Kalabaktepe Nekropolü'nden başka bir örnek için bkz. Forbeck 2016: 2.

7 Örnek olarak bkz. Forbeck 2016: 283-286, Plan IV. V Taf. 172-178 (KT XXXII).

8 Bu durum daha önce Arnold von Salis'in 1906 yılında yaptığı kazılarla belgenmiş olup yeni kazılarda da benzer olguya rastlanmıştır. Eski ve yeni gömünün bir arada bulunduğu mezara örnek olarak bkz. Forbeck 2016: 204 Taf. 191,2 (KT XXXIX).

9 <http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/kazar-1.htm> Manfred Kunter 2002. Kacartepe'deki Hellenistik mezarlardan çıkan iskeletler üzerine diğer bir araştırma için bkz. Jung 2006: 86 vd., 164 vd.

10 Buralarda yapılan kazı ve belgelemelere ilişkin olarak bkz. Forbeck 2016: 1-11.

11 Milet'teki yeni nekropol kazıları ve buluntular üzerine bkz. Akat İslam – Aslan 2014: 377-396; Akat İslam – Aslan 2015: 103-118; Demirel 2016: 269-280.

isteyen ziyaretçiye yeterince hitap edecek yerlerdir. Buralarda da Kutsal Kapı'dan Değirmen-tepe yönüne uzanan normal ziyaretçinin yürüyerek gidebileceği bir ziyaretçi rotası belirlenip düzenlendiğinde belli mezar yapıları için Kacartepe Nekropolü'ndeki uygulamaların bazıları gerçekleştirilebilir ve ziyaretçiye gezerek keşfetme olanağı sunar.

Milet'te gömü âdetlerini Geç Miken Dönemi'nden İS 16. yüzyıla kadar izlemek mümkündür. Berlin Müzeleri adına yapılan kazılarda 20. yüzyıl ilk çeyreğinde alışlagelmişin dışında İslam Dönemi'nde Milet'e ayrıntılı bir araştırma yayımlanması da kentin Bizans ve Osmanlı Dönemi'nde kayda değer bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Nekrolojik eserlerde bazı kesintiler olsa da, Balat köyünün 1955

yılındaki depremde Milet ören yerinden taşınmasına dek yaşamı ölenler ve defnedilenler vasıtasıyla izlemek mümkündür. Balat/Milet'in İslam Dönemi yazıtlarını kaleme alan Paul Wittek 1361-1496 yılları arasına tarihlenen 95 mezar taşı tespit etmiştir¹². Milet'te üçüncü bir nekropol seyir rotası da özellikle Beylikler-Osmanlı Dönemi'ne ilgi duyanlar için gerçekleştirilebilir ve İlyas Bey Camii kompleksi de bu güzergâhın ana ögesi olarak dikkate alındığında Milet'in nekrolojik açıdan ziyaretçiye sunacakları yaklaşık 2600 yıllık bir zamanı kapsar.

¹² Wulzinger vd. 1935: 89vd.; Milet/Balat'ta defnedilmiş tanınmış kişilere örnek olarak bkz. Wulzinger vd. 1935: 116 (... Tura Paşa, Yusuf Paşa'nın kızı, öl. 1452), 120 Nr. 80 (Evrenoz'un oğlu Mustafa Çelebi, öl. 1468), 121 Nr. 81 (Evrenoz Bey'in eşi Şah Paşa Hatun, öl. 1468), 122 Nr. 87 (Abdullah oğlu Evrenoz Bey, öl. 1473).

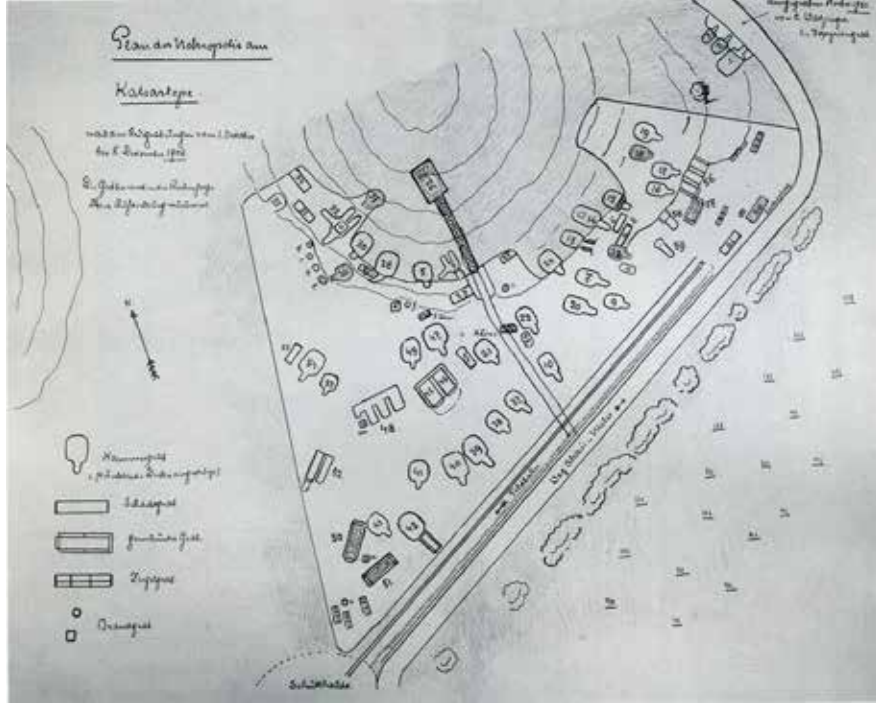
KAYNAKÇA

- Akat İslam – Aslan 2014H. Akat İslam – A. Aslan, “Milet Nekropolü, Değirmen-tepe Mevkii Kazı Çalışmaları (2012-2013)”, 23. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 377-396.
- Akat İslam – Aslan 2015H. Akat İslam – A. Aslan, “Milet Nekropolü, Değirmen-tepe Mevkii Kazı Çalışmaları (2014)”, 24. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve 1. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı*, Ankara, 103-118.
- Bammer 1982 A. Bammer, *Wohnen im Vergänglichem: traditionelle Wohnformen in der Türkei und in Griechenland*, Graz.
- Demirer 2016 Ü. Demirer, “Four Terracotta Votive Plaques from Miletos”, *TÜBA-Ar 19*, 269-280.
- Eder 1995 W. Eder, “Entwurf eines denkmalpflegerischen und touristischen Gesamtkonzepts für die Stadtruine Milet”, *AA 1995*, 275-282.
- Forbeck 2016 E. Forbeck, *Die Nekropolen von Milet. Die Grabungen 1901 bis 1909 und die Arbeiten der Jahre 1993 bis 1996*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fakultät für Geschichtswissenschaft der Ruhr-Universität Bochum.
- Forbeck -Heres 1997 E. Forbeck, H. Heres, *Das Löwengrab von Milet (BWPr 136)*, Berlin.
- Jung 2006 A. Jung, *Vergleichende stomatologische Untersuchungen an einer perserzeitlichen Skelettserie aus Kāmid el-Lōz (Libanon) und einer hellenistischen Skelettserie vom Kazartepe bei Milet (Türkei)*, VVB.
- Neudecker 1994 R. Neudecker, “Die Pracht der Latrine. Zum Wandel öffentlicher Bedürfnisanstalten in der kaiserzeitlichen Stadt”, *Studien zur antiken Stadt, Bd. 1*, München.
- Schneider 1975 L. Schneider, “Zur sozialen Bedeutung der archaischen Korenstatuen”, *HambBeitrA Beih. 2*, Hamburg.

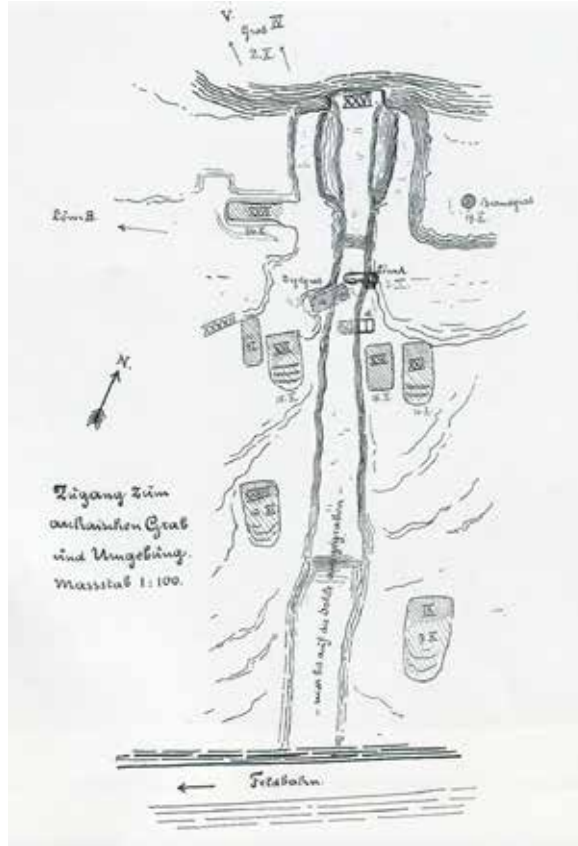
- Toynbee 1996 J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, Baltimore & London.
- von Hesberg 1992 H. von Hesberg, *Römische Grabbauten*, Darmstadt.
- Wulzinger vd 1935 K. Wulzinger – P. Wittek – F. Sarre, *Das islamische Milet (Milet III, 4)*, Berlin-Leipzig.

GÖRSEL LİSTESİ

- Görsel 1a.** Kacartepe Nekropolü (Çizim: A. von Salis 1906, Resim: Forbeck - Heres 1997: Abb. 2)
- Görsel 1b.** Kacartepe Nekropolü, Aslanlı mezar, Dromos ve çevresi (Çizim: A. von Salis 1906. Resim: Forbeck -Heres 1997 Abb. 3)
- Görsel 2a.** Kacartepe Nekropolü'nde bulunmuş yatan aslan heykeli, Berlin SMB Env. 1790 (Resim: Forbeck - Heres 1997: Abb. 9)
- Görsel 2b.** Kacartepe Nekropolü'nde bulunmuş yatan aslan heykeli, Berlin SMB Env. 1790 (Resim: Forbeck - Heres 1997: Abb. 10)
- Görsel 3.** Milet Kacartepe Nekropolü, batı kısmı 2007 (Fotoğraf: F. Özcan)
- Görsel 4a.** Milet Kacartepe Nekropolü Eylül 1995 (Fotoğraf: E. Forbeck)
- Görsel 4b.** Milet Kacartepe Nekropolü Ekim 2007 (Fotoğraf: F. Özcan)
- Görsel 5.** Milet Kacartepe Nekropolü, Aslanlı mezar, defin odasındaki buluntular, in situ, A. von Salis, 1906 (Resim: Forbeck - Heres 1997: Abb. 8)
- Görsel 6a.** Aslanlı mezarda bulunan phiale, Berlin SM Antikensammlung Inv. 33 809 (Resim: Forbeck - Heres 1997: Abb. 24a)
- Görsel 6b.** Aslanlı mezarda bulunan phiale, Berlin SM Antikensammlung Inv. 33 809 (Resim: Forbeck - Heres 1997: Abb. 24c)
- Görsel 7a.** Kacartepe Nekropolü, I. gömü evresi (Forbeck 2016: Taf. 98)
- Görsel 7b.** Kacartepe Nekropolü, II. gömü evresi (Forbeck 2016: Taf. 99)
- Görsel 7c.** Kacartepe Nekropolü, III. gömü evresi (Forbeck 2016: Taf. 100)
- Görsel 7d.** Kacartepe Nekropolü, IV. gömü evresi (Forbeck 2016: Taf. 101)
- Görsel 8.** Kacartepe Nekropolü, KT XXXIX nolu mezar, eski ve yeni gömüler (Çizim A. von Salis, Forbeck 2016, Taf. 191, 2)

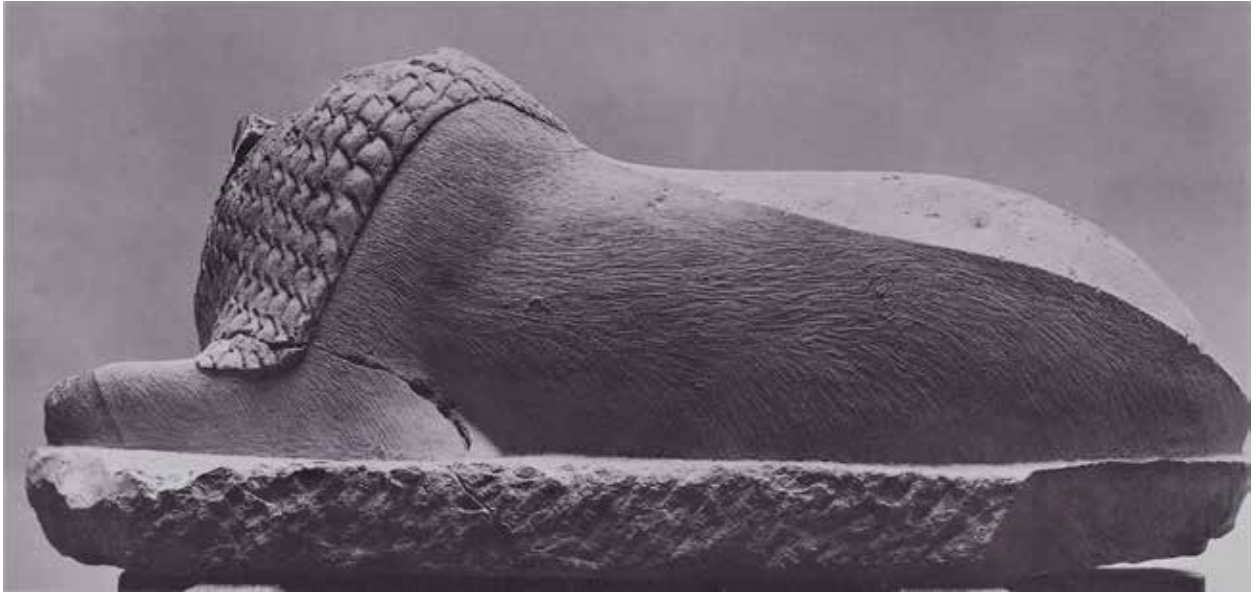
Görsel 1a. Kacartepe Nekropolü (Çizim: A. von Salis 1906, Resim: Forbeck - Heres 1997: Abb. 2)

Görsel 1b. Kacartepe Nekropolü, Aslanlı mezar, Dromos ve çevresi (Çizim: A. von Salis 1906. Resim: Forbeck -Heres 1997 Abb. 3)

Görsel 2a. Kacartepe Nekropolü'nde bulunmuş yatan aslan heykeli, Berlin SMB Env. 1790 (Resim: Forbeck - Heres 1997: Abb. 9)

Görsel 2b. Kacartepe Nekropolü'nde bulunmuş yatan aslan heykeli, Berlin SMB Env. 1790 (Resim: Forbeck - Heres 1997: Abb. 10)

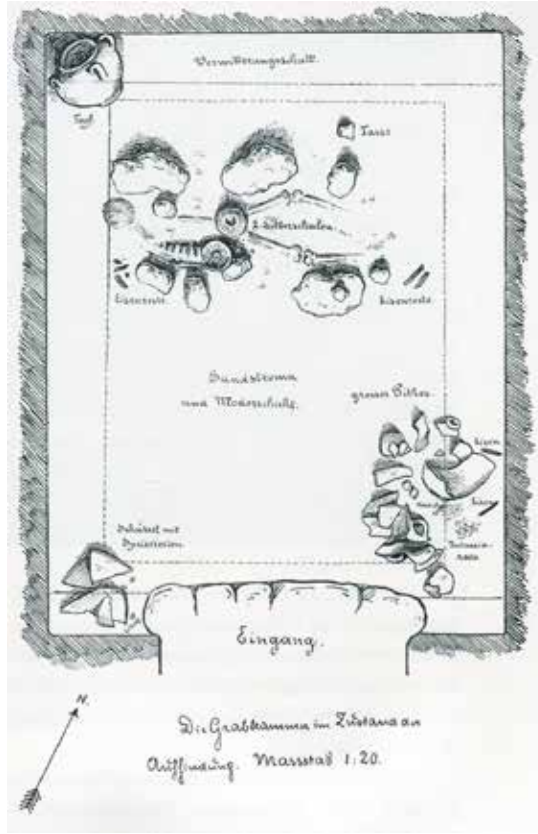
Görsel 3. Milet Kacartepi Nekropolü, batı kısmı 2007 (Fotoğraf: F. Özcan)

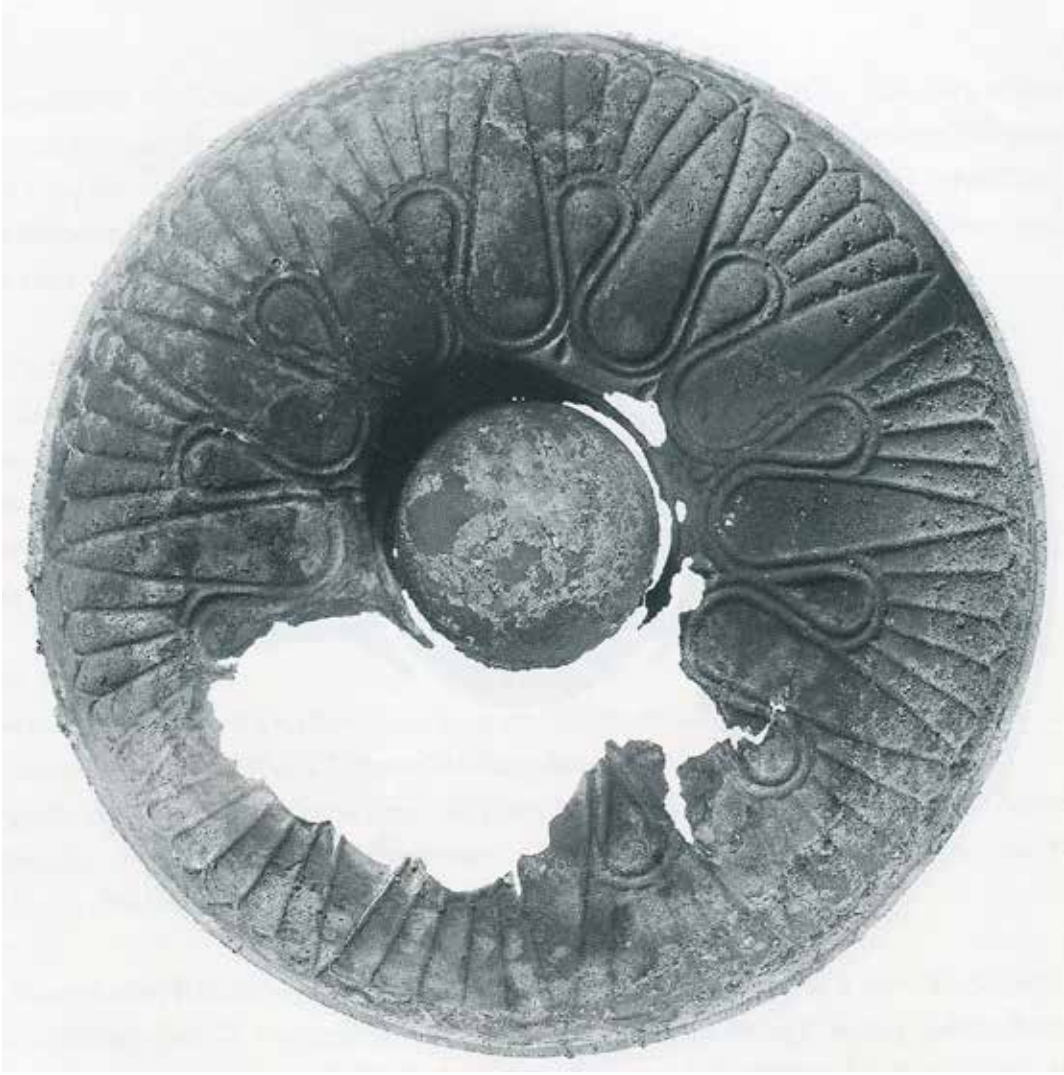
Görsel 4a. Milet Kacartepi Nekropolü Eylül 1995 (Fotoğraf: E. Forbeck)

Görsel 4b. Milet Kacartepe Nekropolü Ekim 2007 (Fotoğraf: F. Özcan)

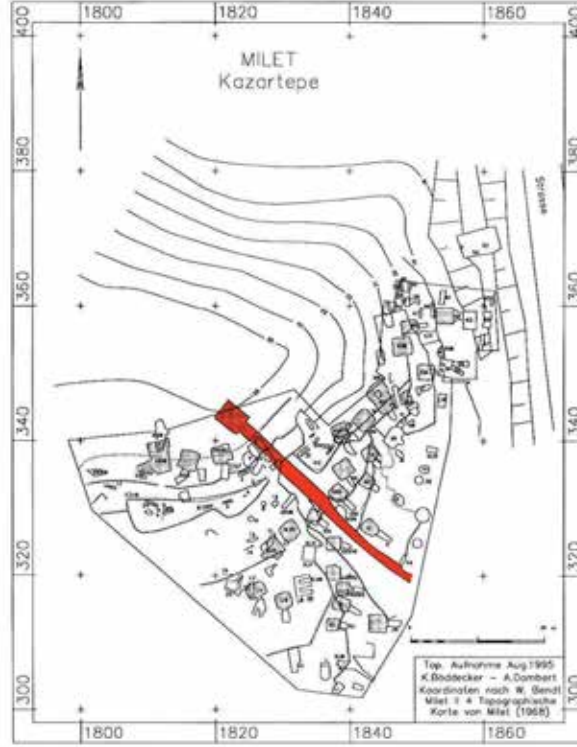
Görsel 5. Milet Kacartepe Nekropolü, Aslanlı mezar, defin odasındaki buluntular, in situ, A. von Salis, 1906 (Resim: Forbeck - Heres 1997: Abb. 8)

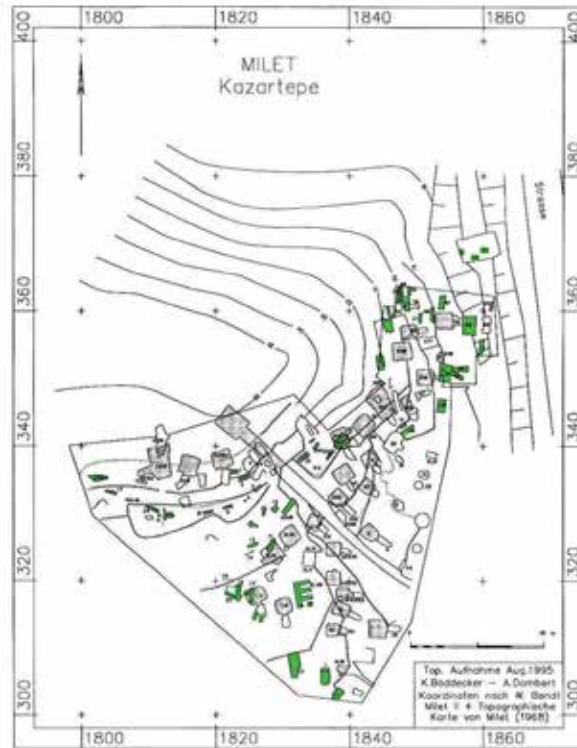
Görsel 6a. Aslanlı mezarda bulunan phiale, Berlin SM Antikensammlung Inv. 33 809 (Resim: Forbeck - Heres 1997: Abb. 24a)

Görsel 6b. Aslanlı mezarda bulunan phiale, Berlin SM Antikensammlung Inv. 33 809 (Resim: Forbeck -Heres 1997: Abb. 24c)

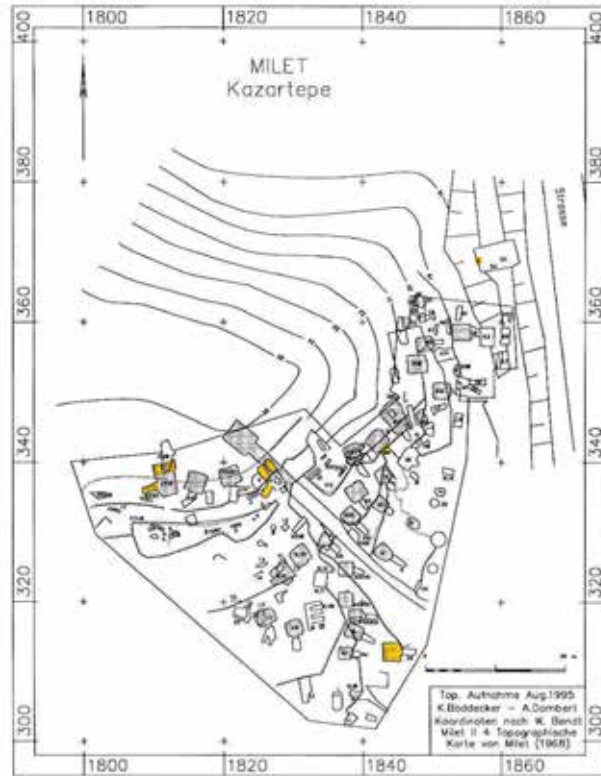
Görsel 7a. Kacartepe Nekropolü, I. gömü evresi (Forbeck 2016: Taf. 98)

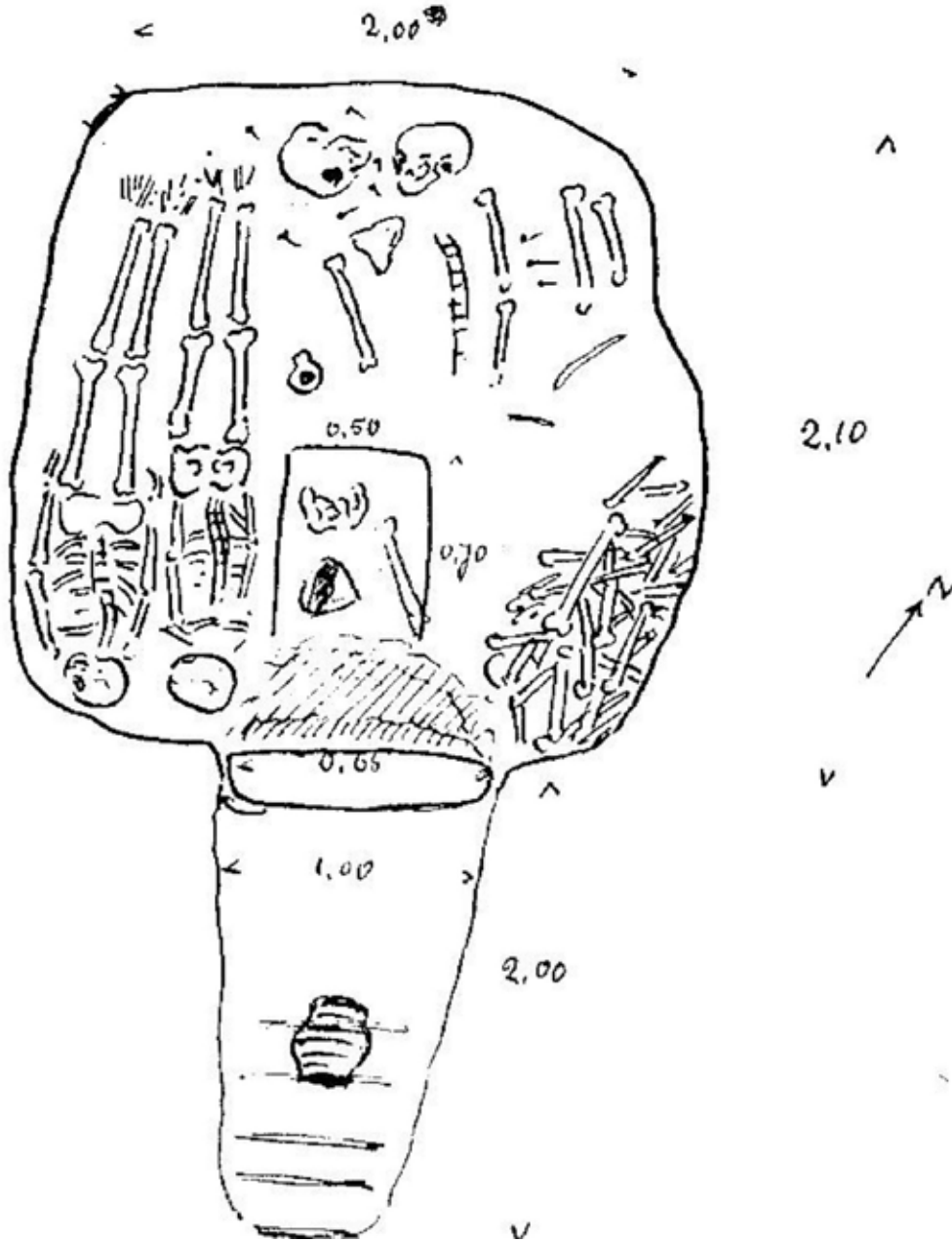
Görsel 7b. Kacartepe Nekropolü, II. gömü evresi (Forbeck 2016: Taf. 99)

Görsel 7c. Kacartepe Nekropolü, III. gömü evresi (Forbeck 2016: Taf. 100)

Görsel 7d. Kacartepe Nekropolü, IV. gömü evresi (Forbeck 2016: Taf. 101)

Görsel 8. Kacartepe Nekropolü, KT XXXIX nolu mezar, eski ve yeni gömüler (Çizim A. von Salis, Forbeck 2016, Taf. 191, 2)

MYNDOS ASAR ADASI MEZARLARI
TOMBS FROM ASAR ISLAND IN MYNDOS

Derya ŞAHİN*

ÖZ

Muğla'nın Bodrum İlçesi, Gümüşlük Mahallesi'nde bulunan Myndos Antik Kenti'nin yerleşimi Asar Adası olarak bilinen adayı da kapsamaktadır. 2009 yılında başlayan ada kazıları 2014 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. Yapılan kazı çalışmaları neticesinde adanın en üst noktasında kriptası ile büyük bir bazilika yapısı, 11 adet Bizans mezarı tespit edilmiştir. Sözü edilen mezarlar; taş duvar örgü, kireç taşı duvar örgü, tuğla örgü duvar, tuğla taban döşemeli, kesme taş taban döşemeli, anakaya ve toprak dolgu taban, çakıl taşı taban mezarları olmak üzere değişik yapı malzemeleri ve teknikler kullanılarak yapılmıştır. Mezar yapıları buluntularla birlikte değerlendirildiğinde, erken 6. yüzyıl ve 7. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Myndos, Asar Adası, Mezar, Bazilika, Bizans.

ABSTRACT

Ancient city of Myndos is located in Gümüşlük District in Bodrum /Muğla and ancient city's borders comprise an island too, which is known as Asar Island. The island excavations started in 2009 and continued uninterruptedly until 2014. As a result of the excavations, a large basilica structure with its crypt and 11 Byzantine tombs were identified at the top of the island. There are different types of tombs made by using different building materials and techniques such as stone wall masonry, limestone masonry, brick masonry wall, brick floor mound, cut stone floor mound, bedrock and earth filling bases, pebble stone tombs. When burial structures were evaluated together with the finds, it is possible to date these tombs to the early 6th century and the 7th century.

Keywords: Myndos, Asar Island, Tomb, Basilica, Byzantine.

* Doç. Dr. Derya Şahin, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059, Görükle-Bursa. E-posta: dsahin@uludag.edu.tr

1-MEZARLARIN ADADAKİ KONUMU

Asar Adası, erken dönemlerde anakaranın bir uzantısı ve limanın girişini koruyan önemli bir nokta olmuştur. Adanın topoğrafik yapısı oldukça kayalık bir özelliğe sahiptir. Eğimli arazi muhtemelen değişik dönemlerde teraslar oluşturmak ve araziye daha verimli kullanmak amacıyla anakaradan getirilen toprak ile doldurulmuştur.

2009 yılından itibaren Myndos, Asar Adası'nda yapılan kazılarda¹ adanın en üst noktasında bir bazilika ortaya çıkartılmıştır. Kilise çevresinde çalışmalar genişledikçe, adadaki yerleşimin, Hristiyanlık döneminin ilk yıllarından itibaren önemli bir dinsel merkez olduğu görülmüştür.

Bazilika, tepenin topoğrafyasına uygun şekilde inşa edilmiştir. Aslında bu lokasyon anıtsal bir bazilika inşası için yeterli alana sahip değildir. Fakat yapı ustaları bu sorunu, doğu-kuzey ve güney yönlerdeki keskin eğimli araziye çeşitli kemer ve tonozlar üzerine yerleştirilmiş işlevsel mekânlar oluşturarak çözmüşlerdir. Şöyle ki, naos, güneyde tonozlu sarnıçlar, kuzey yönde ise nef boyunca uzanan ve orijinalde yüksek tonozlu bir kripta üzerine yerleştirilmiştir. Günümüzde yapı büyük oranda görkemini yitirse de plan özellikleri, inşa teknikleri ve orta nefte korunan mozaik döşemesi ile orijinalde son derece görkemli bir yapı olmalıdır.

İlerleyen kazı sezonlarında elde edilen bazı veriler,² kilisenin alt teraslarında açığa çıkartılan mekânların da sivil amaçlı değil, doğrudan mabetle ilişkili yapılar olduğunu göstermiştir (Şahin 2014: 400 vd.). Bu durum, adadaki mimari örüntünün büyük bir manastır kompleksi olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

2009 yılından 2014 yılına kadar yapılan araştırmalar neticesinde adanın en üst noktasında kilise olarak tanımlanan yapı kalıntısının kuzey nefinin kriptasında 7 adet mezar, kriptanın kuzeyinde ise ayrıca 4 adet mezar tespit edilmiştir. Bu mezarlar kripta içi ve dışı olmak üzere iki bölümde incelenerek değerlendirilmiştir.

¹ Kazı buluntuları üzerinde çalışmamıza izin veren, Kazı Başkanı Sayın Prof. Dr. Mustafa Şahin'e teşekkürü borç biliriz.

² Detaylı bilgi için bkz. Şahin 2010: 227 vd.; Şahin 2011: 154 vd.; Şahin 2012: 339 vd.; Şahin 2013: 25 vd.; Şahin 2014: 400 vd.

2-MEZARLARIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

2.1. KRİPTA İÇİ MEZAR YAPILARI

Söz konusu mezar yapıları, 2009 yılı kazılarında "Kule Altı A4 Açması" çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Alandaki M6, M7, M8 ve M9 koduna sahip mezarlar, kabaca kesilmiş kireçtaşı bloklardan yapılmıştır. Bu mezarlar kripta dışı mezarlara göre daha iyi korunmuşlardır. Buldukları alanı çevreleyen kalın duvar hattı sayesinde mimari açıdan aşırı tahrip olmadan günümüze kadar ulaşmışlardır. Aynı alanda yer alan M3, M4 ve M5 mezarları ise tuğla örgü duvar işçiliğiyle yapılmıştır. Kullanılan malzemenin tuğla olması ve duvar yapımı sırasında çok yumuşak dolgu malzemesinin kullanılması nedeniyle diğer mezarlara göre daha fazla tahrip olmuşlardır.

2.1.1. MEZAR 3 (M3) (Görsel 1)

Kripta bölümünün güneybatı kısmında yer alır. Doğu-batı doğrultusundadır.

Ölçüler: Uzunluk: 2,50 m; Genişlik: 1,10 m; Derinlik: 0,60 m

Güney duvarı taş örgü tekniği ile yapılmıştır. Batı, kuzey ve güney duvarı farklı ebatlarda tuğla ile örülmüş, aralarında bağlayıcı malzeme olarak harç kullanılmıştır. Mezar duvarının iç yüzlerinde yer yer korunmuş sıva izleri izlenmektedir. Mezar zeminin bir bölümünü anakaya oluştururken, diğer kısımları kare formlu pişmiş toprak plakalar ile kaplanmıştır.

2.1.2. MEZAR 4 (M4) (Görsel 2)

Kripta bölümünün güneybatı köşesinde yer alır. Mezar kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır.

Ölçüler: Uzunluk: 1,40 m; Genişlik: 0,57 m; Derinlik: 0,75 m

Güney duvarı, mezarın neredeyse 1/3'lük bölümünü kaplayan anakayadan oluşmaktadır. Batı, kuzey ve güney duvarı farklı ebatlarda dörtgen formda tuğlalarla örülmüş ve yapımı sırasında harç dolgu kullanılmıştır. Doğu duvarının 2/3'lük bölümü, aynı işçilikle yapılmış olan M3 mezarına aittir. Duvarların üst kısımları oldukça tahrip olmuştur.

Mezar üst örtüsüne ait ize rastlanmamıştır. Mezar zemini anakaya ve sıkıştırılmış topraktır.

2.1.3 MEZAR 5 (M5) (Görsel 3)

Kripta bölümünün kuzeybatı köşesinde yer alır Mezar doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır.

Ölçüler: Uzunluk: 2,50 m; Genişlik: 1,00 m; Derinlik: 0,90 m

Kuzey duvarı taş örgü tekniğinde inşa edilmiştir. Batı duvarı anakayanın tıraşlanıp düzeltilmesiyle yapılmıştır ve eğimlidir. Güney ve doğu duvarı ise farklı ebatlarda dörtgen formda tuğlalarla örülmüş ve yapımı sırasında toprak dolgu kullanılmıştır. İnşası sırasında toprak dolgunun kullanılması nedeniyle duvarlar oldukça tahrip olmuştur. Mezar üst örtüsüne ait herhangi bir ize rastlanmamıştır. Mezar zemininin büyük bir kısmını batı duvarının devamı olan düzleştirilmiş anakaya kaplamaktadır. Geriye kalan bölümler ise farklı ebatlarda taşlardan ve sıkıştırılmış topraktır.

2.1.4 MEZAR 6 (M6) (Görsel 4)

Kripta bölümünün güney kısmında yer alır mezar doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır.

Ölçüler: Uzunluk: 2,00 m; Genişlik: 1,50 m; Derinlik: 1,05 m

Güney duvarı taş örgü tekniğinde inşa edilmişken, batı duvarı farklı ebatlardaki dörtgen formlu kireçtaşı bloklardan yapılmıştır. Kuzey ve doğu duvarında uygulanan işçilik aynıdır; ancak, kuzey duvarında daha büyük blok taşlar kullanılırken, doğu duvarında ise farklı ebatlarda biçimsiz taşlar kullanılmıştır. Duvarların işçiliğinde dolgu malzemesi olarak harç kullanılmıştır. Mezar üst örtüsüne ait herhangi bir ize rastlanmamıştır. Mezar zemini, taş ve kırık kiremit parçalarının toprak ile sıkıştırılmasıyla düzleştirilmiştir.

2.1.5 MEZAR 7 (M7) (Görsel 5)

M7 mezar yapısı, kripta bölümünün doğu yarısında yer almaktadır. Mezar doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır.

Ölçüler: Uzunluk: 2,00 m; Genişlik: 1,24 m; Derinlik: 1,05 m

Güney, doğu ve batı duvarı farklı ebatlardaki kesme taşların harç ile birleştirilmesiyle inşa edilmiştir. Duvarların iç cepheleri yer yer dökülmüş sıva ile kaplıdır. Kuzey duvarı ise kare formlu kireçtaşı bloklardan yapılmıştır. Yoğun tahribata uğramış kuzey duvarının dışında kalan diğer bölümler oldukça sağlamdır. Mezar üst örtüsüne ait herhangi bir ize rastlanmamıştır. Mezar zemini anakaya ve sıkıştırılmış topraktır.

2.1.6 MEZAR 8 (M8) (Görsel 6)

M8 mezar yapısı kripta bölümünün kuzey kısmında, mezar doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır.

Ölçüler: Uzunluk: 2,03 m; Genişlik: 0,75 m; Derinlik: 0,90 m

Mezarın kuzey ve batı duvarları farklı ebatlardaki taşların harçla örülmesiyle inşa edilmiştir. Kalın kuzey duvarı kriptaya aittir. Güney ve batı duvarı kare formlu kireçtaşı bloklardan yapılmıştır. Duvarlarda yer yer sıva izlerine rastlanmakla birlikte sıvalar yoğun tahribata uğramıştır. Mezar üst örtüsüne ait herhangi bir ize rastlanmamıştır. Mezar zemini kesme taşlarla döşenmiştir.

2.1.7 MEZAR 9 (M9) (Görsel 7)

M9 mezar yapısı kripta bölümünün doğu ucunda bulunmaktadır. Mezar kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır.

Ölçüler: Uzunluk: 3,05 m; Genişlik: 1,25 m; Derinlik: 1,10 m

Mezarın kuzey, güney ve doğu yönünü çevreleyen duvar hattı kriptanın apsiden oluşmaktadır. Bu duvar hattı farklı ebatlardaki taşların harç ile örülmesinden meydana gelmiştir. Batı duvarı ise kesme taşlardan inşa edilmiştir ve üzeri sıvalıdır. Duvarlarda yoğun tahribat vardır. Özellikle apsidal kısım arazinin eğimi nedeniyle oldukça hasarlıdır. Mezar üst örtüsüne ait herhangi bir ize rastlanmamıştır. Mezar zemini sıkıştırılmış topraktır.

2.2. KRİPTA DIŞI MEZAR YAPILARI

Söz konusu mezarların tümü kriptanın kuzeyinde, kriptaya yaklaşık 2 ila 7 m arasında mesafede yer almaktadırlar.

2.2.1 MEZAR 1 (M1) (Görsel 8)

Mezar kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır.

Ölçüler: Uzunluk: 2,47 m; Genişlik: 1,00 m; Derinlik: 1,50 m

Mezarın batı ve kuzey duvarları farklı ebatlarda taşların harç ile birleştirilmesiyle inşa edilmiştir, bu sebeple kalın bir hat oluşturmaktadır. Doğu ve güney duvarları ise kabaca kesilmiş dörtgen formlu bloklardan yapılmıştır. Özellikle doğu ve güney duvarları kullanılan harcın dökülmesi nedeniyle yoğun tahribata uğramıştır. Mezar üst örtüsüne ait herhangi bir ize rastlanmamıştır. Mezar zemininin büyük bölümü anakayadan oluşurken, bir kısmı da sıkıştırılmış topraktır.

2.2.2 MEZAR 2 (M2) (Görsel 9)

Mezar kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır.

Ölçüler: Uzunluk: 2,25 m; Genişlik: 1,15 m; Derinlik: 0,80 m

Mezarın batı ve güney duvarları farklı ebatlarda taşların harç ile birleştirilmesiyle inşa edilmiştir; bu nedenle kalın bir yapıya sahiptir. Doğu ve kuzey duvarları ise kabaca kesilmiş dörtgen formlu bloklardan yapılmıştır. Özellikle doğu ve kuzey duvarları kullanılan harcın dökülmesi nedeniyle yoğun tahribata uğramıştır. Mezar üst örtüsüne ait herhangi bir ize rastlanmamıştır. Mezar zemininin büyük bölümü anakayadan oluşurken, bir kısmı da sıkıştırılmış topraktır.

2.2.3 MEZAR 11 (M11) (Görsel 10)

Mezar doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır.

Ölçüler: Uzunluk: 1,40 m; Genişlik: 0,87 m; Derinlik: 0,75 m

Mezarın tüm duvarları farklı ebatlarda taşların harç ile birleştirilmesiyle inşa edilmiştir. Ancak doğu ve güney duvarı daha kalın yapıdadır. Duvarlar büyük

ölçüde tahrip olmuştur. Mezar üst örtüsüne ait ize rastlanmamıştır. Mezar zemini çeşitli boyutlarda çakıl taşları ile döşenmiştir.

2.2.4 MEZAR 12 (M12) (Görsel 11)

Mezar Doğu-Batı doğrultusunda uzanmaktadır.

Ölçüler: Uzunluk: 2,50 m; Genişlik: 1,25 m; Derinlik: 1,00 m

Mezarın tüm duvarları farklı ebatlarda taşların harç ile birleştirilmesiyle inşa edilmiştir. Ancak batı ve güney duvarı daha kalın yapıdadır. Duvarlar büyük ölçüde tahrip olmuştur. Mezar üst örtüsüne ait herhangi bir ize rastlanmamıştır. Mezar zemini sıkıştırılmış topraktır.

3-İSKELET BULUNTULARININ ÖZELLİKLERİ

Mezarlardan tespit edilen iskelet kalıntıları; kafa, çene, diş, omur, el ve ayak parmakları gibi çeşitli ekstremitelerden oluşmaktadır. Kazılar sırasında, M6 kodlu mezarda bulunan erkek bireye ait olan iskelet dışında, bütün halde başka iskelete rastlanmamıştır.

Bu nedenle kalıntılardaki kemikler; kalınlıkları, renkleri, kemik dokunun yapısı değerlendirilerek birey ayrımı yapılmaya çalışılmıştır. Bu işlemler sırasında birey sayısını belirlemede özellikle çene kalıntılarından yararlanılmıştır³.

Yapılan incelemelere göre kafa iskelet kalıntılarının değerlendirilmesiyle toplamda 123, çene kalıntılarının değerlendirilmesiyle ise 194 bireyin varlığı belirlenmiştir. Çene kalıntılara göre tespit edilen 194 bireyden 21'i bebek, 30'u çocuk, 4'ü kadın, 8'i erkek ve 131'i cinsiyeti belirlenemeyen ancak erişkin olduğu belirlenen bireylerden oluşmaktadır. Kafa iskeleti kalıntıları yardımıyla yapılan değerlendirme sonucunda ise 11 mezarda 123 bireyin varlığı belirlenmiştir. Bu bireylerden 1'i fetüs, 3'ü bebek, 6'sı çocuk, 42'si erişkin bireydir; bu değerlendirmede eşleştirilemeyen çok küçük parçalar halindeki kalıntılar bilinmeyenler grubuna dâhil edilmiştir⁴.

³ İskeletler ile ilgili tüm veriler Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Füsün Zethiye YAŞAR tarafından hazırlanan rapordan alınmıştır.

⁴ Mezarlardaki iskelet buluntuları ve diş analizleri için bkz. Yaşar-Şahin 2012: 31-50.

4-MEZAR BULUNTULARI

Mezarlarda kandil, giysi kemeri, altın giysi aplikleri, cam ve sikke gibi çok çeşitli objeler bulunmuştur. M1'de bulunan sikke 538-539 yıllarına tarihlenmektedir. M2 buluntuları arasında yer alan sikke, yoğun korozyona uğradığı için tarihlendirilememiştir. Ancak genel olarak metal buluntular 6. yüzyıl sonu ve erken 7. yüzyılı işaret etmektedir. M4'te 3 tane sağlam halde kandil bulunmuştur ve bu kandiller 6. yüzyıl sonu 7. yüzyıl başına tarihlenmişlerdir. M5'te bulunan cam sence oldukça önemli buluntular arasında yer almakla birlikte 6. yüzyıla verilmektedir. Genel olarak mezar tarihleri hakkında bize net bilgiler veren M7'deki Anastasius I (498-518) ve Iustin I (518-527) sikkelerinin yanı sıra, M9'da bulunan Heraclius (639-640) dönemine ait sikke ve M11'de bulunan Heraclius'un 20. yılını işaret eden sikkeler olmuştur. Bu buluntuların yanı sıra mezarlarda çok sayıda çeşitli metal objeler ve metal kemer tokaları, ayrıca altın giysi aplikleri dikkate değer buluntular arasında yer almaktadır.

5-DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

2009 yılından itibaren Myndos Tavşan Adası'nda yapılan kazılarda adanın en üst noktasında İS 5. yüzyıl sonu 6. yüzyılın başlarına tarihlenen bir bazilika ortaya çıkartılmıştır. Kilise çevresinde çalışmalar genişledikçe, adadaki yerleşimin, Hristiyanlık döneminin ilk yıllarından itibaren önemli bir dinsel merkez olduğu görülmüştür.

İlerleyen kazı sezonlarında elde edilen veriler,⁵ kilisenin alt teraslarında açığa çıkartılan mekanların da sivil amaçlı değil, doğrudan mabetle ilişkili yapılar olduğunu göstermiştir. Bu durum, adadaki mimari örüntünün büyük bir manastır kompleksi olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

Kazılarda ortaya çıkartılan kilisenin altındaki mezar içinde bulunan vücudu olmayan kafatasları ve üzerine kafatası kemiği yapışmış çiviler (Şahin 2011: 342), bunların, martırlara ait kalıntılar olup olamayacağı sorusunu akla getirmektedir. Her hâlükârda, anıtsal Bazilika'nın kriptası içine önemli

din adamlarının gömülmüş olduğu kesindir.

2013 kazı sezonunda, adanın kuzeydoğu yamacında yapılan kazılarda F5A olarak kodlanan açmada, kare planlı bir mekân ve onunla bağlantılı bir koridor ortaya çıkartılmıştır. Koridorun doğusunda yer alan mekân içinde kerpiç bir platform üzerine yerleştirilmiş pitos ile kuzeybatı köşesinde, ocak olması muhtemel bir birim yer almaktadır. Sözü edilen bu alanda 1 adet ekmek mühürü kalıbı (Görsel 12, 12a, 12b) ve 2 adet hacı pulu bulunmuştur (Görsel 13, 13a, 13b - 14, 14a, 14b).

Adada bulunan ekmek mühür kalıbının ön yüzünde dışta, saat yönünde "ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΛΑΒΕΤΕ" şeklinde kısaltılarak verilmiş Yunanca yazıt bulunmaktadır. Yazıtın başı ve sonu dört kollu eşit Yunan haçı ile ayrılmıştır. Yazıtta, "Azizlerin eulogiası [bir tip kutsanmış ekmek], ki o senin için veriliyor," denmektedir. ΑΓΙΩΝ kelimesi azizlerin kısaltılmış şeklidir, küçük dikey kullanılmış Ω ile gösterilir. Son kelime ΛΑΒΕΤΕ (bunu al senin için veriliyor) İsa tarafından verilen son akşam yemeğine gönderme yapar⁶: "Ve o ekmek alır, ve onu şükran için uzatır, ve onu parçalar, ve onlara verir ve şöyle der: 'Bu benim vücudum senin için verildi.'" (Luka 22:19)

Baş kısımları arasında kalan boşluklardaki haç motifleri, figürlerin askerî kıyafetleri, bu kişilerin birer asker aziz olduğunu göstermektedir.

Ekmek mühür kalıbı, buluntuların dışarıdan getirilmediğini, doğrudan adada, kutsal özel günlerde üretilen eulogia ekmekleri için kullanıldığını işaret etmektedir⁷. Yukarıda da ayrıntıyla belirtildiği gibi bu tür mühürler, yortu gününün anısına aziz ya da azizlerle ilişkili törenlerde kullanılan eulogia ekmekleri için yapılmışlardır.

Büyük olasılıkla imparatorluğun en güçlü olduğu 6. yüzyıldan Arap akınlarının başladığı 7. yüzyıla kadar, Tavşan/Asar Adası'ndaki kült merkezinde, hem yerel halka hem de hacı kabilelerine eulogia ekmekleriyle törenler düzenleniyor, martyr olduğu düşünülen ve

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Şahin 2010: 227 vd.; Şahin 2011: 154 vd.; Şahin 2012: 339 vd.; Şahin 2013: 25 vd.; Şahin 2014: 400 vd..

⁶ Mühür üzerindeki yazıt çevirisi konusundaki yardımları için Selanik Üniversitesi'nde çalışan Pagona Papadopoulou'ya teşekkür ederiz. Ekmek mühür kalıbı ve hacı pulları detaylı bilgi için bkz. Şahin - Tok 2012: 9-20.

⁷ Azizler için yapılan eulogia törenleri detaylı bilgi için bkz. Galavarias 1970: 109 vd.

şimdilik kimlikleri belirlenemeyen asker azizlerin resmedildiği mühürlü ekmekler yediriliyordu. İnananlar bu azizlerin resmedildiği pulları, muska gibi üzerlerinde taşımak için satın alarak bir yandan da din turizmine katkıda bulunuyor olmalıydı.

Adadaki kripta içi martıyr mezarları nedeni ile kutsallaşan yer, ökarist törenlerindeki kutsal yer, kutsal mekân ve kutsal obje üçlemesini tam anlamıyla karşılamaktadır.

KAYNAKÇA

- Galavaris 1970 G. Galavaris, *Bread and Liturgy – The Symbolism of Early Christian and Byzantine Bread Stamps*, London.
- Gürdal 2012 M. U. Gürdal, *Myndos Asar Adası Mezarları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Şahin 2010 M. Şahin, “Myndos 2008: Tavşan Adası Jeofizik Çalışmaları”, 25. *AST*, 227-236.
- Şahin 2011 M. Şahin, “Myndos Kazıları, 2009”, 32. *KST*, 1. *Cilt*, 154-175.
- Şahin 2012 M. Şahin, “Myndos Kazısı-2010”, 33. *KST* 1. *Cilt*, 339-363.
- Şahin - Tok 2012 D. Şahin- E. Tok, “Myndos Asar/Tavşan Adası Ekmek Mühür Kalıbı ve Hacı Pulları”, *Tüba-Ked* 10, 9-20.
- Şahin 2013 M. Şahin, “Myndos Kazısı 2011”, 34. *KST*, 3. *Cilt*, 25-44.
- Şahin 2014 M. Şahin, “Myndos Kazısı 2012”, 35. *KST*. 2. *Cilt*, 400-417.
- Yaşar - Şahin 2012 Z. F. Yaşar - D. Şahin, “Myndos Toplumu Dişleri Üzerine Bir Araştırma”, 28. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 31-50.

GÖRSEL LİSTESİ

- Görsel 1.** 3 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)
Görsel 2. 4 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)
Görsel 3. 5 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)
Görsel 4. 6 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)
Görsel 5. 7 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)
Görsel 6. 8 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)
Görsel 7. 9 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)
Görsel 8. 1 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)
Görsel 9. 2 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)
Görsel 10. 11 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)
Görsel 11. 12 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)
Görsel 12. Tam ekmek mühür kalıbı, ön yüz (Şahin - Tok 2012: 12, Fotoğraf 2)
Görsel 12a. Tam ekmek mühür kalıbı, arka yüz (Şahin - Tok 2012: 12, Fotoğraf 3)
Görsel 12b. Tam ekmek mühür kalıbı çizimi (Şahin - Tok 2012: 12, Şekil 3)
Görsel 13. Tam hacı pulu, ön yüz (Şahin - Tok 2012: 13, Fotoğraf 4)
Görsel 13a. Tam hacı pulu, arka yüz (Şahin - Tok 2012: 13, Fotoğraf 5)
Görsel 13b. Tam hacı pulu çizimi (Şahin - Tok 2012: 13, Şekil 4)
Görsel 14. Yarım hacı pulu, ön yüz (Şahin - Tok 2012: 13, Fotoğraf 6)
Görsel 14a. Yarım hacı pulu, arka yüz (Şahin - Tok 2012: 13, Fotoğraf 7)
Görsel 14b. Yarım hacı pulu çizimi (Şahin - Tok 2012: 14, Şekil 5)

Görsel 1. 3 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)

Görsel 2. 4 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)

Görsel 3. 5 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)

Görsel 4. 6 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)

Görsel 5. 7 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)

Görsel 6. 8 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)

Görsel 7. 9 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)

Görsel 8. 1 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)

Görsel 9. 2 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)

Görsel 10. 11 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)

Görsel 11. 12 Numaralı Mezar (Myndos Kazı Arşivi)

Görsel 12. Tam ekmek mühür kalıbı, ön yüz (Şahin - Tok 2012: 12, Fotoğraf 2)

Görsel 12a. Tam ekmekek mühür kalıbı, arka yüz (Şahin - Tok 2012: 12, Fotoğraf 3)

Görsel 12b. Tam ekmekek mühür kalıbı çizimi (Şahin - Tok 2012: 12, Şekil 3)

Görsel 13. Tam hacı pulu, ön yüz (Şahin - Tok 2012: 13, Fotoğraf 4)

Görsel 13a. Tam hacı pulu, arka yüz (Şahin - Tok 2012: 13, Fotoğraf 5)

Görsel 13b. Tam hacı pulu çizimi (Şahin - Tok 2012: 13, Şekil 4)

Görsel 14. Yarım hacı pulu, ön yüz (Şahin - Tok 2012: 13, Fotoğraf 6)

Görsel 14a. Yarım hacı pulu, arka yüz (Şahin - Tok 2012: 13, Fotoğraf 7)

Görsel 14b. Yarım hacı pulu çizimi (Şahin - Tok 2012: 14, Şekil 5)

APOLLONIA a.R. NEKROPOL ALANI KURTARMA KAZILARI

THE RESCUE EXCAVATIONS OF NECROPOLIS AREA AT APOLLONIA a. R.

Mustafa ŞAHİN* – A. Sinan ÖZBEY**

ÖZ

Kültür ve Turizm Bakanlığı izniyle, Bursa Arkeoloji Müzesi'nin başkanlığı ve Nilüfer Belediyesi'nin desteğiyle, 2016 yılı Temmuz ayında başlayan ve halen devam etmekte olan Apollonia a. R. Nekropol Alanı kurtarma kazılarında çıkartılan mezarlara ait örnekler bu bildiride tanıtılacaktır.

Yaklaşık 5 ay aralıksız sürdürülen kurtarma kazıları esnasında 5 sektörde 17 adet mezar tamamen açığa çıkartılmıştır. Kazı alanının etrafı tel örgü ile çevrilip tam anlamıyla güvenlik sağlandığında açılmak üzere bekletilen 4 adet mezar daha bulunmaktadır. Bugüne kadar sürdürülen kazılar esnasında 4 adet khamosorion tipi, 8 adet kerpiç sanduka mezar, 1 adet basit kil sanduka mezar, 1 adet kerpiç çatki mezar ve 1 adet oda mezar olmak üzere farklı mezar tipleri keşfedilmiştir. Mezarların yerlerinin gizlenmesi amacıyla, üzerlerinin moloz taşlarla kapatılması nekropolün ilginç özellikleri arasında bulunmaktadır.

Kurtarma kazılarının amacı hâlihazırda definciler tarafından açılan mezarlarda temizlik yapmak iken defincilerin bilinçsiz bir şekilde mezar etrafına gelişigüzel parçalayarak attıkları çok sayıda çanak çömlek örneğine rastlanmıştır. Bununla birlikte mezarların çoğunlukla henüz soyulmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bithynia, Mysia, Apollonia ad Rhyndacum, Nekropol, Müze-park.

ABSTRACT

In this paper, the examples of graves unearthed from the rescue excavations of the Apollonia a. R. necropolis area will be introduced. The rescue excavations are conducted by the permission of the Ministry of Culture and Tourism, and both the support of the Bursa Archaeological Museum and the support of Nilüfer Municipality.

The rescue excavations continued for about five months, seventeen graves in the five sectors were totally excavated. There are four graves waiting to be opened when the excavation area is surrounded by wire netting and fully secured. During the excavations continued until today, different types of tombs were discovered, including four khamosorion type, eight mudbrick cist graves, one simple mudbrick cist grave, one mudbrick grave and one chamber grave type. Among the interesting features of the necropolis are the covering of the graves with rubble stones in order to hide their place.

The purpose of the rescue excavations was to clean the tombs already opened by the illicit excavations. During the rescue excavations, a number of pottery samples were unearthed which the treasure hunters unconsciously chopped around the grave. However, it is understood that most of the graves have not yet been robbed.

Keywords: Bithynia, Mysia, Apollonia ad Rhyndacum, Necropolis, Museum-park.

* Prof. Dr. Mustafa Şahin, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Görükle-Bursa. E-posta: mustafasahin@uludag.edu.tr

** A. Sinan Özbey (M.A.), Tire Müze Müdürlüğü - İzmir. E-posta: alisinanozbey@gmail.com

Bu bildiri hazırlandığında henüz 17 mezarın kazısı tamamlanmıştır.

Bursa İli, Nilüfer İlçesi, Gölyazı Mahallesi'nde yer alan Apollonia Antik Kenti Nekropolü'nde, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Bursa Müzeleri Müdürlüğü başkanlığında, Bursa Uludağ Üniversitesi danışmanlığında sürdürülen kurtarma kazı ve araştırmaları Nilüfer Belediyesi'nin sponsorluğunda 2016 yılında başlamıştır¹.

Bursa-İzmir karayolunun 35. kilometresinden güneye sapıldığında, 3. kilometreden sonra başladığını düşündüğümüz Apollonia Nekropolü, antik kentin girişini belirleyen kule kalıntısına kadar yaklaşık 4 km devam etmektedir. Günümüzde Gölyazı'ya ulaşımı sağlayan modern yol, nekropol alanını ortadan ikiye ayırır şekilde uzanmaktadır. Gölyazılılar tarafından "Gâvur Mezarlığı" olarak da adlandırılan nekropolün yaklaşık 4 km uzunluğunda bir sahaya yayıldığı düşünülmektedir. Nekropolde yürüttüğümüz kurtarma kazıları, hazineye ait olan 1275 (eski 503) numaralı yaklaşık 2,5 hektarlık yüz ölçüme sahip parselde yapılmıştır (Görsel 1).

Antik yazılı kaynaklarda Apollonia'nın kuruluş tarihi hakkında açık bir bilgi yoktur. İÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen bir sikkeden hareket edilerek kentin kuruluşunu İÖ 5. yüzyıla çıkartmak isteyenlerin yanı sıra bu tarihi erken bulanlar da vardır (Wroth 1964: 8 vdd.). Apollonia'nın adının geçtiği en erken tarihli yazılı belge Milet'te bulunmuştur (Kawerau - Rehm 1914: Nr. 155). İÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlenen bu yazıtta, koloni kent Apollonia'nın ana kent Milet ile olan ikili ilişkisini yenilemek için bir heyet gönderdiğinden bahsedilmektedir. Bu yazıt aynı zamanda Apollonia'nın Milet kolonisi olarak kurulduğuna da işaret etmektedir. Kent, İÖ 218 ve 188 yılları arasında bir ara Bergamalıların egemenliğindedir. İÖ 183 yılında Romalılar tarafından II. Eumenes'in elinden alınarak Bithynia Kralı I. Prusias'a verilmiştir. Ancak

1 Kurtarma kazılarına izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne minnettarız. Kazının sponsorluğunu üstlenen Nilüfer Belediyesi adına Belediye Başkanı Mustafa Bozbebe'ye çok teşekkür ederiz. Bursa Müze Müdürlüğü adına çalışmalara katılan Hakan Bay ve Uğur Ayhan'a, Nilüfer Belediyesi adına destekte bulunan Onur Ulutaş ve arkeolog Nurgül Çetin'e müteşekkirimiz. Kazıya heyet üyesi olarak katılan Arş. Gör. Gonca Gülsefa ve Arş. Gör. Hazal Çıtakoğlu'na, doktora öğrencisi Metehan İhtiyar'a, yüksek lisans öğrencileri Ashıhan Akova, Asya Karacadağlı, Fatma Selbik, Mustafa Uğur Ekmekçi, Murat Akın, Osman Ercan, Tuğba Miran, Uygur Ozan Usanmaz ve lisans öğrencileri Alihan Ural, Büşra Okumuş, Cihan Çalıskan, Ece Erik, Edanur Kaplan, Elif Çalık, Fadime Merve Kızılçay, Fatma Gerim, Gamze Boy, Gamze Budak, Harun Görür, Hülya Subaşı, Minel Çavdar, Murat Aydın, Sevilay Dedeoğlu ve antropolog Semih Onur'a teşekkür ederiz.

Bergama ile Bithynia Krallıkları arasında İÖ 156-154 yıllarında yaşanan savaş sonucunda kent kesin olarak Bergamalıların yönetimine geçmiş olmalıdır.

Apollonia'da henüz Bergama Krallığı öncesine ait herhangi bir yazılı belge veya sikke bulunmamıştır. Apollonia isminin geçtiği ilk sikke darpları Bergama Krallığı Dönemi'ne denk düşen İÖ 2. yüzyılın ortalarına aittir². Bu nedenle Apollonia'nın Bergamalılar tarafından İÖ 183-150 yılları arasında yeniden kurulduğunu kabul etmek yanlış olmayacaktır. Zira, 2016 yılında nekropol alanında yapılan kazılarda M4, M11 ve M15 numaralı mezarlarda ölü hediyeleri arasında İÖ 4. yüzyıla tarihlenen örnekler bulunmaktadır. Ancak kentin Hellenistik Çağ öncesinde isminin Apollonia olup olmadığını henüz bilmiyoruz.

Gümüş ve altın sikke darp etmeyen Apollonia, Roma İmparatorluğu'nun Asya Eyaleti'ni kurmasından sonra da Milet kolonisi olarak kalmış olmalıdır. Ancak "civitas libera" ayrıcalığına (özgür kent statüsü) sahiptir. Böylece kendi iç işlerinde bağımsız, ancak dış ilişkilerde Roma'ya karşı sorumlu ve onunla birlikte hareket eden, Asya Eyaleti'ne vergi ödeyen bir kent "civitas stipendiaria" görünümündedir³.

Apollonia, 19. yüzyıl seyyahlarından başlayarak klasik arkeologlar, epigraflar ve Bizans Dönemi uzmanlarının ilgisini çekmiştir. Kent ilk olarak 1842 yılında W. J. Hamilton tarafından lokalize edilmiş (Hamilton 1842), sonrasında pek çok Batılı gezgin tarafından ziyaret edilmiştir. 1888'de M. P. Lé Bas ve S. Reinach tarafından yapılan ziyaret özellikle mimari yapı ve heykeltıraşlık eserlerinin gravürlerini içeren faydalı bir yayına dönüşmüştür (Lé Bas - Reinach 1888). F. W. Hasluck, 1910 yılında yayımlanan çalışmasında Kyzikos ve çevresini tanıtmının yanında Apollonia'ya da yer vermektedir (Hasluck 1910: 68 vdd.). C. Mango, 1979 tarihli makalesinde, Halilbey Adası'nda bulunan Aziz Konstantin Manastırını mercek altına almaktadır (Mango 1979: 329 vd.). S. Y. Ötüken, A. Durukan, H. Acun ve S. Pekak, 1986 yılında yayımlanan "Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler" isimli serinin 4. kitabında Gölyazı'da bulunan Bizans ve Türk Dönemi eserlerini

2 Sikke betimlerinden kerevit ticaretinin ve Apollon Kültürünün Apollonia için önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bkz. Fritze 1913: 63 vd.

3 Kent tarihi için ayrıca bkz. Abmeier 1990: 1-16.

incelemektedirler (Ötüken vd. 1986: 16-22). B. Yalman'ın 1986 yılında yayımlanan Apollonia hakkındaki kısa makalesine kadar kentin arkeolojisi pek fazla dikkat çekmemiştir (Yalman 1987: 7-12). Sonrasındaki ilk ciddi araştırma A. Abmeier tarafından 1990 yılında yayımlanan yazıtlara göre kentin tarihini irdeleyen makaledir (Abmeier 1990: 1-16). Bunu S. Aybek başkanlığında 2002 – 2010 yılları arasında sürdürülmüş olan arkeolojik yüzey araştırması takip etmektedir⁴. A. K. Öz, S. Aybek ile yapmış oldukları yüzey araştırmasında elde ettikleri bulguların bir bölümünü tanıttığı kitapta Gölyazı'dan da bahsetmektedir (Öz 2017: 18 vdd.). Tarafımızdan başlatılan Bursa ve İlçeleri Kültür Envanteri Projesi kapsamında, Nilüfer Mahalleri'nde 2015 ve 2016 yıllarında yaptığımız yüzey araştırması esnasında Gölyazı'ya da uğranmış ve elde edilen bulgular araştırma kitabının 1. ve 2. ciltlerinde yayımlanmıştır (Şahin 2016; Şahin 2017). Bugüne kadar kentin nekropolünü doğrudan ilgilendiren ilk ve tek çalışma, B. Tomay tarafından 2015 yılında Doç. Dr. Derya Şahin'in danışmanlığında yapılan yüksek lisans tezi olmuştur (Tomay 2015). Bu yayını tarafımızdan kaleme alınan *Nekropol Kazıları 2016-2017* isimli kitap takip etmiştir (Şahin – Özbey 2017).

Hem tarihçe, hem de araştırma tarihinden anlaşıldığı gibi, Apollonia kentinin nekropolü ile ilgili, son yıllarda yapılan yayınlar dışında bir çalışma söz konusu değildir.

Nekropol sahasında gerçekleştirilen kurtarma kazılarının öncelikli hedefi, bir yandan definecilerle karşı nekropolü koruma altına almak, diğer yandan kurtarma kazısı yapılan alanları düzenleyerek başlangıçtan günümüze kadar defin ve ölü kültürünü anlatan bir müze-park oluşturmaktır.

Kurtarma kazıları, yüzey araştırması esnasında belirlenen 5 sondaj alanında yapılmıştır (Görsel 2). Kazıların amacı defineciler tarafından zarar verilen mezarları kurtarmaya yönelik olduğu için, sondaj alanlarının belirlenmesinde tahrip edilen mezarların konumu esas alınmıştır. Önceden açılan mezarların temizlenmesi esnasında, yüzeye

⁴ Yüzey araştırmasında elde edilen bilgiler 2016 yılında S. Aybek ve B. Dreyer editörlüğünde toplu bir şekilde yayınlanmıştır. Ayrıca bkz. Aybek - Dreyer 2016 (yüzey araştırmalarına ait kaynakça ile birlikte).

çok yakın olmasına rağmen şans eseri defineciler tarafından görülmeyen mezarlara da rastlanmış ve bu mezarlar da kurtarma kazısı programına dâhil edilmiştir. Bazı durumlarda mezar sınırları önceden belirlenen sondaj sınırlarının dışına taşıdığı için sondaj sınırlarında genişlemeler de olmuştur.

Karışıklığa meydan vermemek için, mezarlar, sondaj farklılığı gözetilmeden birden başlayan ve kazısı yapılan mezara göre devam eden ardışık sayılarla numaralandırılmıştır. Ancak zamandan kazanmak için bazı durumlarda iki ayrı sondaj alanında aynı anda çalışılmış, bu nedenle bazı mezarlarda numaralandırma sıralama düzenimizin dışında kalmıştır: Örneğin Sondaj 4'te Mezar 9'dan Mezar 22'ye geçilmektedir. Sondaj 4'te, yine öngörmediğimiz bir şekilde, peribolos duvarı ile çevrili olduğunu düşündüğümüz bir aile mezarı açığa çıkartılmıştır. Aile mezarında bütünlüğü bozmamak için numaralama kendi içinde yapılmıştır: örneğin Mezar 5a, Mezar 5b gibi. Bazı durumlarda da beklemediğimiz şekilde alt alta mezarlar bulunmuştur. Bu durumda da karışıklığa meydan vermemek için mezarlar Mezar 9a, Mezar 9b şeklinde numaralandırılmıştır.

Kurtarma kazılarına alanın 10 x 10 m ölçülerinde karelere ayrılması ile başlanmıştır. Kazılar esnasında sondaj alanları mümkün olduğunca karelerin içine gelecek şekilde sınırlanmış ve mezarlar M1, M2, M3... şeklinde isimlendirilmiştir. Defineciler tarafından daha önce kazılmış olan mezarların (M1, M2, M3, M4 ve M10) temizlik çalışmaları esnasında iskelet ve mezar hediyeleri ile karşılaşınca, kazı çalışmaları salt mezar içi ile sınırlı tutulmamış, mümkün olduğunca, plan kare sınırlarını aşmamak üzere, yakın çevresi de dâhil edilmiştir. Böylece daha önce fark edilmemeleri nedeniyle tahrip edilmemiş çok sayıda mezar açığa çıkartılmıştır.

Alanın nekropol sahası olduğunu gösteren en önemli işaret, daha önce defineciler tarafından dağıtılan khamosorion tipindeki mezarlardır (Tomay 2015: 28 vd.) (Görsel 3-4). Mezarların kolay fark edilememesi nedeni nekropol sahasının yüzeyinin bilinçli bir şekilde moloz taşlarla kaplanmış olmasıdır (Görsel 5). Aslında bu taşların işlevi kazıların ilk günlerinde pek anlaşılammıştır. Ancak ilerleyen günlerde

mezarların yerini gizlemek üzere moloz taşların özellikle araziye yayıldığı anlaşılmıştır.

Sondaj 1'de M1 ve M2 olarak adlandırdığımız 2 adet khamosorion mezar daha önce defineciler tarafından kazıldığı için temizlik yapılmıştır (Görsel 6). M1 numaralı mezarın kuzey uzun yüzünde, 75 cm uzunluğunda, 25 cm genişliğinde bir tabula-ansata içerisinde, harf yüksekliği 2 cm olan 3 satır Yunanca yazıt ve yazıtı ikiye ayıracak şekilde yerleştirilen 1 adet Hermes Hermes betimi yer almaktadır (Şahin – Özbey 2017: 29 vd. Görsel 34-35) (Görsel 7).

M2'de ise lahit teknesinin her iki uzun yüzünde bilinçli olarak açıldıklarını düşündüğümüz 2 adet delik bulunmaktadır; kuzeydeki 14 cm çapında, 20 cm derinliğinde, güneydeki ise 15 cm çapında, 32 cm derinliğindedir (Şahin – Özbey 2017: 44 vd. Görsel 48-49) (Görsel 8). Her iki mezar, korunan mezar hediyelerine göre İS 1. yüzyıldan - 14. yüzyıla kadar geniş bir zaman dilimine tarihlenmektedir. Bu durum, zamanla lahit teknesine dışarıdan akan buluntu olarak yorumlanabileceği gibi, tekrar kullanımla da açıklanabilir. M3 ve M4 numaralı mezarlar da khamosorion tipindedir (Şahin – Özbey 2017: 54 vd.). Mezar hediyelerine göre İÖ 1 – İS 1. yüzyıllar arasına tarihlenen M3 numaralı mezarda buluntu grubu homojen bir görüntü arz etmektedir. 3. sondaj alanında yer alan M4 numaralı mezar da defineciler tarafından açılıp tahrip edilmiş olsa da, mezar hediyeleri arasında İÖ 4. - 3. yüzyıla tarihlenen örneklerin bulunması oldukça önemlidir (Şahin – Özbey 2017: 47 vd. Kat. M4-1 vd.). Çünkü Helenistik Dönem öncesi kentin varlığına dair elle tutulabilir ilk belgeler böylece ele geçmiştir olmaktadır.

Büyük bölümü 12E'de olmak üzere 12D numaralı plan karenin kuzey çeyreğini kapsayan Sondaj IV (Şahin – Özbey 2017: 72 vd.), Sondaj III'ün yaklaşık 10 m güneyinde yer almakta olup, 10 x 10 m ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır (Görsel 2). Bu sondaj alanı belirlenirken, defineciler tarafından tahrip edilen bir mezar göz önünde bulundurulmuştur (Görsel 9). Yüzeydeki moloz taşların kaldırılmasından sonra kuru duvarın mezarın etrafını çeviren bir peribolos duvarı olduğu anlaşılmıştır (Görsel 10). Peribolos duvarı ile çevrili bir alanda bulunan mezarlar bir aileye ait olabileceğinden birlikte ele

alınarak aynı numara altında alt başlıklar halinde isimlendirilmiştir: 5a, 5b, 5c, 5d. Peribolos duvarının dışında kalan, ancak Sondaj IV'ün içerisinde bulunan diğer mezarlar ise M6, M7, M8 gibi standart şekilde numaralandırılmıştır (Görsel 11). M9'da alt alta iki mezar gelmesi nedeniyle numaralandırma M9a, M9b şeklinde yapılmıştır. Yüzey temizliği esnasında bulunan İS 28-29 yıllarına tarihlenen 1 adet Sardes sikkesi ise en ilginç buluntular arasında yer almaktadır (Şahin – Özbey 2017: 77 Kat. SIV-1).

Sondaj alanının yaklaşık ortasında yer alan ve peribolos duvarının içinde bulunan mezarlardan M5a ve M5b numaralı olanlar 2016 sezonunda, M5c ve M5d numaralı olanlar ise 2017 sezonunun ilk günlerinde açığa çıkartılmıştır. Alanın güneyinde, peribolos duvarının üzerine gelecek şekilde yerleştirilen M5b numaralı mezar, tam sınırda olması nedeniyle peribolos içi kapsamında değerlendirilmiştir (Görsel 12).

Peribolos duvarı içerisinde gün ışığına çıkarttığımız 4 mezardan 3'ünde ortak şekilde birincil kremasyon uygulanmıştır. Mezarlarda birincil kremasyon uygulanması DNA testi ile kimlik belirlemeye engel teşkil etmiştir. M5a numaralı mezarda birincil kremasyona ait herhangi bir karbon izine rastlanmamıştır (Şahin – Özbey 2017: 80 vd.). Bunun nedeni definecilerin tahribi olabilir. Bununla birlikte M5a'da, mezar zeminini oluşturan anakaya üzerinde, diğer 3 mezardan farklı olarak, çukurların dolgu toprak ve kil ile tesviye edilerek düzeltilmesi, mezarda normal gömü yapılmış olma olasılığını güçlendirmektedir. Mezarlar anakayadan faydalanılarak veya bağımsız bir şekilde kerpiç duvarla sandık mezar şeklinde inşa edilmiştir. Mezarların tamamının üzeri kenarları düzeltilmemiş kireçtaşından plakalar ile örtülmüştür (Görsel 13). Birincil kremasyona rağmen, mezar hediyelerine göre, her 4 mezarın bir aileye ait olabilecek kadar birbirlerine yakın tarihlerden olduğunu söylemek mümkündür. Mezarda bulunan çoğunlukla karbonlaşmış iskelet parçalarından hareket ederek cinsiyet veya yaş tayininde bulunamıyoruz. Ancak en son açtığımız M5d numaralı mezarda bulunan spatula, kaşık ve olasılıkla ilaç karmada kullanılmış olan mermer bir palet ile birlikte toplu halde çok

sayıda unguanterium, aile reisinin hekim olma olasılığını güçlendirmektedir (Şahin – Özbey 2017: 117 vd. Kat. M5d-1 vd.). Diğer 3 mezarda birer strigilis bulunması bunların delikanlı mezarı olabileceğini akla getirmektedir (Şahin – Özbey 2017: 101 vd. Kat. M5a-64 ve M5a-71, 110 Kat. M5b-12, 115 vd. Kat. M5c-10). Ancak bilindiği gibi, strigilis hamamlarda aynı zamanda kadınlar tarafından kullanılan bir temizlenme gerecidir (Whitmore 2013: 18 vd. fig. 2-3). M5a ve M5c'de strigilis ile birlikte lagynos bulunmuş olması her iki mezarın kadına ait olma olasılığını güçlendirmektedir (Şahin – Özbey 2017: 82 vd. Kat. M5a-3, 113 Kat. M5c-1); olasılıkla hekimin eşi ve kızına. M5b'de ise strigilisin yanında bronz oinokhoenin (Şahin – Özbey 2017: 109 Kat. M5b-11) bulunması, bu mezarın ailenin delikanlısına ait olduğunu düşündürmektedir. 4 mezar da İS 1. yüzyıl içine tarihlenmektedir. Elde ettiğimiz mezar hediyeleri arasında sikke gibi kesin tarihlene yapabileceğimiz buluntu olmaması tarih sınırını geniş tutmamıza neden olmaktadır. Peribolos alanı göle hâkim bir konumdadır (Görsel 14). Bu konum hekim ailesinin kentin hatırlı ailelerinden birisi olabileceğine işaret etmektedir.

Anakayaya üzerine oturtulan M6, kalın kil ile oluşturulan duvarlara sahiptir (Görsel 15). Kil duvarlar ayrıca dıştan taş örgü ile desteklenmeden, doğrudan üzeri kapak taşları ile kapatılmıştır. Anakayadaki çukurlar ise M5a'da olduğu gibi kil dolgu ile tesviye edilmiştir. Bu özelliği ile şimdiye kadar açtığımız mezarlar içerisinde Apollonia Nekropolü'nün özgün örneklerinden birisidir. Mezarın ölçüleri ve ele geçen kafatasının boyutları mezarın bir çocuğa ait olduğuna işaret etmektedir (Şahin – Özbey 2017: 126 vd.).

İS 1. yüzyıla tarihlenen M7 (Şahin – Özbey 2017: 130 vd.) ve M8 (Şahin – Özbey 2017: 134 vd.) numaralı mezarlar, kerpiç çatki mezarlar grubuna girmektedir (Görsel 16). Bu teknikte mezarın çevresi önce kil duvar ile çevrelenmekte, daha sonra dıştan moloz taşlarla desteklenmektedir. Daha sonra mezarın üzeri alınlık şeklinde yerleştirilen kerpiçler ile kapatılmaktadır. Çatkıyı oluşturan kerpiçler yaklaşık 42 x 42 cm boyutlarında kare şeklindeki 4 adet plakadan oluşmaktadır.

12E numaralı parselin içerisinde yer alan M9 numaralı mezar, peribolos duvarının kuzeydoğusundadır (Görsel 16). Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan mezarın sınırları, anakaya üzerine sıralanan moloz taşlarla belirlenmiştir (Görsel 17). Bu alanda yapılan kazılar neticesinde alt alta yerleştirilen iki mezar bulunmuştur; bundan dolayı mezarlar M9a ve M9b olarak adlandırılmıştır. Mezar buluntularına göre, daha alt seviyede bulunan M9b numaralı mezara İÖ 2-1. yüzyılda gömü yapılmışken (Şahin – Özbey 2017: 141 vd.), M9a numaralı mezar İÖ 1. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir (Şahin – Özbey 2017: 138 vd.). M9b numaralı mezar kil sanduka tipinde olup birincil kremasyon uygulanmıştır. M9a ise taş sanduka mezar grubuna girmekte olup inhumasyon gömü yapılmıştır. Bu farklılıklar, hem zamanla ölü defin geleneklerindeki değişime, hem de mezarın aynı aile tarafından bir defa daha kullanılmadığına işaret etmektedir.

Üzeri kapak taşları ile örtülen kerpiç sanduka tipindeki M22 numaralı mezarda birincil kremasyon dikkat çekmektedir (Görsel 18). Mezarda bulunan ölü hediyeleri İS 1. yüzyılın 2. yarısından 3. yüzyıla kadar bir zaman aralığını göstermektedir (Şahin – Özbey 2017: 147 vd.). Altın diadem (Şahin – Özbey 2017: 153 Kat. M22-16), yüzükler (Şahin – Özbey 2017: 153 vd. Kat. M22-17 vd.) ve boncuk (Şahin – Özbey 2017: 155 vd. Kat. M22-27) gibi mezar hediyelerinden hareket ederek, mezarın bir kadına ait olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.

Büyük bölümü 15H'da olmak üzere 14H ve 15H numaralı parsellerin içinde kalan Sondaj V, Sondaj IV'ün yaklaşık 20 m kuzeydoğusunda, karşılama alanı olarak düşünülen en üst terasın ise yaklaşık 30 m güneydoğusunda yer almaktadır (Şahin – Özbey 2017: 158) (Görsel 19). Eğimli bir arazide uzanan alanının yüzeyi moloz taş, ot ve çalılıkla kaplıdır. Sondaj alanı belirlenirken daha önce definciler tarafından kaçak kazılarla açılan ve bir bölümü tekrar taş ve toprakla dolan bir oda mezar (M10 numaralı mezar) esas alınmıştır (Görsel 20). Halihazırda 3/4'lük bölümü açıkta olan oda mezarın duvarları malta harcı ve moloz taşla örülmüştür.

Basit toprak mezarlar grubunda yer alan M11 (Şahin – Özbey 2017: 164 vd.) ve M15 (Şahin – Özbey

2017: 178 vd.) numaralı mezarlar, mezar hediyeleri ile Apollonia Nekropolü'nde ele geçirdiğimiz en erken tarihli örneklerdir. Bir çocuğa ait olduğunu düşündüğümüz M11 numaralı basit toprak mezar, buluntularına göre İÖ 4. yüzyıldan – İÖ 1. yüzyılın sonu arasında geniş bir zamana işaret etmektedir (Şahin – Özbey 2017: 164 vd.). Mezarda bulunan unguentarium İÖ geç 3. yüzyıl tarihi ile nekropolün erken tarihli buluntuları arasında yer almaktadır (Şahin – Özbey 2017: 165 Kat. M11-1). Buluntu durumuna göre mezara gömü Hellenistik Dönem'de yapılmış olmalıdır. M15 numaralı mezarın buluntuları ise İÖ 4. yüzyıldan – İÖ 1. yüzyılın sonu arasında geniş bir zaman dilimine işaret etmektedir (Şahin – Özbey 2017: 178 vd.). Bununla birlikte mezarda bulunan gri hamurlu unguentarium, İÖ 4. yüzyıl 3. çeyreği tarihi ile Apollonia'nın en erken tarihli buluntuları arasındadır (Şahin – Özbey 2017: 179 Kat. M15-1). Her iki mezar, Apollonia Nekropolü'nde bugüne kadar açığa çıkarttığımız en erken tarihli mezarlar olma özelliğine sahiptir. Diğer bir ifade ile, bu mezarlardan hareketle Apollonia'da Hellenistik Dönem öncesine giden bir yerleşimin bulunduğunu söylemek mümkündür.

M12, kazısı tamamlanan 15 kerpiç çatkı mezar içerisinde en iyi korunmuş olanıdır (Şahin – Özbey 2017: 167 vd.)(Görsel 21). Bu nedenle hem kerpiç mezarlara definin nasıl olduğu, hem de birincil kremasyon konusunda önemli bilgiler elde etmemize olanak vermiştir. Kazı çalışmaları esnasında her aşama dikkatlice belgelenmiş, böylece yapım şekli ve yapı elemanları hakkında önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Mezar buluntuları mezarın İS 1. yüzyıla ait olabileceğine işaret etmektedir (Şahin – Özbey 2017: 170 vd. Kat. M12-1 vd.).

Sondajalanının kuzeybatısında yer alan M13 numaralı mezar, 14H numaralı açmasının kuzeybatısındadır (Şahin – Özbey 2017: 172 vd.) (Görsel 19). Doğubatı yönünde anakayanın oyulması ile oluşturulan mezar teknesinin kenarlarında oluşan boşluklar malta harcı kullanılarak moloz taş ve tuğla ile örülen duvarla tamamlanmıştır. Mezar buluntuları ağırlıkla İS 1. yüzyılın sonları ile 2. yüzyılın ilk yarısına işaret etmektedir (Şahin – Özbey 2017: 174 vd. Kat. M13-1 vd.). Mezarda bulunan sikke etkili korozyon

nedeniyle tarihlenememiştir (Şahin – Özbey 2017: 175 Kat. M13-5).

Kuzey-güney doğrultuda uzanan M16 numaralı mezar, kerpiç çatkılı taş kapama mezarlar grubuna girmektedir (Şahin – Özbey 2017: 183 vd.). Buluntuları arasında yer alan unguentariuma göre (Şahin – Özbey 2017: 184 Kat. M16-1), gömü Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olmalıdır.

Mezar 17, farklı iki gömü tespit edilmesi nedeniyle M17a ve M17b şeklinde iki alt başlıkta ele alınmıştır (Şahin – Özbey 2017: 185 vd.). İlk aşamada tek bir bireye ait olduğu düşünülen mezarda, kazının ilerleyen safhalarında iki ayrı gömünün yapıldığı tespit edilmiştir. Mezarlardan erken evreye ait olan M17a numaralı mezarda herhangi bir buluntuya rastlanmadığı için gömü tarihini bilemiyoruz. İlk mezarın önemli ölçüde tahrip olmasına neden olan M17b numaralı ikinci mezar, buluntuları yardımıyla İS 1. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir (Şahin – Özbey 2017: 189).

Kerpiç çatkı mezarlar grubunda yer alan M19 numaralı mezar, buluntuları yardımıyla İÖ 1- İS 2. yüzyıl aralığında bir zamana tarihlenmektedir (Şahin – Özbey 2017: 192 vd.).

Birincil kremasyon uygulanan kerpiç sanduka tipindeki M20 numaralı mezar, buluntularına göre İS 1. yüzyılın 2. yarısında tarihlenmektedir (Şahin – Özbey 2017: 197 vd.).

M14 (Şahin – Özbey 2017: 176 vd.), M17a (Şahin – Özbey 2017: 186), M18 (Şahin – Özbey 2017: 190 vd.) ve M21 (Şahin – Özbey 2017: 201 vd.) numaralı mezarlarda ise tarihlenmeye yardımcı olabilecek mezar hedyesi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Apollonia Nekropolü'nde bugüne kadar tespit edilen mezar tipleri; kireç taşından anakayanın tekne şeklinde oyulmasıyla oluşturulan khamosorion mezarlar, taş sanduka mezarlar, kerpiç sanduka mezarlar, kil sanduka içinde kerpiç çatkı mezarlar, oda mezarlar, basit toprak mezarlar olmak üzere 6 tipte karşımıza çıkmaktadır. Oda mezarlar, tuğla veya moloz taşlar ve horasan harcı ile örülmüştür. Khamosorion ve oda mezar dışında kalan mezarlarda, ölünün bedeni, anakayanın

üzerindeki oyuklar temizlenerek, diğer bir ifadeyle, mevcut çukurlar tesviye edilerek zemin üzerine yerleştirilmiştir. Kerpiç çatki mezarlarda önce harşsız moloz taşlarla sınır belirlenmiş, daha sonra kurutulmuş kerpiçle mezar duvarları oluşturulmuştur. Bu tür mezarların içerisinde genellikle birincil kremasyon uygulanmıştır. Mevcut mih ve yanık izlerinden anlaşıldığı kadarıyla, ölünün bedeni ahşap teneşir üzerine uzatıldıktan sonra yakma işlemi gerçekleştirilmiştir.

Mezarların üzerleri, özellikle sanduka mezarlarda, kenarları düzeltilmeden kaba bırakılmış kireçtaşından kapak taşları ile kapatılmıştır; taş plakalar genellikle 4 ayrı büyük bloktan oluşmaktadır. Kapak taşları belli bir düzen içerisinde kapatılmış ve

aralara kilit taşları yerleştirilmiştir. Böylece mezarın sonradan açılması zorlaştırılmıştır. Bu nedenle kilit taşları alınmadan ve en üste oturtulan blok taş tespit edilmeden mezarı açmak çok zordur. Mezarların zeminlerini oluşturan anakaya, khamosorionların ve oda mezarların dışında, genellikle düzeltilmemiştir. Bunun nedeni ölü bedeninin doğrudan mezar zeminine değil de, yakılması için ahşap teneşir üzerine uzatılması olmalıdır. Basit kil sanduka mezarlarda, mezar teknesi kil duvar ve düzeltilen anakaya ile oluşturulmaktadır. Kil duvar, dış yüzeyden moloz taşlarla örülen kuru duvar ile desteklenmiştir. Bu tip mezarların üzerleri kapak taşları ile kapatılmıştır. Kapak taşları çoğunlukla moloz taş duvar ve anakaya üzerinde oturmaktadır. Ancak doğrudan kil duvar üzerine oturtulan örnekler de bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abmeier 1990 A. Abmeier, "Zur Geschichte von Apollonia am Rhyndakos", E. Schwertheim (ed.), *Mysische Studien, Asia Minor Studien 1*, Bonn, 1-16.
- Aybek - Dreyer 2016 S. Aybek - B. Dreyer (eds.), *Der archäologische Survey von Apollonia am Rhyndakos beim Uluabat-See und der Umgebung Mysiens in der Nordwest-Türkei 2006-2010*, Orient & Occident in Antiquity 2, Berlin.
- Hamilton 1842 W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With some Account of their Antiquities and Geology, Vol.1*, London.
- Hasluck 1910 F. W. Hasluck, *Cyzicus, Being Some Account of the History and Antiquities of that City, and of the District Adjacent to it, with the Towns of Apollonia Ad Rhyndacum, Miletupolis, Hadrianutherae, Priapus, Zeleia, etc.*, Cambridge.
- Kawerau - Rehm 1914 G. Kawerau – A. Rehm, *Das Delphinion in Milet*, Th. Wiegand (ed.), *Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, Band 1,3, Berlin.
- Lé Bas - Reinach 1888 M.P. Lé Bas – S. Reinach, *Voyage Archéologique en Grèce et en Asie Mineure*, Paris.
- Mango 1979 C. Mango, "The Monastery of St. Constantine on Lake Apollon", *Dumbarton Oaks Papers 33*, 329-333.
- Ötüken vd. 1986 Y. Ötüken – A. Durukan – H. Acun - S. Pekak, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler 4*, Ankara, 16-22.
- Öz 2017 A. K. Öz, *Uluabat Gölü Çevresi Mimari ve Arkeolojik Yüzey Araştırması*, Bursa.
- Ramsay 1960 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, İstanbul.
- Şahin vd. 2011 M. Şahin – Y. Polat – T. Zimmermann, "Der Hafen von Kapanca. Ein neuer Vorschlag zur Lokalisation der Stadt Caesarea Germanica", *OLBA 19*, 203-232.
- Şahin 2016 M. Şahin, *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri II, Nilüfer İlçesi I*, Bursa.
- Şahin – Özbey 2017 M. Şahin – A.S. Özbey, *Nekropol Kazıları 2016-2017*, M. Şahin (ed.), Apollonia a. R. Araştırmaları I, Bursa.
- Tomay 2015 B. Tomay, *Apollonia ad Rhyndacum Nekropolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- von Fritze 1913 H. von Fritze, *Die antiken Münzen Mysiens*, Berlin.
- Whitmore 2013 A. M. Whitmore, *Small Finds and the Social Environment of the Roman Baths*, PhD Thesis, University of Iowa (Iowa Research Online).
- Wroth 1964 W. Wroth, *Catalogue of the Greek Coins of Mysia, A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*, London.
- Yalman 1987 B. Yalman, "Gölyazı Köyü, Apollonia ad Rhyndacum", *İlgi 37*, 7-12.

GÖRSEL LİSTESİ

- Görsel 1.** Apollonia a.R.'un konumu (Kaynak: Google Earth)
- Görsel 2.** Apollonia Nekropolü sondaj alanları rölövesi (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 3.** Apollonia Nekropol alanı Khamosorion tipi mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 4.** Apollonia Nekropol alanı Khamosorion tipi mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 5.** Mezarları kamufle etmek amacıyla kullanılan moloz taşlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 6.** Sondaj I, M1 ve M2 numaralı mezarlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 7.** Lahit teknesinin kuzey uzun yüzünde yer alan Yunanca yazıt ve Hermes Hermes betimi (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 8.** Lahit teknesinin her iki uzun yüzünde yer alan deliklerden örnek (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 9.** Sondaj IV'te defineciler tarafından dağıtılan mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 10.** Sondaj IV, M5a numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 11.** Sondaj IV'te açılan mezarlar toplu halde (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 12.** Sondaj IV, Mezar M5a, M5b, M5c, M5d (Peribolos duvarı içerisindeki mezarlar) (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 13.** Sondaj IV, Mezar M5a, M5b, M5c, M5d (Peribolos duvarı içerisindeki mezarlar) numaralı mezarlarının plaka taşlar ile örtülmüş hali (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 14.** Sondaj IV, Peribolos alanı (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 15.** Sondaj IV, M6 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 16.** Sondaj IV, M7, M8 ve M9 numaralı mezarlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 17.** Sondaj IV, M9 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 18.** Sondaj IV, M22 numaralı mezar (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 19.** Sondaj V'te açılan mezarlar toplu halde (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 20.** Sondaj V, M10 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 21.** Sondaj V, M12 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 1. Apollonia a.R.'un konumu (Kaynak: Google Earth)

Görsel 2. Apollonia Nekropolü sondaj alanları rölövesi (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

Görsel 3. Apollonia Nekropol alanı Khamosorion tipi mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 4. Apollonia Nekropol alanı Khamosorion tipi mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 5. Mezarları kamufle etmek amacıyla kullanılan moloz taşlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 6. Sondaj I, M1 ve M2 numaralı mezarlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 7. Lahit teknesinin kuzey uzun yüzünde yer alan Yunanca yazıt ve Hermes Hermes betimi (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 8. Lahit teknesinin her iki uzun yüzünde yer alan deliklerden örnek (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

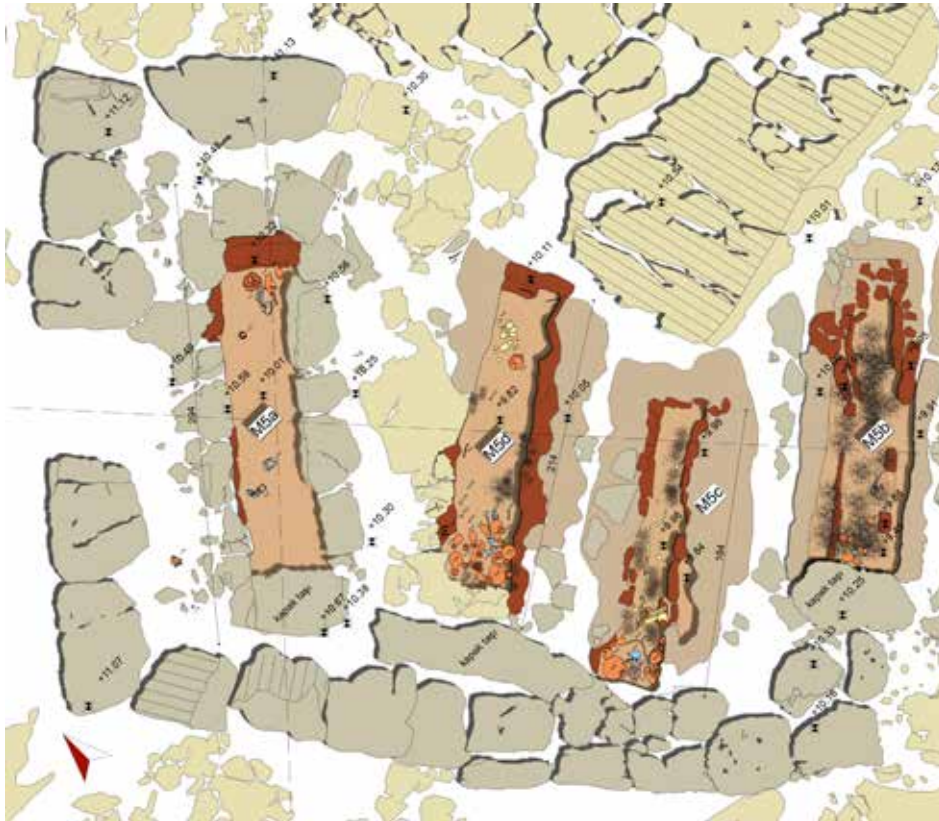
Görsel 9. Sondaj IV'te definciler tarafından dağıtılan mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

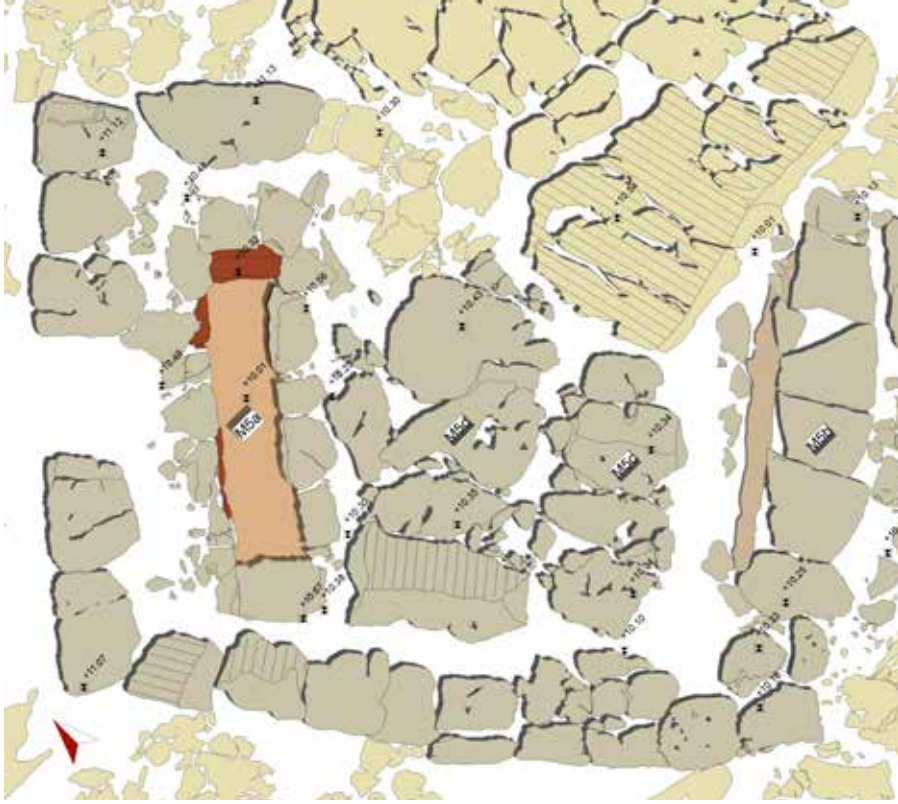
Görsel 10. Sondaj IV, M5a numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 11. Sondaj IV'te açılan mezarlar toplu halde (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

Görsel 12. Sondaj IV, Mezar M5a, M5b, M5c, M5d (Peribolos duvarı içerisindeki mezarlar) (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

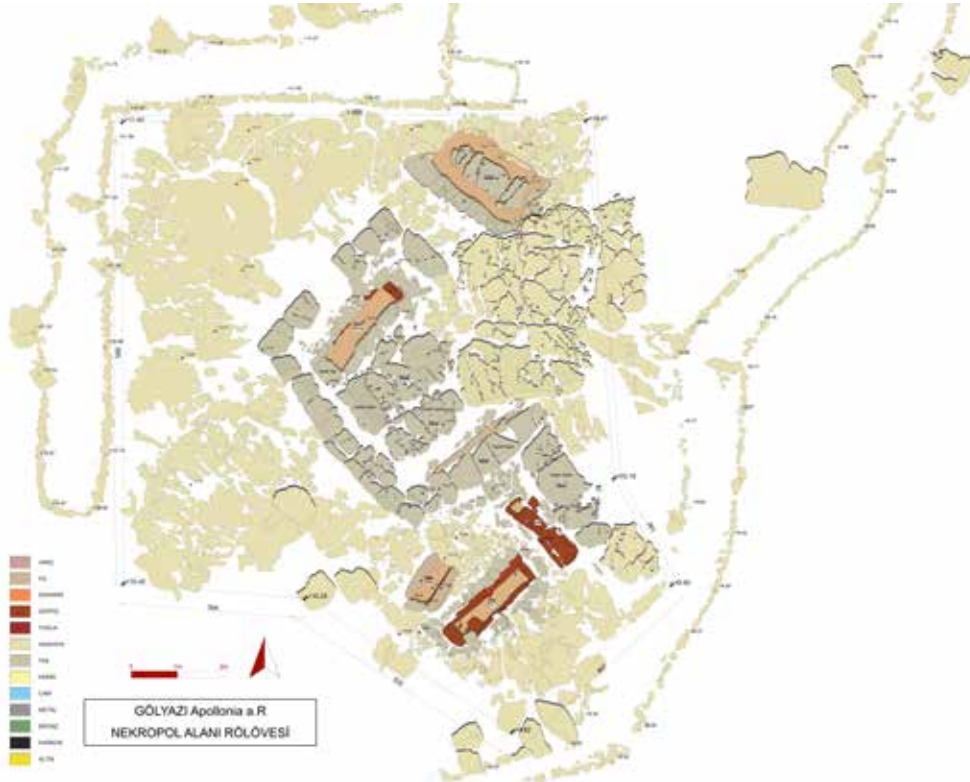
Görsel 13. Sondaj IV, Mezar M5a, M5b, M5c, M5d (Peribolos duvarı içerisindeki mezarlar) numaralı mezarlarının plaka taşlar ile örtülmüş hali (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

Görsel 14. Sondaj IV, Peribolos alanı (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 15. Sondaj IV, M6 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 16. Sondaj IV, M7, M8 ve M9 numaralı mezarlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 17. Sondaj IV, M9 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 18. Sondaj IV, M22 numaralı mezar (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

Görsel 19. Sondaj V'te açılan mezarlar toplu halde (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

Görsel 20. Sondaj V, M10 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 21. Sondaj V, M12 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

ARKEOLOJİK MİRASIN KORUNMASI VE SUNUMUNA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR
APPROACHES IN PRESERVATION AND EXHIBITION OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE

Mine TANAÇ ZEREN*

ÖZ

Arkeolojik Miras Alanları; geçmişten günümüze ulaşan, korunması rastlantılara bırakılamayacak evrensel değerler bütünüdür. Arkeolojik Miras Alanlarında açığa çıkarılan buluntuların korunması ve sunumu günümüzde uluslararası tüzükler ve yasalarla tanımlanmış ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Makale kapsamında Arkeolojik alanların korunması ve sunumuna yönelik geliştirilen yaklaşımlar değerlendirilecektir. Arkeolojik alanlar için üretilmiş olan alan yönetim planları; gerekli konservasyon çalışmalarının örnekleri, alandan uygun bir biçimde faydalanmayı ve arkeolojik buluntuların bilimsel nitelikte sunulması ile ilgili yapılan çalışmaların temel ilkelerinin aktarılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arkeolojik Miras, Arkeolojik Alanda Koruma, Arkeolojik Restorasyon, Arkeolojik Sunum Yöntemleri, Koruma.

ABSTRACT

Archaeological studies are considered as a principal source of knowledge of prehistoric, ancient, and extinct cultures. The unearthed evidence as architectural artefacts is very important resources of the history and cultural and architectural heritage values. Archaeological areas are cultural heritage sites, which have ruins that can be easily damaged by destructive and corrosive effects. Therefore it is hard to protect this cultural heritage sites from effects stemming from nature and human. In archaeological sites, both preservation and exhibition of the findings are very important items that are taken into consideration in today's preservation manner. This paper aims to put forward the main principles of the applications on archaeological sites in terms of preservation and exhibition.

Keywords: Archaeological Heritage, Preservation in Archaeological Sites, Archaeological Restoration, Archaeological Presentation Methods, Conservation.

* Prof. Dr. Mine Tanaç Zeren, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Tinaztepe Kampüsü, Kuruçeşme, Buca. E-posta: mine.tanac@deu.edu.tr.

1. Giriş:

“Arkeolojik miras”; insan varlığının her türlü izini kapsayan ve her tür insan etkinliğini yansıtan yerleri, terk edilmiş yapıları, toprak ve su altındaki sitler de dâhil olmak üzere her türlü kalıntıyı, bunlarla ilişkili taşınabilir tüm kültürel malzemeyi içeren ve temel verileri arkeolojik yöntemler ile elde edilen maddi miras olarak tanımlanmaktadır (ICOMOS, 1990).

Venedik Tüzüğü’ne göre Arkeolojik Alanlarda yapılacak müdahaleler; aşağıdaki gibi tanımlanmıştır (Venedik Tüzüğü, 1964):

- *Yıkıntılar korunmalı, mimari unsurların ve buluntuların sürekli olarak korunması için gerekli önlemler alınmalıdır. Bundan başka anıtın anlaşılmasını kolaylaştıracak ve anlamını hiç bozmadan açığa çıkartacak her çareye başvurulmalıdır.*
- *Bütün yeniden inşa işlemlerinden peşinen vazgeçilmelidir. Yalnız Anastilosis’e, yani mevcut veya birbirinden ayrılmış parçaların bir araya getirilmesine izin verilebilir. Birleştirmede kullanılan madde her zaman ayırt edilebilecek bir nitelikte olmalı ve bu, anıtın korunmasını sağlamak ve eski haline getirmek için mümkün olduğunca az kullanılmalıdır.*

Arkeolojik sit alanları arasında; düz yerleşim alanları, dikey tabakalanmaya sahip höyükler, yatay tabakalanmaya sahip yerleşmeler, kaleler, kaya mezarlıkları, tümülüsler, kült alanları ve bunun gibi benzeri alanlar yer almaktadır.

1990’lara kadar sadece korunması ve zarar görmeden gelecek nesillere aktarılması önemsenen ve yalıtılmış ortamlarda sergilenen kültür varlıkları, sonrasında kültür sektörünün önemli birer parçası ve ekonomiye katkı sağlayan bir değer olarak kabul görmeye başlamıştır.

Bubağlamda, kültürel varlıkların sürdürülebilirliğinin sağlanması ve geleceğe yönelik olarak koruma-planlama stratejilerinin geliştirilmesini amaçlayan yönetsel bir yaklaşımın ve “kültürel miras yönetimi” kavramının gerekliliği ortaya çıkmıştır.

1990 tarihinde, alan yönetiminin temel sistemini oluşturmak amacıyla ICOMOS’un Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi konusundaki tüzüğü hazırlanmıştır.

Söz konusu tüzükte Arkeolojik Miras aşağıdaki gibi tanımlanır ve korunması yönünde yöntemler içerir:

- İnsanlığın var oluşundan bu yana temel bilgileri içinde barındıran arkeolojik mirasın korunması ve doğru şekilde yönetilmesi şarttır.
- *Bu bağlamda yapılacak çalışmalar teknik donatılarla sınırlı kalmayıp, disiplinler arası kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Arkeolojik mirasın yönetimi en doğru şekliyle devlet yöneticileri, akademik çalışanlar, arkeologlar ve yerel halkın etkin katılımıyla sağlanabilir (**Giriş ve Tanım**).*
- *Arkeolojik mirasın korunmasıyla ilgili yapılan çalışmalar arazinin kullanımı, gelişimi ve planlaması kadar arkeolojik alanın bulunduğu bölgenin kültürü, çevresel özellikleri ve yerel halkın eğitim düzeyiyle de doğrudan ilişkilidir. Tüm bu veriler birlikte ele alınarak bütünlüklük bir koruma politikası geliştirilmelidir. Özellikle yerli halkın etkin katılımı, bilgilendirilmesi gereklidir (**Bütünlüklük Koruma Politikası**).*
- *Tüm bu gerekliliklerin sınırları yasalar ile net bir şekilde çizilmeli, her ülke ve bölge için o bölgenin tarihine ve geleneklerine uygun olarak arkeolojik mirasın yerinde korunması ve araştırılmasına olanak sağlayacak şekilde olmalıdır (**Yasa ve Ekonomi**).*
- *Arkeolojik mirasın korunması ve yönetiminde temel görev belgeleme çalışmalarıdır. Mevcut durumun tespiti olabildiğince detaylı ve hassas bir şekil yapılmalıdır (**Belgeleme**).*
- *Araştırma sırasında temel hedef arkeolojik verilerin yok edilmemesi olmamalıdır. Alanın tümünü kazmak yerine gerekli olanla sınırlı kalmak arkeolojik alanın korunması ilkesine daha uygun bir tavır olarak benimsenmelidir (**Araştırma**).*

- *Arkeolojik alan yönetiminin temel hedefi, ortaya çıkarılan tüm ilgili belgeler ve koleksiyonların yerinde bakımının yapılması ve uzun vadeli korunmasının sağlanmasıdır. Bu ilke sürekli bakım, onarım ve yönetimin önemini vurgulamaktadır ve eğer sürekli bakım sağlanamayacaksa arkeolojik kazı yapılarak eserlerin ortaya çıkarılmaması gerekmektedir (Bakım ve koruma).*

Arkeolojik miras alanlarına uygulanan müdahale şekilleri, diğer kültürel miras alanlarına göre farklılık göstermektedir. Diğer kültür varlıklarının koruma alanlarında konu alan koruma-kullanma dengesi kavramının arkeolojik miras alanlarında farklı yorumlanması, korumanın ön plana çıkarılması, kullanma kavramının ise geçmiş uygarlıklara ait bu miras alanlarından sadece bilgi edinilmesi bağlamında yorumlanarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Yıllarca toprak altında kalmış bu değerlerin açığa çıkarılmalarının devamında da doğal ve insan kaynaklı bozulma etmenlerinden diğer kültür varlıklarından daha farklı etkileneceği de unutulmaması gereken çok önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Açığa çıkarılan buluntuların belgelendikten sonra ne şekilde korunacakları ise arkeolojik miras alanlarına ait asıl koruma problemini oluşturmaktadır.

Arkeolojik alanların düzenlenmesine yönelik müdahale yöntemleri, alan özelinde tespit edilen ihtiyaçlar ve ortaya çıkarılan buluntular bağlamında oluşturulsa da, belli ilkeler üzerinden teşkil edilmektedir. Bu bağlamda yapılabilecek çalışmalar, öncelikle çıkan buluntuların korunması, devamında da sunumu üzerine gelişmektedir.

Kültürel miras yönetimi kavramının gelişimi ile birlikte, kültürel miras alanlarının önemli bir bölümünü oluşturan arkeolojik sit alanlarının korunmasında sürdürülebilir ve bütüncül bir alan yönetim planının oluşturulması, sit alanının doğru şekilde ve uzun vadeli korunması ve değerlendirilmesinde bir gereklilik haline gelmiştir. Arkeolojik alanlar için alan yönetim planı gerekli konservasyon çalışmalarını, alandan uygun bir biçimde faydalanmayı ve arkeolojik buluntuların bilimsel nitelikte sunulması ile ilgili temel ilkeler ve

bilgileri içermelidir. Bu bağlamda da temel nedeni arkeolojik alanın önem ve değerlerinin korunması olan alan yönetiminin öngördüğü çalışmalar

- Alan ölçeğinde yürütülecek çalışmalar
- Yapı ölçeğinde yürütülecek çalışmalar

şeklinde iki ana başlık altında örgütlenebilir.

- Alan ölçeğinde yürütülecek çalışmalar:
 - Arkeolojik Alanın çevresi ile kurduğu etkileşimin ve algısının artırılması bağlamında yürütülen çalışmalar,
 - Alana yaklaşım ve giriş noktalarının belirlenmesi,
 - Ziyaretçiye açılacak alanlarda üst ölçekte gezi güzergâhlarının geçirileceği noktaların belirlenmesi, koruma çatı ve platformlarının yer seçimleri ve gezi güzergâhları ile kuracağı ilişkinin tanımlanması, ören yeri içerisinde inşa edilecek WC, satış birimleri, olası müze yapıları gibi yapıların alan içerisine önerilen gezi güzergâhı ile kurduğu bağlantının tasarlanması çalışması,
 - Alan özelinde üretilecek yönlendirme işaret ve panolarının üretilmesi çalışması,

biçiminde özetlenebilirken, yapı ölçeğinde gerek korumaya gerekse sunuma yönelik yapılacak çalışmalar ise;

- Buluntuların konservasyonu
- Buluntularda yapılacak tamamlama, sağlamlaştırma ve ayağa kaldırma çalışmalarının arkeolojik restorasyon yöntemi olan anastilosis yöntemi ile uygulanması,
- Buluntuların korunmasına yönelik üretilecek koruma çatıları veya korugan yapıların tasarımı,
- Buluntular özelinde üretilecek gezi platformlarının tasarımı,

- Bilgilendirme panolarının tasarımı

başlıkları altında değerlendirilmektedir.

2. Arkeolojik Mirasın Korunması ve Sunumuna Yönelik Yaklaşımlar

Arkeolojik alanlarda kazılar sırasında ortaya çıkarılan kültürel değerlerimiz, taşınabilir ölçekli oldukları takdirde (heykeller vs. gibi) ilgili müzelerde onarıldıktan sonra sergilenerek koruma altına alınabilirler. Fakat mimari kalıntılar yerinde korunmayı zorunlu kılan değerlerimizdir.

Arkeolojik miras alanlarına uygulanan müdahale şekilleri, diğer kültürel miras alanlarına göre farklılık göstermektedir. Koruma-kullanma dengesi bağlamında korumanın ön plana çıkarılması, geçmiş uygarlıklara ait bu miras alanlarından sadece bilgi edinilmesi bağlamında kullanma kavramının yorumlanması, doğal ve insan kaynaklı bozulma etmenlerinden diğer kültür varlıklarından daha farklı etkileneceğinin unutulmaması gerekmektedir.

Temel nedeni arkeolojik alanın önem ve değerlerinin korunması olan alan yönetiminin öngördüğü çalışmalar yukarıda da aktarıldığı gibi; alan ölçeğinde yürütülen çalışmalar ve yapı ölçeğinde yürütülen çalışmalar olarak iki başlıkta toplanmaktadır.

• Alan Ölçeğinde Yürütülecek Çalışmalar:

- Arkeolojik Alanın çevresi ile kurduğu etkileşimin artırılması, algısının artırılması, alana yaklaşım ve giriş noktalarının belirlenmesi bağlamında yürütülen çalışmalar: **Hizmet Yapıları** (Giriş Mekânları, WC, Kafeterya, Satış Birimleri, Bilet Gişesi, Kazı Evleri, Depolar vs.)
- Alanın değerlerinin tanıtımına yönelik yürütülen çalışmalar: **Müzeler, Sergileme Mekânları**
- Ziyaretçinin alanı en etkin biçimde deneyimlemesi üzerine yürütülen çalışmalar: **Gezi Platformları, Koruma Çatıları ve Koruganların Üretilmesi ve Bilgilendirme Panoları vs.**

• Yapı Ölçeğinde Yürütülecek Çalışmalar:

- Buluntuların konservasyonu,
- Buluntularda yapılacak tamamlama, sağlamlaştırma ve ayağa kaldırma çalışmalarının arkeolojik restorasyon yöntemi olan, anastilosis yöntemi ile uygulanması,
- Buluntuların korunmasına yönelik üretilecek **koruma çatıları veya korugan yapıların tasarımı,**
- Buluntular özelinde üretilecek **gezi platformlarının tasarımı**

olarak sınıflandırılabilir.

2.1 Koruma Çatıları ve Koruganların Tasarım İlkeleri

Arkeolojik alanlarda gün ışığına çıkarılan kültürel değerler, değişik konsolidasyon ve konservasyon teknikleri kullanılarak koruma altına alınırlar. Ancak duvar resimleri, mozaikler, kerpiçten yapılmış yapı elemanları gibi bazı eserler vardır ki; gerçekleştirilen konsolidasyon, konservasyon çalışmaları sonrasında bile doğanın olumsuz etkileri karşısında çoğu kez korunamamaktadır. Bu durumda, yani arkeolojik alanlarda koruma girişimlerinin yeterli olmadığı durumlarda, bir koruma strüktürünün tasarımı gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Zeren - Uyar 2010: 57).

Koruma strüktürünün oluşturulmasının iki temel nedeni bulunmaktadır:

- Arkeolojik kalıntıları yağmur, güneş, rüzgâr gibi dış etkenlerden korumak,
- Alanda çalışanların optimum konfor koşulları içinde çalışmalarını yürütmelerine olanak sağlamak, alanı ziyaret edenlerin de benzer biçimde optimum konfor koşulları içinde buluntuları incelemelerini sağlamaktır.

Koruma çatıları arkeolojik alanlara getirilen birer “ek yapı” niteliğinde olduklarından arkeolojik alanlara getirilen ekler konusundaki tüm kurallar koruma çatıları için de geçerlidir.

Koruma çatılarının planlama sürecinde; Arkeolojik Alanın arazi koşulları (bölgenin zemin özellikleri, zemin suyu seviyesi vb.), iklimsel özellikleri, koruma altına alınacak arkeolojik kalıntıların durumu, arkeolojik kalıntıların plan ve mekân kurgusu, arkeolojik buluntuların kazı alanı bütünü ile kurduğu ilişki, ekonomik girdiler göz önüne alınmalıdır.

Arkeolojik sit alanlarında inşa edilecek olan koruma çatılarının, antik kalıntılara zarar vermemeleri için, geniş açıklıklar geçmeyi olanaklı kılan, daha az sayıda taşıyıcı elemanla zemine yük aktaran, antik zemin plan şemasına uygun, gerektiğinde sökülebilen ve/veya çoğaltılabilen özellikler taşıyan strüktür tasarımları olmaları hedeflenmelidir (Hauselmayer 2000: 101-114; Doumas - Fintikakis 2007; Zeren – Uyar: 2010: 58).

Gerek Ephesos Antik Kenti'nde Yamaç Evler'in üzerine uygulanan strüktür tasarımı, gerekse Akrotiri kenti üzerine uygulanan strüktür tasarımı, geniş açıklık geçen, zemine az sayıda taşıyıcı eleman ile basmayı öngören, altında konumlanan arkeolojik buluntulara minimum seviyede müdahale eden, sökülüp takılabilen ve antik plan kurgusuna uyum sağlayabilen önemli iki uygulamadır.

Çatı tasarımı bazı durumlarda, Troya örneğinde olduğu gibi, buluntuları sadece güneş ve yağmurdan koruyan yanal yüzeylere sahip olmayan, iki boyutlu tasarımlar olarak, bazı durumlarda da bir korugana dönüşerek tüm buluntuyu içine alan bir yapı biçiminde de üretilebilmektedir. Yaklaşım biçimini belirleyen etmenin buluntunun durumu olması gerekmektedir; çatının altında neyi koruduğu ve bunu nasıl koruyacağı, çevresindeki çatı gerektirmeyen diğer buluntular ile kuracağı ilişki, çatının biçimini belirleyen etken olmalıdır. Aksi taktirde, harabe peyzajı ile bağ kurmayan çok büyük ölçekli strüktürler tarihî dokuyu ezerek tarihî dokuya eklenmeye başlar.

Çatı tasarımlarında dikkat edilmesi gereken bir başka etmen de çatı strüktürünü taşıyan ve toprak ile bağ kurmasını sağlayan temellerin tasarımıdır. Her temel ayağı antik dokuda zeminin altına girecek yeni bir noktayı oluşturur. Bazı durumlarda,

özellikle modüler olmayan tasarımlarda, geniş açıklık geçen strüktürün oturduğu temellerin tekil temel olmak yerine mütemadi (sürekli) temel olarak üretilmesi gerekmektedir: Çatalhöyük'te üretilen çatılar bu duruma örnektir. Bu durumda da kazıların sınırlarının doğru çizilmesi, kazılacak alanın sonlandırılmasına emin olunması gerekmektedir.

2.2 Gezi Platformlarının Tasarım İlkesi

Gezi platformlarının inşası ile, strüktür içi veya dışı alanda, ziyaretçilerin, hazırlanacak gezi programı dâhilinde yönlendirilmesi, alandaki gezi yoğunluğu ve ziyaretçi sirkülasyon alanlarının kontrol altında tutulabilmesi sağlanmaktadır.

Kazı çalışmalarının hangi yönde ilerleyeceği süreç içerisinde değişiklik gösterebileceği için gezi güzergâhlarının geri dönüşümlü olarak tasarlanması ve platformların güzergâhlarına ilişkin alternatif önerilerin oluşturulması gerekir.

Gezi platformlarının oluşturulmasında **iki temel yöntem** izlenmektedir. Birinci yöntem; Antik Dönem'de kullanılan yolların tespit edilip yolların koruma altına alınarak bunların kullanılmasıdır. Bu yöntemde, antik malzemenin durumunun saptanması ve dayanımının tespit edilmesi, gerekli durumda onarımının, periyodik olarak da bakımının yapılması, kendisinin de kültür varlığı olması açısından oldukça önemlidir. İkinci yöntemde ise; tasarlanan bir güzergâh üzerinde noktasal temaslarla farklı bir malzeme ile platform oluşturulmasıdır. Yeni üretilecek platform da koruma çatısı gibi tarihî dokuya eklenenecek "çağdaş ek" bağlamında değerlendirilmelidir. Bu bağlamda da arkeolojik alanlara getirilen ekler konusundaki tüm kurallar koruma çatılarında olduğu gibi gezi platformlarında da geçerlidir. Benzer biçimde tasarım ilkeleri de aynıdır.

Arkeolojik sit alanlarında inşa edilecek olan gezi platformlarının, antik kalıntılara zarar vermemeleri için; geniş açıklıklar geçmeyi olanaklı kılan, daha az

sayıda taşıyıcı elemanla zemine yük aktaran, çatılar ile entegre biçimde tasarlanan örneklerde çatıya asılarak çatı ile bir bütün olarak tasarlanabilen, antik zemin plan şemasına uygun, gerektiğinde sökülebilen ve/veya çoğaltılabilen özellikler taşıyan strüktür tasarımları olmaları hedeflenmelidir (Zeren – Uyar 2010: 57).

Gezi platformlarının alanın topoğrafik konumu ve fiziksel özelliklerine uygun olacak ve alanda yer alan kültür varlıklarını ortaya çıkaracak şekilde zemine minimum müdahale edilerek tasarlanması gereklidir. Platformlarının tasarımında ahşap ve yerel malzeme alanla bütünlüğü sağlama kaygısından ötürü oldukça sık kullanılan bir yöntemdir. Bununla birlikte modern malzeme ve tekniklerin kullanımı da arkeolojik alanı ön plana çıkarmayı hedefleyen müdahale yöntemlerinden biridir. Platform, buluntuların kültürel değerini ön plana çıkarmalıdır. Alanı ziyaretçiler için tanımlı bir hale dönüştürmelidir. Arkeolojik alanın kendine özgü nitelikleri analiz edilerek tasarlanmalı, alanın peyzaj özelliklerine uyum sağlamalıdır. Hafif, sökülüp takılır ve genişletilebilir olması gerekir.

1.3 Yönlendirme Elemanlarının Tasarım İlkesi

Gezi platformlarının tamamlayıcıları; sergilenmek istenen mimari unsurları her seviye ziyaretçi için anlaşılabilir kılan **bilgilendirme panoları, seyir alanları, yönlendirme ve uyarı işaretleridir**. Bilgilendirme panolarının en az iki dilde ve her türlü mevsim koşuluna dayanacak malzemenin imal edilmesi önemlidir. Bununla birlikte üç boyutlu canlandırmalar gibi çeşitli teknolojilerden yararlanılarak ziyaretçilerin bilgilendirilmesi sağlanmaktadır. Çoğu zaman, buluntuların in situ durumları ziyaretçilerin gözünde buluntuların geçmişteki durumlarını canlandırmaya yetecek veri vermeyebilir. Bu durumda her kalıntının ayağa kaldırılmasının hem doğru hem de mümkün olmayacağı düşünüldüğünde, bilgilendirme panolarının, yapıların bütününe algılatmasında önemli bir etken olduğu yadsınamaz bir durumdur. Bu durumda da günümüz teknolojisi kullanılarak alan ve buluntular hakkında üç boyutlu bilgiler içeren panoların üretilmesi yararlı olacaktır.

Arkeolojik alanlarda yönlendirme elemanları ve bilgilendirme panolarının tasarımı yasalarla sınırlandırılmış ve belirli bir formata getirilmiştir. “Müze ve Ören Yerleri Giriş, Bilgilendirme ve Yönlendirme Tabelalarına İlişkin Yönerge”de, kullanılacak tabelaların malzemesi, boyutları, yazı tekniği, yazı karakteri ve konumuna ilişkin hükümler, detaylı olarak aktarılmaktadır. Yönergeye ait genel hükümler, bu elemanların görüntü kirliliği yaratmayacak şekilde ve alan ölçeğine uygun olarak düzenlenmeleri gerekliliğidir.

1.4 Hizmet Yapılarının Tasarım İlkeleri

Arkeolojik alanlarda ziyaretçiler ve alanda çalışanların ihtiyaçları ve konforları için yeni işlevli yapıların oluşturulması gerekir. Bunlar giriş mekânları, WC, kafeterya, depo, ofis ve satış birimleri gibi mekânlardır. Bu mekânların boyutları ve kapasiteleri bulunduğu alana göre değişiklik gösterebilmektedir.

İnsan ihtiyaçlarına yönelik tüm bu yeni düzenlemeler, alanın özgünlük değerini zedelememesi için mevcut dokuya uygun tasarımda ve doğru mesafede olmalıdır. Venedik Tüzüğü de tarihi dokuda yapılacak yeni yapı müdahalelerine tarihi alanın özgünlüğü zedelenmediği ölçüde izin verilebileceğini belirtmektedir. Arkeolojik alanlara getirilecek bu “**çağdaş ek**”lerin ana tasarım kriteri çevresel veriler olmalıdır.

Arkeolojik alanla uyumlu malzeme kullanılarak bir tasarım yöntemi izlenebileceği gibi; alanla zıtlık yaratacak, döneminin özelliklerini ve teknolojisini yansıtan malzemeler kullanılarak da “dönem eki” niteliğinde yapılar tasarlanabilir. Yöntem ne olursa olsun unutulmaması gereken kültür varlıklarını ortaya çıkaracak nitelikte tasarımlar geliştirmek olmalıdır. Sonuçta üretilecek her yapı, kültür varlığının sunumuna yönelik ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmıştır ve amacı da buna hizmet etmek olmalıdır.

1.5 Müzeler, Sergileme Mekânları, Arkeoparklar

Arkeolojik alanlarda kazılar sırasında ortaya çıkarılan, insanlığın ortak mirası olan eserlerin bir kısmı kentlerdeki etnografya müzelerinde

sergilenirken, bir kısmı da arkeolojik alan içinde tasarlanmış müze yapıları ya da geçici/kalıcı sergi mekânlarında ziyaretçilerin deneyimine sunulur.

Sergileme fonksiyonu gören mekânlarda da, hizmet binaları kısmında bahsedilen tasarım kriterlerinin tümü geçerlidir. Özellikle, müze yapılarının ziyaretçiler tarafından sıklıkla kullanılacağı ve sirkülasyon hattında önemli bir röper belirleyici olacağı için konumlandırıldığı yer ile antik kent arasındaki ilişki oldukça önemlidir. Aynı zamanda tarihi dokuda çağdaş bir ek olacağından, yine diğer uygulamalarda olduğu gibi, arkeolojik alanlara getirilen ekler konusundaki tüm kurallar geçerlidir. Benzer biçimde tasarım ilkeleri de aynıdır.

Bu bağlamda üretilen bir örnek Troya Müzesi'dir. Ulusal Mimari Proje Yarışması Birincilik Ödülü alan yapının yapılma amacı, tarihte uzun dönemler boyunca var olmuş, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan bir antik kenti ziyarete gelen kullanıcıları karşılamak, kent hakkında fikir edindirmek ve yönlendirmektir. Müze yapısının ören yerinden çıkarılan arkeolojik eserlerin korunması ve sergilenmesine yönelik de bir kapsamı vardır. Yapılan istatistiklerle ulaşılan verilere göre Troya Ören yerini gezen kişiler alanı iki saatlik kısa süre içinde görüp turlarını tamamlamaktadırlar. Müze binası gezginlerin ören yerini gezmeden veya gezdikten sonra antik kent ile ilgili kazılar ve eserlerle ilgili bilgi edinerek çeşitli sosyal etkinliklere katılmalarını sağlamaktadır. Ayrıca bina sunduğu hizmetlerle Çanakkale kenti için de bir cazibe merkezi haline gelecektir (Uluslararası Mimari Proje Yarışması-2011).

Troya antik kenti müze binasına 500 metre uzaklıktadır. Bu sebeple bina antik kent silüetine müdahale etmez. Vaziyet planında oluşturulan kurguda antik kenti gezmeye gelen ziyaretçiler önce müze binasını gezer ve ondan sonra kente yönlendirilir. Ziyaretçiler binaya 12 metre genişliğinde bir rampayla inerek girer ve tekrar rampalarla yavaş yavaş silüeti görerek sergi alanlarına yönelir. Çatıda bulunan seyir terasından antik kente hâkim bir manzara seyredilir (Uluslararası Mimari Proje Yarışması-2011).

Müze yapılarının çok daha kapsamlı, içinde deneyimi odak alan ve arkeolojik kazı alanları ile bire bir etkileşim içinde olan son oluşumlar Arkeopark uygulamalarıdır. Arkeoparklar; arkeolojik buluntuların yer aldığı bir alanda, arkeolojinin nasıl bir bilim olduğu, yöntemleri, arkeolojik çağlar gibi konularda ziyaretçileri bilgilendiren, ziyaretçilere bilgilenirken arkeoloji bilimi hakkında deneyimler yaşatan uygulamalar içeren arkeolojik kazı alanlarının açık hava müzeleri şeklinde düzenlenmiş halidir. Arkeoparklar müze statüsünde "ICOM"un "müze" tanımı dikkate alınarak değerlendirilmez. Günümüzde birçok kazı projesinin bu doğrultuda düzenlenmesi bağlamında çalışmalar söz konusudur.

Yeşilova Höyüğü Ziyaretçi Merkezi; bu anlamda hem kazı alanında çıkan buluntuların bilgilerinin aktarıldığı, hem arkeoloji biliminin uygulama alanının deneyimletildiği, Neolitik Çağ kenti, yaşantısı, mimarisinin deneyimletilerek öğretildiği çok yönlü bir arkeopark örneğidir. Yeşilova Höyüğü bulunduğu alanı besleyecek bir odak noktası konumundadır. İzmir için oldukça önemli olan bu arkeolojik alandan çıkarılan buluntuların dönemlerine göre sergilenmesi ve ziyaretçileri bu alan hakkında bilgilendirmek amacıyla tasarlanmıştır. Ayrıca kazı alanı çalışanlarının "kazı evi" ihtiyacını da karşılamaktadır. Alanda bir Neolitik Köy oluşturulmuş ve özellikle ilköğretim çağındaki öğrenciler olmak üzere her yaşta ziyaretçiler için arkeoloji kavramının somutlaştırılması için atölye çalışmaları düzenlenmektedir. Küçük yaşta ziyaretçilere kazı deneyimi yaşatılmaktadır. Yapı bu Neolitik Köy Atölyeleri'ni destekleyecek mekânlar da barındırmaktadır.

Aktopraklık Höyüğü de benzer bir yaklaşımla üretilen bir arkeopark örneğidir. Bu açık hava müzesinde de bilgilendirme ve sergilerin yer aldığı karşılama binası, atölyelerin yapılabileceği çocuk kazı evi binası, kazıdan çıkarılan buluntuların saklanacağı depo yapıları ve kazı alanının dışında geleneksel yöntemler ile İlk Kalkolitik Dönem'e tarihlenen hendeklerle çevrili temsili bir köy inşa edilmiştir.

1. Sonuç

Arkeolojik alanlarda arkeolojik buluntuların korunması ve sergilenmesine yönelik yapılan uygulamalar; son zamanlarda çok yaygınlaşan ve alana eklenen modern eklerdir. Söz konusu strüktürler, amacına uygun olarak tasarlanıp uygulandığında arkeolojik alandaki değerlerin gelecek nesillere aktarımında karşılaşılan sorunlar büyük ölçüde ortadan kalkacak, aynı zamanda arkeolojik buluntuların barındırdığı geçmiş uygarlıkların yaşam kültürüne yönelik bilgiler deneyimlenme yolu ile insanlıkla buluşacaktır. Koruma politikaları çerçevesinde insanları tarih bilincinden uzaklaştırmak yerine, kültürel değerlerin sergilenmesi yolu ile tarih bilinci verilebilecek, ortaya çıkarılan tarihî ve kültürel miras, günümüzle entegre olarak, ziyaretçilere bilgi aktararak, geleceğe yerlerinde korunarak aktarılacaktır.

Arkeolojik alanlara uygulanan müdahaleler, boyut ve işlevi fark etmeksizin; arkeolojik alanla uyum sağlayan, arkeolojik alanın önüne geçmeyen, algısını azaltmayan, arkeolojik alanların değerini artıran nitelikte olmayı hedefleyerek tasarlanmalıdır.

Arkeolojik alanların ihtiyaçlarını karşılamaya ve konfor koşullarını artırmaya yönelik tasarlanan mekânlar için yer seçimi, malzeme seçimi, kütleli tasarım, yönelim ve alan kullanımı son derece önem taşımaktadır.

Her arkeolojik alanın verileri farklı olduğundan, bu yapılar, tasarlanacakları alanlarda yapılan detaylı araştırmalar ve alanlarında uzman kişilerin görüşleri doğrultusunda yapılan disiplinler arası çalışmalar sonucunda tasarlanmalı ve inşa edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Doumas - Fintikakis 2007 C. Doumas – N. Fintikakis, Replacement of the Shelterconservation, arrangement, and enhancement of the archaeological site at Akrotiri. www.santorini.net/94.html. (09.03.2017 tarihinde www.santorini.net/94.html adresinden alınmıştır).
- Hauselmayer 2000 O. Hauselmayer, Mimarlık ve Proje Gelişimi, E. Wien (ed.), *Efes İçin Bir Çatı: Yamaç Ev 2 Koruma Binası*, Wien, 101-114.
- Krizinger 2000 F. Krizinger, “The Terrace Houses in Ephesos: The new Shelter” Z. Ahunbay – Ü. İzmirli (eds.), *Management and Preservation of Archeological Sites*, İstanbul, 36-39.
- Omacan vd. 2003 S. Omacan – R. Övünç – C. Balkır – D. Teksöz, “Çatalhöyük Güney Kazı Alanı Üzerine Korugan Örtü”, *Yapı* 260, 89-92.
- Uluslararası Mimari Proje Yarışması-2011, Troya Binası (09.03.2017 tarihinde <http://www.arkitera.com/proje/104/2-odul-troya-muzesi-serbest-katilimli-tek-asamali-ulusal-mimari-proje-yarismasi> adresinden alınmıştır.)
- Zeren - Uyar 2010 M. Tanaç Zeren – O. Uyar, “Arkeolojik Alanlarda Koruma Çatıları ve Gezi Platformlarının Düzenlenmesi Kriterleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, 55-64.

PEYZAJ VE NEKROPOL: TEORİK BİR BAKIŞ

LANDSCAPE AND NECROPOLIS: A THEORETICAL OVERVIEW

Alpay TIRIL*

ÖZ

Peyzaj, insanlığın varoluşundan beri her türlü kültürel kullanımı içeren bir mekândır. İnsan peyzaj içinde doğar, yaşar ve ölür; peyzajın hem bir parçası hem dönüştürücüsüdür. İnsanlık tarihindeki bölümlemeler, insanın peyzaj üzerindeki etkisine de dayanır. Avcı-toplayıcı halklar toprağı işleyemez, dolayısıyla peyzajı değiştiremezken yerleşik tarım toplumları bunu yapabildi. Sanayi toplumu ise peyzajı daha çok dönüştürdü. İnsanın gelişimi peyzajın değişimi anlamına gelir, peyzajın değişimi ise içindeki geçmişin değişimidir. Peyzaj, geçmişi ve onun bütün izlerini içinde barındırır. Arkeoloji, peyzaj içindeki bu gizleri de açığa çıkarır. Ancak geçmişin bütün izleri, yüzyıllar ve binyıllar boyunca peyzaj içinde yaşayamaz. Sadece taş, seramik, cam, metal ve kemik gibi sert parçalar kalır. Fakat bunlar güncel peyzaj içinde nasıl yaşarlar ve nasıl yaşatılmalıdırlar?

Bu bildiride, geçmişin kentsel peyzajları ve onun önemli bir parçası olan nekropollerin tabakalaşmasına, özellikle Türkiye'deki örnekler üzerinden değinilecek ve bunların peyzaj mimarlığında ne anlama geldiği ve ne anlama gelmesi gerektiği üzerinde, genel ve teorik bir çerçevede durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nekropoller, Peyzaj, Arkeolojik Peyzajlar, Uluabat Gölü, Apollonia ad Rhyndacum.

ABSTRACT

Landscape is a space that contains every cultural usages of humankind during the existence. Human borns, lives and dies in a landscape; it is a part of landscape and a transformer of it. The classification of the history of humankind also depends the influence of it on landscape. Primitives could not cultivate the soil, it means could not change the landscape at all. Farmers could do it, but not as much as industrial people. Development of human means change of landscape and change of landscape means lack of marks of the past in the landscape. Landscape swallows the past and has the all marks of it in itself. Archeology uncovers the secrets covered in landscape. Past with all components cannot live in landscape for centuries and thousands. Only hard parts of it could alive as stones, ceramics, glasses, metals and bones. But how can they live in an actual landscape?

It is scoped to touch on stratification of urban landscapes of pasts and necropolis as a part of them in actual landscapes, especially examples in Turkey and what means in landscape architecture and what it should mean as general and theoretical frame.

Keywords: Necropolises, Landscape, Archaeological Landscapes, Uluabat Lake, Apollonia ad Rhyndacum.

* Dr. Öğr. Üyesi Alpay Tırl, Sinop Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Sinop. E-posta: alpaytiril@yahoo.com

GİRİŞ

Bu çalışma, peyzaj ile nekropol arasındaki ilişkileri ele alarak bu bağlamda değerlendirmeler yapmayı ve öneriler getirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmaya adını veren iki kavram arasındaki ilişkileri çözümlemenin ilk adımı, her iki kavramı tanımlamak olmalıdır. Arkeoloji disiplininin düzenlenmiş bir çalışmada, nekropol kavramının kapsamının ve içeriğinin belirsizliklere yer bırakmayacak açıklıkta olduğu kabul edilmelidir. Nekropol kavramının somut olmasına ve açıkça tanımlanabilmesine karşın, çalışmaya adını veren ikinci kavram olan peyzajın aynı açıklıkta olduğunu söylemek zordur. Peyzaj kavramının, bu alanla ilgili akademik çevreler dışında genellikle muğlak kalmasının, nekropol ve peyzaj ilişkileriyle ilgili beklentilere de yansıtacağı düşünülmektedir.

Kavramlarla ilgili tartışmalara girmeden önce kavramları alan yazınına dayanarak tanımlamak bilimsel bir gereklilik olarak görülmekle birlikte, arkeoloji disiplininin düzenlenmiş ve ana konusu nekropol olan bilimsel bir toplantıya alan dışından katılan bu satırların yazarı, doğrudan peyzaj kavramı ve peyzaj-nekropol ilişkileri üzerinde durmayı tercih etmektedir. Öncelikle peyzaj kavramını tanımlama ve kavram üzerinde kısaca tartışma tercihi nedeniyle, bu kavram üzerine bazı sorular sormaya gerek görülmektedir: Peyzaj nedir ve bu çalışmada nekropol ile peyzaj arasında ne gibi bir ilişki kurulması beklenmektedir?

Peyzaj sözcüğünün kökeninin Türkçe olmaması ve dilimizdeki kullanımının köklü bir geçmişe dayanmaması nedeniyle, ifade ettiği kavram çoğunlukla bilinmemekte; kavrama aşına olan geniş bir kesim ise bu kavramı, ifade ettiği daha dar bir anlamla özdeşleştirmektedir. Günümüzde peyzaj, halk arasında dar anlamıyla, yeşil alan, bitkilendirme gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu yakıştırma, öncelikle peyzaj kavramını ölçek yönünden daraltmaktadır. Oysa söz konusu kavram, daha 19. yüzyılda yapılan tanımlarla bilimsel bir terim olarak ortaya konulmuştur. Yine de günümüzde, özellikle ülkemizde sözlük anlamı ve peyzaj mimarlığının piyasada uygulama alanı bulabildiği ölçekte ve içerikteki çalışmalarla özdeşleştirmeden öteye

anlamlandırılmamaktadır.

Peyzaj sözcüğü Türkçeye Fransızca'dan girmiş olup; bu dilde kullanıldığı şekliyle *paysage*, günlük konuşma dilinde manzara anlamına gelmektedir. Türk Dil Kurumu, peyzajı, “*kır resmi*” ve “*bir yerin doğal görünüşü*” olarak tanımlamaktadır (TDK 2005: 1063). İngilizcede peyzaj kavramını karşılayan *landscape* sözcüğü de günlük konuşma dilinde benzer bir anlam taşımaktadır. Taylor, başlıca Avrupa dillerinde peyzaj kavramını karşılayan sözcüklerin etimolojilerini inceleyerek, İngilizce ve Almanca gibi dillerdeki karşılığının, Avrupada İÖ 500 yılları civarından beri kullanılan Anglo-Germen sözcükler olan *landskipe* ve *landscaef* sözcüklerinden, Fransızca karşılığının ise Latince'deki *pagus* sözcüğünden türediğini belirtmektedir (Taylor tarihsiz: 1-2). *Landskipe* ve *landscaef* sözcüklerinin, içinde ev, tarla, çit, hayvanlar gibi insan yerleşimlerinin bulunduğu ormanlık alanlar için, *pagus* sözcüğünün ise kırsal alan anlamında kullanılması, peyzaj sözcüğünün erken dönemlerdeki anlamının kırsal alanı ifade ettiğini göstermektedir. Bu anlam, günümüzde çok genişlemiş ve birçok alt anlamları da yüklenir hale gelmiştir. Bu alt anlamlardan birinin öne çıkmış olması ise günümüzde peyzaj kavramının anlaşılmasının ve ifade ettiği mekânsal karşılığın daraltılmasının nedeni olarak görülmektedir.

Peyzaj kavramını anlam kaymasına uğratan önemli bir neden de, peyzaj mimarlığı mesleğinin kapsam ve içeriğinin tam olarak anlaşılabilmiş olmasıdır¹. Peyzaj mimarlığının piyasadaki uygulamalarının yoğunlaştığı çalışma alanı, mesleğin tamamını karşılamış gibi bir algı oluşturduğundan, bu uygulamaların konusu da *peyzaj* olarak algılanmaktadır. Bu algı, peyzajı, bitkilendirme çalışmalarında kullanılan bitkilere ve yapılan bitkilendirme işine indirgemektedir. “Peyzaj ve Nekropol” çalışmada, peyzajdan kastedilenin bitkilendirmeden ibaret olmadığı anlaşılmalı birlikte, bitki dışı materyalin de kullanıldığı bir bütüncül tasarım sürecinin peyzaj olarak tanımlanması da yeterli midir? Peyzaj, sadece nekropolün ziyaretçilere sunumunda kullanılacak

¹ Hohman ve Langhorst (2004), peyzaj mimarlığının ne olduğunun anlaşılmasını, “as a result, no one, not even landscape architects, knows what landscape architecture really is” sözcükleriyle açıklamaktadır.

bir araç olarak mı görülmelidir, yoksa bizzat nekropolün varlık nedenini de oluşturan bir üst sistemin adı mıdır? Bu durumda, aynı soruyu tekrar sormak gerekir: Nedir peyzaj?

PEYZAJ: GENİŞ ÖLÇEK ARALIĞINDA ÇOK BOYUTLU BİR KAVRAM

Donald William Meinig, peyzajın etkileyici, önemli ve muğlak bir terim olduğunu belirtmektedir²(Taylor tarihsiz: 2). Bir kavramın hem muğlak olması, hem de bu belirsizliğine karşın etkileyici ve önemli olması, kavramın tam ve doğru olarak anlaşılması gerekliliğine işaret etmektedir.

Peyzaj kavramının belirsizliği, ifade ettiği ölçeklerin çok geniş bir aralıkta yayılması ve kavramın çok yönlülüğüne bağlıdır. Bunlara, imgesel yönünün bulunması da eklenebilir. Taylor, peyzajın gözle görüldüğünü ancak zihinle yorumlandığını belirtmektedir (Taylor tarihsiz: 1). Bu belirtme, aslında tamamen somut bir olgu olan peyzajın, kolay algılanamayan ekolojik süreçler ve zaman boyutuyla birlikte ele alınması gerekliliğiyle ilişkilendirilmelidir.

Peyzajın çok boyutluluğuna vurgu yapan Meinig, peyzajı on farklı boyutta ele almıştır (Meinig tarihsiz: 1-8). Meinig, peyzajın farklı yönlerini şu başlıklar altında ele almaktadır:

- Doğa
- Yaşam alanı
- Eser
- Sistem
- Sorun
- Zenginlik
- İdeoloji
- Tarih
- Yer
- Estetik

Her peyzaj, bu on boyutun tümüne birden sahip olmayabilir. Doğal öğelerden büyük ölçüde arındırılmış bir kent parçasının ya da kentin bütününün bir peyzaj olması gibi, bu sistemi içeren üst sistemler de peyzajdır, bu sistemin içindeki alt sistemler de peyzajdır. Daha 19. yüzyılda, bu kelimeyi ilk kez bilimsel bir terim olarak kullanan Alexander von Humboldt (1769-1859) tarafından, “*bir arazi parçasının toplam karakteri*” olarak, yine aynı yüzyılda Karl Rosenkranz (1805-1879) tarafından “*doğada var olan ve hiyerarşik olarak organize olmuş tüm sistemler*” şeklinde tanımlanmıştır (Kaska 2012: 8). Bu tanımlar, peyzajın ölçek olarak, yeryüzünün insanın algılayabileceği genişliklerini de kapsadığını göstermektedir.

Peyzajın birçok tanımını içinde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. Maddesi uyarınca kanun hükmünde olduğundan, sadece akademik değil, yasal ve yönetsel geçerliliği ve bağlayıcılığı bulunması nedeniyle, 20 Ekim 2000 tarihli Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'ndeki tanım önemsenmekte ve bu metinde temel alınmaktadır.

Kaska, Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nin, daha önce peyzaj bileşenlerini parça parça ele alan girişimlerin, koruma, planlama ve yönetim çalışmalarında ortaya çıkan bilgi, teknik, personel, politika ve strateji alanlarında eksikleri olması nedeniyle, sadece peyzaj kavramına odaklanan özel bir sözleşme ihtiyacından doğduğunu belirtmektedir (Kaska 2012: 1).

Bakanlar Kurulu'nun 11 Temmuz 2003 tarihinde onayladığı, 27 Temmuz 2003 tarihli ve 25181 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nin birinci maddesindeki tanımlar, peyzaj ve ilgili bazı kavramları içermektedir. Sözleşmedeki tanıma göre peyzaj; “*insanlar tarafından algılandığı şekliyle, karakteri doğal ve/veya insani unsurların eyleminin ve etkileşiminin sonucu olan bir alan anlamına gelir*” (Resmî Gazete 2003: 3). Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nin birinci maddesinde, peyzajın yanı sıra, peyzaj politikası, peyzaj kalitesi hedefi, peyzaj korunması, peyzaj yönetimi ve peyzaj planlaması kavramları tanımlanmaktadır. Peyzaj korunması, sadece doğal ya da aktüel peyzajların değil, peyzajın miras değerinin korunmasını da öngörür. Peyzaj korumaya, nekropol bağlamında

² Meinig'in orijinal ifadesi, “landscape is an attractive, important, and ambiguous term” olarak geçmektedir.

ileriki bölümlerde değinilecektir.

19. yüzyılda bilimsel olarak yeni bir içeriğe kavuşan peyzaj sözcüğünün bu anlamı, Avrupa Peyzaj Sözleşmesi ile uluslararası hukukta tescil edilirken, anayasal gereklilikle, sözleşmeye imza koyan Türkiye'nin iç hukukunda yasal bir tanım olarak kabul edilmiştir. Bu hukuki statü, peyzajın korunmasında yasal ve yönetsel altlığı getirmesine rağmen, içeriğinin hâlâ tam anlamıyla kavranamaması, uygulamadaki sorunların ortadan kalkmasını engellemektedir.

Bilimsel içerik ve tanımından hareketle, peyzajın nekropolle ilişkisini bir daha kurma denemesi yapmak gerekirse; Anne Whiston Spirn'in, peyzajı, herkesin bedeninde ve zihninde taşıdığı bir miras olarak tanımlamasından ve peyzajın herkesin gerçek barınağı olduğu, insanın bitkiler ve hayvanlar arasında, gökyüzünün altındaki yeryüzü parçalarında, su kenarlarında evrilmesine işaret etmesinden (Whiston Spirn 1998: 15) hareketle, arkeolojinin konusu olan her türlü kalıtın, dolayısıyla nekropolün, peyzajda ve peyzajın belirleyiciliğinde ortaya çıkan kültürel alanlar olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Yeryüzündeki ekosistemlerin, ekosistem parçalarının ve bu arazi parçalarının tüm canlı ve cansız öğeleriyle döngülerinin peyzaj olarak adlandırılması, yeryüzündeki insan faaliyetleri ve yerleşimlerinin peyzaj üzerinde ve peyzaj özelliklerinin belirlemesiyle ortaya çıkması ve gelişmesi, insanlığın varoluşundan beri insan topluluklarının yeryüzündeki dağılımları ve etkinlikleriyle peyzaj arasındaki ilişkilerin derinliğini göstermektedir.

Peyzajın zemin yapısı, bitki örtüsü, hayvan varlığı, eğimi, bakısı, iklimatik özellikleri gibi birçok parametre içinde, insanları çeken ve oralarda yaşamaya, daha sonra da yerleşmeye iten ilk öge su varlığıdır. Peyzajın diğer öğelerinin biçimlenmesinde de etkisi olan su, insan yerleşimlerinin, dolayısıyla günümüzün arkeolojik dokusunun oluşmasının da temel belirleyicisidir. İnsanın doğa üzerindeki ilk kalıcı izleri olan yaşam alanlarının seçilmesinden, bu alanların oluşturulmasındaki mekânsal kurgu ve seçilen malzemeye kadar, yerleşimlerin genel

karakteristiklerini ortaya koyan tüm değişkenler, doğal peyzajın insana sunduğu durum ve olanaklara bağlıdır. Bu toplantının ana konusu olan Apollonia ad Rhyndacum antik kentinin kuruluş yeri bir göl kıyısı olduğu gibi, kentin nekropolü de gölle, yani bir sulak alanla iç içedir. Arkeolojik dokunun ortaya çıkışı, hem genel olarak hem de Apollonia ad Rhyndacum özelinde sulak alan peyzajlarıyla yakından ilintilidir. Bu yüzden, arkeolojik dokunun varlık nedeni olmakla birlikte, yeterince ele alınmadığı düşünülen sulak alanlar hakkında bilgi vermek gerekli görülmüştür.

TARİH BOYUNCA YAŞAMIN (POLİSİN) VE ÖLÜMÜN (NEKROPOLİSİN) VAZGEÇİLMEZİ: SULAK ALANLAR

Yaşamın doğuşu, canlıların evrimi, insanın ortaya çıkışı ve yayılışıyla ilgili bütün tarihsel ve bilimsel gerçekliklerin arka planında sulak alanlar belirgin ve baskın bir fon olarak yer almaktadır. Bilimsel ve hukuki geçerliliği olması nedeniyle en çok kabul gören ve alıntılanan sulak alan tanımı, bu alanların korunması amacıyla 1971 yılında imzalanan, kısaca "Ramsar Sözleşmesi" olarak anılan, "Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme"de yapılan tanımdır. Ramsar Sözleşmesi'nde yapılan ve uluslararası kabul gören tanıma göre sulak alanlar; "*doğal veya yapay, devamlı veya geçici, suları durgun veya akıntılı, tatlı, acı veya tuzlu, denizlerin gel-git hareketlerinin çekilme devresinde altı metreyi geçmeyen derinlikleri kapsayan bütün sular, bataklık, sazlık ve turbalık alanlar*" olarak belirlenmiştir (Tırıl 2006: 18).

Dünyanın bütün kadim uygarlıklarının ve bu uygarlıkların filizlendiği irili ufaklı eski yerleşimlerin sulak alan yanında ya da yakınında olması tesadüf değildir. Dünyanın her yerindeki kültür varlıklarının üretildikleri yerler, mimari/mekânsal kurguları, kullanılan yapı malzemeleri ve taşınabilir nesnelere, doğal peyzajın yansımasıdır. Bu yüzden, antik kentlerdeki tüm kültürel mirasın, kendilerini var eden ve biçimlendiren doğal peyzajla birlikte ele alınması ve antik yerleşimlerin (ve onların bir parçası olan nekropollerin) peyzajın kültürel bir bileşeni olarak, bütüncül bir peyzaj algısı içinde

korunması gerekmektedir.

Ülkemizdeki birçok arkeolojik yerleşim, arkeolojik sit olmanın yanında doğal sit ya da başka doğa koruma statülerine de sahiptir. Apollonia ad Rhyndacum antik kentinin kıyısında kurulduğu Uluabat Gölü de Türkiye'nin uluslararası sözleşmelerle korunan sulak alanlarından biridir. 1998 yılında Ramsar alanı ilan edilen göl 2000 yılında "yaşayan göller" ağına dâhil edilmiştir. Peyzajın ekolojik önemi ve doğa koruma statüleriyle üst düzeyde korunmasına rağmen, gölün doğa odaklı yönetimi ile kıyısındaki arkeolojik yerleşimin kültür varlığı olarak yönetimi arasında eşgüdüm olmaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu nedenle, korunan bir doğal alan olarak Uluabat Gölü'nden ve sulak alan ekosistemine yönelik çalışmalardan kısaca söz etmenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

YAŞAM KAYNAĞI BİR GÖL: ULUABAT

Bursa il sınırları içinde, yaklaşık 22 km uzunluğunda ve 10,5 km genişliğinde, ortalama 3 m derinliğinde, içinde yüzölçümleri 0,25-190 ha arasında değişen adaların bulunduğu sığ bir tatlı su gölü olan Uluabat Gölü ve çevresinin 19.900 ha'lık bölümü 1998 yılında Ramsar alanı ilan edilmiştir. Gölün çevresindeki yaklaşık 14.880 hektarlık taşkın alanı 1937 yılından itibaren kurutulmuş tarım alanına dönüştürülmüştür. Çevresindeki sazlıklar, nilüfer yatakları, söğütler ve tatlı su bataklıkları göl peyzajını zenginleştirdiği gibi birçok kuş türüne de ev sahipliği yapmaktadır. Dört yüzün üzerinde alg türünün tespit edildiği göl, bu sayı ile Türkiye'de alg çeşitliliği en yüksek tatlı su rezervi olmuştur. Besince zengin gölün suları 1980'li yıllara kadar içilebilirken, 1980'lerden itibaren evsel, endüstriyel ve tarımsal kirlilikten önemli ölçüde etkilenmiştir. O tarihteki adıyla Çevre Bakanlığı'nın bir sivil toplum kuruluşu ile birlikte 1998 yılında yönetim planı hazırlığına başladığı göl, 21 balık türü ve kerevit üretimiyle önemli bir su ürünleri kaynağıdır (Tiril 2006: 129-130).

Su bitkileri açısından Türkiye'nin en önemli gölleri arasında bulunan Uluabat Gölü'nün kıyılarındaki maki ve yabani zeytinlik habitatları da dikkate değerdir. Küresel ve ulusal ölçekte korunan bazı kuş

türlerini barındıran sulak alan çevresindeki leylek popülasyonları da önemlidir (Eken vd. 2006: 126).

Gölyazı'daki mübadil nüfus, yörenin kültürel çeşitliliğe katkıda bulunan bir unsur olarak ayrıca ele alınması gereken tarihsel ve folklorik bir olgu olarak görülmektedir.

MAKRO PEYZAJDAN MİKRO PEYZAJA

Geniş bir ölçek aralığındaki peyzajda alt ölçeklere inildikçe detaylar ve tasarım unsuru artar. Bir kültürel miras unsuru olan nekropolün korunması ve ziyaretçilere sunumunda, ölçek ve kapsam olarak farklı bir peyzaj yaklaşımı, peyzaj tasarımı devreye girmekle birlikte, bu tasarım, makro peyzajın yapı ve özelliklerine bağlı kalmalıdır. Doğal parametrelere uygunluk, nekropolün sürdürülebilirliğini, dolayısıyla tasarımın başarısını artırır. Doğal parametrelere uygunluk, her zaman, tasarımda kullanılan malzemenin kültür varlığının özellikleriyle özdeş olacağı anlamına gelmeyebilir. Arkeolojik alanlarda son yıllarda yüksek teknoloji ürünü modern malzeme kullanımının örneklerinin görülmesi bu konudaki tartışmaları artırmıştır. Bu tür uygulamalar arkeolojik alanların modern bir anlayışla ziyaretçilere açılabilirliğini göstermiştir. Restorasyon ve sunumda modern malzeme tercih edilse de, arkeolojik alanın bağlamına bağlı kalmak, genellikle temel ilke olarak kabul edilmektedir.

Koruma ve sergileme ile ilgili kararlar bir dizi tercihin sonucudur. Kültür varlığının korumaya değer olup olmadığı, korumanın in situ olması veya olmaması gibi ilkesel kararlardan başlayarak tasarım ölçeğine inildikçe farklılaşan seçenekler karşısında verilecek kararlar korumanın başarısına etki edecektir.

Arkeolojik alanın peyzaj tasarımı, alanın üst ölçekli peyzajların devamı olduğu ve bunlarla ilişkisi gözetilerek kurgulanmalıdır. Güncel kadastral yapı, alan kullanımları ve mülkiyet gibi gerçekler bu durumun önündeki en büyük engeller olmasına rağmen, doğal peyzajın arkeolojik dokudaki yansımaları ve karşılıklı ilişkileri göz ardı edilmemelidir.

Arkeolojik alanın dış çevreyle bağlantıları, alana getirilecek işlevler, işlevlerin hangilerinin alan

dışında konumlandırılması gerektiği, ulaşım, otopark, alanın dışıyla kurulacak görsel bağlantılar ve bu bağlamda çevreleme elemanlarından başlayarak alanın koruma önceliği ve tarihsel dokusu dikkate alınmalıdır. Alan içindeki yollar, sınırlandırma ve aydınlatma elemanları, yönlendirme ve bilgilendirme öğeleri, görsel ve estetik öğeler gibi cansız ve canlı tüm unsurlar alana zarar vermeyecek, ruhuna aykırı olmayacak ve işlevsel nitelikte olmalıdır.

APOLLONIA AD RHYNDACUM NEKROPOLÜ İÇİN ÖNERİLER

Apollonia ad Rhyndacum, önemli bir sulak alan peyzajında kurulmuş ve gelişmiş bir kent olduğundan hem antik kentin bütününe hem de nekropolün bu özelliği vurgulanmalı ve peyzaj tasarımının temel çıkış noktası olarak ele alınmalıdır. Nekropolün su kıyısında olması, gölle iç içeliği, sazlıklarla yakınlığı ve su kuşlarının varlığı, alanın doğal ve kültürel zenginlikleriyle bir bütün olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Böyle bir birliktelik, ziyaretçi profilini genişletecek ve alana ilgiyi artıracaktır.

Nekropol ziyaretçilerinin otopark ihtiyacı ve diğer servis kullanımları nekropol dışında çözülmeli, özgün bir çevreleme elemanı ile çevre güvenliği sağlanmalıdır. Yaygın bir malzemenin özgün kullanımına örnek olarak, İzmir kent merkezindeki Agora'nın çevreleme elemanları örnek gösterilebilir. Apollonia ad Rhyndacum nekropolü için, alanın doğal ve tarihî özelliklerini yansıtan (örneğin göl, saz, kuş, balık, kerevit vb. imgeleri soyut veya somut olarak yansıtabilecek özgün tasarımlara sahip) çevreleme elemanları geliştirebilir. Aynı özgünlük,

diğer donatılar için de düşünülebilir ve geliştirilebilir.

Nekropolün zeminine zarar vermemek için, yürüyüş yolları doğal taşlarla bordürlenebilir veya yükseltilmiş ahşapla imal edilmiş yollar kullanılabilir. Dış etkilerden korunması gereken mezarlar için de uygun tasarımla dış etkilerden koruma sağlanmalıdır.

Nekropolün su kıyısı olması nedeniyle, kullanılacak malzeme korozyona, çürümeye dayanıklı olmalıdır.

Alanda doğal bitki örtüsü tercih edilmeli, derin köklü bitkilerin kullanımından kaçınılmalı, gerekli durumlarda otsu bitkiler, çalı ve ağaççıklar bitki kapları içinde kullanılarak köklerin toprak altındaki olası kalıntılara zarar vermesi önlenmelidir.

Bitki kabı olarak, antik döneme gönderme yapılan seramik kapların kullanılması, arkeolojik dokuyla uyum sağlayan bir çözüm olarak önerilebilir.

Çevrede sıklıkla göze çarpan, egzotik ve istilacı bir tür olan yalancı akasyalar ivedilikle sökülerek daha uygun ağaç türleri kullanılmalıdır.

Uluabat Gölü, göl kıyısındaki antik Apollonia yerleşiminin kalıntıları ve günümüzün yerleşimi Gölyazı'nın, doğal peyzaj değerlerinin, bu değerleri temel alarak oluşturulan kültürel peyzaj mirasının ve yaşayan bir kasabanın bütünlük bir örneği olarak ele alınıp planlanması ve yönetilmesi, alt peyzaj birimlerinin de bu üst plan uyarınca detaylandırılan çözümlerle ele alınmasının en doğru yol olacağı düşüncesindeyiz. Bu süreç, ilgili tüm bilim dallarının ve paydaşların katılımıyla yürütülmelidir.

KAYNAKÇA

- Eken vd. 2006 G. Eken - M. Bozdoğan - S. İsfendiyaroğlu - D. T. Kılıç - Y. Lise (eds.), *Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları*, Cilt 1, Ankara.
- Hohmann - Langhorst 2004 H. M. Hohmann – J. Langhorst, An Apocalyptic Manifesto, Iowa State University, Digital Repository, Iowa, http://lib.dr.iastate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1016&context=landscapearchitecture_pubs (Erişim: 28 Kasım 2016).
- Kaska 2012 E. Kaska, *Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (APS) ve Türkiye'deki Uygulamaların İrdelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Meinig (tarihsiz) D. W. Meinig, The Beholding Eye-Ten Versions of the Same Scene, <http://www.uccs.edu/Documents/chuber/ges3980/articles/5-Meinig-BeholdingEye.pdf> (Erişim: 28 Kasım 2016).
- Resmî Gazete 2003 *Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete*, 27 Temmuz 2003, Sayı: 25181.
- TDK 2015 Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara.
- Taylor (tarihsiz) K. Taylor, Landscape and Memory, <http://openarchive.icomos.org/139/1/77-wrVW-272.pdf> (Erişim: 28 Kasım 2016).
- Tiril 2006 A. Tiril, *Sulak Alanlar*, İzmir.
- Whiston Spirn 1998 A. Whiston Spirn, *The Language of Landscape*, New Haven.

BATI ANADOLU'DA KAPAMA MEZAR TİPLERİ: AHŞAP, KİREMİT VE TAŞ KAPAKLI ÖRNEKLER ÜZERİNDE GÖZLEMLER

COVERED GRAVE TYPES IN WESTERN ANATOLIA: OBSERVATIONS ON WOOD, TILE AND STONE COVERED EXAMPLES

Özden ÜRKMEZ*

ÖZ

Batı Anadolu'da Tunç Çağı'ndan itibaren extramural anlamda bir nekropolis kavramının gittikçe gelişmeye başlaması, süregelen dönemlerde toplumların dinî inanış, coğrafi şartlar ve ekonomik imkânları doğrultusunda birçok mezar tipinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlar arasında İÖ I. binyılda sıkça kullanılan ve tarafımızca kapama tipler olarak adlandırılan grup, ölen bireylerin açılan mezar çukuruna yatırıldıktan sonra çeşitli cinsteki materyallerle üzerlerinin kapatılması ile oluşturulmuştur. Başka bir deyişle, bu tipteki mezarlar yalnızca toprak çukur ve kapaklardan oluşturulmuştur. Kapak olarak kullanılan malzemeler ise bazı istisnalar haricinde taş plakalar ve çatı kiremitleridir. Bununla birlikte, nekropolis kazılarında direkt olarak ulaşılan iskeletlere basit mezar ya da inhumasyon tabirleri kullanılmaktadır. Fakat bu tür mezarların birçoğuna bakıldığında, onların zengin buluntu durumları hiç de basit olmadıklarını göstermektedir. Bu durumda akla gelen soru, bu tür mezarlarda ölüniün mezar çukuruna yatırıldıktan sonra üzerine gerçekten de direkt olarak toprak atılıp atılmadığıdır. Bu sorunun cevabı ise tartışılır bir biçimde ahşap kapaklar olabilir. Nekropolis kazıları sonucunda elde edilen veriler, bu kapama tiplerinin üçe ayrılacağı yönündedir. Bunlar: Stroter (kiremit) Kapama Mezar, Taş Kapama Mezar ve Ahşap Kapama Mezar tipleridir. Bu mezar tipleri ile ölen kişilerin statüsü arasındaki ilişki de yine tartışılır bir durumdur.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Kapama Mezarlar, Stroter Kapama, Taş Kapama, Ahşap Kapama.

ABSTRACT

In Western Anatolia, the Necropolis concept has been developing in extramural meaning since the Bronze Age, in the following eras, according to societies religious beliefs, geographic conditions and economic possibilities has brought out different types of graves. Among them in the first millennium B.C. frequently used and a group named by use covered types are created by dead people being laid down into a grave and closed off with various types of material. In other words these types of graves only consist of a soil pit and covers/lids. With some exceptions, materials used for the cover are stone slabs and roof tiles. In addition to this, in necropolis excavations reaching a skeleton directly is called a simple grave or inhumation. But, when you look at these types of graves you can see that their rich find situation shows that they aren't basic. The first question that comes to mind is after the deceased put into the grave, is the grave deceased directly closed with soil. The answer to this question arguably can be wooden covers. The data obtained from necropolis excavations is that there are three type covers/lids. These are: Tile (stroter), stone covered, wooden covered grave types. The relation between the deceased statute and the grave types is also an arguable topic.

Keywords: Western Anatolia, Covered Graves, Stroter Covered, Stone Covered, Wooden Covered.

* Dr. Öğr. Üyesi Özden Ürkmez, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmir. E-posta: ozdenurkmez@gmail.com

Anadolu'da insanoglunun Neolithik Dönem'in başından itibaren yerleşik hayat düzenine geçmesi, aynı zamanda onun ölü gömme âdetlerini de etkilemiştir. Toplumun ölümü bir yok oluş olarak kabul etmemesi, fiziksel çürümeye karşı bir metafiziksel öteki dünya yaratması ve ölen bireylerden ayrılmama isteği, bu dönemde özel odalara ya da ev tabanlarının altına intramural gömülerin yapılmasına neden olmuştur¹. Batı Anadolu'da yerleşim alanlarının dışında extramural nekropolislerin yaygınlaşmasının, genel olarak Erken Tunç Çağı'nın başından itibaren olduğu kabul edilirken², son zamanlardaki yeni keşifler bu geleneğin Batı Anadolu'da Neolithik Dönem'e kadar gittiğine işaret etmektedir³. Çağlar boyunca tüm Anadolu'da bazı istisnalar dışında intramural gelenek terk edilmiş ve özellikle coğrafi ve jeolojik şartlarla birlikte, çeşitli yerleşimlere ait nekropolislerde farklı mezar tipleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında bizim genel olarak *Kapama Mezar Tipleri* olarak isimlendirdiğimiz tipler, öncelikle dikdörtgen bir mezar çukurunun açılması, ölen bireyin çukurun içine dorsal biçimde yatırılması, üzerinin çeşitli cinsteki kapaklarla örtülmesi ve en sonunda çukurun toprakla doldurulmasıyla oluşturulmaktadır. Bu yönleriyle, örneğin sanduka, lahit ya da pithos gömülerden farklıdır. Kısacası, bu tip mezarlar, yalnızca gömü çukuru, ceset ve kapaklardan oluşturulmuştur. Batı Anadolu'da bu tip mezarlar için kullanılan kapaklar, taş, kiremit ve tartışılabilir olmakla birlikte, muhtemelen ahşap olarak karşımıza çıkmaktadır.

Taş Kapama Mezarlar

Mezarların üzerlerinin taş kapaklarla kapatılması, Batı Anadolu'da aslında en azından Geç Tunç Çağı'na kadar gitmektedir. Fakat bunların hepsi etrafı taşlarla örülmüş sanduka tiplerinin üzerine yerleştirilmiş kapaklardır. Bu tip sanduka mezarların Batı Anadolu'da İÖ II. binyılda yaygın

1 Anadolu'da bu anlayışla yapılmış intramural gömülerin en bilindik ve güzel örnekleri Çayönü ve Catalhöyük'tür. Bkz. Özdoğan 2004: 49; Mellart 1967: 77; Hodder 2006: 152.

2 İzmir'in Menderes İlçesi'nde bulunan Baklatepe Nekropolisi, özellikle pithos gömülerinin yoğunlukta olduğu önemli bir Erken Tunç Çağı nekropolisidir. Bkz. Erkanal - Özkan 1999: 17, 29.

3 Kuzeybatı Anadolu'da bulunan Aktopraklık yerleşimine ait extramural özellikteki mezarlar, yeni geleneğin Batı Anadolu'da İÖ VI. binyılın başından itibaren görülmeye başlandığını ortaya koymuştur. N. Karul, "Tarihöncesinde Ölüm ve Ölümler Kenti", Uluslararası Nilüfer Kültür Çalışmaları Serisi -I, Nekropol ve Peyzaj: Uygulamalar, Yaklaşımlar ve Öneriler, (2-3 Aralık 2016, Bursa), sözlü bildiri.

olmasına karşın (Akyurt 2014: 98), üzerlerinin yassı taş kapaklar ile örtüldüğü örnekler çok değildir. Bu tip örnekler özellikle Panaztepe'de Geç Tunç Çağı'nda görülmeye başlanmıştır (Erkanal-Öktü 2004: Görsel 5; Akyurt 2014: 20). Klazomenai'de Protogeometrik Dönem'de (Bakır - Ersoy 2004: 103; Ersoy vd. 2011: 176, Görsel 13), Tenedos'ta ise hem Geometrik, hem de Arkaik Dönem'de (Sevinç 1994: 212-213, Görsel 4-5; Arslan - Sevinç 2003: 223, 226) görülen bu taş kapaklı sandukalar, geleneğin İÖ I. binyılda da kesintisiz olarak devam ettiğini göstermektedir. Fakat bizim taş kapama mezarlar olarak isimlendirdiğimiz tiplerde bir sanduka yapısı söz konusu değildir. Mezar yalnızca gömü çukuru, ceset ve taş kapaklardan oluşturulmuştur.

Taş kapama mezar tiplerinde, öncelikle bireyin düz bir biçimde yatırılması için bir gömü çukuru açılmakta, birey bu çukura yatırılmakta, üzeri plaka taşlarla kapatılmakta ve sonrasında gömü çukuru toprakla doldurulmaktaydı. Mezarlarda ölüünün boyutlarıyla da bağlantılı olarak, çukurun ve taşların büyüklüğüne göre, 2 ile 5 adet arasında taş kapak kullanılmaktaydı (Görsel 1-2). Bu tip mezarlarda gömü yapılırken çift çukurlu bir sistem uygulanmaktaydı. Buna göre açılan ilk mezar çukuru geniş ve ortalama 50-60 cm derinliğindeydi. İlk çukurun içinde yine ortalama 50-60 cm derinliğinde ikinci bir daraltılmış çukur açıldıktan sonra, birey alttaki çukura yatırılmaktaydı (Görsel 3). Sonrasında bireyin sırtüstü yattığı alttaki çukurun üzerine taş kapaklar düz bir biçimde yerleştirilmekteydi (Görsel 4). En son aşamada ise kapakların üstündeki ilk çukur toprakla doldurulmaktaydı (Görsel 5-6).

Taş kapama mezarların en erken örnekleri bölgesel olarak unik bir biçimde Aioli'ste karşımıza çıkmaktadır. Pottier'in 1880-82 yılları arasında Myrina Nekropoli'sinde yaptığı kazılarda bunlardan 4000'den fazla örnek bulunmuştur. Hepsisi Hellenistik Dönem'e ait olan bu mezarlar için ise bizce yanılıcı bir biçimde *basit sanduka* tabiri kullanılmıştır. Sert toprağa yapıldıkları ve ortalama 4-5 adet kapağa sahip olduklarından bahsedilen Myrina örneklerinin, kişilerin cinsiyet ve sosyal statüleri ile bağlantılı olup olmadıkları üzerine yapılan tartışmalar ise bir sonuç getirmemiştir (Pottier

vd. 1887: 61-63, Görsel 7-8). Kyme'nin Batı Liman Nekropolisinde yapılan kazılar, bu tip mezarların aslında kaya oygu tiplerinden⁴ devşirildiğinin bir göstergesi olmuştur. İÖ IV. yüzyılın ilk yarısından itibaren kayalık ve engebeli bir arazide oluşturulan bu mezarlarda, tekne şeklinde oyulan ana kayanın üst kısmı, 20 cm kadar taş kapakların yerleştirilmesi için genişletilmiştir (Konak-Tarakçı-Selçuk 2012: 185, Görsel 4a-b). İÖ IV. yüzyılın ortalarından sonra ise, sert bir toprak yapısı olan birçok Kyme ve Myrina Nekropolisinde bu kaya uygulamaları taş kapama mezar tiplerine dönüştüğü düşünülebilir. Özellikle İÖ IV-II. yüzyıllarda Kyme'nin farklı birçok nekropolisinde oldukça sık kullanılan bu mezar tipleri için farklı isimlerin tercih edilmesi, arkeoloji literatüründe bir karmaşa yaratmaktadır. Kyme/İDÇ (Küçükgüney – Altun 2009: 53; Çırak – Kaya 2011: 218) ve Kyme/Habaş (Korkmaz – Gürman 2011: 69) nekropolislerinde yapılan kurtarma kazılarında bu tipler için *kireçtaşı plaka mezar*, *kireçtaşı plakalarla kapatılmış mezar*, *taş plaka kapama mezar*, *basit sanduka mezar* gibi isimler kullanılmaktadır. Bizim 2012 yılında Kyme'nin iki farklı doğu nekropolisinde yaptığımız kazılar ve sonrasındaki araştırmalar, bu mezar türünün niteliklerini öğrenmemiz ile birlikte onun için kullanılacak en doğru isimlendirmenin *taş kapama mezar* olduğunu göstermektedir. Bu nekropolislerden ilki Samurlu 877 olup, ortaya çıkartılan çok sayıda taş kapama mezarın İÖ IV ve III. yüzyıllarda kullanıldığı ve bunların son derece fakir kontekstlere sahip olduğu görülmüştür (Ürkmez 2014: 341-345, Görsel 7-9). İkinci nekropolis Samurlu 879'da bulunan 10 taş kapama mezar da benzer bir biçimde İÖ IV ve III. yüzyıllarda kullanılmış olup kontekstleri açısından çok fakirdir (Ürkmez 2016: 165-167). Her iki nekropolis, bu kapama mezar tiplerinin toplumun alt-orta sınıfına hitap ettiğini gösterir.

Stroter Kapama Mezarlar

Antik Dönem'de asıl üretim amaçları mimari yapıların çatılarını örtmek olan çatı kiremitleri, aynı zamanda çok sık biçimde mezar kapamaları için de kullanılmışlardır. Bununla birlikte, literatürde, *kiremit mezar* ya da *kiremit çatıklı mezar* gibi adlarla isimlendirilmektedirler. Çatı kiremitlerinin Lakonia

⁴ Bunlar çok basit *khamosorion* tipleri olarak da değerlendirilebilir.

tiplerinde görüldüğü üzere oval ya da kalypter gibi farklı tipleri olduğu düşünüldüğünde, bize göre bu isimlendirmeler yanıltıcı olmaktadır. Batı Anadolu'daki mezarlar stroter adı verilen Korinth tipi düz kiremitlerden oluşturulmuşlardır⁵ (Görsel 7). Bu yüzden onlar için kullanılması gereken en uygun isimlendirmenin *stroter kapama mezar* olduğu düşüncesindeyiz.

Stroterler mimari eleman olarak Batı Anadolu'da en erken İÖ VI. yüzyılın ortalarında Samos (Ohnesorg 1990: 189-190, Tafel 20e, Görsel 11-12), Ephesos (Hogarth 1908: Tafel 2), Larisa ve Neandria'da (Öncü 2013: 181-183) görülmektedir. Bilinen en erken stroter kapama mezarlar ise İÖ VI. yüzyılın sonlarında Korinth (Philipp 1981: 149-166) ve Samos'ta (Tsakos 1996: 123) karşımıza çıkmaktadır. Batı Anadolu'da Ainos (Erzen – Başaran 1992: 207, Görsel 7), Kyzikos (Yaylalı 1991: 174, Görsel 4), Asos (Buruldağ 2009: 137), Antandros (Yağız 2012: 373), Phokaia (Özyiğit 1991: 127-153), Klazomenai (Hürmüzlü 2003: 252), Erythrai (Özyiğit 1990a: 125-150), Ephesos (Philipp 1981: 155) ve Knidos (Tuna 1994: 285, Görsel 1-3) gibi buluntu merkezlerinin hiçbirinde, bu tip mezarlar İÖ IV. yüzyıldan önceye tarihli değildir. Soli (Kaya 2006: 34-46) ve Tarsus (Goldman 1950: 19-20, Görsel 64-65) gibi daha doğudaki örnekler ise Hellenistik Dönem'den sonraya tarihlenir⁶. Kolophon'a bağlı Şaşal Nekropolis ve Aiolis Kymesine bağlı Samurlu 877 ve 879 nekropolisinde yaptığımız kazılar ve sonrasındaki araştırmalar, bu mezar tipinin birçok özelliğini anlamamıza imkân sağlamıştır. Şaşal Nekropolisinde yaptığımız çalışmada, nekropolisteki tüm mezar tipleri arasında stroter kapama mezarların yaklaşık %50'lik bir orana sahip olduğu anlaşılmıştır. Mezarların kontekstleri sayesinde, İÖ 300 - İS 100 yılları arasında 400 yıllık uzun bir süreçte bu geleneğin güçlü bir biçimde devam ettirildiği görülür⁷. Ayrıca, hem mezar kontekstlerinin niteliği hem de bu mezarların

⁵ Bir çatı kiremidini elamanı olan Korinth tipi stroter ve mimari yapıların çatılarından esas kullanım amaçları için bkz. Bingöl 1976: 52; Özyiğit 1990b: 152.

⁶ Batı Anadolu'da stroterlerin mimari elemanlar olarak Geç Arkaik Dönem'den itibaren kullanılmaya başlamasına karşın, mezar yapılarında ancak Geç Klasik Dönem'den itibaren kullanılmaları, bununla beraber Anadolu'nun Soli ve Tarsus gibi doğu bölgelerinde ise ancak Geç Hellenistik Dönem'den sonra kullanılmaları, ilk kez Kita Yunanistan ve Ege Adalarında kullanılan bu geleneğin Anadolu üzerinden, batıdan doğuya doğru yavaş yavaş yayıldığının bir göstergesidir.

⁷ Kolophon Şaşal Nekropolisinde stroter ve stroter mezarları ile ilgili araştırmamız kitap bölümü olarak yayın aşamasındadır.

sahiplerine ait iskeletler üzerindeki antropolojik incelemeler, stroter kapama mezarların toplumun alt-orta sınıfına hitap ettiğini göstermiştir. Bu tip mezarlara gömülenler sosyoekonomik imkânları kısıtlı işçi bireylerdir (Erdal vd. 2003: 1-14). Kyme'nin Samurlu 877 (Ürkmez 2014: 338-341, Görsel 3-6) ve Samurlu 879 (Ürkmez 2016: 178-180, Görsel 16-17) nekropolisleri üzerinde yaptığımız çalışmalar da benzer verileri ortaya koymuştur. Her iki nekropoliste de çok benzer bir biçimde stroter kapama mezarların İÖ 330 - İS 100 yılları aralığında kullanıldığı, bunların tüm mezar tipleri arasında yaklaşık %50'lik bir orana sahip olduğu ve kontektleri doğrultusunda alt-orta sınıf bireylere ait olduğu görülmüştür. Batı Anadolu'nun diğer tüm nekropolisleri de göz önüne alındığında, bölgede Hellenistik Dönem'de en çok tercih edilen mezar tipinin stroter kapama mezarlar olduğu kesinlikle söylenebilir.

Stroter kapama mezarlar kendi içinde üç tipe ayrılabilir. Bu durum mezarların uzunlukları ve buna bağlı olarak kaç tane stroter (kiremit) kullanıldığıyla ilgilidir. Büyük bireyler için kullanılan kanonik/klasik tiplerde, tam olarak 8 adet stroter kullanılmaktadır (Görsel 8). Stroterlerin ortalama 65 x 60 cm boyutları göz önüne alındığında, birbirine üçerli sıralar halinde karşılıklı olarak çatılmış 6 stroterin toplam boyutu ortalama 2 m uzunluğunda bir mezar oluşturulmasını sağlamaktadır. Ölen bireylerin genç ergen ve çocuk olmalarına bağlı olarak, 1,20-1,30 m uzunluğa sahip 4 stroterin çatıldığı (Görsel 9) ve 60-70 cm uzunluğa sahip 2 stroterin birbirine çatıldığı (Görsel 10) daha az sayıdaki mezar örneği de mevcuttur. Tüm stroter kapama mezar tiplerinde, birbirine çatılan stroterlerin baş ve ayak ucu kısımları yine stroterlerle dikine bir biçimde kapatılmaktadır. Bu mezar tipinde ilk olarak ölen bireyin konulması için gömü çukuru açılır, birey gömü çukuruna sırtüstü yatırılır, sonrasında stroterler karşılıklı olarak ölen bireyi kapatacak biçimde çapraz olarak birbirine çatılırdı. Bireyin üstüne toprağın sızması için ayrıca kırma çatı biçimindeki mezarın baş ve ayak ucu kısımlarına da birer dikine stroter yerleştirilmekteydi. Gömünün tamamlanmasındaki son aşama ise çatılan stroterlerin üstünde kalan çukurun toprakla doldurulmasıydı (Görsel 11-12).

Ionia bölgesinde yer alan ve çok önemli bir Bizans yerleşimi olan Kadıkalesi/Anaiada bulunan çok sayıda örnek, bazı değişimlerle birlikte stroter kapama mezar geleneğinin en azından İS XII/XIII. yüzyıllara kadar devam ettiğini göstermektedir. Anaiada bu tip mezarlar kilise yapısının çeşitli kısımlarında ve etrafında çok sayıda bulunmuştur. Bu Hıristiyan mezarlarının bir çeşit intramural özellik göstermesi, onları yüzyıllar önceki extramural öncüllerinden ayırır. Ayrıca, mezarların bir başka farklılığı, zamanla form değiştirerek ovalleşen stroterlerin, gömü yapıldıktan sonra bireyin üzerini birbirlerine çatılarak çatı şeklinde değil, tek sıra halinde gömü çukurunun kenarlarına dayanarak kapatmasıdır⁸ (Görsel 13).

Ahşap Kapama Mezarlar

Extramural nekropolis alanlarında, herhangi bir mezar yapısından bağımsız olarak, in situ bir biçimde çeşitli hediyelerle birlikte ortaya çıkarılan iskeletler için kullanılan tabir genel olarak *basit* olmuştur. *Basit toprak gömü* ya da *basit inhumasyon* nitelendirmeleri arkeoloji literatüründe aslında bu tip gömüler için bir çeşit geçişirime olmalıdır. Bu tabirlerin karşılığı, aslında bizce yanlış bir biçimde bir gömü çukurunun açılması, ölen bireyin içine yatırılması ve sonrasında çukurun toprakla örtülmesi, yani cesedin üzerine direkt toprak atılmasına karşılık gelmektedir. Oysa tüm eski dünya kültürlerinde ölen birey ve öteki dünya öylesine önemlidir ki, ölenin cesedine bu tür bir muamelenin yapılmış olması mümkün değildir. Örneğin Hellen dünyasında ölümden sonra soma, yani cesedin hazırlanması ve prothesis aşamasında sergilenmesiyle, daha sonra toprak çukurunun içinde üzerinin toprakla doldurulması son derece çelişkilidir. Günümüzde dahi kremasyon uygulamaları dışında, cesedin hiç korunmadan üzerinin toprakla doldurulduğu bir kültür neredeyse yoktur. Burada sorulması gereken soru: "Nekropolis kazılarında neden direkt olarak ulaşılan iskeletler vardır?"dır. Cevap ise *ahşap* olmalıdır.

Batı Anadolu'da herhangi bir mezar kabı ya da yapısından bağımsız olarak nekropolislerde iskeletlerin bulunması İÖ II. binyılın başına kadar

⁸ Bilgiler, ekip üyesi olarak mezarlar üzerinde yaptığımız tespitler, Prof. Dr. Zeynep Mercangöz'ün sözlü bilgileri ve kazı arşivine dayanmaktadır. Ayrıca bkz. Üstündağ 2008: 209-228.

gitmektedir (Akyurt 2014: 9). Bu durum belki de Erken Tunç Çağı'nın en önemli nekropolojik ögesi olan pithos gömü geleneğinden bir farklılaşmayla da açıklanabilir. Batı Anadolu nekropolislerinde İÖ I. binyılda bu tip iskeletlerin bulunmadığı örnek neredeyse yoktur. Anadolu coğrafyasının nemli iklimi, toprak yapısı ve ahşabın dayanıksızlığı göz önüne alındığında, bu tip iskeletlerin üzerinin ahşap malzeme ile kapatıldığı ve bu malzemenin yüz yıllar içinde yok olduğu en mantıksal çıkarım olacaktır. Bununla birlikte, tüm mezar tiplerinin kontektleri içinde yer alan metal ok uçları, cista ve yazı takımlarına ait kilit aksamlar gibi birçok metal parçası, gömü ritüeli sırasında mezara bırakılan birçok ahşap hediyein zamanla çürüyüp yok olduğunu göstermektedir. Söz konusu aynı durum var saydığımız ahşap örtü için de geçerli olmalıdır. Bunlara ek olarak, örneğin Kolophon-Şaşal ve Kyme'nin çeşitli nekropolislerinde yaptığımız kazılarda, diğer birçok mezar tipi ile karşılaştırıldığında, basit denilen bu mezarların kontektlerinin hiç de basit olmadığı, hatta bazı örneklerin oldukça kalabalık ve nitelikli hediyelere sahip oldukları görülmüştür (Ürkmez 2014: 345-348; Ürkmez 2016: 163-165) (Görsel 14). Buradaki asıl soru, bu tip mezarlarda gömü çukuruna yerleştirilen bireylerin üzerinin ahşapla nasıl kapatıldığıdır. Bunu belirlemedeki en iyi yol, diğer kapama mezar tipleri için kullanılan farklı materyal uygulamalarıdır. Buna göre, taş ve stroter kapama mezarlarda olduğu gibi ahşap materyaller de plaka halinde midir, bir tabut mu söz konusudur ya da bu örtü elemanları ağaç kütükleri midir? Diğer bir soru, eğer bunlar plakalar halindeyse stroter kapamalarda olduğu gibi birbirlerine mi çatılmaktadır, yoksa taş kapama

tiplerinde olduğu gibi düz ya da çapraz olarak ölünün üzerinden toprak çukurun kenarlarına mı dayanmaktadır? Bu ahşap kapakların muntazam kesilme zorluğu, böyle olsa bile dayanıksız olacağı ve kaymaya müsait olmaları, onların plakalar halinde olma olasılığını zayıflatmaktadır. Bu tür çok sayıda mezarda hiç çivinin bulunmaması, ölünün bir tabutla gömülme olasılığını da yok etmektedir. Öyleyse geriye tek seçenek olarak, bu kapakların ağaç kütüklerinden oluşturulma olasılığı kalmaktadır. Bu noktada yine iki seçenekle karşılaşılır. Buna göre bu kütükler ya ölü çukura yatırıldıktan sonra üzerine çapraz olarak yerleştirilmekte (Görsel 15), ya da taş kapama mezarlarda olduğu gibi çift çukurlu bir sistemde ilk çukurun üzerine paralel olarak sırasıyla yerleştirilmektedir (Görsel 16). İzmir Kemalpaşa Ulucak'ta yaptığımız kurtarma kazısı sırasında Geç Hellenistik Dönem'e ait bir mezarın ikinci kullanımı sırasında, mezar çukuru üzerinin paralel bir biçimde sıralı su künkleri ile kapatılmasının tespit edilmesi, ağaç kütüklerinin de bu şekilde kapatılma olasılığına işaret etmiştir (Görsel 17).

Kapama mezar tipleri arasında değerlendirdiğimiz ve bir teori olarak ortaya attığımız *ahşap kapama mezar* tipleri ile ilgili olarak, onların kesin olarak bu isimle telaffuz edilmesini kesin fiziki kanıtlar olmaması nedeniyle önermek mümkün değildir. Bu durum yalnızca iskelet üzerindeki toprağın analiz edilmesiyle kesinlik kazanacaktır. Yine de, bu tür mezarlar için basit toprak/inhumasyon tabirleri kullanılsa dahi, bunların aslında çok büyük bir ihtimalle ağaç kütükleri ile kapatılmış olduğu unutulmamalı ve bu tip mezarlar bu bilgi dâhilinde değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akyurt 2014 M. A. Akyurt, M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri, Ankara.
- Arslan – Sevinç 2003 N. Arslan – N. Sevinç, “Die eisenzeitlichen Gräber von Tenedos”, *IstMitt* 53, 223-250.
- Bakır – Ersoy 2004 G. Bakır – Y. Ersoy, “2002 Yılı Klazomenai Kazısı”, 25. *KST*, 2. Cilt, 101-110.
- Bingöl 1976 O. Bingöl, “Bayraklı (Eski İzmir) Çatı Kiremitleri”, *Anatolia* 20, 51-61.
- Buruldağ 2009 E. Buruldağ, *Assos Batı Nekropolü Ölü Gömme Gelenekleri (MÖ 7. - MÖ 1. Yüzyıl)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Çırak – Kaya 2011 N. Çırak – S. Kaya, “2009 İDÇ Nekropolü Kurtarma Kazısı”, 19. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 217-232.
- Erkanal - Özkan 1999 H. Erkanal - T. Özkan, “Baklatepe Kazıları”, *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi: Tahtalı Dam Area Salvage Project*, İzmir.
- Erkanal-Öktü 2004 A. Erkanal - Öktü “2002 Yılı Panaztepe Kazıları”, 25. *KST*, 2. Cilt, 245-252.
- Ersoy vd. 2011 Y. Ersoy - Ü. Güngör - H. Cevizoğlu, “2009 Yılı Klazomenai Kazısı”, 32. *KST*, 4. Cilt, 169-182.
- Erdal vd. 2003 Ö. D. Erdal – S. Eroğlu – Y. S. Erdal – A. M. Büyükkarakaya, “Şaşal/İzmir İskelet Topluluğunun Paleopatolojik ve Demografik Analizi”, 13. *AST*, 1-14.
- Erzen – Başaran 1992 A. Erzen – S. Başaran, “Enez (Ainos) Kazısı, 1990 Yılı Çalışmaları”, 13. *KST*, 2. Cilt, 53-68.
- Goldman 1950 H. Goldman, *Excavations at Gözlükule/Tarsus I*, Princeton.
- Hodder 2006 I. Hodder, *Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü* (Çev. D. Şendil), İstanbul.
- Hogarth 1908 D. G. Hogarth, *British Museum Excavation at Ephesus, The Archaic Artemisia*, London.
- Hürmüzlü 2003 B. Hürmüzlü, *Klazomenai Akpınar Nekropolisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Kaya 2006 F. H. Kaya, *Soli/Pompeipolis Mezar Tipolojisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Konak-Tarakçı-Selçuk 2012 S. Konak-Tarakçı – T. Selçuk, “Batı Liman 1205 Parsel Kurtarma Kazısı 2011”, 21. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 185-198.

- Korkmaz – Gürman 2011 E. Korkmaz – B. Gürman, “İzmir İli, Aliğa İlçesi, Bozköy Biçerova Mevkii Kyme Antik Kenti Doğusu Sur Dışı Yapıları ve Doğu Nekropolü Kurtarma Kazısı”, 20. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 71-96.
- Küçükgüney – Altun 2009 Z. Küçükgüney – P. T. Altun, “İDÇ Liman Kurtarma Kazısı (İzmir İli, Aliğa İlçesi, Çakmaklı Köyü, Kendirci Mevkii 613 ve 68 Parsellere Ait)”, 17. *Müze Kazıları ve Kurtarma Sempozyumu*, 53-74.
- Mellaart 1967 J. Mellaart, *Çatalhöyük, A Neolithic Town in Anatolia*, London.
- Ohnesorg 1990 A. Ohnesorg, “Archaic Roof Tiles from the Heraion on Samos”, *Hesperia* 59/1, 181-192.
- Öncü 2013 Ö. M. Öncü, *Aiolis Bölgesi Arkaik Dönem Mimarisinde Pişmiş Toprak Çatı Elemanları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.*
- Özdoğan 2004 M. Özdoğan, “Neolitik Çağ-Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Braidwoodlar”, *TÜBA-AR* 7, 43-51.
- Özyiğit 1990a Ö. Özyiğit, “1988 Yılı Erythrai Sondaj Çalışmaları”, 11. *KST, 1. Cilt*, 125-150.
- Özyiğit 1990b Ö. Özyiğit, “Alaturka Kiremidin Oluşumu”, *Arkeoloji ve Sanat* V, 149-179.
- Özyiğit 1991 Ö. Özyiğit, “1989 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, 12. *KST, 1. Cilt*, 127-153.
- Philipp 1981 H. Philipp, “Archaische Graeber in Ostionien”, *IstMitt* 31, 149-166.
- Pottier vd. 1887 E. Pottier – S. Reinach – A. Veyries, *La Nécropole de Myrina, Recherches Archeologiques Exécutées au nom et aux Frais de l'école Française d'Athènes*, Paris.
- Sevinç 1994 N. Sevinç, “Bozcaada (Tenedos) Nekropolü 1992 Yılı Kurtarma Kazısı”, 4. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 311-320.
- Tsakos 1996 K. Tsakos, “Stadt und Nekropolen: Samos in der archaischen Epoche (6. Jh.)”. J. Boehlau – E. Habich – P. Gercke – W. Löwe (eds.), *Samos: Die Kasseler Grabung 1894 in der Nekropole der archaischen Stadt von Johannes Boehlau und Edward Habich*, Kassel, 120-131.
- Tuna 1994 N. Tuna, “Datça/Burgaz Kazıları 1993”, 16 *KST, Cilt 2*, 283-297.
- Üstündağ 2008 H. Üstündağ, “Kuşadası Kadikalesi/Anaia Kazısında Bulunan İskelet Kalıntıları”, 24. *AST*, 209-228.
- Ürkmez 2014 Ö. Ürkmez, “Aiolis Kymesi’nden Samurlu 877 Nekropolisi”, *Colloquium Anatolicum XIII*, 337-381.

- Ürkmez 2016 Ö. Ürkmez, "Aiolis Kymesi'nden Samurlu 879 Nekropolisi", *Colloquium Anatolicum* 15, 156-187
- Yağız 2012 K. Yağız, *Kuzeybatı Anadolu'da İÖ 1. Bin'de Ölü Gömme Gelenekleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Yaylalı 1991 A. Yaylalı, "Kyzikos 1989 Yılı Çalışmaları", *12 KST*, 2. Cilt, 171-194.

GÖRSEL LİSTESİ

- Görsel 1.** Kyme/Samurlu 877 Nekropolisi, M.68, Taş Kapama Mezar (Ö. Ürkmez)
- Görsel 2.** Kyme/Samurlu 877 Nekropolisi, M.76, Taş Kapama Mezar (Ö. Ürkmez)
- Görsel 3.** Taş kapama mezarlarda ölünün alt çukura yatırılması, canlandırma (Ö. Ürkmez – S. Akın-Ürkmez)
- Görsel 4.** Taş kapama mezarlarda çukurun gömüden sonra taş plakalarla kapatılması, canlandırma (Ö. Ürkmez – S. Akın-Ürkmez)
- Görsel 5.** Taş kapama mezarlarda üst gömü çukurunun toprakla doldurulması, canlandırma (Ö. Ürkmez – S. Akın-Ürkmez)
- Görsel 6.** Myrina Nekropolisi mezarlarının kesit çiziminden ayrıntı (Pottier vd. 1887, Fig. 3-4, 7-8)
- Görsel 7.** Kolophon/Şaşal Nekropolisi, Erken Hellenistik Dönem Stroter örneği (Ö. Ürkmez)
- Görsel 8.** Kolophon/Şaşal Nekropolisi, M.45, yetişkinler için stroter kapama mezar (Ö. Ürkmez)
- Görsel 9.** Kyme/Samurlu 879 Nekropolisi, M.87, kısa boylu bireyler/çocuklar için stroter kapama mezar (Ö. Ürkmez)
- Görsel 10.** Kolophon/Şaşal Nekropolisi, M.48, bebek/çocuklar için stroter kapama mezar (Ö. Ürkmez)
- Görsel 11.** Stroter kapama mezarlarda gömünün gerçekleştirilmesi, canlandırma (Ö. Ürkmez – S. Akın-Ürkmez)
- Görsel 12.** Kolophon/Şaşal Nekropolisi, M.54, stroter kapama mezarda yatan iskelet (Ö. Ürkmez)
- Görsel 13.** Kadıkalesi/Anaîda Bizans Dönemi intramural bir stroter kapama mezar (D. Çetinkaya)
- Görsel 14.** Kyme/Samurlu 879 Nekropolisi, zengin kontekstli bir basit/ahşap kapama mezar (Ö. Ürkmez)
- Görsel 15.** Ahşap kapama mezarlarda tek çukurlu çapraz kapama önerisi, canlandırma (Ö. Ürkmez)
- Görsel 16.** Ahşap kapama mezarlarda çift çukurlu düz/paralel kapama önerisi, canlandırma (Ö. Ürkmez)
- Görsel 17.** Nif/Ulucak 476 Nekropolisi'nde su künkleriyle kapatılmış bir mezar örneği (Ö. Ürkmez)

Görsel 1. Kyme/Samurlu 877 Nekropolis, M.68, Taş Kapama Mezar (Ö. Ürkmez)

Görsel 2. Kyme/Samurlu 877 Nekropolis, M.76, Taş Kapama Mezar (Ö. Ürkmez)

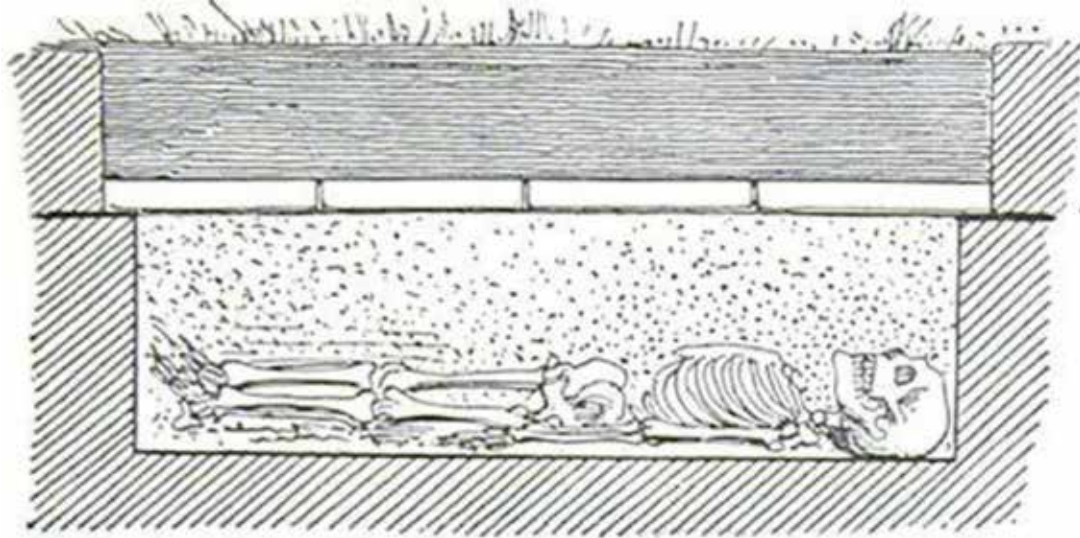
Görsel 3. Taş kapama mezarlarda ölünün alt çukura yatırılması, canlandırma
(Ö. Ürkmez – S. Akın-Ürkmez)

Görsel 4. Taş kapama mezarlarda çukurun gömüden sonra taş plakalarla kapatılması, canlandırma (Ö. Ürkmez – S. Akın-Ürkmez)

Görsel 5. Taş kapama mezarlarda üst gömü çukurunun toprakla doldurulması, canlandırma (Ö. Ürkmez – S. Akın-Ürkmez)

Görsel 6. Myrina Nekropolisi mezarlarının kesit çiziminden ayrıntı (Pottier vd. 1887, Fig. 3-4, 7-8)

Görsel 7. Kolophon/Şaşal Nekropolisi, Erken Hellenistik Dönem Stroter örneği (Ö. Ürkmez)

Görsel 8. Kolophon/Şaşal Nekropolisi, M.45, yetişkinler için stroter kapama mezar (Ö. Ürkmez)

Görsel 9. Kyme/Samurlu 879 Nekropolisi, M.87, kısa boylu bireyler/çocuklar için stroter kapama mezar (Ö. Ürkmez)

Görsel 10. Kolophon/Şaşal Nekropolisi, M.48, bebek/çocuklar için stroter kapama mezar (Ö. Ürkmez)

Görsel 11. Stroter kapama mezarlarda gömünün gerçekleştirilmesi, canlandırma (Ö. Ürkmez – S. Akın-Ürkmez)

Görsel 12. Kolophon/Şaşal Nekropolisi, M.54, stroter kapama mezarda yatan iskelet (Ö. Ürkmez)

Görsel 13. Kadıkalesi/Anai'da Bizans Dönemi intramural bir stroter kapama mezar (D. Çetinkaya)

Görsel 14. Kyme/Samurlu 879 Nekropolisi, zengin kontekstli bir basit?/ahşap kapama mezar (Ö. Ürkmez)

Görsel 15. Ahşap kapama mezarlarda tek çukurlu çapraz kapama önerisi, canlandırma (Ö. Ürkmez)

Görsel 16. Ahşap kapama mezarlarda çift çukurlu düz/paralel kapama önerisi, canlandırma (Ö. Ürkmez)

Görsel 17. Nif/Ulucak 476 Nekropolisi'nde su künkleriyle kapatılmış bir mezar örneği
(Ö. Ürkmez)